

การสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์
ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

นายณัฐพงศ์ ลาภบุญทรัพย์

คุยฎีนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาคุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช

พ.ศ.2561

**Communication between a Monarch and his Subjects as Seen Through the Royal
Announcements of King Mongkut (Rama IV)**

Mr. Nutthapong Larbboonsarp

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for
the Degree of Doctor of Philosophy in Communication Arts

School of Communication Arts

Sukhothai Thammathirat Open University

2018

หัวข้อคุณิพนธ์ การสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศ
พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ชื่อและนามสกุล นายณัฐพงศ์ ลาภบุญทรัพย์
สาขาวิชา นิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
อาจารย์ที่ปรึกษา 1. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุภาภรณ์ ศรีดี
2. รองศาสตราจารย์ ดร.ปิ่นฉัตร หมอยาคี
3. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วสิน ปัญญาวุธตระกูล

คุณิพนธ์นี้ ได้รับความเห็นชอบให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรระดับปริญญาเอก เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2562

คณะกรรมการสอบคุณิพนธ์

ประธานกรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พิรุฑธ โอรพันธ์)

กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุภาภรณ์ ศรีดี)

กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.ปิ่นฉัตร หมอยาคี)

กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วสิน ปัญญาวุธตระกูล)

กรรมการ

(ศาสตราจารย์ ดร.ปิยนาด นุนนาค)

ประธานกรรมการบัณฑิตศึกษา

(รองศาสตราจารย์ ดร.วรางคณา จันทร์คง)

ข้อคุณนิพนธ์ การสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ใน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ผู้วิจัย นายฉันทฐพงศ์ ลาภบุญทรัพย์ รหัสนักศึกษา 4591500014 **ปริญญา** ปรัชญาคุณวุฒิบัณฑิต (นิเทศศาสตร์)

อาจารย์ที่ปรึกษา (1) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ศุภภรณ์ ศรีดี (2) รองศาสตราจารย์ ดร.ปณิฉัตร หมอชาติ

(3) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วสิน ปัญญาวสุตระกูล **ปีการศึกษา** 2561

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) บริบททางประวัติศาสตร์ที่ส่งผลต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชสถานะที่ทรงเป็นผู้ส่งสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ และ 2) ประเด็นการสื่อสารและวิธีการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์และประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสารที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ไทยระหว่าง พ.ศ.2347 – 2411 และการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ทรงคุณวุฒิที่เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ นิเทศศาสตร์ และคติชนวิทยา จำนวน 4 ท่าน เพื่อเป็นการยืนยันความน่าเชื่อถือของผลการศึกษา เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือแบบวิเคราะห์เอกสาร และแบบสัมภาษณ์เชิงลึก และวิเคราะห์ข้อมูลโดยการสร้างข้อสรุป

ผลการวิจัยพบว่า 1) บริบททางประวัติศาสตร์ที่ส่งผลต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชสถานะของการเป็นผู้ส่งสาร ได้แก่ (1) ประวัติศาสตร์ภายในประเทศ ประกอบด้วยประสบการณ์เมื่อทรงเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้า และการเรียนรู้วิทยาการและการใกล้ชิดกับประชาชนเมื่อครั้งยังทรงพระผนวช และ (2) ประวัติศาสตร์ระหว่างประเทศ ประกอบด้วย การขยายตัวของลัทธิจักรวรรดินิยมและการเปิดเสรีทางการค้า บริบทดังกล่าวข้างต้นส่งผลให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่าง ๆ เพื่อสื่อสารกับประชาชนโดยตรง ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปรับเปลี่ยนประเทศไปสู่ความทันสมัยได้ตามพระราชประสงค์ และ 2) ประเด็นการสื่อสารผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แบ่งเป็น 3 ด้าน ได้แก่ เรื่องกฎหมายและสิทธิพลเมืองด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ เรื่องกลไกราคาและภาษี และด้านสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ เรื่องคุณภาพชีวิต การศาสนา ภาษาและศิลปวัฒนธรรม และการพระราชสำนัก วิธีการสื่อสารผ่านประกาศพระราชนิพนธ์นี้ทรงใช้ลีลาภาษาที่มีชีวิต ชัดเจน ถูกต้อง เหมาะสม สามารถสร้างความประทับใจให้แก่ผู้อ่านได้ และทรงใช้โครงสร้างข้อความอันหลากหลายคือการเรียงลำดับเหตุการณ์ พื้นที่ความสำคัญ เหตุผล แนวทางแก้ไขปัญหา แรงจูงใจ และหัวข้อที่ต้องการจะสื่อสาร นอกจากนี้ยังทรงใช้ภาพพจน์สองประเภทในการพระราชนิพนธ์ คืออุปมาและอุปลักษณ์ในการพรรณนาความ การใช้วิธีการสื่อสารดังกล่าวนี้ส่งผลให้ประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเหมาะสมต่อประชาชนผู้รับสารทุกกลุ่มโดยทั่วไป

คำสำคัญ การสื่อสาร ประเด็นการสื่อสาร วิธีการสื่อสาร ประกาศพระราชนิพนธ์ใน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

Dissertation title: Communication between a Monarch and his Subjects as Seen Through the Royal Announcements of King Mongkut (Rama IV)

Researcher: Mr. Nutthapong Larbboonsarp; **ID:** 4591500014;

Degree: Doctor of Philosophy (Communication Arts);

Dissertation advisors: (1) Dr. Supaporn Sridee, Assistant Professor;

(2) Dr. Pannachat Moryadee, Associate Professor;

(3) Dr. Wasin Panyarvuttrakul, Assistant Professor; **Academic year:** 2018

Abstract

The objectives of this research were to study: 1) the historical context that affected King Mongkut as a message sender and a monarch communicating written messages to the common people; and 2) the topics and methods of communication used in the royal announcements of King Mongkut to his subjects.

This was a qualitative study based on analysis of documents about the history of Thailand in the period C.E. 1804 – 1868 (B.E. 2347 – 2411). The validity of the results was confirmed by interviewing 4 experts in the fields of history, communication arts and folklore studies. The research tools were a document analysis form and an in-depth interview form. Data were analyzed by drawing conclusions.

The results showed that 1) the historical context that affected King Mongkut as message sender consisted of (1) Thai history, King Mongkut's experiences as a prince, his education and his closeness to the common people when he was a Buddhist monk; and (2) global history and the expansion of imperialism and free trade. This context influenced King Mongkut to write royal announcements for the purpose of communicating directly with his subjects so that they would participate in changing the kingdom to become more modern in the way he wished. 2) The topics covered in the royal writings fell into 3 main subject areas: laws and citizen's rights, economics (price mechanisms and taxes) and society and culture (quality of life, religion, language, arts and culture and the royal court). In these written communications, King Mongkut used lively language that was clear, accurate, appropriate and created a good impression on readers. He utilized a variety of structures and artifices, such as chronicles of events, locations, significance, reasons, ways of solving problems, inspiration, and subjects he wanted to communicate. He created two kinds of descriptive imagery: metaphor and simile. This composition style made the royal announcements appropriate for all groups of message receivers.

Keywords: Communication, Communication topic, Communication method, Royal compositions of King Mongkut of Thailand

กิตติกรรมประกาศ

คุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้ถือเป็นที่ประจักษ์พยานซึ่งแสดงพระปรีชาสามารถแห่งพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลราชกุมาร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสยามเทวมหามกุฏวิทยมหาราช ผู้ศึกษาขอรับรองว่า ในพระมหากษัตริย์คุณอันหาที่สุดไม่ได้ของพระมหากษัตริย์เจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงปกป้องรักษาอธิปไตยและรักษาความเป็นไทยไว้เพื่อประชาชนของพระองค์อยู่โดยเสมอมา

ขอบพระคุณคุณพ่อ คุณแม่ น้องๆ และสมาชิกในครอบครัวที่ให้การสนับสนุนในการศึกษาต่อระดับปริญญาเอกจนสำเร็จ ขอบคุณทุกคนอย่างยิ่งที่เกิดมาเพื่อเป็นกำลังใจของกันและกันโดยแท้จริง

ขอบพระคุณคณาจารย์และผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้ความอนุเคราะห์ในการทำคุษฎีนิพนธ์ดังมีรายนามต่อไปนี้ ผศ.ดร.สุภาภรณ์ ศรีดี และรศ.ดร.บัณฑิต หมอยาดี ที่ให้ความกรุณาเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาหลักและที่ปรึกษาร่วมของคุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้ ศ.เกียรติคุณ ดร.ปิยนดา บุนนาค ที่กรุณาเป็นผู้ทรงคุณวุฒิให้สัมภาษณ์และเป็นกรรมการสอบ ผศ.ดร.พิรุณ ฮอร์พันธ์ที่กรุณาเป็นประธานกรรมการสอบ ผศ.ดร.วสิน ปัญญาวุฒระกุลที่กรุณาเป็นกรรมการสอบและที่ปรึกษาร่วมภายนอก ศ.พิเศษชงทอง จันทรางศุร.ดร.นภวรรณ ดันติเวชกุล และดร.สายป่าน บุริวรรณชนะ ที่กรุณาให้สัมภาษณ์ในฐานะผู้ทรงคุณวุฒิ รวมถึงรศ.ดร.วิยาธร ท่อแก้ว และรศ.จันทนา ทองประยูร ที่กรุณาเป็นกรรมการสอบหัวข้อคุษฎีนิพนธ์ตั้งแต่เมื่อแรกเริ่ม

ขอบพระคุณสถานศึกษาทั้งหลายในชีวิตของผู้ศึกษา อันได้แก่โรงเรียนสยามสามไตร โรงเรียนทอสี โรงเรียนสาธิตแห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ โครงการการศึกษาพหุภาษาฯ โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราช ที่ให้พื้นฐานความรู้และวิธีการเรียนรู้อันเป็นประโยชน์ในการต่อยอดเพื่อสร้างประโยชน์ทั้งหลายในชีวิต

ขอบพระคุณ “พี่พลอย” ที่แนะนำให้ศึกษาต่อและศึกษาเกี่ยวกับประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 และยังให้ข้อมูลเอกสารที่เป็นแหล่งสืบค้นข้อมูลอันเป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษาด้วย

ขอบคุณเพื่อนๆ ทุกคนที่ให้กำลังใจสำหรับการเรียนปริญญาเอกมาโดยตลอด ทั้งเพื่อนๆ ตั้งแต่สมัยอนุบาล ประถม มัธยม และมหาวิทยาลัย รวมไปถึงเพื่อนๆ ที่พบเจอกันนอกรั้วสถานศึกษา ทุกคนเป็นสิ่งแวดล้อมที่ดีมากในชีวิตของผู้ศึกษา ผู้ศึกษารู้สึกขอบคุณและมีความสุขเสมอที่เราได้เป็นส่วนหนึ่งในชีวิตของกันและกัน

และขอขอบคุณเกาะแก่งน้อยใหญ่ทั้งหลายในทะเลอันดามัน กว๊านพะเยา อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา เทียบวันระยะ ไกลของบริษั การบินไทย จำกัด (มหาชน) เมืองใหญ่ในสหพันธสาธารณรัฐรัสเซียและสหราชอาณาจักรบริเตนใหญ่และไอร์แลนด์เหนือ หมู่เกาะทะเลใต้ในมหาสมุทรแปซิฟิก ทางหลวงสายคาราโครัมในสาธารณรัฐอิสลามปากีสถาน อ้อมกอดของเทือกเขาหิมาลัยในเลห์ – ลาดักห์ เมืองโบราณในสาธารณรัฐตุรกี ทะเลสาบอินเลในรัฐฉาน อาคารกีฬาเสเทในสาธารณรัฐบอลติก และแหล่งอารยธรรมลุ่มแม่น้ำไนล์แห่งสาธารณรัฐอาหรับอียิปต์ ที่เป็นฉากหลังอันงดงามอย่างยิ่งของการทำคุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้

ฉัฐพงษ์ ลาภบุญทรัพย์

ตุลาคม 2562

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญตาราง	ญ
สารบัญภาพ	ฎ
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาการวิจัย	1
คำถามการวิจัย	4
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	4
กรอบแนวคิดในการวิจัย	5
ขอบเขตการวิจัย	6
นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการปฏิบัติการวิจัย	6
ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	7
บทที่ 2 การทบทวนวรรณกรรม	8
พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	9
พระราชประวัติก่อนทรงพระผนวช	9
พระราชประวัติระหว่างทรงพระผนวช	11
พระราชประวัติหลังจากที่เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว	12
ประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ประกาศรัชกาลที่ 4)	15
พัฒนาการการสื่อสารระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และประชาชนก่อนรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	28
การสื่อสารระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และประชาชนสมัยสุโขทัย	28
การสื่อสารระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และประชาชนสมัยอยุธยา	29
การสื่อสารระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และประชาชนสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	30
แนวคิดเรื่องพื้นที่สาธารณะในการสื่อสาร	31
หลักการรูปแบบการ โน้มน้าวใจ	34

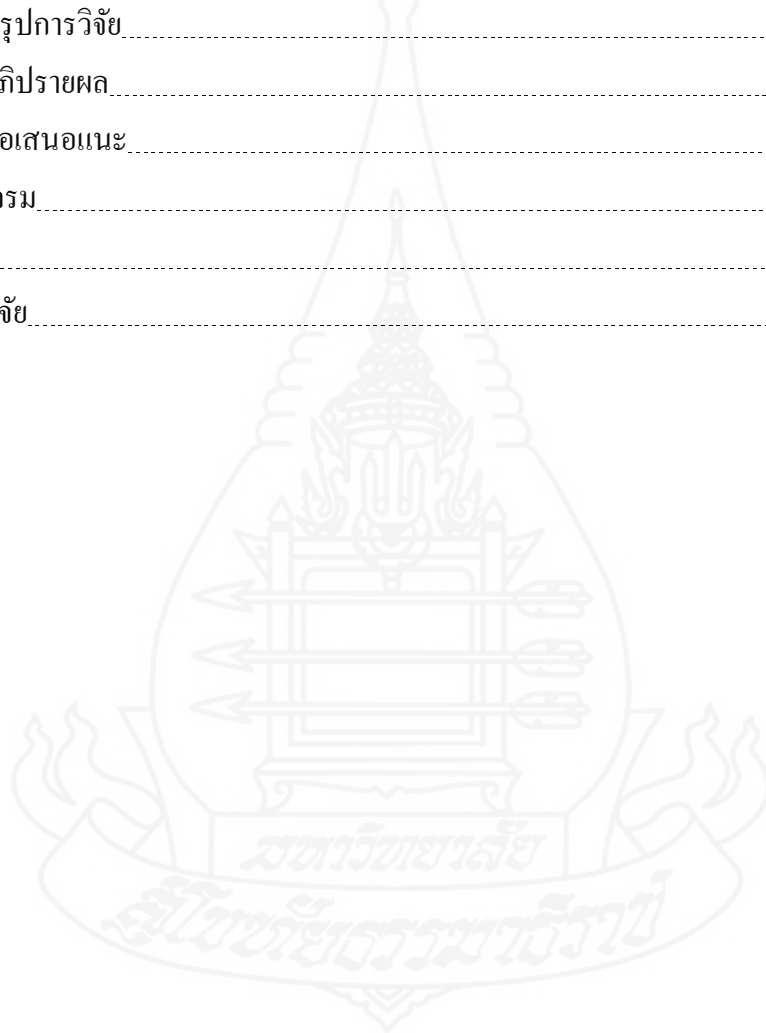
สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
ทฤษฎีการใช้สีลาและภาพพจน์.....	35
ทฤษฎีการกำหนดวาระข่าวสาร.....	37
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	39
งานวิจัยทางประวัติศาสตร์.....	39
งานวิจัยทางนิเทศศาสตร์.....	45
บทที่ 3 วิธีการดำเนินงานวิจัย.....	49
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	49
การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	50
การตรวจสอบเครื่องมือที่ใช้วิจัย.....	50
การวิเคราะห์ข้อมูล.....	51
บทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล.....	52
บริบททางประวัติศาสตร์ที่ส่งผลต่อพระองค์ในพระราชสถานะที่ทรงเป็นผู้สื่อสาร ระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์.....	54
บริบททางประวัติศาสตร์ภายในประเทศที่ส่งผลต่อพระองค์ในพระราชสถานะที่ทรงเป็น ผู้สื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์.....	54
บริบททางประวัติศาสตร์ระหว่างประเทศที่ส่งผลต่อพระองค์ในพระราชสถานะที่ทรงเป็น ผู้สื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์.....	65
ประเด็นการสื่อสารระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	70
ประกาศพระราชนิพนธ์ที่มีประเด็นการสื่อสารด้านการเมืองการปกครอง.....	72
ประกาศพระราชนิพนธ์ที่มีประเด็นการสื่อสารด้านเศรษฐกิจ.....	86
วิธีการพระราชนิพนธ์ประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	124
ลีลาการใช้ภาษาในการพระราชนิพนธ์ประกาศ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	124
โครงสร้างของลำดับข้อความในประกาศพระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	134

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
ภาพพจน์ที่ปรากฏในประกาศพระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	149
บทที่ 5 สรุปลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	154
สรุปลการวิจัย.....	154
อภิปรายผล.....	157
ข้อเสนอแนะ.....	182
บรรณานุกรม.....	183
ภาคผนวก.....	188
ประวัติผู้วิจัย.....	193

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 2.1 แสดงประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับประเด็นสื่อสารด้านการเมืองการปกครองเป็นรายปีพุทธศักราช.....	73
ตารางที่ 4.2 แสดงประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับประเด็นสื่อสารด้านเศรษฐกิจเป็นรายปีพุทธศักราช.....	88
ตารางที่ 4.3 แสดงประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับประเด็นสื่อสารด้านสังคมและวัฒนธรรมเป็นรายปีพุทธศักราช.....	98

สารบัญภาพ

ภาพที่ 1.1 กรอบความคิดในการวิจัย..... 5

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาการวิจัย

การสื่อสารคือวิธีการต่างๆ ในการติดต่อระหว่างมนุษย์ซึ่งทำให้ฝ่ายหนึ่งรับรู้ความหมายของอีกฝ่ายหนึ่งซึ่งมีความสำคัญในฐานะเครื่องมือสร้างความรู้ความเข้าใจระหว่างบุคคลหรือกลุ่มบุคคลสองฝ่ายให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกัน (บุญเลิศ ศุภคิลก, 2558, น.23) และนำไปสู่การปฏิบัติที่สอดคล้องกันจนบรรลุวัตถุประสงค์ของการสื่อสารได้ในที่สุด ดังนั้น การสื่อสารจึงถือเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ช่วยในการธำรงและพัฒนาสังคมมนุษย์ จึงจะเห็นได้ว่าในประวัติศาสตร์ของทุกสังคมจึงปรากฏการสื่อสารจากฝ่ายบริหารหรือชนชั้นปกครองไปสู่ประชาชนในสังคมนั้นๆ เสมอ เพื่อให้สังคมมวลรวมเกิดความเข้าใจที่สอดคล้องกับเป้าหมายประสงค์ของฝ่ายบริหารนั้น และนำพาสังคมไปในทิศทางที่ฝ่ายบริหารต้องการอาจกล่าวได้ว่า การสื่อสารที่มีประสิทธิภาพจะทำให้ชนชั้นปกครองสามารถสื่อความเข้าใจกับชนชั้นใต้ปกครองให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกัน เพื่อประโยชน์ต่อการบริหารจัดการบ้านเมืองสืบไปในอนาคต (กฤษณะ นาคประสงค์, 2546, น.39 – 40)

กระบวนการสื่อสาร (Communication Process) ที่เกิดขึ้นในสังคมนุษย์นั้นมีหลายรูปแบบเพื่อก่อให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกันระหว่างคู่สื่อสารจนทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการสื่อสารซึ่งแบ่งประเภทได้ตามทิศทางการสื่อสาร ไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารจากบนลงล่าง (Downward Communication) การสื่อสารจากล่างขึ้นบน (Upward Communication) การสื่อสารแบบแนวนอน (Horizontal Communication) และการสื่อสารต่างหน่วยงานและต่างระดับในองค์กร (Diagonal Communication) สำหรับบริบทในเชิงประวัติศาสตร์นั้น ย่อมต้องพิจารณาว่าการสื่อสารในลักษณะจากบนลงล่างเป็นหลัก เนื่องจากการสื่อสารส่วนมากจะปรากฏอยู่ในรูปแบบที่ชนชั้นปกครองมีการสื่อสารประเด็นต่างๆ ผ่านหลากหลายช่องทางลงมาถึงชนชั้นใต้ปกครอง ซึ่งอาจอยู่ในรูปแบบของคำสั่ง กฎหมาย นโยบาย หรือข้อคิดเห็นต่าง ๆ

แต่ละสังคมย่อมมีการพัฒนาสังคมที่ผ่านสถานการณ์ต่างๆ ตามลำดับเวลาในแต่ละรูปแบบที่แตกต่างกัน อันจะต้องมีการสื่อสารระหว่างชนชั้นปกครองและชนชั้นใต้ปกครองตามบริบทของช่วงเวลาที่แตกต่างกันด้วย สำหรับสังคมไทยนั้น ในอดีตมีการปกครองด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้บริหาร ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจเหนือประชาชน

การสื่อสารจากสถาบันพระมหากษัตริย์ลงไปสู่ประชาชน ไม่ว่าจะเป็พระบรมราชโองการ หรือกระแสพระราชดำรัสต่างๆ จึงเป็นเสมือนข้อปฏิบัติที่ประชาชนต้องปฏิบัติตาม โดยยากที่จะสามารถหลีกเลี่ยงได้ อย่างไรก็ตาม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ไทยได้แสดงให้เห็นว่า พระราชสถานะของพระมหากษัตริย์ไทยนั้นมีการปรับเปลี่ยนไปตามแต่ละสมัย คือปีติราชาและธรรมราชาในสมัยอาณาจักรสุโขทัย เทวราชาในสมัยกรุงศรีอยุธยา และการกลับมาของแนวคิดธรรมราชาอีกครั้งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ได้ส่งผลให้ลักษณะของกระบวนการการสื่อสารระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และประชาชนที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม ก็ปรากฏว่าการสื่อสารนั้นยังคงเป็นเครื่องมือสำคัญในกระบวนการพัฒนาประเทศ และมีการสื่อสารที่เป็นไปตามลักษณะของแต่ละสมัย

แม้กระทั่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การสื่อสารระหว่างประชาชนและสถาบันพระมหากษัตริย์ก็ยังคงมีช่องทางที่จำกัด ส่งผลให้ความใกล้ชิดระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และประชาชนไม่เกิดขึ้นเท่าที่ควร (วิไลเลขา ถาวรชนสาร, 2555, น.183 – 190) โดยภาพรวมการสื่อสารจากสถาบันพระมหากษัตริย์ไปสู่ประชาชนในช่วงเวลาดังกล่าวนี้มีลักษณะการสื่อสารจากบนลงล่างอย่างชัดเจน แต่เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นรัชสมัยที่สังคมไทยเริ่มต้นเกิดความเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของสังคมอันหมายรวมการปฏิสัมพันธ์ผ่านการสื่อสารระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับประชาชนด้วยการที่ประชาชนมีโอกาสที่จะสามารถสื่อสารจากล่างขึ้นบนสู่องค์พระมหากษัตริย์ได้มากขึ้น แม้ว่าการสื่อสารโดยส่วนมากก็จะเป็นรูปแบบจากบนลงล่างดังแต่ก่อน หากแต่ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงถือพระบรมราชาภิสิทธิ์ว่าทรงเป็นเจ้าของใหญ่ แต่ทรงถือเอาความสุขส่วนรวมของราษฎรเป็นเสมือนหนึ่งความสุขของพระองค์เอง (ชงทอง จันทรางศุ, 2554, น.60) อุดมการณ์เกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ส่วนพระองค์คือทรงอยู่ในพระราชสถานะอเนกนิกรสโมสรสมมติผู้ซึ่งพระราชราษฎรพร้อมใจกันสถาปนาขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ประกอบการที่ได้ทรงพระผนวชมาโดยตลอด รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และทรงจุดงค์เดินทางไปทรงพบปะกับประชาราษฎรในหัวเมืองต่างๆ อย่างต่อเนื่อง จึงยังผลให้เกิดความใกล้ชิดและการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์และประชาชนอย่างกว้างขวาง อันเป็นช่องทางสำคัญที่จะทรงรับทราบความเป็นไปและความเป็นอยู่ของราษฎรให้ประจักษ์แก่พระเนตรพระกรรณด้วยพระองค์เอง ซึ่งจะมีผลสืบเนื่องเมื่อทรงรับสิริราชสมบัติแล้ว กล่าวคือ ทรงเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีโอกาสถวายฎีกาโดยตรงโดยไม่ต้องแลกกับการถูกเขียนตั้งแต่ก่อน และประชาชนสามารถเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทได้อย่างใกล้ชิดโดยตลอดทางเสด็จพระราชดำเนิน (พลาติศัย สิทธิชัยกิจ, 2551, น.361 – 363; มัลลิกา มัสอูดี, 2554, น.29; วิไลเลขา ถาวรชนสาร, 2555, น.199 – 201)

เพื่อให้ทรงใกล้ชิดกับประชาชนมากยิ่งขึ้น จึงปรากฏว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ทรงใช้สื่อสิ่งพิมพ์ในการที่จะสื่อความเข้าใจกับราษฎร (“พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับนิเทศศาสตร์ไทย,” 2546, น.23) ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ ขึ้นมาเป็นสื่อกลางในการสื่อสารระหว่างพระองค์ลงไปถึงราษฎร เมื่อพิจารณาแล้วจึงจะเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอยู่ในพระราชสถานะของผู้ส่งสาร ที่จะส่งสารคือเนื้อความในประกาศ ผ่านช่องทางต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นลายลักษณ์อักษรหรือการตีพิมพ์ร้องไปว่า ไปสู่ผู้รับสารนั้นก็คือประชาชน โดยประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นปรากฏพระบรมราโชบายและพระราชทรงสนธิเกี่ยวกับราชการแผ่นดินในด้านต่างๆ อย่างชัดเจนและแสดงให้เห็นว่าทรงพระราชอุตสาหะที่จะพัฒนาระเบียบการบริหารราชการแผ่นดินให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้นในหลากหลายด้านครอบคลุมประเด็นทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ รวมถึงสังคมและวัฒนธรรม (“ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4,” 2547, น. ญ – ฎ) สอดคล้องกับผลการวิจัยทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องของเหตุการณ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

จากการศึกษางานวิจัยทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่าโดยทั่วไปงานวิจัยจะกล่าวถึงบทบาทและพระราชสถานะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในแง่ของการเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เหตุการณ์สำคัญต่างๆ ในรัชสมัย โดยเฉพาะทางการเมืองและเศรษฐกิจ รวมไปถึงพระราชวิเทศโศบายด้านต่างๆ ในการนำพาประเทศให้รอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตก ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์สมัยใหม่ที่แตกต่างไปจากพระมหากษัตริย์แผ่นดินก่อนๆ ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น ทรงรู้จักการปรับเปลี่ยนกลวิธีในการบริหารราชการแผ่นดินเพื่อนำพาประเทศไปสู่ความเจริญมั่นคงอย่างถาวร และผ่านพ้นภัยจากลัทธิจักรวรรดินิยมไปได้ (สุวรรณ สัจจวิวัฒน์, 2519; นฤมล ธีรวัฒน์, 2524; พงศ์ธิดา เกษมสิน, 2531; ชลภูมิ บรรหาร, 2552; ธงทอง จันทรางศุ, 2554; สาระ มีผลกิจ, 2554) สอดคล้องกับงานวิจัยทางนิเทศศาสตร์หลายชิ้นที่ชี้ให้เห็นว่า ชนชั้นนำของไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์พระมหากษัตริย์ทรงใช้การสื่อสารเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการสื่อสารข้อราชการบ้านเมืองต่างๆ และกลวิธีรวมถึงวาทศิลป์ที่ทรงใช้ ไม่ว่าจะเป็นพระราชดำรัสหรือพระราชนิพนธ์ ก็สามารถสะท้อนให้เห็นถึงแนวพระราชดำริและพระราชทรงสนธิที่ทรงมีต่อเรื่องต่างๆ ตลอดจนพระปรีชาสามารถในการรับมือกับเหตุการณ์ต่างๆ ของบ้านเมือง และทรงนำพาบ้านเมืองให้รอดพ้นจากอุปสรรคภัยอันตรายนานัปการมาได้เป็นอันดี (อรวรรณ ปิลันธน์โอบาท, 2542; กฤษณะ นาคประสงค์, 2546; ศักดา ปันหน่งเพ็ชร, 2552) ทั้งนี้ ย่อมรวมถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย

ดังที่ได้กล่าวถึงในข้างต้นว่า ประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น นับเป็นเครื่องมือสำคัญประการหนึ่ง ในการที่จะทรงสื่อสารข้อมูลข่าวสารเพื่อประโยชน์ของ บ้านเมือง ดังนั้น หากจะมีการศึกษาการสื่อสารในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผ่าน ประกาศฉบับต่างๆ ย่อมจะเป็นการต่อยอดองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์อันเป็นส่วนหนึ่งของ พัฒนาการของความเป็นมาเกี่ยวกับการนิเทศศาสตร์ของสังคมไทยให้เด่นชัดขึ้นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีการสื่อสารผ่านประกาศในพระองค์อย่างไร โดยศึกษาผ่านเนื้อหา ประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เป็นการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับ ประชาชน

เพราะฉะนั้น จึงสมควรที่จะศึกษาเรื่อง การสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชน ผ่านประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อประโยชน์ในการต่อยอดองค์ความรู้เชิง วิชาการทางนิเทศศาสตร์และประวัติศาสตร์ให้กว้างขวางขึ้นสืบไป

2. คำถามการวิจัย

2.1 บริบททางประวัติศาสตร์ส่งผลต่อพระองค์ในพระราชสถานะที่ทรงเป็นผู้ส่งสาร ระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์อย่างไร

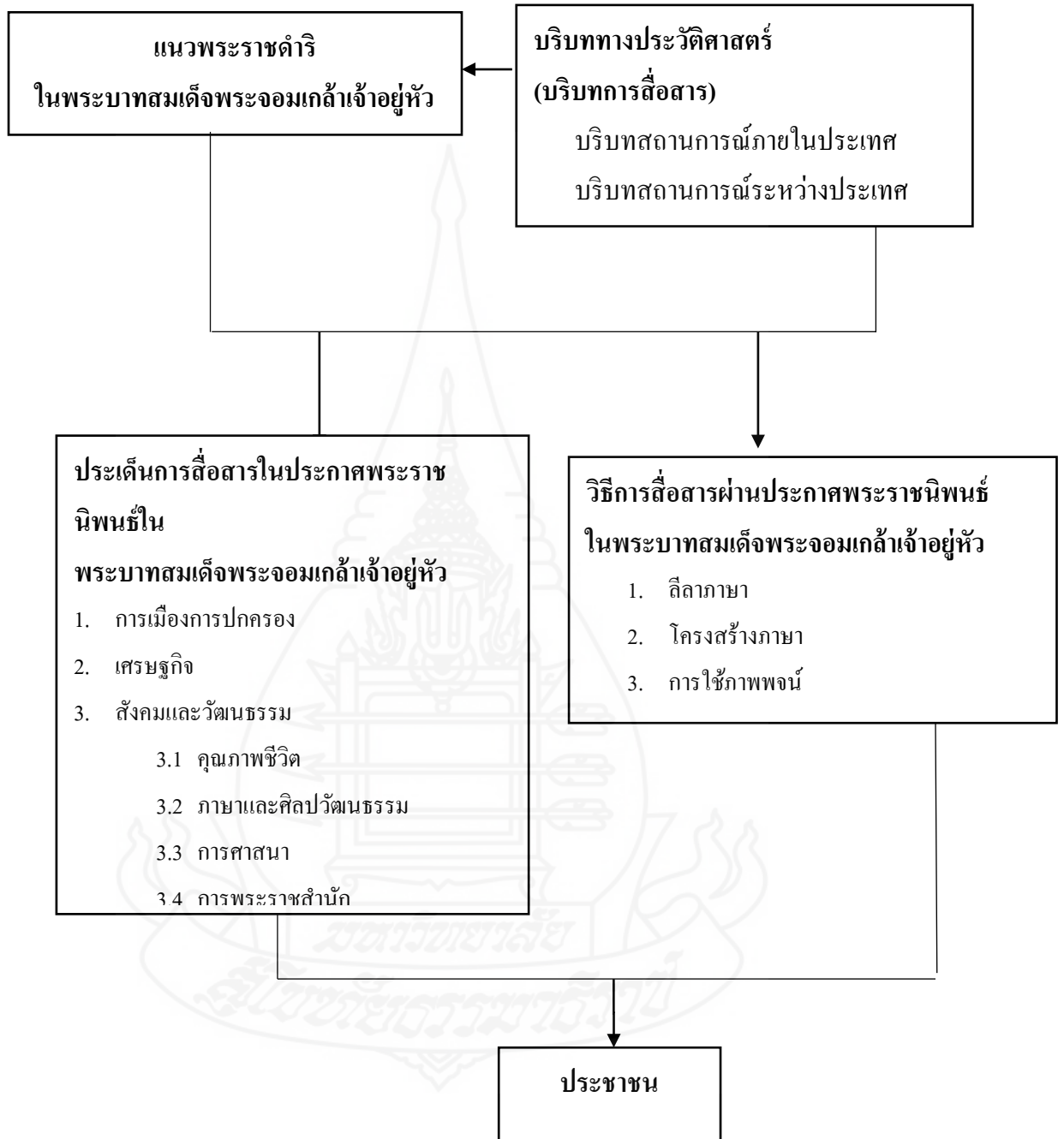
2.2 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสื่อสารประเด็นใดด้วยวิธีการอย่างไร ผ่านประกาศพระราชนิพนธ์

3. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

3.1 เพื่อศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์ที่ส่งผลต่อพระองค์ในพระราชสถานะที่ทรง เป็นผู้ส่งสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์

3.2 เพื่อศึกษาประเด็นการสื่อสารและวิธีการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์และ ประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

4. กรอบความคิดในการวิจัย

ภาพที่ 1.1 กรอบความคิดในการวิจัย

5. ขอบเขตการวิจัย

5.1 ขอบเขตด้านเอกสาร

งานวิจัยครั้งนี้มีขอบเขตทางเอกสารจำกัดอยู่ที่ (1) ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 (2) เอกสารทางวิชาการและตำราด้านการสื่อสารรวมถึงทฤษฎีทางนิเทศศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง และ (3) เอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ไทยในช่วงพระชนม์ชีพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2347 – 2411)

5.2 ขอบเขตด้านเวลา

งานวิจัยนี้ศึกษาข้อมูลเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตลอดพระชนม์ชีพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือระหว่างวันที่ 18 ตุลาคม พุทธศักราช 2347 ถึงวันที่ 1 ตุลาคม พุทธศักราช 2411 โดยการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยที่ดำเนินการระหว่าง เดือนมกราคม พ.ศ.2561 – เดือนกรกฎาคม พ.ศ.2562

6. นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการปฏิบัติการวิจัย

6.1 การสื่อสาร หมายถึง การสื่อสารประเด็นเนื้อหาที่มีการเผยแพร่ในประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อพระราชทานแก่ประชาชนคือ กลุ่มผู้รับสารตามพระราชประสงค์

6.2 บริบททางประวัติศาสตร์ หมายถึง เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นในพระชนม์ชีพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2347 – 2411) ประกอบด้วย บริบทสถานการณ์ภายในประเทศ และบริบทสถานการณ์ระหว่างประเทศ โดยเน้นบริบทที่เกี่ยวข้องกับการพระราชนิพนธ์ประกาศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อสื่อสารกับประชาชน

6.3 ประชาชน หมายถึงผู้คนที่ได้รับการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้รวมถึงชาวต่างชาติที่เข้ามาอาศัยอยู่ในภายในพระราชอาณาเขตในเวลานั้นด้วย

6.4 ประเด็นการสื่อสาร หมายถึงหัวข้อการสื่อสารที่ปรากฏอยู่ในการพระราชนิพนธ์ประกาศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

6.4.1 ประเด็นการสื่อสารด้านการเมืองการปกครอง หมายถึง หัวข้อสำคัญที่เกี่ยวกับการสื่อสารในประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครอง กฎหมาย การสถาปนายศักราชการ การศาล และการรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

6.4.2 ประเด็นการสื่อสารด้านเศรษฐกิจ หมายถึง หัวข้อสำคัญที่เกี่ยวกับการสื่อสารในประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวข้องกับการเศรษฐกิจ การประกอบอาชีพของราษฎร ภาษี การค้าขายกับต่างประเทศ พระบรมราโชบายและแนวพระราชดำริที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีต่อกิจการต่างประเทศ

6.4.3 ประเด็นการสื่อสารด้านสังคมและวัฒนธรรม หมายถึง หัวข้อสำคัญที่เกี่ยวกับการสื่อสารในประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวข้องกับสังคมและวัฒนธรรม ครอบคลุมถึงเรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิต ภาษาและศิลปวัฒนธรรม การศาสนา และการพระราชสำนัก

6.5 วิธีการสื่อสาร หมายถึง วิธีการต่างๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ในการพระราชนิพนธ์ประกาศเพื่อสื่อสารกับประชาชน โดยครอบคลุมถึงลีลาภาษา โครงสร้างภาษา และการใช้ภาพพจน์

6.6 พื้นที่สาธารณะทางการสื่อสาร หมายถึง พื้นที่ที่ชนชั้นปกครองและชนชั้นได้ปกครองได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารผ่านการสื่อสารซึ่งกันและกัน ในที่นี้คือพื้นที่ในการสื่อสารระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและประชาชน

7. ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

7.1 ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับบริบททางประวัติศาสตร์ ที่ส่งผลต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชสถานะของการเป็นผู้ส่งสารในการสื่อสารผ่านประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

7.2 ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับประเด็นการสื่อสารที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมุ่งเน้นและกลวิธีสื่อสารในประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

7.3 เกิดการประยุกต์ใช้องค์ความรู้ด้านนิเทศศาสตร์และประวัติศาสตร์เข้าด้วยกันอันจะเป็นประโยชน์ทางวิชาการด้านการศึกษาประวัติศาสตร์ของการนิเทศศาสตร์ในสังคมไทยโดยภาพรวม

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาหลักการ แนวคิด ทฤษฎีต่างๆ ทั้งด้านนิเทศศาสตร์ และในสาขาที่เกี่ยวข้อง พร้อมกันนี้ได้ศึกษาประกาศดังกล่าวจากประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พร้อมกันนี้ยังได้ศึกษาเอกสารร่วมสมัยที่ได้จากบทความ ข้อสัมภาษณ์จากการประชุมสัมมนา และงานวิจัยที่สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญและบทบาทของประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และบริบททางประวัติศาสตร์ในรัชสมัยนี้ด้วย

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทั้งวิทยานิพนธ์ คุชฎินิพนธ์ และงานวิจัยของผู้ทรงคุณวุฒิที่ว่าด้วยประเด็นที่เกี่ยวข้องกับขอบเขตของงานวิจัยชิ้นนี้โดยตรง พบว่าไม่มีใครได้ศึกษาเกี่ยวกับการสื่อสารด้วยประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาก่อน คงมีแต่งานวิจัยที่มีสาระใกล้เคียงกันหรือมีสารัตถะเกี่ยวกับประกาศรัชกาลที่ 4 เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาวิจัยเรื่องอื่นๆ

ทั้งนี้ แนวความคิด ทฤษฎี หลักการ และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องมีหัวข้อดังต่อไปนี้

1. พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. ประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ประกาศรัชกาลที่ 4)
3. พัฒนาการด้านการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
4. แนวคิดเรื่องพื้นที่สาธารณะในการสื่อสาร
5. หลักการสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจ
6. ทฤษฎีว่าด้วยลีลาและภาพพจน์
7. ทฤษฎีการกำหนดวาระข่าวสาร
8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการเสนอการทบทวนวรรณกรรมของการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยจะเสนอการทบทวนวรรณกรรมตามลำดับข้างต้น ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

หากพิจารณาตามกระบวนการสื่อสาร การสื่อสารผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นพบว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำรงอยู่ในพระราชสถานะผู้สื่อสาร (Sender) ในที่นี้จึงจะเสนอพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนับตั้งแต่เสด็จพระบรมราชสมภพ โดยสังเขป เพื่อให้เห็นภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญของการพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ ที่ถือเป็นบริบทของการสื่อสารในการศึกษาครั้งนี้

1.1 พระราชประวัติก่อนทรงพระผนวช

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระนามเดิมว่า ทูลกระหม่อมฟ้าใหญ่ หรือเจ้าฟ้ามงกุฎ เสด็จพระบรมราชสมภพเมื่อวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ.2347 ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ณ พระราชวังเดิมกรุงธนบุรี โดยเป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชชนนี (สมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ พระบรมราชินี) มีสมเด็จพระราชอนุชาร่วมพระราชชนนี คือพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้าแผ่นดินที่สองที่ทรงรับสถาปนาจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเวลาต่อมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเมื่อวันที่ 2 เมษายน พ.ศ.2394 สืบต่อจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ.2411 สิริพระชนมพรรษาปีที่ 68 ทรงครองสิริราชสมบัติได้ 17 ปี

ด้วยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระบรมราชสมภพแต่สมเด็จพระอัครมเหสีในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงทำให้พระองค์มีพระราชสถานะเป็นอุก โตสุชาติ อันหมายถึงมีพระชาติกำเนิดอันบริสุทธิ์ทั้งทางฝ่ายพระราชบิดาและพระราชมารดา จึงทรงดำรงอยู่ในพระราชอิสริยยศอันสูงยิ่งตั้งแต่แรก (ชงทอง จันทรางศุ, 2554, น.22) ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าฟ้ามงกุฎเสด็จพระราชดำเนินไปประกอบพระราชกรณียกิจตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ดังเช่นเมื่อเจริญพระชนมพรรษาได้ 12 พรรษา ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าฟ้ามงกุฎ เสด็จพระราชดำเนินในพระราชสถานะจอมพลเอกไปพร้อมกับกองเสบียงอาหารไปทรงรับคร้ามอัญที่อพยพจากรัฐเพื่อนบ้านมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารที่เมืองกาญจนบุรี โดยสมเด็จพระฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ประทานแนวพระดำริเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยคงจะมีพระราชประสงค์ให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงศึกษาเรื่องการออกทัพ ทำนองเดียวกันกับที่พระองค์ทรงได้รับการศึกษาจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชผู้

เป็นสมเด็จพระบรมชนกาธิราชตั้งแต่ทรงพระเยาว์ และยังทรงหวังผลประการหนึ่งคือจะทำให้กองทัพข้าศึกเกิดความครั่นคร้ามกรุงสยามที่ส่งพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ออกไปรบศึก และทำให้คร้ามอญเกิดความอุนใจที่จะพำนักพักพิงในพระบรมโพธิสมภารด้วย (สาระ มีผลกิจ, 2555, น.65)

ต่อมาเมื่อเจริญพระชนมพรรษาได้ 13 พรรษา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีพระราชพิธีโสกันต์ ในเวลาหลังจากนั้น เจ้าฟ้ามงกุฎ ทรงเจริญพระชนมพรรษาขึ้นในกรอบจารีตของโบราณชาติยราชประเพณี ทรงพระผนวชเป็นสามเณร และทรงได้รับการศึกษาจากสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ขุน) แห่งวัดโมฬีโลกยาราม ต่อมาทรงลาสิกขาและทรงศึกษาวิชาสามัญต่างๆ สำหรับพระราชกุมาร ประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวัง จนกระทั่งเจริญพระชนมพรรษาครบ 18 พรรษา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงพระราชทานพระราชวังเดิมกรุงธนบุรีให้เจ้าฟ้ามงกุฎเสด็จออกไปประทับ ณ ต่างวัง โดยเจ้าฟ้ามงกุฎเสด็จพระราชดำเนินไปประทับอยู่ ณ พระราชวังเดิมกรุงธนบุรีอยู่ได้ประมาณ 2 ปีเศษ ครั้นถึงพุทธศักราช 2367 ทรงพระผนวชเป็นพระภิกษุตามโบราณราชประเพณี ทว่าหลังจากที่ทรงพระผนวชได้เพียง 15 วัน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคต

การที่เจ้าฟ้ามงกุฎทรงดำรงพระราชอิสริยยศอยู่ในชั้นเจ้าฟ้ามาตั้งแต่ยังทรงพระบรมราชสมภพ จึงทรงอยู่ในพระราชสถานะที่สูงที่สุดของทางราชตระกูล คือเป็นสมเด็จพระอนุพุทธางกูร หากพิจารณาตามโบราณราชประเพณีแล้ว เจ้าฟ้ามงกุฎควรที่จะได้รับราชสมบัติสืบสนองพระบรมชนกนาถขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินสืบไป หากแต่ข้างฝ่ายพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าชายทับ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ผู้เป็นพระบรมเชษฐาธิราชต่างพระราชมารดาและทรงมีประสบการณ์การกำกับราชการต่างพระเนตรพระกรรณพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมาเป็นเวลาช้านาน ซ้ำพระชนมพรรษาของพระองค์เจ้าชายทับนั้นก็สูงกว่าเจ้าฟ้ามงกุฎถึง 17 ปี ทรงเชี่ยวชาญในราชการ และทรงมีบารมีในหมู่เจ้านายและขุนนางเป็นอันมาก แม้ว่าจะทรงเป็นเอกโตะสุชาติ คือข้างฝ่ายพระราชมารดามิได้เป็นกษัตริย์แต่เจ้านายและมุขอำมาตย์ทั้งปวงปรึกษากันแล้ว ก็เห็นว่า ทรงพระปรีชาสามารถและเหมาะสมที่จะรักษาชาติบ้านเมืองและราชสมบัติไว้ได้ จึงได้เชิญพระองค์ขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติแทนเจ้าฟ้ามงกุฎ เป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์พระองค์ที่ 3 แห่งพระมหากษัตริย์บรมราชวงศ์ (คณย์ ไชยโยธา, 2543, น.310) จึงทำให้ในระหว่างนั้นเจ้าฟ้ามงกุฎทรงดำรงอยู่ในสมณเพศเป็นเวลาถึง 27 ปี คือระหว่าง พ.ศ.2367 – 2394 ตลอดช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้เองเป็นช่วงที่พระองค์ได้สั่งสมประสบการณ์และความรู้ในหลายๆ ด้าน ซึ่งมีส่วนช่วยสนับสนุนการพัฒนาพระราชดำริและพระราชกรณียกิจให้เหมาะสมกับกาลสมัยของบ้านเมือง (วศิน ปัญญาวุธตระกูล,

2558, น.21 – 30) โดยในช่วงระยะเวลาที่ทรงพระผนวชอยู่นี้ ภิภุเจ้าฟ้ามงกุฎมีพระนามในฐานะ พระภิกษุว่าวชิรญาณภิกขุ

1.2 พระราชประวัติระหว่างทรงพระผนวช

วชิรญาณภิกขุทรงศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับด้านพระพุทธศาสนา จนเป็นที่มาของการก่อตั้งธรรมยุติกนิกาย และปรับปรุงวัตรปฏิบัติของคณะสงฆ์ชาวไทยให้เกิดความงดงาม บริบูรณ์ทั้งพระธรรมและพระวินัย ยังพระพุทธศาสนาให้เป็นที่เลื่อมใสของราษฎร และแม้ว่าวชิรญาณภิกขุจะโปรดฯ ให้มีการจัดตั้งธรรมยุติกนิกายขึ้น แต่ก็มิได้หมายความว่าทรงเด็ดฉันทพระสงฆ์ข้างมหานิกาย แต่ทรงอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาทั้งสองคณะด้วยดีเสมอมา (ปิยนถนูนาค, 2554, น.1)

วชิรญาณภิกขุทรงมีเวลาในการศึกษาวิชาการตามที่พระองค์ทรงให้ความสนใจ พระราชหฤทัย โดยเฉพาะวิทยาการตะวันตกอย่างต่างๆ ที่กำลังแพร่หลายเข้ามาในสยามเวลานั้น พร้อมๆ กับทรงตระหนักถึงความสำคัญของภาษาซึ่งเป็นกุญแจสำคัญในการนำไปสู่ความรู้ด้าน วิทยาการตะวันตก วชิรญาณภิกขุจึงทรงศึกษาภาษาละติน คณิตศาสตร์ และดาราศาสตร์จาก บาทหลวงชาวฝรั่งเศสนามว่า ฌ็อง แบบติสต์ ปาลเลอกัวซ์ (Bishop Jean – Baptiste Pallegiox) และภาษาอังกฤษจากมิชชันนารีชาวตะวันตกหลายท่านรวมถึงหมอบรัดเลย์ (Dan B. Bradley) รวมถึงคณะอเมริกันบอร์ด (American Board) จนกระทั่งทรงเข้าพระราชหฤทัยในภาษาเหล่านั้น และทำให้พระองค์สามารถใช้ภาษาต่างประเทศ โดยเฉพาะภาษาอังกฤษได้อย่างคล่องแคล่ว (สุวรรณา สัจจวิวรรธณ, 2519, น.69 – 70)

การที่ทรงพระปรีชาสามารถเกี่ยวกับเรื่องราวต่างๆ เหล่านี้ เป็นเหตุให้ในเวลาต่อมา พระองค์ทรงสามารถที่จะนำพาประเทศชาติให้รอดพ้นจากเงื้อมมือของลัทธิจักรวรรดินิยมที่แผ่ขยายอิทธิพลเข้ามาในภูมิภาคอุษาคเนย์ แม้ว่าจะไม่สามารถทำให้รอดพ้นได้ทั้งหมด แต่ก็ช่วยผ่อน สถานการณ์จากหนักให้เป็นเบาได้สมควรแก่กาลสมัย เพราะฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ด้วยเหตุนี้เอง จึงทรงให้ความสำคัญเกี่ยวกับเรื่องการศึกษา และเป็นแนวคิดที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนตลอด ระยะเวลาที่ทรงครองสิริราชสมบัติ เนื่องจากการศึกษานั้นเป็นเครื่องมืออันสำคัญที่จะทำให้ ประชาชนรู้เท่าทันชาติตะวันตก

นอกจากนี้การที่ทรงดำรงอยู่ในสถานะวชิรญาณภิกขุ ทำให้ทรงมีโอกาสในการ ศึกษาค้นคว้าตามสถานที่ต่างๆ ในขอบเขตของพระราชอาณาจักร อันจะมีส่วนสำคัญที่ทำให้ทรงรับรู้ ความเป็นอยู่และวิถีชีวิตของราษฎรอย่างใกล้ชิด เป็นเหตุให้ทรงทราบความเป็นอยู่ ความรู้สึกนึกคิด และความต้องการของราษฎรเหล่านั้น ด้วยความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับราษฎรและความรู้สึกผูกพันต่อ อาณาประชาราษฎร์อย่างแน่นแฟ้นระหว่างทรงดำรงอยู่ในสมณเพศนี้ ยังคงประทับแน่นแฟ้นอยู่ใน

พระราชหฤทัยแม้ว่าจะเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว จึงทำให้เกิดความใกล้ชิดและการปรับตัวเข้าหาราชกรของสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนนับตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา (วศิน ปัญญาวุฒระกุล, 2558, น.55) นอกจากนี้การเสด็จพระราชดำเนินธุดงค์ไปตามสถานที่ต่างๆ ยังทำให้พระองค์ได้ทรงซึมซับการศึกษาความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ จึงทรงส่งเสริมให้เกิดการค้นคว้าและศึกษาประวัติศาสตร์ของชาติเพื่อให้นักไทยเกิดความสำนึกในความเป็นชาติร่วมกัน ซึ่งนับว่ามีส่วนสำคัญเป็นอย่างยิ่งในช่วงระยะเวลาที่สยามกำลังต้องเผชิญกับภัยคุกคามจากชาติตะวันตก และยังสะท้อนให้เห็นถึงแนวพระราชดำริในการบริหารบ้านเมืองของพระองค์ที่เน้นความเป็นปึกแผ่น โดยให้ราษฎรเกิดความสำนึกกริษาบ้านเมืองด้วย

1.3 พระราชประวัติหลังจากที่เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว

ด้วยเหตุที่ตลอดรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นเวลา 27 ปี นั้น พระองค์มิได้ทรงยกย่องราชนาภิระองค์ใดขึ้นเป็นสมเด็จพระราชินีหรือพระมเหสี จึงยังผลให้บรรดาพระราชโอรส (และพระราชธิดา) ทั้งปวงจึงไม่มีพระองค์ใดเลยที่ทรงดำรงตำแหน่งในทางราชตระกูลที่ขึ้นสมเด็จพระเจ้าฟ้า บรรดาพระราชโอรสที่มีอยู่ทั้ง 22 พระองค์นั้นก็ล้วนแล้วแต่ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าด้วยกันทั้งสิ้น ดังนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว บรรดาเจ้านาย ขุนนาง และมหาชนทั้งปวงจึงอาราธนาวิชิตญาณภิกษุซึ่งขณะนั้นเจริญพระชนมพรรษาได้ 47 พรรษาให้ทรงลาสิกขาคืนสู่พระบรมราชฐานันดรศักดิ์แห่งพระราชวงศ์ และเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบสนองสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชขึ้นเป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์พระองค์ที่ 4 แห่งพระมหากษัตริย์บรมราชวงศ์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกของไทยที่ทรงริเริ่มปรับปรุงประเทศตามแบบตะวันตก (มัลลิกา มัสอูดี, 2554, น.25) โดยการปรับปรุงประเทศในรัชสมัยของพระองค์นั้นเป็นไปในสองลักษณะควบคู่กันไป คือการรับเอาความเจริญตามแบบตะวันตกมาใช้ในสังคมไทย และปรับปรุงของเดิมที่มีอยู่ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปมากขึ้น การพัฒนาตามลักษณะดังกล่าวนี้แบ่งออกเป็นสองแนวทางหลัก คือการยอมรับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมตะวันตก โดยยอมเปิดประเทศทำสัญญาไม่เสมอภาคให้มหาอำนาจทั้งหลายเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ได้ตามต้องการ และแนวทางที่สองคือการพัฒนาระบอบการปกครองและสังคมโดยอาศัยอุดมการณ์ ความรู้ และเทคโนโลยีของตะวันตก เพื่อให้สถาบันการปกครองของไทยนั้นมีประสิทธิภาพมากขึ้น และลดความไม่เสมอภาคในสังคม อันจะปิดกั้นมิให้ชาติตะวันตกอาศัยเป็นข้ออ้างในการเข้ายึดครองสยามเป็นอาณานิคมเพื่อที่จะพัฒนาสยามให้ไปสู่ความทันสมัย (วิไลเลขา ถาวรธนาสาร, 2555, น.196)

โดยการพัฒนาในระยะแรกๆ นั้น นอกจากจะทรงพระราชปรารภคำนึงถึงเรื่องสิทธิเสรีภาพของราษฎรแล้วยังทรงคำนึงถึงคุณภาพชีวิตของประชาชนด้วย (มัลลิกา มัสอูดี, 2554, น.29) ทั้งนี้เป็นด้วยเหตุผลที่เนื่องมาจากว่า แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระองค์เกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ทำให้พระราชกรณียกิจและการใช้พระราชอำนาจในฐานะพระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องดังแนวพระราชดำริทางการเมืองที่มีลักษณะที่มีความใกล้ชิดและเข้าถึงจิตใจของราษฎรมากขึ้นกว่าแต่ก่อน มิได้ทรงถือราชาภิสิทธิ์ว่ามีพระราชอำนาจอันล้นพ้นประมาณ และประชาชนจะต้องยำเกรงต่อพระราชอำนาจเท่านั้นแต่ทรงยึดหลักว่าพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์มิได้ยิ่งใหญ่ไปกว่าความสุขส่วนรวมในประเทศของพระองค์ (ชงทอง จันทรางศุ, 2554, น.38)

ลักษณะสถาบันพระมหากษัตริย์ภายใต้พระราชวิสัยทัศน์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เน้นหลักธรรมราชาตามคติพระพุทธศาสนาและหลักพ่อปกครองลูกตามคติความเชื่อดั้งเดิมของไทย ซึ่งไม่ขัดแย้งกับวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ อันจะเป็นลักษณะสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ของไทย ที่จะถูกนำไปผสมผสานกับหลักการปกครองของตะวันตกที่ผู้นำต้องรับผิดชอบต่อประชาชนและมีหน้าที่พัฒนาสภาพความเป็นอยู่ของประชาชน และสถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยนี้ยังกลับไปเน้นลักษณะของปิตุราชาธิปไตยหรือพ่อปกครองลูกที่แพร่หลายอยู่ในอาณาจักรสุโขทัยช่วงต้น ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงให้ความสำคัญแก่ประชาชนมากขึ้นและมีนโยบายส่งเสริมสถานะความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้นดังที่ได้กล่าวมาแล้ว (ถนอม อานามวัฒน์ และมัลลิกา มัสอูดี, 2553, น.79 – 82; วิไลเลขา ถาวรชนสาร, 2555, น.197)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้กฎหมายที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการตราขึ้นเพื่อการบริหารราชการแผ่นดิน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ข้าราชการปฏิบัติหน้าที่เพื่อประโยชน์โดยรวมของบ้านเมือง โดยเริ่มแรกได้มีการเขียนข่าวราชการ (Court) ประกาศแล้วแจกจ่ายไปตามกระทรวง ทบวง และกรมต่างๆ แต่ยังไม่ทั่วถึงกัน จึงได้ทรงพระราชดำริให้มีราชการงานเบกษา โดยทรงดัดแปลงมาจากวิธีการของชาติตะวันตกเมื่อ พ.ศ.2401 แม้ว่าจะต้องล้มเลิกไปในเวลาต่อมาเนื่องจากพระราชภาระด้านการบริหารราชการแผ่นดินนั้นค่อนข้างมาก จึงไม่ทรงมีเวลาที่จะทรงพระราชนิพนธ์ด้วยพระองค์เอง แต่ก็นับว่าเป็นการเริ่มตีพิมพ์กฎหมายประกาศให้แก่ราษฎรได้รับทราบ (พลาดิษฐ์ สิทธิชัยกิจ, 2551, น.356 – 357)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบถึงกระแสของโลกและความพยายามของชาติตะวันตกในการยึดครองกลุ่มประเทศทางเอเชียเข้าเป็นอาณานิคมของตน จึงทรงตระหนักถึงความต้องการของรัฐบาลชาติต่างๆ โดยเฉพาะอังกฤษ (ไกรฤกษ์ นานา, 2560, น.28) เพราะฉะนั้นพระองค์จึงทรงใช้พระปรีชาญาณในการที่จะรู้เท่าทันการกระทำของประเทศตะวันตก

เหล่านั้ น ทรงโอนอ่อนผ่อนตามที่จะเปิดความสัมพันธ์ทางการค้าและพระราชไมตรีระหว่างกรุงสยามและอังกฤษให้มีความแน่นแฟ้นมากขึ้นกว่าแต่ก่อน อังกฤษได้ส่งเซอร์ จอห์น เบาว์ริง เข้ามาทำสนธิสัญญาใน พ.ศ.2398 ซึ่งในเวลาต่อมาเรียกว่า สนธิสัญญาเบาว์ริง โดยมีสาระสำคัญคือ ไทยและอังกฤษจะเป็นมิตรที่ดีต่อกัน คนในบังคับอังกฤษมีสิทธิเสรีภาพในทางศาสนาและการค้า คนในบังคับซึ่งเข้ามาอยู่ในประเทศไทยจะต้องไปจดทะเบียนเป็นหลักฐานที่กงสุลอังกฤษที่กรุงเทพมหานคร ไทยจะต้องเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตให้แก่อังกฤษ ไทยจะต้องยกเลิกภาษีปากเรือและมาตรการกีดกันทางการค้าต่างๆ ยกเลิกพระคลังสินค้า และอังกฤษจะต้องเป็นชาติที่ได้รับความอนุเคราะห์อย่างยิ่ง (เรื่องวิทย์ ลิมปนาท, 2560, น.5)

สนธิสัญญาฉบับนี้แม้ว่าไทยจะเป็นฝ่ายเสียเปรียบ หากแต่เมื่อพิจารณาในระยะยาวแล้วจะเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราโชบายด้านการต่างประเทศและการเศรษฐกิจที่ลึกซึ้ง เพราะการผ่อนสั้นผ่อนยาวทำสนธิสัญญากับต่างชาตินี้เอง ที่เป็นสาเหตุสำคัญในการที่ผดุงสถานะของประเทศไทยให้รอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตก ด้วยแม้ว่าเนื้อหาในสนธิสัญญาเบาว์ริงจะสร้างความเสียเปรียบในแง่ของหลักการ แต่ในทางปฏิบัติแล้วเหตุการณ์กลับเป็นตรงกันข้าม เพราะเรือสำเภาจากต่างชาติได้เข้ามาค้าขายกับไทยอย่างไม่เคยเป็นมาก่อนและประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยก็เกิดการพลิกโฉมครั้งยิ่งใหญ่หลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงนี้ เนื่องจากข้าวกลายเป็นสินค้าส่งออก เงินตราเข้าไปมีอิทธิพลต่อทุกระดับเศรษฐกิจในสังคม ระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพและการผลิตเพื่อการบริโภคเริ่มเสื่อมกลายเป็นการผลิตเพื่อการค้าเข้ามาแทนที่ ทั้งนี้ นอกเหนือจากข้าวแล้ว สินค้าส่งออกที่สำคัญหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงยังประกอบด้วย ไม้สัก ดีบุก และยางพารา และชาวตะวันตกยังได้เข้ามาเปิดกิจการในสยามจำนวนมาก เช่น โรงสีไฟ โรงงานน้ำแข็ง โรงงานปูนซีเมนต์ และหลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงจึงทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนชาวตะวันตกภายในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายในพื้นที่ของกรุงเทพมหานคร

จากภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวข้างต้น ผู้ศึกษาจะนำมาใช้อธิบายบริบทที่เป็นภูมิหลังในการออกประกาศพระราชนิพนธ์ฉบับต่างๆ ตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีอยู่มากกว่า 300 ฉบับ เพื่อให้เห็นว่าประกาศฉบับต่างๆ นั้นมีการสื่อสารเผยแพร่ภายใต้บริบททางประวัติศาสตร์อย่างไร ทั้งสิ่งที่เกิดขึ้นจากแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยพระองค์เอง และสภาพแวดล้อมของชาติในขณะนั้น

2. ประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ประกาศรัชกาลที่ 4)

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นนับว่าเป็นช่วงเวลาสำคัญของการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในสังคมไทย (กนก จันทรา และนววรรณ วุฑฒะกุล, 2555, น.39) นับตั้งแต่วิถีชีวิตของผู้คนที่มีการปรับเปลี่ยนไปสู่ความเป็นเมืองมากขึ้น จนกระทั่งถึงแนวพระราชดำริขององค์พระมหากษัตริย์ที่มีความสอดคล้องกับบริบทของเหตุการณ์ตามกาลสมัยเป็นอย่างยิ่ง ร่องรอยทางประวัติศาสตร์อันสำคัญที่ส่องสะท้อนแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอันเป็นต้นทางของพระบรมราชโองการ ตัวยกกฎหมาย พระบรมราชาธิบาย พระบรมราชวิเทโศบาย หรือพระราชทรงสนะเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ ได้อย่างชัดเจนประการหนึ่งคือ ประกาศฉบับต่างๆ อันเป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง (ชงทอง จันทรางศุ, 2554, น.26)

ประกาศต่างๆ ที่มีการพระราชนิพนธ์ขึ้นตลอดรัชสมัย คือตั้งแต่ พ.ศ.2394 จนถึง พ.ศ.2411 รวมทั้งสิ้น 17 ปีเศษนั้นมีจำนวนมากหลายร้อยฉบับ ที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นในวโรกาสที่แตกต่างกัน หากแต่จำนวนของประกาศทั้งหมดนั้นไม่เป็นที่แน่นอน ดังนี้

หนังสือ “ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4” โดยมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ร่วมกับมูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย (2547) ได้รวบรวมประกาศรัชกาลที่ 4 เอาไว้ทั้งสิ้น 323 ฉบับ ฉบับที่ 1 – 314 เป็นการไล่เรียงฉบับตามปีพุทธศักราชจากก่อนไปหลัง ในขณะที่ฉบับที่ 315 – 343 เรียกว่าเป็น “ภาคปริณกะ” ซึ่งไม่สามารถระบุได้ชัดเจนว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับนี้ขึ้นในปีใด

สอดคล้องกับหนังสือ “รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4” โดยกรมศิลปากร (2548) ที่ก็ได้รวบรวมประกาศรัชกาลที่ 4 เอาไว้ทั้งสิ้น 323 ฉบับ ฉบับที่ 1 – 314 เป็นการไล่เรียงฉบับตามปีพุทธศักราชจากก่อนไปหลัง ในขณะที่ฉบับที่ 315 – 343 เรียกว่าเป็น “ภาคปริณกะ” เหมือนกับหนังสือประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ฉบับก่อนหน้านั้นทุกประการ

อย่างไรก็ตาม คณพล จันทน์หอม (2547, น.35) ระบุไว้บทความเรื่อง กฎหมายสำคัญบางฉบับในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “... ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการออกประกาศเป็นจำนวนไม่น้อยกว่า 500 ฉบับ ...” และในขณะเดียวกัน ชงทอง จันทรางศุ (2547, น.14 – 15) ระบุไว้ในบทความเรื่อง ภาษากฎหมายไทยในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “... ประกาศในรัชกาลที่ 4 ... เป็นผลงานพระราชนิพนธ์ที่สำคัญยิ่ง ได้ทรงตราพระราชกำหนดกฎหมายขึ้นใหม่หลายร้อยฉบับ และส่วนมากได้พิมพ์เผยแพร่อยู่แล้วใน

หนังสือชุดประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ...” เพราะฉะนั้นคำว่า “หลายร้อยฉบับ” ที่ปรากฏอยู่ในข้อความข้างต้นนี้ จึงมีส่วนที่อยู่ในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 และส่วนที่ไม่ได้อยู่ในประชุมประกาศฉบับดังกล่าว ในขณะที่ปิยนาค บุนนาค (2547) ได้กล่าวไว้ในการอภิปรายเรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบิดาแห่งนิเทศศาสตร์ไทย ณ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม 2547 ว่า “พระองค์ทรงต้องการให้ราษฎรได้รับรู้ว่ามีพระองค์เป็นกษัตริย์แล้วจะดำเนินพระราชโบายอย่างไร ทั้งในแง่นโยบายภายในแลต่างประเทศ ด้วยเหตุที่พระองค์ได้ทรงรู้เรื่องราวและมีประสบการณ์เกี่ยวกับการใช้สิ่งพิมพ์ พระองค์จึงได้อาศัยอักษรในการสื่อความเข้าใจและสร้างความสัมพันธ์กับราษฎร โดยการออกประกาศต่างๆ ในรัชกาลของพระองค์มีประกาศออกมาถึงจำนวนกว่า 400 ฉบับ ...”

แม้ว่าจะไม่สามารถระบุถึงจำนวนประกาศทั้งหมดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ตลอดรัชสมัยได้ แต่ก็ควรจะได้ข้อยู่ว่า ประกาศที่อาจนับได้ว่าเป็นพระราชนิพนธ์นั้นมีจำนวนไม่น้อยกว่า 300 ฉบับ อย่างไรก็ตามในการศึกษาครั้งนี้ จะใช้หนังสือ “ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4” โดยมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ร่วมกับมูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย และหนังสือ “รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4” โดยกรมศิลปากร ซึ่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจัดพิมพ์ในโอกาสวันพระบรมราชสมภพครบรอบ 200 ปี เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม 2547 อันมีประกาศฉบับต่างๆ จำนวน 323 ฉบับมาเป็นมาตรฐานในการศึกษา

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศแต่ละฉบับแล้ว การที่จะสื่อสารให้ประชาชนได้รับทราบถึงความในประกาศที่มีพระราชประสงค์จะสื่อสารนั้นก็จำเป็นต้องอาศัยวิธีการในการเผยแพร่ที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งมีข้อจำกัดอย่างมากในยุคสมัยนั้น บทความเรื่อง “ประเพณีประกาศพระราชกฤษฎีกาแต่โบราณ” ในคำนำประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 นั้น ได้ระบุเกี่ยวกับวิธีการเผยแพร่ประกาศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2547, น.11) ความว่า

“... ประเพณีประกาศพระราชกฤษฎีกาแต่โบราณ เมื่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินคำรัสสั่งให้ประกาศกิจการอันใด คือเช่นตั้งพระราชบัญญัติเป็นต้น โดยปรกคิมักคำรัสให้อาลักษณ์เป็นพนักงานเรียบเรียงข้อความที่จะประกาศลงเป็นหนังสือ บางทีคำรัสให้ผู้นับพระบรมราชโองการมาสั่งอาลักษณ์ให้เรียบเรียงประกาศก็มี ผู้รับสั่งมักเป็นเจ้าหน้าที่ซึ่งจะต้องอำนวยการที่ประกาศแต่ที่มีใช้เป็นที่เจ้าหน้าที่ เป็นแต่ข้าเฝ้าคนใดคนหนึ่งคำรัสใช้ตามสะดวกพระราชหฤทัยก็มี ลักษณะที่อาลักษณ์เรียบเรียงประกาศนั้น ตั้งเป็นข้อความหลัก 5 อย่าง คือ (1) วันเดือนปีที่สั่ง (2) นามผู้สั่ง ถ้า

สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเป็นคนคำรัสสั่งเอง ก็อ้างแต่ว่ามีพระราชโองการ ถ้ามีผู้อื่นมาสั่งก็อ้างนามผู้
นั้นรับพระราชโองการ (3) กล่าวถึงคดีอันเป็นมูลเหตุแห่งประกาศนั้น (4) พระราชวินิจฉัย
(5) ข้อบัญญัติพระราชนิยมที่ให้ประกาศ เมื่ออาลักษณ์ร่างเสร็จแล้วคองนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย ทรง
ตรวจแก้ก่อนจึงประกาศ แต่ข้อนี้หาได้กล่าวไว้ให้ปรากฏไม่ ...”

อนึ่ง ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (2547) ได้เคยกล่าวไว้ในการเสวนาและบทวิเคราะห์ว่าด้วย
เรื่องประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 และหนังสือพระราชอาณาจักรและราษฎรสยามของเซอร์จอห์น
เบาว์ริงว่า หากเราเคยชมภาพยนตร์ย้อนยุคจะเห็นได้ว่ามีคนเอาประกาศในลักษณะแบบเดียวกับ
ประกาศรัชกาลที่ 4 นี้ซึ่งเขียนแล้วไปยื่นอ่านให้ราษฎรฟัง เพราะฉะนั้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ก็คงมีการ
ทำในลักษณะเดียวกันนี้

กรมพระยาดำรงราชานุภาพยังได้ทรงพระนิพนธ์ถึงขั้นตอนของการประกาศข้อความ
ต่างๆ จากพระราชสำนักออกไปสู่ประชาชนตั้งแต่สมัยโบราณ อันเป็นข้อมูลสำคัญในการพิจารณา
การจัดการการสื่อสารของพระมหากษัตริย์ในอดีตว่า

“... แต่โบราณเป็นหน้าที่กรมพระสุรัสวดีโดยเป็นผู้ถือบาญชีกระทรวงทบวงการทั้ง
ปวงที่จะคัดสำเนาประกาศแจกจ่ายไปยังกรมต่างๆ ทุกกรม ส่วนหัวเมืองทั้งปวงนั้น เมื่อมหาดไทย
กลาโหม กรมท่า อันเป็นเจ้ากระทรวงบังคับบัญชาหัวเมืองได้รับประกาศจากกรม พระสุรัสวดีก็คัด
สำเนาส่งไปยังหัวเมืองอันขึ้นอยู่ในกรมนั้น อีกชั้นหนึ่ง ลักษณะการที่จะประกาศให้ราษฎรทราบ
พระราชกฤษฎีกานั้น ประเพณีเดิมในกรุงเทพฯ กรมเมืองให้นายอำเภอเป็นเจ้าพนักงานไปเที่ยวอ่าน
ประกาศตามตำบลที่ประชุมชน ส่วนหัวเมืองทั้งปวงเจ้าเมืองกรมการให้กำนันเป็นพนักงานอ่าน
ประกาศ เมื่อพนักงานอ่านจะอ่านประกาศที่ตำบลไหนให้ตั้งม็อบเป็นสัญญาณเรียกราษฎรมาประชุม
กันแล้วอ่านประกาศให้ฟัง ณ ที่นั้น วิธีประกาศเช่นว่ามานี้จึงเรียกกันเป็นสามัญว่า “ตั้งม็อบร้องป่าว”
ส่วนต้นฉบับพระราชกฤษฎีกาทั้งปวงนั้น อาลักษณ์รักษาไว้ในหอหลวงฉบับหนึ่ง คัดส่งไปรักษาไว้
ที่ศาลลูกขุนอันเป็นที่ประชุมเสนาบดีฉบับหนึ่ง และส่งไปรักษาไว้ที่ศาลหลวงอันเป็นที่ประชุมผู้
พิพากษาคด้วยอีกฉบับหนึ่ง ประเพณีเดิมมีลักษณะดังว่ามานี้ ...”

อย่างไรก็ตามปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ให้มีการแก้ไขระเบียบวิธีการประกาศเสียใหม่ในเวลาต่อมา (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ,
2547, น.12)

“... แต่เดิมกรมพระสุรัสวดีเป็นพนักงานเขียนประกาศแจกจ่ายไปยังกระทรวงทบวง
การต่างๆ นั้น โปรดฯ ให้กรมต่างๆ ไปคัดสำเนาหมายประกาศเอง ณ หอหลวง ยังคงส่งสำเนา
ประกาศไปที่มหาดไทย กลาโหม และกรมท่า สำหรับจะได้ที่องตราประกาศออกไปตามหัวเมือง

การที่แก้ไขชั้นนี้ก็พอเห็นเหตุได้ คงเป็นเพราะการเขียนประกาศแจกจ่ายมาก่อนเป็นการมากมาย เหลือกำลังพนักงานกรมพระสุรัสวดี ...”

และต่อมายังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการจัดพิมพ์ราชกิจจานุเบกษาขึ้นแต่ก็มีอันต้องล้มเลิกไป หากแต่ยังทรงเล็งเห็นความสำคัญของการพิมพ์อยู่ “... จึงโปรดฯ ให้พิมพ์แต่หมายประกาศและให้พิมพ์ตลอดเรื่อง ไม่คิดแต่เนื้อความเหมือนอย่างที่ตั้งพิมพ์ในหนังสือราชกิจจานุเบกษามาก่อน ทำเป็นใบปลิวแจกจ่ายไปตามกระทรวงทบวงกรม และไปปิดไว้ตามที่ประชุมชน แทนข่าวร้อง เป็นประเพณีสืบมา ...”

ด้วยเหตุนี้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีสำเนาเป็น 2 ชนิด คือ ประกาศในช่วงระยะแรกของรัชสมัยที่ยังไม่ได้มีการพิมพ์นั้นเป็นหนังสือเขียน และเมื่อมีการตั้งโรงพิมพ์หลวงแล้วจึงเป็นประกาศที่ใช้การพิมพ์ อนึ่ง ประกาศที่ใช้วิธีการเผยแพร่ด้วยการเขียนนั้นมีต้นฉบับน้อยชิ้นมาก คาดว่าคงจะสูญหายไป ประกาศที่มีฉบับพิมพ์นั้นสามารถรวบรวมสะสมได้ง่ายกว่า เนื่องจากมีการเก็บรวบรวมไว้ที่บุคคลต่างๆ เป็นจำนวนมากชิ้นบ้าง น้อยชิ้นบ้างต่างๆ กันไป ไม่สามารถหาได้ครบถ้วนทุกฉบับดังที่ได้เสนอข้อมูลไปแล้ว

การรวบรวมประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 รวมเล่มพิมพ์ขึ้นใหม่เพื่อใช้เป็นสาธารณประโยชน์นั้น ได้จัดทำเมื่อครั้งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณทรงบัญชาการโรงพิมพ์หลวง ทรงรับภาระรับผิดชอบการจัดทำราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ 5 ที่มีการรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่ จึงโปรดให้มีการรวบรวมประกาศในรัชกาลที่ 4 มาจัดพิมพ์รวมกันไว้ด้วยในหนังสือราชกิจจานุเบกษา

ต่อมาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ทรงออกหนังสือพิมพ์ครุโณวาทก็ได้ทรงหาประกาศรัชกาลที่ 4 มาจัดพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ฉบับดังกล่าวอีกบ้าง เมื่อครั้งหอพระสมุดวชิรญาณตั้งโรงพิมพ์ กรรมการหอพระสมุดฯ ดังกล่าวก็หาสำเนาประกาศรัชกาลที่ 4 มาจัดพิมพ์ไว้ในหนังสือวชิรญาณด้วย แต่เท่าที่รวบรวมประกาศรัชกาลที่ 4 พิมพ์เป็นเล่มหนังสือแยกออกมาเฉพาะนั้น เกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงบัญชาการโรงพิมพ์หลวง โรงพิมพ์อักษรพิมพ์การพิมพ์รวมได้ 3 เล่มก็เป็นอันยุติบทบาท โรงพิมพ์อักษรนิติจึงพิมพ์ต่อมาเพิ่มอีก 1 เล่ม รวมทั้งสิ้นเป็น 4 เล่ม

จวบจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ได้มีการจัดพิมพ์ประกาศรัชกาลที่ 4 รวมเป็นเล่มอีกครั้ง เนื่องในโอกาสครบรอบ 200 แห่งพระบรมราชสมภพ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 18 ตุลาคม 2547 คือหนังสือ “ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4” โดยมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ร่วมกับมูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย และหนังสือ “รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4” โดยกรมศิลปากร ดังที่ได้เสนอข้อมูลไปแล้วในข้างต้น

ประเด็นหนึ่งซึ่งควรคำนึงถึงในการศึกษาประกาศรัชกาลที่ 4 ในแต่ละฉบับนั้นก็คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศทุกฉบับเพื่อเผยแพร่ออกสู่ สาธารณชนหรือไม่ โปรดพิจารณาความบางส่วนในประกาศบางฉบับที่อาจสะท้อนให้เห็นถึง คำตอบในเรื่องนี้ ดังนี้

1. ประกาศห้ามไม่ให้ชักสื่อแลชวนภิกษุสามเณรประพฤติอนาจาร (ประชุมประกาศ รัชกาลที่ 4, 2547, น.36) ความสำคัญตอนหนึ่งว่า

“ด้วยเจ้าพระยาธรรมธการแลเสนาบดีผู้ใหญ่ในกรมวัง รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ให้หมายเหตุประกาศให้กรมเมืองนายอำเภอกำนันพันนายบ้าน เป้าร้องแก่อาณาประชาราษฎร์ให้รู้จันทักกันว่า ตั้งแต่นี้สืบไปเบื้องหน้า อย่าให้ผู้ใดไปมาคบค้ากับ พระสงฆ์แล้วและจืดให้พระสึกออกมาอยู่กินเป็นคู่เป็นเมียกัน ถึงจะยังไม่ได้เป็นปราชิกแต่พระยัง บวชอยู่ก็ดี เป็นแต่ติดพันกันก่อนแล้ว จึงสึกออกมาเป็นคู่เป็นเมียต่อกันภายหลังนี้แล ...”

2. ประกาศเตือนสติผู้ซื้อข้าวขายข้าว (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.118 – 119) ความสำคัญตอนหนึ่งว่า

“มีพระบรมราชโองการมานับพันธุรสสิ่งหนาท ประกาศแก่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยแล ราษฎรอยู่ในกรุงฯ นอกกรุงฯ ทั้งปวงให้ทราบทั่วกันว่า ในปีมะโรง นักษัตริย์ธรรมาธิบดี ฝนงามดี ข้าว ในนามีผลบริบูรณ์ทุกตำบล จนเล่าลือไปถึงคนต่างประเทศฯ จัดเรือกำปั่นเข้ามาซื้อข้าวมากหลายลำ ได้บรรทุกข้าวในกรุงฯ ออกไปมากแล้ว บัดนี้ราคาข้าวก็ขึ้นไป ... เพราะฉะนั้นข้าราชการ แลราษฎร ผู้ใดๆ ซึ่งไม่ได้ทำนา หรือมีข้าวอยู่แต่น้อย จะใช้สอยไม่พอชั่วในปีมะเส็ง นพศกนั้น เมื่อกล่าวปี ใหม่ข้าวจะแพง ก็ให้เร่งจัดซื้อโดยเร็วแต่เวลาที่ยังถูกอยู่นี้ ให้พอกการที่จะใช้สอยของตัว ถ้าในปีใหม่ ฝนงามดี ข้าวงามเหมือนในปีนี้ ข้าวที่ได้ซื้อไว้ก็จะไม่เสียเปล่า ได้จำหน่ายไปแก่ลูกค้าที่ซื้อข้าวขาย แล้วซื้อข้าวใหม่ต่อไป จงรีบซื้อข้าวไว้ใช้กินแต่เมื่อราคาข้าวยังไม่แพงนัก อย่าให้ตื่นกันซื้อเมื่อฝน แล้งเมื่อข้าวแพงดังแต่ก่อนเลย

อนึ่งผู้ที่เกียจคร้าน ไม่ได้ทำนาซื้อข้าวเขากิน ก็อยากแต่จะให้ราคาข้าวถูกอยู่เสมอไป ราษฎรที่ทำนาถ้าขายข้าวได้ราคาถูกนักไม่สมกับแรงเหนื่อยก็จะทอดอย ทิ้งไร่นาไปทำการอื่นๆ เสีย เพราะฉะนั้นจึงทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้ราษฎรขายข้าวแก่คนนอกประเทศ เพื่อจะให้ราษฎร ได้ ผลประโยชน์ต่างๆ ตามสมควร ...”

3. ประกาศเรื่องนามพระยาอิสราณภาพ แลพระธัญญาภิบาล (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.21) ความสำคัญตอนหนึ่งว่า

“ด้วยพระศรีภริยาเสนาบดีศรีสาลักษณ์ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระ กรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่าให้มีหมายเหตุประกาศขึ้นไปในพระบรมราชวังว่า ชื่อพระยาอิสราณภาพนั้นแปล

ออกไม่ได้ความ ถ้าจะแปลว่าความไม่เป็นอิสระหาถูกต้องไม่ ให้เติมอักษร นุ เข้าอักษรหนึ่ง ว่าพระยาอิศรานุภาพ แปลว่าผู้มีอานุภาพดังพระอิศวร หรือว่าผู้มีอานุภาพแห่งพระอิศวร ดังนี้จึงสมควร

อนึ่งชื่อพระธัญญาบริบาลก็ไม่สมควร ด้วยความแปลว่าผู้ไม่รักษาข้าวเปลือก หาสมต้องตามความประสงค์ไม่ให้แปลงเสียว่าพระธัญญาภิบาล แปลว่าผู้รักษาข้าวเปลือก โดยยิ่ง ถ้าไม่เชื่อ ก็ให้ราชบัณฑิตในพระบรมราชวัง ได้ถามพระราชาคณะ เปรียญ นักปราชญ์ผู้รู้คุณเถิด ...”

4. ประกาศให้พวกที่อยู่แควทิมในพระราชวังทำความสะอาด (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.486) ความสำคัญตอนหนึ่งว่า

“ด้วยพระยาภูบาลบันเทิงรับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ให้หมายประกาศแก่พวกตามแควทิมในพระราชวังตั้งแต่ประตูสุนทรทิสาลงไปถึงประตูพิทักษ์บวรให้รู้ทั่วกันว่าตั้งแต่นี้สืบไปเมื่อหน้าต่อๆ กัน ใครที่อยู่ทิมในพระราชวังชั้นประตูแดงเหนือแลใต้ ตามแควทิมอยู่คนละห้องนั้น ห้ามอาษาอาศัย ไม่ ทิมก็ทิมหลวง ถนนก็ถนนหลวง ปูกี้ปูกี้ด้วยหิน ปูกี้ปูกี้ด้วยอิฐ คนที่อยู่ทิมมันน่าจะทำงานกวาดเสียให้สะอาด ก็หาใครจะทำจะกวาดถนนไม่ ... ตั้งแต่นี้สืบไปเมื่อนั้น ถ้าใครไม่ทำไม่กวาดก็ให้ไปจากทิมนั้น อย่าให้อยู่ อย่าให้เกรงออกเกรงใจเลย อย่าได้เห็นแก่หน้าผู้หนึ่งผู้ใด ให้ไล่ไปจากทิมไม่ให้อยู่ ที่เขาทำเขากวาดก็ให้อยู่เถิด ...”

หากพิจารณาความในประกาศทั้ง 4 ฉบับที่ยกมานั้นจะสังเกตได้ว่า ประกาศในข้อ 1 และ 2 นั้นเป็นประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งพระราชหฤทัยที่จะประกาศให้ทราบแก่ประชาชนทั่วไปในพระราชอาณาจักร ในขณะที่ประกาศในข้อ 3 และ 4 นั้นเป็นประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระราชหฤทัยที่จะประกาศแก่บุคคลเฉพาะกลุ่ม คือ ประกาศเรื่องนามพระยาอิศรานุภาพ แลพระธัญญาภิบาลนั้น ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศแก่ขุนนางในพระบรมราชวัง (พระราชวังบรมสถานมงคล) และประกาศให้พวกที่อยู่แควทิมในพระราชวังทำความสะอาดนั้น ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศแก่ทหารที่อยู่ประจำทิมในพระราชวังตั้งแต่ประตูสุนทรทิสาลงไปถึงประตูพิทักษ์บวรในพระบรมมหาราชวัง

ทรงยศ แวหงษ์ (2547) กล่าวไว้ในกาเสวนาและบทวิเคราะห์ว่าด้วยเรื่องประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 และหนังสือพระราชอาณาจักรและราษฎรสยามของเซอร์ จอห์น เบาว์ริง ว่า

“ผมรู้สึกว่าการประกาศนี้เป็น *instruction* จากกษัตริย์ลงไปสู่ผู้นายจริงๆ อาจจะไม่ถึงระดับล่าง คือเป็นคำสั่งที่บอกว่าเป็นกรอบที่จะต้องทำในสังคม อันนั้นเป็นข้อสังเกตอันที่หนึ่ง”

วารุณี โอสธารมย์ (2547) ได้กล่าวไว้ในกาเสวนาเดียวกันด้วยว่า

“ตรงนี้ต้องระวังนิดหน่อยเวลาอ่านประชุมประกาศ เนื่องจากเป็นหนังสือราชการที่มีความต่างระดับกัน ... เพราะฉะนั้นท่าน *address* กับคนเฉพาะกลุ่ม ไม่ได้หมายความว่าท่านพูดเรื่องนี้กับฝ่ายในแล้วฝ่ายหน้ากับราษฎรจะต้องรับรู้ เพราะนำมาสู่การรับรู้ของประชาชนก็คือเมื่อเป็น

ฉบับพิมพ์แล้วที่สมเด็จพระเจ้า (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ : ผู้ศึกษา) เามาพิมพ์ในวันสำคัญของลูกๆ รัชกาลที่ 4 ซึ่งก็คือฉบับแรก ทั้งหมดนี้จึงเป็นที่รับรู้กันของสาธารณชน

แต่ว่าก่อนหน้านั้น คิดว่าเป็นกลุ่มๆ ที่ท่านอยากให้อ่าน เช่น ท่านว่าใคร อบรมสั่งสอนใคร ก็จะเป็นเรื่องเฉพาะของคนกลุ่มนั้น เฉพาะบางกลุ่ม อาจจะต้องกำหนดขอบเขตความสัมพันธ์ส่วนตัวเป็นพิเศษ เช่น ฝ่ายใน หรือแม้กระทั่งกลุ่มที่เป็นมูลนายที่มีความสัมพันธ์ค่อนข้างจะใกล้ชิด ซึ่งท่านก็จะใช้ระดับคำพูดที่แตกต่างกันตรงนั้นด้วย ... ไม่ใช่ตอนประกาศแล้วทุกกลุ่มรู้เท่ากันทุกเรื่อง คิดว่าไพร่นี้นะ รู้บางเรื่อง เช่น เรื่องถูกเกณฑ์ จะต้องรู้ เรื่องที่สามารถไปทำงานกับฝรั่งได้ อันนี้อาจจะต้องรู้ ไปทำงานโยธา ทำงานก่อสร้างให้กับพวกบริษัทฝรั่งได้ อันนี้อาจจะต้องรู้ ...”

ในการศึกษานี้จะได้ศึกษาต่อไปว่า เมื่อมีประกาศรัชกาลที่ 4 แบ่งประเภทตามผู้รับสาร ออกเป็นสองฝ่าย คือสาธารณชนฝ่ายหนึ่ง และบุคคลเฉพาะกลุ่มอีกฝ่ายหนึ่งแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้พระราชนิพนธ์ประกาศในวาระประเด็นใดต่อแต่ละฝ่าย ซึ่งจะนำไปศึกษาประกอบกับทฤษฎีการกำหนดวาระข่าวสารที่ได้เรียบเรียงเสนอไว้ข้างต้น

ประเด็นต่อมาที่ควรพิจารณาก็คือ ประกาศรัชกาลที่ 4 แต่ละฉบับนั้นมีลักษณะเป็นกฎหมายหรือไม่

ปิยนาด บุนนาค (2547) กล่าวไว้ในการอภิปรายเรื่อง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบิดาแห่งนิเทศศาสตร์ไทย ณ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม 2547 ว่า

“พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับว่าเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ใช้สื่อสิ่งพิมพ์ในการที่จะสร้างความเข้าใจกับราษฎร ... ในรัชกาลของพระองค์มีประกาศออกมามากกว่า 400 ฉบับ ถือว่ามีการออกกฎหมายมาตลอด เพราะว่าประกาศมีลักษณะเป็นกฎหมาย ประกาศจะเกี่ยวกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรในเรื่องต่างๆ ซึ่งจะใช้ภาษาที่ง่ายๆ และมีอารมณ์ขันแทรก พระองค์ทรงเขียนเองเป็นส่วนใหญ่โดยมีการเริ่มต้นว่าทำไมถึงให้ราษฎรทำอย่างนั้นอย่างนี้ หรือไม่ทำอย่างนั้นอย่างนี้ หรือทำอย่างนี้จะมีผลอย่างไร”

ชงทอง จันทรางศุ (2547, น.20 – 21) ระบุไว้บทความเรื่อง กฎหมายสำคัญบางฉบับในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

“... ควรสังวรระวังว่า บรรดาเอกสารที่เรียกว่าประกาศรัชกาลที่ 4 อันมีจำนวนมากมายหลายร้อยฉบับนั้น ใช่ว่าทุกฉบับจะเป็นกฎหมายของแผ่นดิน เพราะบางฉบับก็เป็นแต่เพียงประกาศแถลงความของทางราชการ เช่น ประกาศมหาสงครามในเวลาเอกราช หรือประกาศการพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญเช่นกัน บางฉบับก็เป็นแค่เพียงประกาศแสดงพระราชนิยมหรือพระ

บรมราชาบาท พระบรมราชาบายการจะพิจารณาว่าประกาศฉบับใดมีค่าเป็นกฎหมายหรือไม่ จึงต้องดูที่เนื้อความของประกาศนั่นเองเป็นสำคัญ ...

... เมื่อสำรวจดูโดยภาพรวมแล้ว เราจะพบว่าประกาศในรัชกาลที่ 4 ส่วนที่เป็นกฎหมายนั้นมักเป็นเรื่องเกี่ยวกับเลขไพร่และการบำรุงพระศาสนาสองข้อนี้ตามธรรมเนียมดั้งเดิมอย่างหนึ่งเกี่ยวกับเรื่องการค้าขายและการภาษีอากรที่ต้องทรงจัดวางระเบียบใหม่อย่างหนึ่ง และประกาศหมวดเบ็ดเตล็ดที่ทรงตักเตือน และทรงวางแบบแผนความประพฤติของข้าแผ่นดินให้อยู่ในศีลธรรมและสมกับกาลสมัยอีกอย่างหนึ่ง ...”

ข้อคิดเห็นของชงทอง จันทรางศุ สอดคล้องกับที่คณพล จันทน์หอม (อ้างแล้ว) ระบุไว้ในบทความเรื่อง กฎหมายสำคัญบางฉบับในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

“... บางฉบับเป็นเพียงประกาศพระราชนิยมหรือพระบรมราชาบาท ทั้งนี้ เพื่อว่าหลักเกณฑ์และระเบียบของบ้านเมือง ตลอดจนเพื่ออบรมสั่งสอนประหารราษฎรซึ่งอยู่ใต้ร่มพระบรมโพธิสมภารให้มีความเข้าใจที่ถูกต้องในเรื่องต่างๆ ไม่เว้นแม้แต่เรื่องเล็กน้อย ...”

ลักษณะทั่วไปของประกาศรัชกาลที่ 4 นั้น จะเป็นการประกาศก็ต่อเมื่อเกิดเรื่องขึ้นเป็นคดี เป็นความบกพร่อง หรือเป็นข้อเสียหาย โดยจะทรงออกประกาศด้วยทรงพระวิดก ห่วงใยความเป็นอยู่ของราษฎร แม้เพียงเรื่องเล็กน้อยก็ตาม ประกาศบางฉบับยังเป็นพระราชวินิจฉัยฎีกาหรือร้องทุกข์คดีความ อนึ่ง ในการประกาศพระราชกำหนดใดๆ ก็ได้ทรงถือพระราชอำนาจโดยสิทธิ์ขาด และมีพระบรมราชวินิจฉัยหลายครั้ง และทรงเปิดโอกาสให้ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่โต้แย้งได้ และทรงห่วงใยการใช้ถ้อยคำภาษาไทยมาก โดยทรงแสดงพระราชประสงค์ที่จะมุ่งมั่นสร้างสรรค์ระเบียบแบบแผนการใช้ภาษาไทยให้ถูกต้องและมีมาตรฐานเดียวกัน หากทรงพบข้อบกพร่องก็จะไม่ทรงปล่อยให้ผิดพลาดอยู่ต่อไป แม้บางครั้งผู้อื่นจะเห็นว่าเป็นเรื่องเล็กน้อยก็ตาม และสำนวนภาษาที่ใช้ในประกาศ จะไม่มีลักษณะเป็นคำสั่งบังคับเฉียบขาด หรือเป็นสำนวนภาษาอย่างเป็นทางการที่เป็นแบบแผนอย่างภาษาที่ใช้ในหนังสือราชการปัจจุบัน และบางฉบับจะมีลักษณะเหมือนการขอความร่วมมือ (สมพันธ์ เลขะพันธ์, 2549, น. 169 – 173) เพราะฉะนั้นทำให้ประกาศรัชกาลที่ 4 นั้น มีลักษณะทั้งที่เป็นกฎหมาย การแสดงพระราชทรรศนะ พระราชวินิจฉัย และการที่ทรงขอความร่วมมือ

ตัวอย่างของประกาศรัชกาลที่ 4 ที่มีผลเป็นกฎหมาย ยกตัวอย่างจากประกาศคนเล่นว่าให้ระวังสายปาน ประกาศ ณ วันจันทร์ ขึ้น 5 ค่ำ เดือน 2 ปีเถาะ สัปตศก จุลศักราช 1217 (“ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4,” 2547, น. 65) ความว่า

“พระยาเพชรปามีรับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่าให้นายอำเภอบัวร้องประกาศข้าราชการแลราษฎรที่เป็นนักเลงเล่นว่าเอาว่าวขึ้น ก็ให้เล่นแต่ตามท้องสนามแถบที่วางเปล่า ไม่ห้ามปรัมคอกให้เล่นเถิด แต่อย่าให้สายปานว่าวไปถูกเกี่ยวของพระ

มหาปราสาท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ซ่อฟ้าใบระกา พระมหามณเฑียร พระที่นั่งในพระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวัง แลซ่อฟ้าใบระกาวิคควารามให้หักพังได้ ถ้าผู้ใดชักว่าวไม่ระวังให้สายป่านพาดไป ถูกต้องของหลวง แลวิคควารามให้หักพังยับเยินเสียไป จะเอาตัวเจ้าของว่าวเป็นโทษตามรับสั่ง”

รชทอง จันทรางศุ (2547, น.21) ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับเรื่องประกาศรัชกาลที่ 4 ในส่วนที่เป็นกฎหมายเพิ่มเติมไว้ในบทความเรื่อง ภาษากฎหมายไทยในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

“... เมื่อสำรวจดูโดยภาพรวมแล้ว เราจะพบว่าประกาศรัชกาลที่ 4 ส่วนที่เป็นกฎหมาย นั้นมักเป็นเรื่องเกี่ยวกับเลขไพร่และการบำรุงพระศาสนาสองข้อนี้เป็นธรรมเนียมดั้งเดิมอย่างหนึ่ง เกี่ยวกับเรื่องค้าขายและการภาษีอากรที่ต้องทรงจัดวางระเบียบใหม่อย่างหนึ่ง และประกาศหมวด เบ็ดเตล็ดที่ทรงตัดเตือน ทรงวางแบบแผนความประพฤติของข้าแผ่นดินให้อยู่ในศีลธรรมและสม กับกาลสมัยอีกอย่างหนึ่ง ...”

และตัวอย่างของประกาศรัชกาลที่ 4 เป็นแต่แนวพระราชดำริหรือแนวพระราชทรงสนะ แต่ไม่มีผลเป็นกฎหมาย ยกตัวอย่างจากประกาศเตือนสติคำที่เรียกซากศพ ประกาศเมื่อปีมะเมีย สัมฤทธิศก (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2547, น.217) ความว่า

“ใครๆ คือพระภิกษุในสงฆฎานักปราชญ์ แลคนใช้หนังสือแลข้าราชการผู้จะกราบทูล จงทราบแน่เถิด ว่าคำเรียกซากศพนั้นถูกต้องแล้ว ให้ใช้เขียนหนังสือแลกราบทูลว่าศพอยู่นั้นแล ใครอย่าอุตริคิดตามชาววัดคิดล้นไป เขียนบ้างกราบทูลบ้างว่า “อสุภ อสก อาสก” อย่างใดๆ อย่าง หนึ่งเลย ถ้าใครขึ้นว่าอสก อาสก ดั่งนั้น ในหลวงทรงแข่งไว้ว่าให้ศิระคนนั้นล้นเหมือนหลวงตา ในวันโกนเป็นนิจันรินครไป ถ้าใครเขียนแลกราบทูลว่าศพตรงๆ แล้ว ทรงพระอริยฐานอวยพรผู้ นั้นว่า ถ้าศิระล้น ให้ผมงอกคก ถ้าไม่ล้นก็อย่าให้ล้นเลย คำว่าศพนี้ออกจากคำมครว่า ฉ โวปน แท้ใช้อื่น ๆ”

ปิยนาค บุนนาค (2547) ได้กล่าวไว้การอภิปรายเรื่อง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว พระบิดาแห่งนิเทศศาสตร์ไทย ณ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม 2547 เพิ่มเติมเกี่ยวกับลักษณะของประกาศรัชกาลที่ 4 ว่า

“... เนื่องจากประกาศของพระองค์เป็นเสมือนกฎหมาย จึงกล่าวได้ว่าพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงสร้างจิตสำนึกให้แก่ราษฎรในการให้รู้สิทธิของ ตนเองในการที่จะดำรงชีวิตอยู่ในฐานะที่เป็นราษฎรของพระองค์ เป็นการแสดงให้เห็นว่าพระองค์ ทรงเห็นความสำคัญของสิทธิพลเมืองทั้งในเรื่องของชีวิต ทรัพย์สิน และเสรีภาพ ...

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ประกาศต่างๆ เพื่อที่จะสื่อความเข้าใจกับ ราษฎร ซึ่งถือว่าเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ไทย เพราะฉะนั้นก็เป็นการเหมาะสมแล้วที่พระองค์

จะได้รับการสดุดีว่าเป็นพระบิดาแห่งนิเทศศาสตร์ไทย พระองค์ทรงสร้างความสัมพันธ์กับราษฎรในเชิงสร้างความเข้าใจด้วยเหตุและผล และทรงเห็นว่าราษฎรควรมีสติหรือรู้ว่ามีสิทธิอะไรบ้าง โดยผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ ...”

สอดคล้องกับการที่มีหลักฐานอันชัดเจนว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงรับฟังราษฎร เป็นต้นว่าครั้งหนึ่งทรงพระราชนิพนธ์ประกาศเรื่องเรียกกะปิ น้ำปลาว่า เยื่อเคย น้ำเคย (ฉบับที่ 1) ประกาศฉบับนั้นมีเนื้อความโดยละเอียดว่า

“ด้วยหลวงสิทธิ์นายเวรมหาดเล็ก รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า คำบูรณราษฎรชาวบ้านเรียกกันว่า กะปิ น้ำปลา คำข้าราชการกราบบังคมทูลพระกรุณาว่าน้ำเคย ว่างปิ พระราชดำริที่ทรงเห็นว่า เรียกว่างป็นนั้นหาสมกับของดีบังเกิดในเยื่อเคยไม่ แลงป็นนั้นชอบแต่จะเรียกว่าเยื่อเคยจึงจะต้องกับของที่บังเกิดจึงจะควร แต่น้ำเคยนั้น ข้าราชการเรียกว่าน้ำเคยก็ควร ด้วยเป็นของบังเกิดแต่เยื่อเคย คำบูรณราษฎรเรียกว่ากันว่ากะปิ น้ำปลา เห็นหาควรกับของที่บังเกิดไม่ ตั้งแต่นี้ไปภายนำให้ข้าราชการ พระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวัง แลเจ้าต่างกรมเจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม แลอาณาประชาราษฎรทั้งปวง ให้เรียกว่าเยื่อเคยน้ำเคย ตามพระกระแสพระราชบัญญัติจึงจะควร

ให้กรมพระสัสดี มหาดไทย กลาโหม กรมพระนครบาล หมายถึงกราบทูลเจ้าต่างกรมเจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม ข้างหน้า ข้างใน แลหมายบอกข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารพลเรือน พระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวัง ให้หมายอำเภอป่าวร้องแก่อาณาประชาราษฎรให้รู้จงทั่วกันตามรับสั่ง”

แต่เมื่อมีการประกาศออกไปแล้วปรากฏว่าประชาชนทั่วไปไม่เห็นด้วยต่อการออกประกาศดังกล่าว ยังคงเรียกสิ่งต่างๆ นั้นว่ากะปิ และน้ำปลาเช่นเดิม และยังมีผู้รุดนาทาเร้นเอากับประชาชนที่มีได้ปฏิบัติตามรับสั่งด้วย เมื่อทรงเล็งเห็นถึงความเดือดร้อนนั้นแล้ว จึงทรงพระราชนิพนธ์ประกาศเรื่องเรียกกะปิ น้ำปลา ว่าเยื่อเคย น้ำเคย (ฉบับที่ 2) ออกมาในปีเดียวกันให้ราษฎรเรียกกะปิ น้ำปลาตามคำเรียกเดิมได้ ประกาศฉบับนี้มีเนื้อความโดยละเอียดว่า

“ด้วยหลวงนายสิทธิ์มหาดเล็ก รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ซึ่งมีหมายไปแต่ก่อนให้นายอำเภอป่าวร้องอาณาประชาราษฎรแต่ในจังหวัดกรุงเทพฯ ให้เรียกกะปิว่าเยื่อเคย ให้เรียกน้ำปลาน้ำเคย นายอำเภอป่าวร้องราษฎรแต่ในจังหวัดพระนครก็ทำรู้ทั่วกันไม่ ราษฎรก็เรียกกะปิ น้ำปลาเสมออยู่ตามคำบูรณเดิม คนที่เป็นพาลแอบอ้างว่าเป็นนายอำเภอเที่ยวข่มเหงข่มขู่ลงเอาเงินกับอาณาประชาราษฎรชุกชุมเป็นหลายราย ตั้งแต่นี้สืบไปภายนำให้อาณาประชาราษฎรเรียกกะปิ น้ำปลาตามคำบูรณแต่เดิม แต่ข้าทูลลองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยกราบ

บังคับทูลพระกรุณานั้น ให้กราบทูลพระกรุณาว่า เยื่อเคย น้ำเคย ตามหมายประกาศมาครั้งก่อน แลให้มหาดไทย กลาโหม กรมพระศัสติ หมายบอกให้นายอำเภอปาวร้องราษฎรให้รู้ง่วนทั่วกันตามรับสั่ง”

ประกาศทั้งสองฉบับนี้ส่องสะท้อนให้เห็นถึงน้ำพระทัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีแนวพระราชดำริทางการเมืองอันล้ำสมัย และให้ความสำคัญกับสิทธิพลเมืองในการแสดงความคิดเห็นเป็นอย่างยิ่ง

ปิยนาด บุนนาค (2547) ยังได้อธิบายไว้เพิ่มเติมด้วยว่า จากการศึกษาประกาศของทางราชการที่ออกในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพิจารณาร่วมกับกรอบอ้างอิงเกี่ยวกับสิทธิพลเมืองของจอห์น ล็อก ระบุถึงสิทธิพลเมืองที่รัฐให้แก่ไพร่ได้เป็น 3 ประเภท คือ (1) สิทธิในชีวิต คือการที่ไพร่จะมีชีวิตอยู่อย่างเป็นสุขตามอัธยาศัย โดยมีสิทธิในการปกป้องคุ้มครองความปลอดภัยของตนเอง และได้รับการปกป้องจากรัฐเพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ การประกอบอาชีพ การบริโภคอุปโภค และการไม่ถูกคุกคามหรือประทุษร้ายจากคนของรัฐและผู้อื่น (2) สิทธิในทรัพย์สิน อันหมายถึงสิทธิในการซื้อขายหรือให้เช่าที่ดินและบ้านเรือนแก่ชาวต่างประเทศ สิทธิในการจำนำและการขายฝากกรรมสิทธิ์ที่ดิน สิทธิในการได้รับการปกป้องในกรณีความมรดกและสิทธิในการรับการปกป้องรักษาบ้านเรือนจากรัฐ และ (3) สิทธิในเสรีภาพ คือเสรีภาพในการประกอบอาชีพ การแต่งงาน การไม่ถูกขายลงเป็นทาส การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร และการฟ้องร้องถวายฎีกา

แม้ว่าจะไม่มีหลักฐานใดแสดงให้เห็นเด่นชัดว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรับเอาแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องสิทธิพลเมืองนี้มาจากที่ใด แต่ก็น่าจะทรงได้รับเอาแนวคิดเชิงมนุษยนิยม เหตุผลนิยม ปัจเจกชนนิยม และเสรีนิยมทั้งในทางทฤษฎีและปฏิบัตินี้มาจากพระพุทธศาสนา เมื่อครั้งทรงพระผนวชเป็นวชิรญาณภิกขุ และแม้ว่าสิทธิพลเมืองดังกล่าวนี้จะไม่ใช่สิทธิพลเมืองตามนิยามของประเทศประชาธิปไตยในตะวันตก แต่ก็นับว่าเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยให้ราษฎรในรัชสมัยของพระองค์มีความเป็นพลเมืองของรัฐมากขึ้นกว่าในสมัยก่อน และพร้อมมากขึ้นสำหรับการก้าวสู่ความเป็นเสรีชนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเวลาต่อมา

สอดคล้องกับที่ชงทอง จันทรางศุ (2554, น.26 – 38) กล่าวไว้ในงานวิจัยเรื่องแนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์ว่าประกาศรัชกาลที่ 4 สามารถส่องสะท้อนให้เห็นถึงแนวพระราชดำริทางการเมืองว่าด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์ของพระองค์ได้ ดังนี้

“พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับราชสมบัติเมื่อพุทธศักราช 2393 และทรงดำรงอยู่ในราชสมบัติเป็นเวลา 18 ปี เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พุทธศักราช 2411 พระชนมพรรษา 65 ปี ตลอดเวลาที่ทรงราชย์นั้น ได้ทรงเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงมาสู่เมืองไทยและ

คนไทยหลายอย่างหลายประการ ได้ทรงพระราชอุตสาหะปฏิบัติบริหารราชการแผ่นดินด้วยความพากเพียรเพื่อประโยชน์สุขของอาณาประชาราษฎร์ จากร่องรอยที่เหลืออยู่ในทางประวัติศาสตร์ทั้งที่ปรากฏในพระราชหัตถเลขา พระราชนิพนธ์ รวมถึงประกาศพระบรมราชโองการที่เป็นกฎหมาย ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวล้วนมีความกลมกลืนสอดคล้องกัน และสามารถทำให้เราอาจสืบค้นแนวพระราชดำริทางการเมืองว่าด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้อย่างแจ่มชัด”

สอดคล้องกับที่สาระ มีผลกิจ (2555, น.265 – 293) กล่าวไว้ในงานวิจัยเรื่องพระราชดำริและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการธำรงรักษา พัฒนา และถ่ายทอดความรู้ว่า ประกาศรัชกาลที่ 4 ที่ทรงพระราชนิพนธ์เผยแพร่ระหว่าง พ.ศ.2394 – 2411 โดยมากแล้วมีบทบาทในการธำรงรักษา พัฒนา และถ่ายทอดความรู้ สะท้อนให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับทั้งสามประเด็นนี้ควบคู่กัน โดยตลอด โดยสาระ มีผลกิจ (2554, น.263 – 264) อธิบายว่า

“พระองค์ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : ผู้ศึกษา) ทรงให้ความสำคัญกับในทั้ง 3 ประเด็นนี้ควบคู่กัน ไปโดยตลอด ดังเช่น เรื่องของการสร้างสิ่งก่อสร้างสำคัญต่างๆ อาทิ พระราชวัง พระที่นั่ง และวัดวาอาราม ตลอดจนการสร้างสาธารณูปโภค เช่น การสร้างถนนและการขุดคลองสำคัญต่างๆ การทำนุบำรุงรักษาไม่ว่าจะเป็นวัดและพระอารามต่างๆ การติดต่อสัมพันธ์ทางการทูตกับนานอารยประเทศ ได้แก่ อังกฤษ ฝรั่งเศส และอเมริกา เป็นต้น ส่วนด้านการนำเทคโนโลยีและวิทยาการใหม่ จากโลกตะวันตก พระองค์ก็นำมาประกาศให้พสกนิกรได้รับรู้โดยทั่วกัน อาทิ เครื่องกรองน้ำฝนจากยุโรป ประกาศเกี่ยวกับเรื่องความรู้สมัยใหม่ เช่น ดาราศาสตร์ ดาวหาง สุริยุปราคา รวมทั้งประกาศเรื่องต่างๆ ทั้งเรื่องใหญ่ อาทิ ประกาศเกี่ยวกับพระราชพิธีโสกันต์ พระเจ้าลูกเธอ ประกาศเกี่ยวกับพระราชอาณาจักรทั้งแรงงาน ไพร่ต่างๆ ทาส การชำระภาษี ประกาศการขึ้นฎีกาของราษฎร ประกาศให้เจ้านายฝ่ายในกราบบังคมทูลลาออก ประกาศเกี่ยวกับการแต่งตั้งข้าราชการ ประกาศเกี่ยวกับเรื่องกำหนดเวลา ศักราษ และเรื่องนาฬิกา กำหนดให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน นอกจากนี้ประกาศเรื่องเล็กๆ น้อยๆ เช่น ประกาศเรียกชื่อต่างๆ อาทิ ชื่อวัด ชื่อบ้านนามเมือง ประกาศเกี่ยวกับการดูแลรักษาความสะอาดในพระบรมมหาราชวัง และตามที่ต่างๆ เช่น ประกาศเรื่องไล่ตุ๊กแก หรือห้ามไล่ตีสุนัข ประกาศการทำศพ ประกาศเกี่ยวกับกำหนดพิภคทองคำ ประกาศคุณลักษณะของเหรียญกษาปณ์ ตลอดจนทั้งประกาศการตักเตือนในเรื่องต่างๆ อาทิ การแต่งตัวให้เด็กเล็กอย่าใส่เครื่องประดับมีค่ามากเพราะอาจเกิดอันตราย จากประกาศและพระราชกรณียกิจต่างๆ ที่พระองค์ทรงกระทำสะท้อนให้เห็นความพยายาม ทั้งการธำรงความเป็นจารีตเป็นเอกลักษณ์ไทยดั้งเดิม รวมทั้งมีการปรับปรุงพัฒนาให้ดีขึ้น ...

เนื้อหารายละเอียดที่ปรากฏในพระราชพงสาวดารและประชุมประกาศก่อนข้างมีความแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับธรรมเนียมจารีต การจดจารตามแบบโบราณที่มุ่งเน้นกับเรื่องพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ พระราชสำนัก กลุ่มชนชั้นปกครอง งานในทางศาสนาและงานราชการสงคราม เป็นสำคัญ สรรพวิชาความรู้ต่างๆ ที่นำมาพัฒนาประเทศสู่ความเป็นสมัยใหม่ในยุคนี้ ได้เป็นอย่างดี จากกรณีศึกษาเปรียบเทียบเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์จากพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4 และประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ทั้งสองนี้จะพบว่า มีเนื้อความที่กว้างขวางครอบคลุมในทุก รายละเอียด โดยมีข้อมูลที่ชี้ให้เห็นถึงลักษณะ ทั้งการบังคับอบรม ดัดเตือน สั่งสอน และประกาศให้รู้ความเป็นจริง สิ่งต่างๆ เหล่านี้เป็นประจักษ์พยานให้เห็นได้ว่าพระองค์ทรงมีความเป็นครูและเป็นแบบอย่างของครูต้นแบบอย่างแท้จริง โดยนำสรรพวิชาอันเป็นข้อมูลพื้นฐานสามารถนำมาศึกษาและพัฒนาพระราชอาณาจักรได้อย่างดียิ่ง”

เพราะฉะนั้น ประกาศรัชกาลที่ 4 ที่มีอยู่มากถึงหลายร้อยฉบับนั้น มีทั้งที่มีสถานะเป็นกฎหมายและไม่เป็นกฎหมาย มีทั้งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสื่อสารกับบุคคล เฉพาะกลุ่มและต่อสาธารณชน ประกาศรัชกาลที่ 4 นั้น มีประโยชน์ในฐานะของเครื่องมือที่ส่งสะท้อนให้เห็นถึงแนวพระราชดำริในการประกอบพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชสถานะของการเป็นพระมหากษัตริย์โดยตลอดรัชสมัย ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้จำแนกเนื้อหาของประกาศรัชกาลที่ 4 ออกตามประเด็นทรงสื่อสารออกเป็น 3 ประเภท คือด้านการปกครอง ด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคมและวัฒนธรรม

ผู้ศึกษาจะนำประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ไปศึกษาในฐานะของการเป็นสื่อที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสื่อสารเพื่อเสนอประเด็นต่างๆ ต่อผู้รับสาร อันอาจจะเป็นผู้รับสาร เฉพาะกลุ่ม หรือผู้รับสารที่เป็นประชาชนตามแต่กรณี ว่าพระองค์ทรงมีแนวทางในการสื่อสารด้วยประกาศเหล่านั้นอย่างไร และทรงประเด็นใดในการพระราชนิพนธ์ประกาศเพื่อการสื่อสารต่อสาธารณชน

3. พัฒนาการการสื่อสารระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และประชาชนก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

แผ่นดินไทยนั้นมีประวัติความเป็นมาสืบเนื่องกันมาอย่างยาวนาน ในที่นี้จะแสดงให้เห็นถึงปรากฏการณ์ทางการสื่อสารที่เกิดขึ้นระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และประชาชนในยุคสมัยต่างๆ ของแผ่นดินไทยตามลำดับเวลา เพื่อที่จะนำไปสู่การอธิบายปรากฏการณ์การสื่อสารด้วยประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดังนี้

1. สมัยสุโขทัย
2. สมัยอยุธยา
3. สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

3.1 การสื่อสารระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และประชาชนสมัยสุโขทัย

ในสมัยสุโขทัยโดยเฉพาะช่วงต้นนั้นมีลักษณะภูมิหลังทางการเมืองการปกครองแบบพ่อปกครองลูกหรือปิตุราชาธิปไตย เพราะฉะนั้นสถาบันพระมหากษัตริย์และประชาชนจึงมีความใกล้ชิดกันเป็นอย่างมาก ภายใต้การปกครองแบบพ่อปกครองลูกในรัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช (พ.ศ.1822 – 1841) นั้นประชาชนสามารถร้องทุกข์ต่อพระมหากษัตริย์โดยตรงได้ (ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, 2560: 17) ดังความในศิลาจารึกหลักที่ 1 ซึ่งต้องสะท้อนให้เห็นถึงแนวทางการปฏิบัติพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ (น้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม, 2558, น.11) แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ในสมัยอาณาจักรสุโขทัยนั้น พระมหากษัตริย์และประชาชนมีโอกาสในการสื่อสารซึ่งกันและกันโดยตรง โดยประชาชนคนใดที่มีเรื่องทุกข์ร้อนใจหรือได้รับความเดือดร้อนด้วยประการใดๆ ก็ตาม สามารถที่จะไปสั่นกระดิ่งที่แขวนไว้อยู่หน้าประตูพระบรมมหาราชวังเพื่อที่จะร้องทุกข์ต่อองค์พระมหากษัตริย์โดยตรงได้ และพระมหากษัตริย์ก็จะทรงพิพากษาอรรถคดีทั้งปวงด้วยพระองค์เอง ดังนั้นจึงแสดงให้เห็นว่าประชาชนสามารถพูดคุยโต้ตอบกับองค์พระมหากษัตริย์ได้ระหว่างที่มีการพิจารณาอรรถคดีต่างๆ ดังนั้นจึงถือว่าพระมหากษัตริย์และประชาชนมีความใกล้ชิดกันอย่างมาก

ธรรมเนียมที่ประชาชนทั่วไปสามารถร้องทุกข์ต่อองค์พระมหากษัตริย์ได้โดยตรง เช่นนี้ มิได้จำกัดอยู่แค่ในพื้นที่ของอาณาจักรสุโขทัยเท่านั้น หากแต่ยังรวมไปถึงรัฐต่างๆ ในดินแดนประเทศไทยปัจจุบันซึ่งเรื่องอำนาจร่วมสมัยกับอาณาจักรสุโขทัยด้วย ดังความในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ที่ระบุว่า ประชาชนชาวอาณาจักรหริภุญไชยสามารถที่จะร้องทุกข์ต่อพญาธิบา ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์แห่งอาณาจักรพระองค์สุดท้ายก่อนที่พญามังรายแห่งอาณาจักรล้านนาจะสามารถ

พิชิตอาณาจักรทริภุญไชยโดยตรงได้ และในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ระบุว่า พญาแสนเมืองมาซึ่ง
เป็นพระมหากษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านนาที่ขึ้นครองราชย์อยู่ที่เมืองเชียงใหม่ก็ทรงสั่งสอนธรรม
ให้แก่ประชาชนของพระองค์อยู่เนื่องนิตย์ (วิไลเลขา ถาวรชนสาร, 2552, น.91)

3.2 การสื่อสารระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และประชาชนสมัยอยุธยา

ในสมัยอยุธยา คติการปกครองของสถาบันพระมหากษัตริย์นั้นประกอบไปด้วย
อุดมการณ์เทวราชา กล่าวคือพระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมติเทวราชลงมาปกครองไพร่ฟ้าประชาชน
เพราะฉะนั้น พระมหากษัตริย์จึงมิได้ทรงเป็นมนุษย์ธรรมดา หากแต่เป็นองค์อวตารของพระผู้เป็น
เจ้าในศาสนาพราหมณ์ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าคติการนับถือพระมหากษัตริย์เสมือนเป็นสมมติเทวรา
ชมาอุบัตินั้นจะยังผลให้พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจล้นพ้นประมาณ แต่สถาบัน
พระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ยังคงไว้ซึ่งแนวคิดทางพระพุทธศาสนา คือพระมหากษัตริย์
จะต้องทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม ราชสังคหัตถุธรรม และจักรวรรดิวัตรธรรมเป็นพื้นฐาน ดังเช่นที่
เยเรเมียส ฟาน ฟลิต หรือวันวลิต เจ้าหน้าทีของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาได้บันทึกไว้
จากข้อมูลที่ได้รับจากการสอบถามบรรดาขุนนางและกษัตริย์ชาวกรุงศรีอยุธยาว่า สมเด็จพระบรม
ราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) นั้น “... พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีความเมตตามากที่สุด
เท่าที่ประเทศสยามเคยมี ทุกๆ 10 ถึง 15 วัน พระองค์จะเสด็จไปในเมืองและถามทุกข์สุขของ
ประชาชนว่าทุกคนได้รับสิ่งที่เขามีสิทธิจะได้ และได้รับความช่วยเหลือหรือไม่เพียงไร ...” (วิไลเลขา
ถาวรชนสาร, 2552, น.121 – 122) บันทึกนี้สะท้อนให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาและ
ประชาชนของพระองค์ยังมีโอกาสที่จะได้สื่อสารกันบ้างตามสมควร แต่ทั้งนี้ก็ขึ้นกับพระราช
อัธยาศัยของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ และสถานการณ์แวดล้อมของบ้านเมืองในขณะนั้นด้วย

อย่างไรก็ตาม พระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาทรงเป็นผู้ตรากฎหมาย
แต่เนื่องจากกรุงศรีอยุธยานั้นใช้กฎหมายพระธรรมศาสตร์เป็นหลักซึ่งมีขอบเขตจำกัดและไม่
ครอบคลุมอรรถคดีทั้งปวงที่เกิดขึ้นในราชอาณาจักรได้ เมื่อพ้นขอบเขตของการตีความคดีตามพระ
ธรรมศาสตร์แล้ว คณะตุลาการจะต้องนำคดีความขึ้นกราบบังคมทูลพระมหากษัตริย์ให้มีพระบรม
ราชวินิจฉัย บางครั้งคดีเหล่านี้เป็นคดีอุกฉกรรจ์หรือคดีคนครบาล ที่จำเป็นจะต้องพิพากษาให้เร็ว
ที่สุดภายในระยะเวลา 15 วัน พระมหากษัตริย์อาจจะทรงเข้าไปร่วมวินิจฉัยคดีเหล่านั้นด้วยพระองค์
เอง นอกจากนี้ยังทรงสามารถตัดสินคดีศาลรับสั่ง (คดีที่ราษฎรทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาโดยตรงต่อองค์
พระมหากษัตริย์เอง) โดยไม่ต้องผ่านกรมลูกขุน ตัวอย่างของพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาที่
เอาพระราชหฤทัยใส่ต่อการพิจารณาตีความเช่นนี้คือสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (วิไลเลขา ถาวร
ชนสาร, 2552, น.135 – 136) แสดงว่าในบรรยากาศของการปกครองแบบสมมติเทวราชนั้น

ประชาชนและพระมหากษัตริย์ยังมีโอกาสได้สื่อสารระหว่างกันบ้างอย่างน้อยก็ในการพิจารณาคดีบางประเภท

อย่างไรก็ตาม โอกาสที่พระมหากษัตริย์และราษฎรจะได้สื่อสารกันก็ยากยิ่งนัก เนื่องจากพระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชสถานะของการเป็นสมมติเทพจึงทำให้ประชาชนเข้าถึงลำบาก และการทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาต่อองค์พระมหากษัตริย์นั้น ราษฎรผู้มีความประสงค์จะทูลเกล้าฯ ถวายฎีกานั้นจะต้องถูกเขียน 30 ที เป็นนัยว่าเรื่องที่จะทูลเกล้าฯ ถวายขึ้นต่อพระมหากษัตริย์นั้นจะต้องเป็นเรื่องใหญ่หรือเรื่องสำคัญมากพอที่ราษฎรผู้นั้นจะยอมแลกกับการถูกเขียนได้ เพราะฉะนั้นจึงเป็นเรื่องยากที่พระมหากษัตริย์จะได้ทรงสื่อสารกับราษฎร เป็นเหตุให้ในภาพรวมภายใต้บรรยากาศของการปกครองของพระมหากษัตริย์ในคติเทวราชา ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และราษฎรนั้นห่างเหินกัน ความเกี่ยวกับการยอมถูกเขียนเพื่อแลกกับการถวายฎีกานั้นสะท้อนลงมาถึงระดับวรรณคดีที่ประพันธ์ขึ้น ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือเสภาขุนช้างขุนแผน ที่แม้ว่าจะแต่งขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นแต่ก็แสดงให้เห็นถึงสภาพสังคมไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (ทวีศักดิ์ ปิ่นทอง, 2554, น.64) เมื่อขุนช้างไปถวายฎีกาต่อสมเด็จพระพันวษาซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ในเรื่อง ขุนช้างเองก็ต้องโทษเขียน 30 ทีเช่นเดียวกันกับคนอื่นๆ

เพราะฉะนั้นจึงจะเห็นได้ว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาและประชาชนแทบจะไม่มีโอกาสได้สื่อสารระหว่างกันเลย เนื่องด้วยอุดมการณ์ทางการปกครองเป็นข้อจำกัด

3.3 การสื่อสารระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และประชาชนสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอันหมายถึงแผ่นดินของพระมหากษัตริย์ 3 รัชกาล คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นกินระยะเวลายาวนานเกือบ 7 ทศวรรษ (พ.ศ.2325 – 2394) ลักษณะและรูปแบบการปกครองในสมัยนี้ยังคงสืบรูปแบบคล้ายคลึงกับในสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี คือพระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจสูงสุดในการปกครองด้วยพระราชอาณาจักร หากแต่แนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์ทรงดำรงไว้ซึ่งพระราชสถานะการเป็นสมมติเทวราชได้เสื่อมไป และแนวคิดธรรมราชาได้ถูกยกขึ้นมาเป็นแนวคิดหลักของสถาบันพระมหากษัตริย์ (ชวลี วัฒน และคณะ, 2555, น.35)

การที่แนวคิดเทวราชาคลายความเข้มข้นลง ประชาชนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงมีความห่างเหินกับสถาบันพระมหากษัตริย์น้อยกว่าในสมัยกรุงศรีอยุธยา เนื่องจากในรัช

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกประเพณีการยิงกระสุนใส่ลูกตาราชฎที่ขึ้นหรือเยี่ยมหน้าออกมาทางหน้าตาเสีย คงไว้แต่การเงียดเงือศัสตราวุธพอให้ราชฎนั้นเข็ดหลาบ ครั้นต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ได้นำกลองจากเมืองจันทบุรีเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวาย เมื่อ พ.ศ.2380 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามกลองนี้ว่ากลองวินิจฉัยภัย เป็นกลองสำหรับให้ราชฎเข้ามาร้องทุกข์ได้ โดยราชฎจะตีกลองนี้และจะมีเจ้าหน้าที่ออกมารับฎีกา แต่ราชฎก็ยังคงต้องแลกกับการถูกเจียน 30 ทีเช่นเดียวกับในสมัยกรุงศรีอยุธยา จึงนับว่าผู้ถวายฎีกาก็ยังมีอุปสรรคอยู่มากในการร้องทุกข์ (ชวลีย์ ณ ถลาง และคณะ, 2555, น.40) เมื่อยังคงไว้ซึ่งเงื่อนไขเช่นนี้ทำให้ราชฎจึงไม่ค่อยที่จะกล้ามาร้องทุกข์ และราชฎยังกลัวว่าขุนนางจะใช้อำนาจของตนนั้นมาแก้แค้นหากถูกกล่าวโทษพาดพิง (ถนอม อานามวัฒน์ และมัลลิกา มัสอูดี, 2553, น.80) ทำให้โอกาสที่สถาบันพระมหากษัตริย์และราชฎจะได้สื่อสารซึ่งกันและกันนั้นก็ยังคงเป็นไปอย่างจำกัดยิ่งสำหรับในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่เกิดขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ข้อมูลเกี่ยวกับการสื่อสารระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และราชฎในประวัติศาสตร์ข้างต้นนี้ ผู้ศึกษาจะนำไปใช้อธิบายว่า การสื่อสารด้วยประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกิดขึ้นนั้นส่งผลให้ลักษณะการสื่อสารระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และประชาชนเกิดความเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยก่อนหน้านี้อย่างไรและสะท้อนให้เห็นเด่นชัดขึ้นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ทรงให้ความสำคัญกับพื้นที่ในการสื่อสารระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และประชาชนของพระองค์

4. แนวคิดเรื่องพื้นที่สาธารณะในการสื่อสาร

คำว่าพื้นที่สาธารณะ (Public Sphere) นี้ถูกใช้เป็นครั้งแรกโดยอิมมานูเอล คานท์ (Immanuel Kant) นักปรัชญาสมัยใหม่ชาวเยอรมัน ซึ่งมีชีวิตอยู่ระหว่าง พ.ศ.2267 – 2347 และถูกนำมาใช้อย่างแพร่หลายในช่วงระยะเวลา 20 – 30 ปีมานี้ โดยฮาเบอร์มาส (Habermas) ซึ่งเป็นนักสังคมศาสตร์ชาวเยอรมัน ในช่วงพ.ศ.2532

ฮาเบอร์มาส (Habermas) เป็นนักวิชาการด้านสังคมศาสตร์สาย Frankfurt School (Little John and Foss, 2008, pp.333) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะเอาไว้ว่าพื้นที่สาธารณะ (Public Sphere) นั้นคือพื้นที่ที่ผู้คนในสังคมมีอิสระในด้านการสื่อสาร เป็นพื้นที่อันสำคัญซึ่งเชื่อมโยงประชาสังคมกับภาครัฐเข้าไว้ด้วยกัน เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวนี้เป็นพื้นที่ที่เปิดกว้างให้ทุก

คนในสังคมเข้ามาร่วมสร้างความคิดเห็นสาธารณะ และร่วมกันทำหน้าที่วิพากษ์วิจารณ์ และควบคุมดูแลการทำงานของภาครัฐได้ ซึ่งการสนทนาและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันได้อย่างกว้างขวางนี้ นับว่าเป็นเอกลักษณ์อันสำคัญยิ่งของพื้นที่สาธารณะ โดยการสนทนาและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นนั้นจะเป็นไปเพื่อประโยชน์ของส่วนรวมเป็นสำคัญ และเกิดขึ้น โดยไม่มีการใช้อำนาจบาตรใหญ่เข้ามาข่มขู่ ขู่เข็ญ หรือชักจูงแต่อย่างใด เพราะฉะนั้น ตามความคิดของฮาเบอร์มาส พื้นที่สาธารณะจึงมีความสำคัญในฐานะเครื่องมือเชื่อมโยงภาครัฐและสังคมเข้าไว้ด้วยกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือพื้นที่สาธารณะทางการเมือง (Political Public Sphere) ที่มีความหมายต่อกระบวนการพัฒนาสังคมไปในแนวทางเสรีนิยม

เพราะฉะนั้นพื้นที่สาธารณะ จึงมีความหมายว่าเป็นพื้นที่ที่คนตั้งแต่สองคนขึ้นไปได้มาพบปะพูดคุยกัน ในประเด็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับสาธารณะ และถูกสร้างขึ้นภายใต้ขอบเขตและอณัติทางสังคม เป็นพื้นที่ที่มีระบบระเบียบเปิดกว้างให้คนในสังคมทุกๆ ภาคส่วนได้ร่วมกันมีส่วนร่วม โดยจะมีลักษณะเป็นรูปธรรมหรือนามธรรมก็ได้ พื้นที่ที่เป็นรูปธรรม เช่น ลานกลางเมือง หรือพื้นที่ที่ทำการกำหนดขึ้น ในขณะที่พื้นที่ที่เป็นนามธรรมคือที่ไม่มีขอบเขตแน่นอน เช่น กลุ่มทางสังคม สื่อมวลชน หรือพื้นที่ทางวัฒนธรรม (ชวิตรา ตันติมาลา, 2560, น.94 – 95)

ฮาเบอร์มาสเชื่อเป็นอย่างยิ่งว่าการสื่อสารโดยเสรีนั้นจะนำไปสู่การปลดปล่อยสังคมไปสู่อิสรภาพ เพราะฉะนั้นการสื่อสารโดยเสรี เช่น การมีเสรีภาพในการพูด (Freedom of Speech) นั้นจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการขับเคลื่อนสังคม การสื่อสารอย่างเปิดเผย (Open Communication) จะนำไปสู่สังคมที่เป็นเสรีนิยมได้ในที่สุด ดังนั้นฮาเบอร์มาสจึงให้ความสำคัญอย่างยิ่งต่อพื้นที่สาธารณะอันเข้มแข็งที่จะนำไปสู่การดำรงอยู่ได้ของสังคม (Griffin, Ledbetter and Sparks, 2015, pp.453 – 454; Little John and Foss, 2008, pp 334 – 335) และการที่บุคคลนั้นสามารถที่จะใช้ความรู้ และการแสดงออกทางความคิดได้อย่างมีเหตุผลนั้น จะนำไปสู่การสร้างสำนึกสาธารณะ (สำนึกส่วนรวม) และสามารถทำให้ประชาชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมกับพื้นที่ซึ่งเดิมเคยตกอยู่ภายใต้อำนาจหรือการควบคุมโดยรัฐ พื้นที่ลักษณะดังกล่าวนี้เกิดขึ้นในช่วงต้นสมัยใหม่ของยุโรป คือเมื่อราวคริสต์ศตวรรษที่ 16 – 17 และได้มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องมาจนถึงช่วงราวคริสต์ศตวรรษที่ 17 – 18 ที่ชนชั้นกลางเริ่มที่จะเข้ามามีอำนาจต่อรองกับชนชั้นสูงเดิม เช่น พระมหากษัตริย์ ขุนนาง หรือนักบวชได้มากขึ้น เนื่องจากความคิดเห็นของประชาชนไม่ได้ถูกจำกัดขอบเขตอยู่ในพื้นที่ส่วนตัว (Private Sphere) อีกต่อไป แต่ได้ถูกผลักดันออกมาปะทะสังสรรค์กันในพื้นที่อันเรียกว่าเป็นพื้นที่สาธารณะ ได้แก่ ร้านกาแฟ โรงเหล้า และห้องโถงต่างๆ ของเมือง ปรากฏการณ์เช่นนี้แพร่หลายและมีการขยายตัวอย่างรวดเร็วในประเทศยุโรปตะวันตก ประกอบเข้ากับอัตราการรู้หนังสือการขยายตัวของการศึกษาในยุโรปตะวันตกที่กว้างขวาง จึงเป็นเหตุให้เกิดการคัดเลือก

ข้อมูลข่าวสาร ความรู้ และสรรพวิทยาการต่างๆ อันเป็นประโยชน์ต่อการนำไปสู่การจัดระเบียบทางสังคมแบบใหม่ตามหลักการคัดเลือก (Principle of Selection) และทำให้ประชาชนพลเมืองทั่วไปสามารถแสดงตัวในฐานะของพลเมืองผู้มีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครอง และสร้างพื้นที่สาธารณะให้เป็นพื้นที่แห่งการสื่อสารด้วยเหตุผลได้ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 ในที่สุด (ชวิตรา ตันติมาลา, 2560, น.96; สุรพงษ์ โสธนะเสถียร, 2558, น.410)

สังคมไทยก่อนรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นมีลักษณะเปลี่ยนแปลงอย่างช้าๆ ตามแบบแผนเดิมมาอย่างยาวนานนับตั้งแต่ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างกรุงศรีอยุธยาและชาติตะวันตกลดระดับลงหลังสิ้นแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชใน พ.ศ. 2231 จนกระทั่งได้มาเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างจริงจังอีกครั้งหนึ่งในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์และความใกล้ชิดระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และประชาชนแม้ว่าในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสังคมไทยจะยังอยู่ภายใต้การปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเป็นประมุขที่ทรงริเริ่มให้มีการสื่อสารจากสถาบันพระมหากษัตริย์ไปสู่ประชาชน คือการพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ เพื่อสื่อสารกับประชาชน (ชัชพล ไชยพร, 2561, น.265 – 269)

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ จะได้นำแนวคิดเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะไปใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ทางการสื่อสาร “อย่างใหม่” ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ไม่เคยมีปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์ไทยในช่วงเวลาก่อนหน้านั้น คือการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ เพื่อทรงสื่อความเข้าใจแก่ราษฎร และการที่มีหลักฐานชัดเจนว่า ราษฎรมีพื้นที่ของตนเองในการสื่อสารกับอำนาจรัฐ คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โดยตรง สะท้อนให้เห็นถึงแนวพระราชดำริการเปิดพื้นที่ทางการสื่อสารระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และประชาชนในรัชสมัยนี้

5. หลักการรูปแบบการโน้มน้าวใจ

การศึกษาเชิงปรัชญาของมนุษย์ที่ว่าด้วยแนวคิดเชิงเหตุผลนั้นเริ่มต้นขึ้นในสมัยอารยธรรมกรีก และแนวคิดด้านการสื่อสารก็รวมอยู่ในปรัชญาดังกล่าวด้วย นักปราชญ์กรีกโบราณที่ชื่อ อริสโตเติล (Aristotle) ได้กล่าวถึงรูปแบบการโน้มน้าวใจที่ถือเป็นหลักการพื้นฐานอันสำคัญของทฤษฎีการสื่อสารและการศึกษาทางนิเทศศาสตร์เอาไว้ ซึ่งเรียกว่ารูปแบบการโน้มน้าวใจ (Mode of Persuasion)

รูปแบบการโน้มน้าวใจจัดอยู่ในกรอบจารีตประเพณีการศึกษาในกรอบวาทวิทยา (Rhetoric) โดยวาทวิทยานั้นจะกล่าวถึงการพูด เทคนิคการพูด โดยเฉพาะการพูดในที่สาธารณะ อาจกล่าวได้ว่าจารีตประเพณีในกรอบวาทวิทยานั้นเป็นจารีตที่เกิดขึ้นเป็นกรอบแรก ก่อนที่จะเกิดจารีตอื่นๆ ตามมาในทางการสื่อสาร และด้วยความว่าที่จารีตนี้เติบโตในยุคมนุษยนิยมของกรีกโบราณนี้เอง จึงเป็นสาเหตุให้จารีตนี้เป็นที่นิยมของเหล่าโซฟิสต์ และเติบโตขึ้นมาเป็นสายวิชาการด้านวาทวิทยาในเวลาต่อมา ซึ่งวิชาการสายวาทวิทยานี้เองที่ถือเป็นสาขาแรกของการศึกษานิเทศศาสตร์

วาทวิทยาเป็นศาสตร์เพื่อการศึกษาการโน้มน้าวใจของผู้ส่งสาร โดยอาศัยภาษาและเนื้อหาในทางวาทวิทยามาประกอบในการวิเคราะห์เนื้อความ โดยศึกษาความพยายามในการใช้ศิลปะเพื่อสร้างเหตุและผลผ่านภาษาพูดที่สร้างขึ้นเพื่อปรับความคิดและเปลี่ยนทัศนคติของผู้รับสาร เพราะฉะนั้นผู้ใช้คำพูดจึงต้องมีทักษะในการผลิตเนื้อความที่สร้างขึ้นเพื่อใช้กับกลุ่มผู้รับสารที่เจาะจง (สุรพงษ์ โสชนะเสถียร, 2559, น.10 และ Griffin, Ledbetter and Sparks, 2015, pp.40 – 41)

รูปแบบการโน้มน้าวใจของอริสโตเติลประกอบไปด้วยหลักการสำคัญ 3 ประการ ดังนี้

1. Ethos เป็นหลักการในการพิจารณาว่า ตัวผู้ส่งสารนั้นมีคุณสมบัติอย่างไร น่าเชื่อถือหรือไม่ เหมาะสมที่จะเป็นผู้นำเสนอข้อมูลเพื่อการโน้มน้าวใจหรือไม่ อีกนัยหนึ่งคือ ผู้ส่งสารมีความพร้อมที่จะเป็นผู้สื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจหรือไม่

2. Pathos เป็นความรู้สึกร่วมที่ผู้ส่งสารจะต้องทำให้เกิดขึ้นร่วมกันระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร เช่น ความรู้สึกภูมิใจ ตระหนัก ให้ความสำคัญ และตื่นตัว เพื่อให้การโน้มน้าวใจนั้นสัมฤทธิ์ผลตามวัตถุประสงค์ ซึ่งผู้ส่งสารสามารถแสดงออกมาให้ผู้รับสารรู้ได้ด้วยวิธีการต่างๆ รวมไปถึงการทำให้อารมณ์ความรู้สึกนั้นเกิดขึ้นในระหว่างกระบวนการสื่อสารนั้น

3. Logos เป็นหลักของตรรกะและเหตุผล คือข้อความที่สื่อสารนั้นจะต้องประกอบด้วย ความสมเหตุสมผล ไม่เลื่อนลอยหรือปราศจากหลักฐาน

แม้ว่ารูปแบบการโน้มน้าวใจของอริสโตเติลจะเป็นแนวคิดที่มุ่งใช้ในเชิงวาทวิทยา หากแต่ก็สามารถนำมาปรับใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ซึ่งเป็นการศึกษาการสื่อสารด้วยการเขียนด้วยเช่นกัน เนื่องจากประกาศรัชกาลที่ 4 ก็เป็นพระราชอุตสาหะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชสถานะของการเป็นผู้ส่งสาร ที่จะสื่อสารไปยังกลุ่มผู้รับสารต่างๆ อันมีเจ้านาย ขุนนาง และประชาชนทั่วไปเป็นอาทิ การสื่อสารด้วยประกาศฉบับต่างๆ ที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้น จึงอยู่ในเงื่อนไขของหลักรูปแบบการโน้มน้าวใจดังกล่าวด้วย

ในการศึกษาครั้งนี้จะได้นำหลักการรูปแบบการโน้มน้าวใจไปใช้ในการอธิบายการสื่อสารด้วยประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าพระองค์มีแนวพระราชดำริอย่างไร ทรงสร้างความรู้สึกร่วมระหว่างพระองค์และผู้รับสารอย่างไร ตลอดจนทรงใช้หลักการให้เหตุผลอย่างไรในการสื่อสารผ่านประกาศฉบับต่างๆ ที่ทรงพระราชนิพนธ์

6. ทฤษฎีการใช้ลีลาและภาพจน์

ในการวิเคราะห์โครงสร้างหรือลีลาหมายถึง การเลือกใช้คำ ไวยากรณ์ การเรียบเรียง วจนะ ประโยค หรือย่อหน้าให้เหมาะสมกับเนื้อเรื่องและผู้รับสาร ซึ่งไม่ควรที่จะมีลีลาสูงส่งหรือ ด้อยไปกว่าสิ่งที่ต้องการจะสื่อสาร แต่ควรจะให้มีความเหมาะสม Cooper (1960 อ้างใน อรวรรณ ปีลันธนโอบาท, 2542, น.21) ได้จำแนกลักษณะของลีลาที่ใช้คือ

1. ความชัดเจนของภาษา (Clarity) ภาษาที่ใช้จะต้องสามารถสื่อความหมายได้ชัดเจน เกิดได้โดยการใช้คำที่เป็นที่เข้าใจกันภายในยุคสมัยนั้น ไม่ใช่ภาษาที่ไม่เหมาะสมกับเนื้อหา
2. การใช้สำนวนที่ถูกต้อง (Purity) เป็นการใช้สำนวนภาษาที่มีความเหมาะสมทั้งคำเชื่อม เครื่องหมายวรรคตอน การหลากคำ และถ้อยคำต่างๆ ถูกต้องตามความหมาย เป็นต้น
3. การใช้ภาษาที่ประทับใจ (Impressiveness) คือการใช้ภาษาเพื่อการบรรยายหรือพรรณนาให้เกิดความรู้สึกร่วมของผู้อ่าน
4. ความเหมาะสมของภาษา (Propriety) คือการใช้ลีลาภาษาที่เหมาะสมไปกับเนื้อเรื่อง เป็นต้นว่าเรื่องที่จริงจังก็จะไม่ใช่ภาษาในเชิงพูดเล่น แต่หากเรื่องใดเป็นการแสดงทรรศนะส่วนตัวหรือเป็นเรื่องไม่จริงจังนักก็อาจจะสามารถใช้ภาษาในระดับที่เป็นกันเองลงมาได้
5. ความมีชีวิตของภาษา (Liveliness) คือการใช้ภาษาที่สนับสนุนให้ผู้ฟังเกิดการขบคิดเพื่อพิจารณาหาความหมายหรือความคิดของผู้เขียนที่แฝงเอาไว้อยู่

Roderick Hart (1990 อ้างใน อรวรรณ ปีลันธนโอบาท, 2542, น.24 – 26) ได้สรุปกลยุทธ์ของการใช้โครงสร้างข้อความในการโน้มน้าวใจดังต่อไปนี้

1. การเรียงลำดับเหตุการณ์ (Chronological Sequence) เน้นจุดเด่นซึ่งทำให้การบรรยายเหตุการณ์เป็นไปตามลำดับเวลาชัดเจน มีจุดเด่นคือทำให้ผู้ฟังรอคอยการบอกเล่าเหตุการณ์ในอดีตมาจนถึงปัจจุบัน แต่มีจุดด้อยคือบางครั้งจะทำให้ผู้ส่งสารจมหายไปกับเรื่องราวในส่วนของที่มาจนกระทั่งละเลยส่วนใจความสำคัญไป

2. การเรียงลำดับพื้นที่ (Spatial Sequence) เป็นการแสดงความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่างๆ หรือระหว่างส่วนต่างๆ กันทั้งหมด มีจุดเด่นคือเป็นการสื่อความคิดและจินตนาการที่ทำให้เกิดภาพระหว่างคู่สื่อสารแต่ก็มีจุดด้อยคืออาจจะทำให้ผู้รับสารนั้นจมหายไปในจินตภาพที่เกิดขึ้นได้

3. การเรียงขึ้นลงตามลำดับความสำคัญ (Ascending Descending Sequence) โดยประเด็นจะมีการจัดเรียงลำดับความสำคัญ ตามความคุ้นเคยต่อประเด็นและตามความสลับซับซ้อนของประเด็น โดยทำให้รู้ว่าแต่ละประเด็นสำคัญอย่างไรเมื่อเปรียบเทียบกับประเด็นอื่นๆ วิธีการนี้มีจุดเด่นคือทำให้รู้สึกว่าการเรียงลำดับความสำคัญอย่างไรเมื่อเปรียบเทียบกับประเด็นอื่น แต่มีจุดด้อยคือ ผู้ส่งสารจะต้องลำดับข้อมูลไปตามขั้นตอนอย่างรอบคอบขณะอภิปรายเมื่อเริ่มต้นประเด็นแล้ว

4. การลำดับแบบเหตุ – ผล (Casual Sequence) เป็นการเชื่อมโยงสิ่งที่สังเกตได้จากปัจจัยต่างๆ ว่าเป็นสาเหตุของผลเหล่านั้น มีจุดเด่นคือผู้รับสารโดยเฉพาะชาวตะวันตกชอบวิธีการโยงเหตุและผล ในขณะที่มีผู้รับสารอีกเป็นจำนวนมากที่ได้รับการขัดเกลามาไม่ให้ปักใจเชื่อข้อความที่มีลักษณะของการโยงเหตุและผลเข้าไว้ด้วยกัน

5. การลำดับแบบหาทางแก้ไข (Problem – Solution Sequence) เป็นการเสนอมาตรการต่างๆ บนพื้นฐานที่ว่ามาตรการเหล่านั้นจะช่วยแก้ไขปัญหาได้ มีจุดเด่นหากใช้เมื่ออาศัยหลักจิตวิทยาว่าผู้ฟังต้องการที่จะเอาชนะอุปสรรคทั้งปวง ในขณะที่หากผู้ฟังไม่รู้สึกถึงความรุนแรงของปัญหาผู้ฟังจะรู้สึกเบื่อ

6. การลำดับแบบกระตุ้นแรงจูงใจ (Motivational Sequence) เป็นการใช้ลำดับของการเรียงความสนใจตามความจำเป็น ความต้องการ โดยการตอบสนองต่อความจำเป็นและความต้องการนั้นเป็นวิธีที่คนส่วนมากเชื่อว่าจะได้ผลทางจิตวิทยา หากว่าแต่ละขั้นตอนมีความคลุมเครือและคาบเกี่ยวกันได้

7. การลำดับแบบเรียงหัวข้อ (Topical Sequence) เป็นการแยกแยะเนื้อเรื่องทั้งหมดให้เป็นหัวข้อย่อยๆ และเรียงลำดับโดยไม่คำนึงถึงหลักเกณฑ์ใดๆ วิธีนี้เป็นวิธีที่ง่ายที่สุดในการจัดประเด็น แต่ก็เสี่ยงต่อการทำให้ผู้ส่งสารสับสนระหว่างหัวข้อใหญ่และหัวข้อย่อย

นอกจากนี้ ยังควรต้องคำนึงถึงการใชภพพจน์ (Figures of Speech) ต่างๆ ที่มีในภาษาไทย ดังตัวเช่น อุปมา (Simile) อุปลักษณ์ (Metaphor) บุคคลวัต (Personification) นามนัย (Metonymy) อธิพจน์ (Hyperbole) ปฏิพากย์ หรือ ปรพากย์ (Paradox) และสัทพจน์ (Onomatopoeia)

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้จะนำทฤษฎีการใชลลาและภพพจน์ไปศึกษาและอธิบายวิธีการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

7. ทฤษฎีการกำหนดวาระข่าวสาร

การพระราชนิพนธ์ประกาศที่มีเนื้อหาหลากหลายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อธิบายได้ด้วยทฤษฎีการกำหนดวาระข่าวสาร (Agenda Setting Theory) ซึ่งมักใช้อธิบายการกำหนดวาระข่าวสารของสื่อมวลชน หากพิจารณาประกาศฉบับต่างๆ ที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นว่ามีการเผยแพร่ออกสู่ประชาชน ก็นับได้ว่าประกาศเหล่านั้นเป็นสื่อมวลชนได้ด้วยเช่นกัน

ทฤษฎีการกำหนดวาระข่าวสารนั้นมีพัฒนาการมาจากแนวคิดของ Lippman เมื่อราวทศวรรษที่ 1920 ที่กล่าวว่าสื่อมวลชนมีความสามารถในการสร้างภาพให้เกิดขึ้นในสมองของเรา และ Lippman ไม่เชื่อว่ามนุษย์มีศักยภาพมากพอที่จะคิดอย่างมีเหตุผล เพราะฉะนั้นประชาชนจึงอาจจะตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของสื่อมวลชนได้ จึงนำสู่การพัฒนาเป็นทฤษฎีการกำหนดวาระข่าวสารที่มีสมมติฐานว่าสื่อมวลชนมีความสามารถที่จะถ่ายทอดความโดดเด่นของประเด็นต่างๆ ของข่าวสารที่ตนเองเห็นว่ามีที่น่าสนใจ ให้กลายเป็นวาระที่สังคมให้ความสนใจได้ (Griffin, Ledbetter and Sparks, 2015, p.376)

McCombs and Shaw (1972, pp. 176 – 87 อ้างใน ชลกร นภินทรกร, 2553, น.11) แสดงให้เห็นถึงการศึกษาเกี่ยวกับเรื่อง Agenda Setting อย่างเป็นระบบ เมื่อเขาตระหนักว่าการทำงานของสื่อมวลชนนั้นมีอิทธิพลอย่างมากต่อวิถีชีวิต ทศนคติ และการมองโลกของประชาชน เพราะฉะนั้นสื่อมวลชนจึงมีความสามารถที่จะเปลี่ยนแปลงความเข้าใจของปัจเจกบุคคลที่มีต่อสถานการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นของสังคม McCombs and Shaw ยังกล่าวต่อไปด้วยว่า ในการวิเคราะห์การกำหนดวาระข่าวสารของสื่อมวลชนนั้นจะต้องพิจารณาถึงสองระดับ คือระดับแรก (Object Level) ที่ศึกษาว่าตัวสารมีอิทธิพลต่อสาธารณชนอย่างไร และระดับที่สอง (Attribute Level) ที่มุ่งศึกษาว่าสารได้รับการอธิบายโดยสื่อมวลชนอย่างไรจะมีอิทธิพลต่อความคิดของสาธารณชนอย่างไร อีกนัยหนึ่งคือการศึกษาสื่อมวลชนอธิบายสารนั้นอย่างไร และการปฏิบัติเช่นนั้นของสื่อมวลชนส่งอิทธิพลอย่างไรต่อความเข้าใจต่อสารนั้นของสาธารณชน

การศึกษาการกำหนดวาระของข่าวสารนั้น มุ่งที่จะวิเคราะห์หน้าที่หรือผลของสื่อมวลชน ในด้านที่เกี่ยวกับข่าวสาร (Information) มากกว่าเรื่องด้านการชักจูง (Persuasion) สมมติฐานสำคัญของทฤษฎีนี้กล่าวว่า มีความสัมพันธ์ระหว่างการที่สื่อมวลชนเลือกประเด็นสำคัญหรือหัวข้อใดๆ (topic) ขึ้นตั้งเสนอต่อสาธารณชน หรืออาจเลือกนำเสนอหัวข้อปัญหา (issue) ต่างๆ ในการรายงานข่าวสาร กับการที่ผู้รับสารหรือภาคประชาชนเกิดความตระหนัก (Salience) ของวาระประเด็นหรือปัญหานั้นๆ จากปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้สามารถกล่าวถึงในลักษณะของเชิงเหตุและผลได้ว่า ยิ่งสื่อมวลชนเลือกเน้นหัวข้อหรือประเด็นปัญหาใดเป็นหลัก ประชาชนก็จะตระหนักถึงสาระสำคัญของหัวข้อหรือปัญหานั้นๆ มากยิ่งขึ้นตามไปด้วย เพราะฉะนั้นจึงทำให้กล่าวได้ว่า ผลสำคัญประการหนึ่งของการสื่อสารมวลชน คือการเป็นผู้กำหนดหรือวางระเบียบวาระการรับรู้ข้อมูลข่าวสารแก่ประชาชนทั่วไป สื่อมวลชนอาจไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควรในการนำเสนอข้อมูลให้แก่ประชาชน แต่สื่อมวลชนกลับมีบทบาทอันสำคัญยิ่งในการชักนำให้ประชาชนเห็นว่าตนเองควรจะคิดเกี่ยวกับเรื่องอะไร (ศุภรศมี ฐิติกุลเจริญ, 2554, น. 200 – 201)

ทฤษฎีการกำหนดวาระข่าวสารอธิบายว่า การเลือกประเด็นเพื่อนำเสนอข่าวสารของสื่อมวลชนนั้นก่อให้เกิดผลในเชิงความคิด (Cognitive Effects) ต่อประชาชน โดยสามารถเลือกทำให้ประชาชนให้ความสนใจต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือประเด็นใดประเด็นหนึ่งมากกว่าสิ่งหรือประเด็นอื่น อันเป็นผลมาจากปริมาณและความเข้มข้นในการเลือกนำเสนอข่าวสารนั้นๆ ของสื่อมวลชนให้โดดเด่นกว่าเรื่องอื่นๆ ความจริงจากสื่อมวลชนจะทำให้สังคมเกิดความโน้มเอียงไปสนใจเรื่องใดเรื่องหนึ่งมากกว่าเรื่องอื่น เพราะมีการชูประเด็น (Priming) และการสร้างกรอบประเด็นที่กำหนดกรอบความจริงให้กับสังคมเท่าที่สื่อมวลชนนำเสนอ (Framing)

อย่างไรก็ตามการนำทฤษฎีการกำหนดวาระข่าวสารมีข้อควรคำนึงถึง คือเป็นทฤษฎีที่มีรากฐานมาจากการสื่อสารมวลชน เพราะฉะนั้นจึงมุ่งเน้นอธิบายปรากฏการณ์ที่เป็นการสื่อสารมวลชนเป็นหลัก หากจะนำทฤษฎีนี้ไปปรับใช้กับปรากฏการณ์ทางการสื่อสารอื่นๆ ก็จะต้องคำนึงถึงบริบทของการสื่อสารนั้นด้วย และทฤษฎีดังกล่าวนี้มักให้ความสนใจเกี่ยวกับการนำเสนอข่าวหรือประเด็นทางการเมืองที่ถูกเผยแพร่ทางสื่อสารมวลชน รวมถึงข้อกังขาที่ว่า ระหว่างสื่อมวลชนและภาคประชาชน ฝ่ายใดกันแน่ที่มีอิทธิพลในการกำหนดเนื้อหาและวาระประเด็นในการสื่อสาร (Baran and Devis, 2012, p. 351)

อย่างไรก็ตามทฤษฎีการกำหนดวาระข่าวสาร (Agenda Setting Theory) เป็นทฤษฎีที่สามารถนำมาใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์การสื่อสารที่เป็นการสื่อสารมวลชนได้ ไม่ว่าจะเกิดขึ้นโดยภาครัฐหรือสถาบันสื่อสารมวลชนที่เป็นภาคเอกชนก็ตาม โดยเน้นว่า สาธารณชนผู้รับข่าวสาร

นั้นจะมีรับรู้หรือมีความคิดเห็นต่อวาระประเด็นใดประเด็นหนึ่งอย่างไร เป็นผลมาจากการกำหนดประเด็นวาระในการสื่อสารจากสื่อมวลชนเป็นอันมาก

ดังที่ได้กล่าวไปข้างต้นว่า ประกาศฉบับต่างๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ออกมานั้น หากประกาศฉบับใดมีการเผยแพร่ออกสู่สาธารณชนก็ควรจะนับได้ว่าเป็นการสื่อสารมวลชนอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้นย่อมที่จะใช้ทฤษฎีการกำหนดวาระข่าวสารไปอธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าวได้ ฉะนั้นตัวแปรสำหรับการศึกษาคำนี้คือประเด็นต่างๆ ที่เกิดขึ้นอยู่ในสังคม และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงหยิบยกเอาประเด็นเหล่านี้ขึ้นมาพระราชนิพนธ์เป็นประกาศต่างๆ ดังนั้นการศึกษาคำนี้จะนำเอาแนวคิดการกำหนดวาระข่าวสารไปใช้อธิบายว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับประเด็นใดในการพระราชนิพนธ์ประกาศ โดยวิเคราะห์เชื่อมโยงกับบริบททางประวัติศาสตร์ในช่วงเวลานั้น อันเป็นภูมิหลังสำคัญของการพระราชนิพนธ์ประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง การสื่อสารผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ศึกษาได้ทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อความรัดกุมของข้อมูลในการศึกษาวิจัย ในที่นี้จะแบ่งการนำเสนอการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องออกเป็น 2 ด้าน คืองานวิจัยด้านประวัติศาสตร์ และงานวิจัยด้านนิเทศศาสตร์ ดังต่อไปนี้

8.1 งานวิจัยทางประวัติศาสตร์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินพระบรมราโชบายต่างๆ ในการพัฒนาบ้านเมืองและคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน มิใช่เพียงแต่ยังให้เกิดความผาสุกและความเจริญมากขึ้นในหมู่ประชาชนเท่านั้น หากแต่ยังเป็นปัจจัยอันสำคัญ ที่ทำให้ประเทศชาติรอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตก ดังความปรากฏในงานวิจัยเรื่อง *เปรียบเทียบการดำรงรักษาเอกราชของประเทศไทย โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ของพม่าโดยพระเจ้ามินดง และของญวนโดยจักรพรรดิคือติก* (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) ของสุวรรณ สัจจวิวัฒธรรม (2519) ที่ได้ศึกษาเชิงเปรียบเทียบการรักษาเอกราชของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้ามินดง และจักรพรรดิคือติก ในขณะที่ดินแดนคาบสมุทรอินโดจีนเป็นจุดที่ประเทศอังกฤษและฝรั่งเศสขยายอำนาจเข้ามาครอง โดยเป็นเชิงแข่งขันกันระหว่างสองประเทศ วิทยานิพนธ์นี้ได้ชี้ให้เห็นถึงบทบาทของประเทศทั้งสองในการขยายอำนาจเข้ามาในไทย พม่า และญวน เพื่อผลประโยชน์ในการคุ้มครองการค้าและ

การสอนศาสนา ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างสำคัญคือสนธิสัญญาที่ชาติเหล่านี้ทำกับประเทศต่างๆ เช่น สนธิสัญญาเบาว์ริงระหว่างไทยและอังกฤษใน พ.ศ.2398 สนธิสัญญาระหว่างพม่ากับอังกฤษฉบับ พ.ศ.2405 และการเจรจาขอทำสนธิสัญญาระหว่างประเทศญวนและฝรั่งเศสของ เดอ มงติญยี ในพ.ศ.2400 นอกจากนี้ อังกฤษและฝรั่งเศสยังได้สำรวจเส้นทางทางการค้าจากพม่าและญวนไปยัง มณฑลยูนนานทางตอนใต้ของประเทศจีน และทั้งสองประเทศได้พบว่าพม่าและญวนนั้นเป็น แหล่งทรัพยากรชั้นดีจึงทำให้อังกฤษและฝรั่งเศสคิดจะครอบครองทั้งสองประเทศนี้ในเวลาต่อมา วิทยานิพนธ์นี้เปรียบเทียบบทบาทของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้ามินดง และจักรพรรดิคือดึกเป็น 2 ระยะเวลา ได้แก่ ระยะเวลาแรก เป็นการพิจารณาการเตรียมพระองค์ของ พระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ก่อนขึ้นครองราชสมบัติ โดยศึกษาจากพื้นฐานทางการศึกษา การตระหนักถึงภัยจากประเทศมหาอำนาจตะวันตก และประสบการณ์ที่แต่ละพระองค์ทรงได้รับ ก่อนจะขึ้นครองราชย์ และระยะที่สอง เป็นการพิจารณาการดำเนินพระบรมราโชบายทั้งภายในและ ระหว่างประเทศภายหลังจากเสด็จขึ้นครองราชย์แล้วเพื่อความอยู่รอดของประเทศ อันได้แก่ การปรับปรุงประเทศให้มีความทันสมัย การดำเนินนโยบายทางการทูตและการทำสนธิสัญญากับ ประเทศตะวันตก ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นทรงประสบความสำเร็จในพระบรมราโชบายด้านการทูต จนกระทั่งประเทศไทยสามารถรอดพ้นจากการตกเป็น อาณานิคมของตะวันตกในรัชสมัยต่อมา ในขณะที่ทางพม่านั้น พระเจ้าธีบบูผู้เป็นพระกุลทายาท ของพระเจ้ามินดงหย่อนพระปรีชาสามารถ ทรงดำเนินพระบรมราโชบายด้านการต่างประเทศ ผิดพลาดจนเป็นเหตุให้ราชวงศ์คองบองเสียเมืองแก่อังกฤษ และจักรพรรดิคือดึกของญวนนั้นก็ทรง ทำให้บ้านเมืองของพระองค์ล่มจม เสียเอกราชแก่ฝรั่งเศสเพราะพระบรมราโชบายด้านการ ต่างประเทศที่ผิดพลาดของพระองค์เช่นเดียวกัน

พระบรมราโชบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น สะท้อนให้เห็นว่า ทรงวางพระองค์อยู่ในพระราชสถานะที่แตกต่างออกไปจากพระมหากษัตริย์ในอดีตคือมีการปรับ พระองค์เข้าสู่ความทันสมัยและสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นมนุษย์ของสถาบันพระมหากษัตริย์มากขึ้น ดังความปรากฏในงานวิจัยเรื่อง **พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว** (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) ของนฤมล ชีรวัดน์ (2524) ที่ได้ศึกษาในเชิงพระราชประวัติ โดยแสดงให้เห็นว่าสถาบัน พระมหากษัตริย์ของไทยนั้น ได้มีการปรับตัวอย่างต่อเนื่องมาโดยตลอด ตามประวัติศาสตร์สถาบัน นี้ได้มีการปรับสถานะของตนเองอยู่เสมอที่จะดำรงอยู่ในสถานภาพอันเหมาะสมของสังคมไทย รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นถือเป็นปฐมวาระในการที่จะปรับสถาบัน พระมหากษัตริย์ของไทยให้เข้าสู่ความทันสมัย ในช่วงระยะเวลาที่บ้านเมืองต้องเผชิญหน้ากับการ

ล่าอาณานิคมของตะวันตก การปฏิรูปบ้านเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการผดุงชาติบ้านเมืองให้รอดพ้นจากลัทธิจักรวรรดินิยม และยังเป็นพื้นฐานสำคัญในการปฏิรูปบ้านเมืองในรัชสมัยต่อๆ มาอีกด้วย วิทยานิพนธ์ฉบับนี้พบว่า ทศกศิติทางการเมืองแบบจารีตนิยมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เคยมีมาในช่วงต้นของพระชนม์ชีพ ได้เปลี่ยนแปลงไปมากในช่วงระยะเวลา 27 ปีที่ทรงครองสมณเพศ ระหว่างที่ทรงเป็นพระภิกษุ นั้น ทรงมีโอกาสนในการเรียนรู้สภาพบ้านเมืองและประชาชนอย่างแท้จริงอย่างที่ไม่เคยมีพระมหากษัตริย์พระองค์ใดได้ทรงกระทำมาก่อน พระองค์จึงสามารถพัฒนาพระราชดำริทางการเมืองเฉพาะพระองค์ โดยเฉพาะในแง่ของความใกล้ชิดระหว่างพระมหากษัตริย์และราษฎร และพระราชภาระที่พระองค์ทรงมีต่อราษฎรและพระราชอาณาจักร เมื่อพระองค์เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว ทรงดำเนินพระบรมราโชบายตามพระราชดำริทางการเมืองที่เกิดขึ้นใหม่นี้ ผลคือนโยบายทางการต่างประเทศของไทยได้มีการปรับเปลี่ยนจากการไม่ผูกพันกับประเทศใดมาเป็นการโอนอ่อนผ่อนตามประเทศมหาอำนาจจากชาติตะวันตก ในขณะที่เดียวกันก็ทรงพัฒนายุทธวิธีการถ่วงดุลอำนาจในวิธีการทูตภายในประเทศ โดยทรงเริ่มรวมศูนย์อำนาจการปกครองไว้ที่สถาบันพระมหากษัตริย์และส่งเสริมการเรียนรู้วิทยาการสมัยใหม่และเทคโนโลยีของตะวันตก เป็นที่น่าสังเกตว่าพระองค์ทรงละทิ้งความเชื่อพื้นฐานเรื่องกษัตริย์สมบูรณาญาสิทธิราชย์ตามอุดมคติของพระพุทธศาสนา เพียงแต่กำหนดบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้มีความใกล้ชิดกับราษฎรมากขึ้นกว่ารัชสมัยก่อนๆ อย่างไรก็ตาม ด้วยข้อจำกัดหลายประการทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่สามารถดำเนินพระบรมราโชบายทั้งหมดได้ หากแต่ในรัชสมัยต่อมา คือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงใช้เวลาตลอดรัชสมัยในการสานต่อพระราชปณิธานในสมเด็จพระราชบิดาจนประสบความสำเร็จในที่สุด

สอดคล้องกับการศึกษาวิจัยเรื่อง **พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการชำระฐานะพระมหากษัตริย์** (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) ของ พงศ์ธิดา เกษมสิน (2531) ที่ได้ศึกษาพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการชำระฐานะพระมหากษัตริย์ ผลการศึกษาพบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำแนวคิดแบบจารีตของไทยเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์มาปรับใช้ให้เข้ากับประสบการณ์ส่วนพระองค์ ตลอดจนสถานการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม โดยแนวความคิดที่ทรงใช้โดยอาศัยวิธีการตีความเฉพาะพระองค์ คือแนวความคิดสัญญาประชาคม ที่ว่าพระมหากษัตริย์จะต้องเป็นผู้ที่ทรงรอบรู้ ทรงพระปรีชาสามารถ และทรงเปี่ยมด้วยพระบารมี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระบรมราชวินิจฉัยว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นมนุษย์ที่สามารถสร้างระเบียบและประโยชน์สุขแก่สังคม อันเป็นพื้นฐานสำคัญของ

ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์และกลุ่มต่างๆ ส่วนพระบรมราชวินิจฉัยที่ว่า พระมหากษัตริย์จะต้องเป็นผู้ที่ทรงรอบรู้ ทรงพระปรีชาสามารถ และทรงเปี่ยมด้วยพระบารมีนั้น ทรงนำมาปรับให้มีความสอดคล้องกับสถานการณ์ที่ไทยต้องเผชิญหน้ากับการคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตก ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า พระบรมราชวินิจฉัยและพระราชกรณียกิจอันเนื่องในการชำระฐานะพระมหากษัตริย์นั้น ปรากฏร่องรอยของแนวคิดตะวันตกและแนวคิดจารีตนิยมที่ผสมผสานกันในพระองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชสถานะพระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีการคลี่คลายจากรัชสมัยก่อนๆ ส่งผลให้แนวทางการประกอบพระราชกรณียกิจของพระองค์นั้นมีลักษณะที่เข้าใจและเข้าถึงประชาชนมากขึ้น โดยงานวิจัยเรื่อง *แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์* (วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต แขนงวิชาการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช) ของชงทอง จันทรางศุ (2553) ที่ได้ศึกษาและวิเคราะห์แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์ และศึกษาผลที่เกิดขึ้นจากแนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์ และพบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเปลี่ยนแปลงแนวพระราชดำริทางการเมืองที่ว่าด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์ จากแนวคิดทางการเมืองเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ของประเทศไทยจากเดิมที่เห็นว่าสถาบันพระมหากษัตริย์นั้นเป็นเทวราชาหรือธรรมราชา มาเป็นแนวพระราชดำริว่า การเป็นพระมหากษัตริย์เกิดขึ้นเพราะอาณาประชาราษฎร์พร้อมใจกันยกย่องยินยอมให้ทรงดำรงตำแหน่งนั้น และผลที่เกิดขึ้นจากแนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์นั้นเองที่ทำให้พระราชกรณียกิจและการใช้พระราชอำนาจในฐานะพระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องดังแนวพระราชดำริทางการเมืองที่ปรับเปลี่ยนไป คือมีลักษณะที่มีความใกล้ชิดและเข้าถึงจิตใจของราษฎรมากขึ้นกว่าแต่ก่อน มิได้ทรงถือราชาภิสิทธิ์ว่าทรงเป็นเจ้าเป็นใหญ่ และทุกคนต้องยำเกรงต่อพระราชอำนาจ แต่ทรงยึดหลักว่าพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์มิได้ยิ่งใหญ่ไปกว่าความสุขส่วนรวมในประเทศของพระองค์

ลักษณะของการเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงเป็นมนุษย์ ทรงลดทอนความเป็นเทวราชาลง และทรงเข้าพระราชหฤทัยถึงวิถีและความต้องการของประชาชนอย่างแท้จริง เป็นเหตุให้ทรงสามารถวางพระบรมราโชบายในการบริหารประเทศได้อย่างทันสมัยและมีความเหมาะสมสอดคล้องกับบริบทของยุคสมัยที่มีการล่าอาณานิคมจากชาติตะวันตก ความทันสมัยดังกล่าวปรากฏอยู่ในงานวิจัยเรื่อง *ความทันสมัยทางการเมืองตามแนวพระราชดำรินในพระบาทสมเด็จพระจอม*

เกล้าเจ้าอยู่หัว (ชลภูมิ บรรหาร, การค้นคว้าอิสระการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ) ความว่า จากประสบการณ์ส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สถานการณ์ภายในประเทศ ผนวกกับการที่ทรงมีความรอบรู้ในสถานการณ์ภายนอกประเทศขณะนั้นเป็นอย่างดี ทำให้พระองค์มีพระราชดำริทางการเมืองแบบทันสมัยเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และสถานการณ์ด้านการต่างประเทศในขณะนั้น โดยแนวพระราชดำริทางการเมืองแบบทันสมัยของพระองค์ประกอบด้วยหลัก 3 ประการ คือ (1) ความมีเหตุผลของอำนาจ (Rationalization of Authority) โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามสร้างภาพปรากฏของพระมหากษัตริย์ให้เป็นเสมือนคนธรรมดา ทรงปรับเปลี่ยนแนวคิดของคนทั่วไปเพื่อให้เห็นว่า การได้มาซึ่งอำนาจของพระมหากษัตริย์นั้นมิได้มาจากเทวสิทธิ์ นอกจากนี้ยังทรงใช้พระราชอำนาจอย่างมีเหตุผลและกฎเกณฑ์ที่แน่นอน โดยใช้หลักแห่งกฎหมาย ทรงเปลี่ยนแปลงวิธีการพิจารณาคดีให้ยึดหลักเหตุผลและเอกสารเป็นสำคัญมากกว่าวิธีการพิจารณาคดีแบบโบราณ ทรงพยายามแทนที่ลักษณะของอำนาจดั้งเดิมที่กระจายอยู่ตามส่วนต่างๆ ให้มาเป็นอำนาจสูงสุดเพียงแห่งเดียวคือที่ราชธานีหรือราชสำนัก (2) การจำแนกแยกแยะ และทำหน้าที่ตามความชำนาญเฉพาะอย่างของโครงสร้างของระบบการเมือง (Differentiation and Specialization) โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับปรุงระบบบริหารราชการแผ่นดินให้มีประสิทธิภาพ โดยทรงจ้างชาวต่างชาติหลายคนมาทำงานในสายงานเฉพาะด้านที่คนไทยยังขาดทักษะอยู่ เช่น งานด้านกฎหมาย ด้านการทหารและตำรวจ นอกจากนี้ยังทรงส่งเสริมการศึกษาแบบตะวันตก ทั้งการศึกษาภายในประเทศและการศึกษาต่างประเทศ เพื่อสร้างบุคลากรที่จะรองรับระบบการทำงานสมัยใหม่ที่มีความซับซ้อนและหลากหลายมากขึ้น และ (3) การเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนและกลุ่มต่างๆ ของสังคม (Political Participation) โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขยายการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนมากกว่าสมัยก่อนๆ ซึ่งทำให้ขุนนางและราษฎรมีความรู้สึกว่าเขามีบทบาทในการกระทำต่างๆ ที่มีผลทางการเมือง เช่น การถวายความเห็น หรือการลงคะแนนเสียงเลือกผู้ดำรงตำแหน่งทางราชการ การถวายฎีกา รวมทั้งการมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อบ้านเมือง โดยช่วยเป็นหูเป็นตาดูแลความเรียบร้อยของบ้านเมืองร่วมกัน นอกจากนี้ยังมีการชักชวนให้ช่วยกันสร้างสิ่งอันเป็นสาธารณประโยชน์ ผลจากแนวพระราชดำรินี้ทำให้เกิดผู้มีส่วนร่วมทางการเมือง ไม่ว่าจะเป็นขุนนาง ราษฎรชาวสยามทั้งชายหญิง และชาวต่างชาติที่เข้ามาอาศัยในประเทศ อนึ่ง ความทันสมัยทางการเมืองตามแนวพระราชดำรินี้ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นนอกจากจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองแล้ว ยังส่งผลให้ประเทศเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการดำเนินชีวิตของราษฎร จากสังคมแบบจารีตดั้งเดิม ก้าวไปสู่สังคมแบบใหม่ จึงนับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงของไทยใน

ทุกด้าน นอกจากนี้ความทันสมัยทางการเมืองตามแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีความสำคัญในแง่ของการวางรากฐานสังคมไทยให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงเป็นรัชทายาท ได้ทรงดำเนินการต่อจนนำไปสู่การปฏิรูปประเทศครั้งใหญ่ในที่สุด

ด้วยเหตุที่ทรงต้องการให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมือง โดยนัยคือการบริหารราชการแผ่นดินเพื่อความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมิได้ทรงวางเว้นต่อการพระราชทานความรู้แก่ผู้คนที่ปวงในพระราชอาณาจักร ด้วยว่าความรู้นั้นคือปัจจัยอันสำคัญที่จะทำให้แต่ละคนสามารถดำเนินบทบาทของตนได้อย่างเหมาะสมและพัฒนาบ้านเมืองให้มีความเจริญรุดหน้าต่อไปด้วย ดังความปรากฏในงานวิจัยเรื่อง **พระราชดำริและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับการธำรงรักษา พัฒนา และถ่ายทอดความรู้** (คุณฉวีนิพนธ์ คุรุศาสตร์คุณฉวีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชานโยบายการจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) ของสาระ มีผลกิจ (2554) ที่ศึกษาแนวพระราชดำริและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ส่งผลต่อการธำรงรักษา พัฒนา และถ่ายทอดความรู้ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวทางในการพัฒนาพระราชอาณาจักรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อศึกษามูลเหตุปัจจัยเกี่ยวพันที่ส่งผลต่อแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อศึกษาถึงแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการธำรงรักษา พัฒนา และการถ่ายทอดความรู้ และเพื่อให้ตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาและความรู้ในการธำรงรักษาและพัฒนาพระราชอาณาจักรซึ่งสามารถนำมาใช้อย่างมาให้ได้ จากการศึกษาพบว่า ภูมิหลังด้านการศึกษาในพระองค์แบ่งออกเป็นสามช่วง คือช่วงก่อนทรงพระผนวช ขณะทรงพระผนวช และหลังจากขึ้นครองราชสมบัติ ทั้งนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับการศึกษาในวิถีของจารีตประเพณีตามแนวทางของสมเด็จพระขัตติยราชกุมารจากสมเด็จพระราชบิดา ตลอดจนพระอาจารย์ทั้งฝ่ายสงฆ์และฝ่ายฆราวาส และจากการปฏิบัติตามธรรมเนียมราชประเพณี และยังได้ทรงรับรู้วิทยาการตะวันตกรวมทั้งภาษาต่างประเทศ นอกจากนี้ยังทรงศึกษาวิทยาการต่างๆ ด้วยพระองค์เองจนทรงพระปรีชาสามารถอย่างลุ่มลึกในแขนงวิชาที่พระองค์ทรงให้ความสนใจพระราชหฤทัย ส่งผลให้พระราชกรณียกิจของพระองค์นั้นเป็น ไปในลักษณะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเรียนรู้ตลอดพระชนม์ชีพ และด้วยบริบทจากสถานการณ์ภายนอกที่มีการล่าอาณานิคมนั้น พระองค์ทรงใช้ความรู้เพื่อรักษาความมั่นคงของพระราชอาณาจักรและพัฒนาให้ก้าวหน้า โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้องค์ความรู้ดั้งเดิมผสมผสานด้วยองค์ความรู้สมัยใหม่ รวมทั้งการถ่ายทอดแนวพระราชดำริทั้งสองกรณีไปสู่ประชาชน ไม่ว่าจะเป็นหลักกรรมทางพระพุทธศาสนาทั้งพุทธและพราหมณ์ และจารีตประเพณีสำหรับพระมหากษัตริย์ในฐานะองค์ความรู้ดั้งเดิมและอักษรศาสตร์

และวิทยาการตะวันตกในฐานะองค์ความรู้ใหม่ และประการสุดท้ายคือการศึกษาที่ทรงบูรณาการพหุวิทยาการต่างๆ ทั้งแบบจารีตไทยและความรู้แบบโลกตะวันตก นำไปสู่การศึกษาองค์รวมในการพัฒนาประเทศ โดยพบว่าทรงใช้ “การศึกษา” เป็นเครื่องมือที่สำคัญ ส่งผลให้พระองค์ทรงมีคุณลักษณะเป็นครุต้นแบบ ที่ใช้กระบวนการถ่ายทอดและการสั่งสอนในรูปแบบที่หลากหลาย ได้แก่ การสั่งสอน การชี้แจงให้ทราบ การตักเตือน การห้ามปราม ตลอดจนการลงโทษ นับว่าเป็นผลดีต่อการพัฒนาพระราชอาณาจักรและสามารถปรับแนวทางดังกล่าวมาใช้ได้ในปัจจุบัน

8.2 งานวิจัยทางนิเทศศาสตร์

จากการศึกษางานวิจัยทางนิเทศศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และประชาชนในประวัติศาสตร์ไทยนั้นพบว่า สถาบันพระมหากษัตริย์มีการสื่อสารกับประชาชนมาตามบริบทของยุคสมัยโดยลำดับ โดยศักดิ์ดา บั้นเหนงเพ็ชร (2552) ได้วิจัยเรื่อง *วาทศิลป์ของพระมหากษัตริย์และบุคคลสำคัญในยุคสุโขทัยและอยุธยา* (งานวิจัยภาควิชาอาชีวศึกษาและสื่อสารการแสดง คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) พบว่าสามารถแยกผลการวิจัยได้เป็น 2 ประเด็น คือผลการศึกษาวาทศิลป์ที่ปรากฏในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และผลการศึกษาวาทศิลป์ที่ปรากฏในวรรณคดี โดยผลการศึกษาวาทศิลป์ที่ปรากฏในประวัติศาสตร์นั้น พระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยาได้ทรงใช้พระปริชาสามารถเชิงวาทศิลป์เป็นอันมากในขณะเมื่อต้องสื่อสารเกี่ยวข้องกับผู้คนหลายกลุ่มหลายระดับ ทั้งที่เป็นชาวไทยและชาวต่างชาติ ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการสร้างความเจริญก้าวหน้าและความสงบสุขมั่นคงแก่ประเทศชาติบ้านเมือง นอกจากนี้ ยังมีบุคคลสำคัญอีกกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการใช้วาทศิลป์ในประวัติศาสตร์ ทั้งในสมัยกรุงสุโขทัยและสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้แก่ พระภิกษุในพระพุทธศาสนา ราชทูตไทย นักปราชญ์ราชบัณฑิต ขุนนางข้าราชการ ตลอดจนชาวต่างชาติบางท่านผู้ได้เข้ามาอาศัยอยู่ได้รับพระบรมโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์ เป็นต้น บุคคลสำคัญเหล่านี้ได้มีส่วนช่วยให้เกิดความมั่นคงรุ่งเรืองแก่ประเทศชาติในหลากหลายทาง และจากการศึกษาวาทศิลป์ของบุคคลดังกล่าวจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์แล้ว พบว่าพระมหากษัตริย์และบุคคลสำคัญต่างๆ ได้ใช้วาทศิลป์ในบริบทต่างๆ และสถานการณ์ต่างๆ ได้อย่างเหมาะสมและน่ายกย่อง โดยสรุปการใช้วาทศิลป์ได้เป็น 3 ลักษณะคือ (1) การใช้วาทศิลป์ทางการปกครอง (2) การใช้วาทศิลป์ทางการทูต และ (3) การใช้วาทศิลป์ทางการสงคราม และสำหรับผลการศึกษาวาทศิลป์ที่ปรากฏในวรรณคดีนั้น พบคุณค่าทางวรรณศิลป์อันเป็นมรดกประกอบกับคุณค่าทางวาทศิลป์เป็นประเด็นสำคัญ 3 ประการ คือ (1) การใช้วาทศิลป์ในศิลปะการประพันธ์ (2) การสอนเรื่องการพูดหรือวาทศิลป์ และ (3) การแสดงให้เห็นคุณค่าของวาทศิลป์ผ่านเรื่องราวของตัวละครในวรรณคดี

กรณีศึกษาที่สำคัญเกี่ยวกับการสื่อสารของพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ปรากฏอยู่ในงานวิจัยของกฤษณะ นาคประสงค์ (2546) เรื่อง*การสื่อสารการเมืองของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช* (นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวาริชวิทยา คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์สถานการณ์ ข้อจำกัด รูปแบบ และผลของการสื่อสารการเมือง เพื่อการกอบกู้เอกราช การรักษาพระราชอำนาจ การขยายพระราชอาณาเขต และการทำนุบำรุงกรุงศรีอยุธยาของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช โดยผลการวิจัยพบว่า สถานการณ์และข้อจำกัดทางการเมืองทั้งภายในและภายนอกกรุงศรีอยุธยาส่งผลให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชต้องทรงใช้การสื่อสารในการตอบโต้กับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ได้แก่ การสื่อสารเพื่อการจัดการสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจ การสื่อสารเพื่อการประชาสัมพันธ์ และการสื่อสารในเชิงสัญลักษณ์ (สัญลักษณ์) เป็นต้น โดยรูปแบบการสื่อสารที่พบมากที่สุดคือ รูปแบบการสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจ โดยใช้จุดสนใจในความดีเดี่ยวของพระองค์ และผลของการสื่อสารการเมือง ทำให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสามารถกอบกู้เอกราช รักษาไว้ซึ่งพระราชอำนาจ และมีพระราชอาณาเขตกว้างใหญ่ รวมทั้งทำนุบำรุงฟื้นฟูกรุงศรีอยุธยาให้เจริญรุ่งเรืองดังก่อนที่จะเสียแก่กรุงหงสาวดี

อรวรรณ ปิณฑน์โอวาท (2542) ได้วิจัยเรื่อง *วาทวิทยาในประวัติศาสตร์ไทย: ยุคกรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์* (คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมเนื้อหาสาระสำคัญของวาทวิทยาที่ปรากฏในหลักฐานประเภทต่างๆ อันได้แก่พระราชพงศาวดาร จดหมายเหตุ กฎหมาย หมายรับสั่ง บันทึกความจำ สิ่งตีพิมพ์ต่างๆ และรวบรวมพระราชดำรัสและแนวพระราชดำริของพระมหากษัตริย์ที่เกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม และคัดเลือกสุนทรพจน์เด่นๆ ของนักพูดเชื้อพระวงศ์และสามัญชน 15 ท่าน เพื่อวิเคราะห์พิจารณาลักษณะวาทวิทยาในเชิงคุณภาพโดยจะเน้นการวิเคราะห์บริบท (context analysis) และตัวบท (textual analysis) โดยใช้กรอบวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ (historical framework) ในส่วนพระราชวาทะของพระมหากษัตริย์ คำถามนำวิจัย 2 คำถามคือ (1) สถานการณ์ในการใช้พระราชวาทะในยุครัตนบุรี และยุครัตนโกสินทร์ของพระมหากษัตริย์เป็นอย่างไรบ้าง (2) ลักษณะหรือบทบาทของการใช้พระราชวาทะของพระมหากษัตริย์ไทยในยุคดังกล่าวเป็นอย่างไรบ้าง ส่วนการวิเคราะห์วาทะของนักพูด 15 ท่าน มีคำถามนำวิจัย 2 ข้อคือ (1) สถานการณ์ในการใช้วาทะหรือสุนทรพจน์ของนักพูดเด่นๆ ของไทยในยุครัตนโกสินทร์เป็นอย่างไรบ้าง (2) ลักษณะหรือกลยุทธ์เด่นๆ ของนักพูดเหล่านี้มีอะไรบ้างในการสร้างความเข้าใจหรือดึงดูดความสนใจและการยอมรับจากผู้ฟัง การวิจัยแสดงให้เห็นว่า สถานการณ์ที่ประเทศไทยต้องประสบในสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ทำให้พระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ต้องใส่พระทัยกับความอยู่เย็นเป็นสุขหรือภัยที่จะมาคุกคามพสกนิกรของพระองค์ ในความเป็นพระมหากษัตริย์

ยังต้องทรงเตรียมการสื่อสารอย่างรอบคอบเพื่อพาประเทศให้รอดปากเหยี่ยวปากกา นำความสันติสุขร่มเย็นมาสู่พสกนิกรของพระองค์ได้ ลักษณะการใช้พระราชวณะเพื่อแก้ไขวิกฤตการณ์ (2) ทรงออกพระบรมราชโองการหรือการแสดงออกด้วยพระราชจริยวัตรอื่นเพื่อประโยชน์สุขของราษฎรในยามปกติ (3) ทรงใช้พระราชวณะในการอบรมสั่งสอนหลักในการปกครองประเทศและปกครองตน (4) ทรงใช้พระราชวณะในการเจรจาต่อรองเพื่อประโยชน์สูงสุดของประเทศชาติ (5) ทรงใช้พระราชวณะเพื่อแสดงน้ำพระทัยที่เป็นธรรม (6) ทรงใช้พระราชวณะเพื่อทะนุบำรุงขวัญและกำลังใจของประชาชน (7) ทรงใช้พระราชวณะในสถานการณ์เพื่อ "บัวไม่ให้ช้ำ น้ำไม่ให้ขุ่น" (8) ทรงใช้พระราชวณะเพื่อทำนุบำรุงศาสนาและการศึกษา (9) ทรงใช้พระราชวณะในการสอนอบรมจริยธรรม (10) ทรงใช้พระราชวณะในการสืบสานวัฒนธรรมคือวรรณคดีประจำชาติ (11) ทรงใช้พระราชวณะในการปลุกใจให้คนมีจิตใจอีกheimมีความรักชาติ (12) ทรงใช้พระราชวณะสนับสนุนให้สามัญชนแสดงความคิดเห็น สำหรับนักพูดเด่นของไทยในยุครัตนโกสินทร์ 15 ท่าน ผู้วิจัยได้คัดเลือกนักพูดตั้งแต่เริ่มมีการพูดอย่างเป็นระบบ "สมัยใหม่" ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 มาจนถึงรัชกาลที่ 9 ประกอบด้วยเพศชาย 13 ท่าน เพศหญิง 2 ท่าน และมีอาชีพหลากหลาย อาทิ ทนายความ ปรากฏทางหนังสือพิมพ์ ปรากฏทางการศึกษา แพทย์ ทหาร พระภิกษุ นายธนาคาร ผู้นำองค์กรพัฒนาเอกชน ผู้บริหารรัฐวิสาหกิจ นักการเมือง ฯลฯ การวิจัยนี้แสดงให้เห็นว่ามีสถานการณ์หลากหลายที่นักพูดต้องเผชิญ และภายใต้สถานการณ์หลากหลายเหล่านี้ต่างคนต่างก็มีกลยุทธ์ต่างๆ กันในการสื่อสาร ประการแรก ในการพูด นักพูดแต่ละคนจะนำสถานการณ์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย และพยายามพูดให้สอดคล้องกับสถานการณ์นั้นๆ เช่น ชี้แจงข้อมูลเพื่อให้สถานการณ์กระจ่างชัด สอน เทศนา แสดงความเห็นที่เป็นเอกลักษณ์ สร้างภาพพจน์ และได้แย้ง ฯลฯ ประการที่สองผู้พูดแต่ละคนมีการค้นคว้าเตรียมตัวมา ประดิษฐ์การ (invention) ของสุนทรพจน์หรือปาฐกถาประมวลจากการค้นคว้าในตำรับตำราการอ่านอย่างกว้างขวาง จากประสบการณ์ของตนเองและนำมาผสมผสานกับวิจารณ์ญาณของตนเอง ประการที่สาม กลยุทธ์ที่ผู้พูดแต่ละคนใช้แตกต่างกันตามลีลาของแต่ละคน อาทิ การใช้โครงสร้างวาทะ การพัฒนาเนื้อเรื่องด้วยตัวอย่างอุปมาอุปไมย ตัวเลข การเปรียบเทียบ การเล่าเรื่อง การบรรยายหรือการพรรณนา การใช้อารมณ์ขัน การโยงเหตุผลในรูปแบบนิรนัย-อุปนัย กลยุทธ์เหล่านี้เป็นอมตะมีในตำราการพูดแทบทุกเล่ม แต่ผู้พูดแต่ละคนได้ใช้ความสามารถเฉพาะตัวในการทำให้กลยุทธ์เหล่านี้เป็นที่ดึงดูดใจคนฟัง

สอดคล้องกับที่ นภวรรณ ดันติเวชกุล (2557) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง **การสื่อสารประชาสัมพันธในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** (คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการประชาสัมพันธ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวช่วงการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยภายใต้แรงบีบบังคับจากการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตก

รวมถึงเป็นสมัยแรกที่มีการสื่อสารจากพระมหากษัตริย์ไปสู่ประชาชนด้วยสื่อสิ่งพิมพ์ ผลการวิจัยพบว่าปัจจัยบีบคั้นอันสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคือการขยายตัวของลัทธิจักรวรรดินิยมจากชาติตะวันตก โดยในสภาวะการณ์เช่นนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสื่อสารกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ในสังคมไทย 3 กลุ่ม คือกลุ่ม ขุนนาง ประชาชนชาวสยามทั่วไป และชาวต่างชาติ ด้วยพระองค์ทรงตระหนักว่าพระองค์จะต้องทรงเตรียมพร้อมขุนนางและประชาชนชาวสยามให้พร้อมสำหรับความเปลี่ยนแปลงพร้อมไปกับการต้องทรงสื่อสารกับชาวตะวันตกว่ากรุงสยามเป็นชาติอันหนึ่งซึ่งมีความเสมอภาคด้วยชาติอื่นและมีอารยธรรม ผลการวิจัยพบด้วยว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสื่อสารได้ตรงกลุ่มเป้าหมายและได้ผลสัมฤทธิ์เป็นที่น่าพอใจ และทรงใช้กลยุทธ์การประชาสัมพันธ์สอดคล้องกับแนวคิดในปัจจุบัน โดยทรงสื่อสารผ่านสื่อหลากหลายประเภท โดยเฉพาะสื่อสิ่งพิมพ์ โดยมีพระราชอารมณ์ขันแทรกไปกับความเป็นเหตุเป็นผลทางวิทยาศาสตร์

จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจะช่วยสนับสนุนข้อมูลที่ว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ของไทยนั้นมีบทบาทในการสื่อสารกับประชาชนผ่านทางช่องทางต่าง ด้วยวัตถุประสงค์ที่มีความเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสถานการณ์แวดล้อมของบ้านเมืองในระบอบนั้นๆ เมื่อสืบเนื่องมาจนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่บ้านเมืองต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอก การพัฒนาบ้านเมืองไปสู่ความเป็นอารยประเทศตามแบบชาติตะวันตกยิ่งส่งผลให้รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องเผชิญกับความท้าทายต่างๆ จึงทำให้ทรงต้องพระราชนิพนธ์ประกาศหลายฉบับเพื่อสื่อสารกับประชาชนดังที่ได้เสนอไว้แล้ว

ในการศึกษาครั้งนี้จะได้การศึกษาเกี่ยวกับการสื่อสารของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงปฏิบัติผ่านประกาศฉบับต่างๆ ในประเด็นคือ การสื่อสารของพระองค์มีความสอดคล้องและสามารถ บริบทและปัจจัยแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารของพระองค์นั้นมีอะไรบ้าง และพระองค์ทรงสื่อสารผ่านการพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ นั้นอย่างไร

บทที่ 3

วิธีการดำเนินงานวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง การสื่อสารผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสาร (Documentary Analysis) โดยกำหนดขั้นตอนในการดำเนินงานในมิติต่างๆ ดังนี้

1. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ เอกสารที่เกี่ยวข้องของประวัติศาสตร์สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่ พระราชนิพนธ์ประกาศเรื่องต่างๆ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่รวบรวมไว้เป็นประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 และการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญและเคยศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อวิจัยนี้เพื่อเป็นการยืนยันความน่าเชื่อถือของผลการศึกษา ได้แก่

1.1 ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. ปิยนาด บุนนาคราชบัณฑิตสำนักประวัติศาสตร์และการเมือง สัมภาษณ์เกี่ยวกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ภายในประเทศและระหว่างประเทศที่เกิดขึ้นตลอดพระชนม์ชีพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอันเป็นบริบทที่ส่งผลต่อการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์และประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

1.2 ศาสตราจารย์พิเศษชงทอง จันทรางศุ อดีตคณบดีคณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สัมภาษณ์เกี่ยวกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ภายในประเทศที่เกิดขึ้นตลอดพระชนม์ชีพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอันเป็นบริบทที่ส่งผลต่อการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์และประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และความสัมพันธ์ระหว่างบริบททางประวัติศาสตร์กับประเด็นการสื่อสารในประกาศพระราชนิพนธ์ ฯ

1.3 รองศาสตราจารย์ ดร. นภวรรณ ตันติเวชกุล อาจารย์ประจำภาควิชาการประชาสัมพันธ์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สัมภาษณ์เกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชสถานะของการเป็นผู้สื่อสารในการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์และประชาชน

ผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ ฯ และวิธีการสื่อสารในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ ฯ

1.4 ดร. สายป่าน ปุริวรรณชนะ นักวิชาการอิสระด้านภาษาไทยและคติชนวิทยา สัมภาษณ์เกี่ยวกับวิธีการสื่อสารในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ ฯ

2. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครบถ้วนในทุกด้าน โดยศึกษาจากข้อมูลเอกสารทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเหตุการณ์และบริบทในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกอบกับแนวคิดและทฤษฎีทางนิเทศศาสตร์มาใช้ในการอธิบาย และนำข้อมูลเหล่านั้นมาจัดหมวดหมู่ วิเคราะห์ และนำมาสังเคราะห์เพื่อใช้ในการนำเสนอข้อมูล หากพบว่าข้อมูลนั้นมีความถูกต้องสอดคล้องกันก็จะนำไปสรุปและอภิปรายผล แต่หากพบว่าข้อมูลนั้นขัดแย้งกัน ผู้วิจัยจะนำข้อมูลที่ได้กลับไปตรวจสอบใหม่จากการทบทวนวรรณกรรมหรือกรอบการวิจัย เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความถูกต้อง น่าเชื่อถือ และยืนยันข้อมูลซึ่งกันและกัน ตลอดระยะเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูล

3. การตรวจสอบเครื่องมือที่ใช้วิจัย

การตรวจสอบเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยนี้ ผู้ศึกษาใช้วิธีการตรวจสอบเครื่องมือแบบสามเส้า (Triangulation) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ที่เป็นจริงและน่าเชื่อถือในระดับที่สูง โดยการตรวจสอบความสอดคล้องของข้อมูลด้วยการทดสอบความจริง โดยการตั้งคำถามในการวิจัยและเก็บข้อมูลจากเอกสารที่น่าเชื่อถือหลายๆ แหล่ง ก่อนจะนำมาตรวจสอบแบบสามเส้าดังนี้

3.1 ตรวจสอบด้านข้อมูล (Data Triangulation) ผู้ศึกษาจะตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล โดยตรวจสอบจากแหล่งที่มาของข้อมูลได้แก่ ระดับชั้นของเอกสาร (ปฐมภูมิและทุติยภูมิ) และผู้แต่งเอกสารฉบับนั้น หลังจากนั้นจึงนำมาพิจารณาถึงความน่าเชื่อถือของข้อมูล (Reliability) และความถูกต้องแม่นยำ (Validity) นอกจากนี้จะมีการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญในหัวข้อที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยครั้งนี้ เพื่อเป็นการยืนยันความถูกต้องของผลการวิเคราะห์ข้อมูล

3.2 การตรวจสอบด้านผู้วิจัย (Investigator Triangulation) ผู้ศึกษาจะนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารในการวิจัยครั้งนี้ ไปตรวจสอบกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องซึ่งได้รับการเผยแพร่แล้ว โดยหน่วยงานที่มีความน่าเชื่อถือ เช่น มหาวิทยาลัย เพื่อเป็นการยืนยันว่าข้อมูลที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้สามารถเชื่อถือได้

3.3 การตรวจสอบด้านทฤษฎี (Theory Triangulation) คือ การพิสูจน์ข้อมูลโดยใช้แนวคิดทฤษฎีที่หลากหลายและตรวจสอบว่าการใช้ทฤษฎีเหล่านั้นจะทำให้การตีความข้อมูลแตกต่างกันหรือไม่เพื่อความถูกต้องของข้อมูล โดยใช้แนวคิด หลักการ ทฤษฎีและข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์เพื่อยืนยันข้อมูล

เมื่อแสวงหาข้อมูลเพียงพอแล้ว แล้วผู้ศึกษาจะนำข้อมูลต่างๆ มาประมวลเข้าด้วยกันเพื่อให้เป็นมั่นใจว่าการสังเคราะห์ผลการวิจัยจากการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการดังกล่าวนี้ สามารถเชื่อถือได้

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลที่ผู้วิจัยได้นำข้อมูลจากการรวบรวมเอกสารทางประวัติศาสตร์มาวิเคราะห์ และอาศัยแนวคิดและทฤษฎีทางนิเทศศาสตร์เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครบถ้วน โดยเน้นที่การวิจัยเชิงเอกสารทางประวัติศาสตร์ ประกอบกับแนวคิดและทฤษฎีทางนิเทศศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง ใช้การวิเคราะห์เนื้อหาอย่างเป็นระบบตามประเด็นที่ศึกษา โดยใช้กรอบแนวคิดมาวิเคราะห์ประเด็นหลักตามที่กำหนด คัดเลือกข้อมูลที่ต้องการและตัดทอนข้อมูลที่ไม่เกี่ยวข้องออกไป จากนั้นจึงนำข้อมูลทั้งหมดมาทำการวิเคราะห์และสังเคราะห์ เพื่อหาความสัมพันธ์ เพื่อนำไปสร้างข้อสรุปและข้อเสนอแนะ

ผู้ศึกษาจะผลการศึกษาทั้งหมดมาเรียบเรียงนำเสนอในเชิงพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) เพื่อให้ได้คำตอบตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาวิจัยเรื่องการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์ที่ส่งผลต่อพระองค์ในพระราชสถานะที่ทรงเป็นผู้ส่งสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ และศึกษาประเด็นและวิธีการสื่อสารผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บัดนี้จะได้เสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อยืนยันข้อมูลโดยลำดับต่อไปนี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกในประวัติศาสตร์ชาติไทยที่ทรงริเริ่มการใช้สิ่งพิมพ์เป็นสื่อกลางในการสื่อสารระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และประชาชน ทั้งนี้แม้ว่าพัฒนาการด้านวิทยาการการสื่อสารตามลำดับความในประวัติศาสตร์ไทยในสมัยก่อนรัตนโกสินทร์นั้นยังไม่ปรากฏหลักฐานที่เด่นชัด แต่วิทยาการทางการพิมพ์ซึ่งถือว่าการเปลี่ยนโฉมหน้าการสื่อสารของสังคมไทยนั้นเริ่มต้นขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ประกาศห้ามสูบฝิ่นออกเผยแพร่ และหมอบรัดเลย์ได้ใช้หนังสือพิมพ์บางกอกรีคอร์เดอร์ในการเผยแพร่ประกาศและเรื่องราวต่างๆ ผ่านทางหนังสือพิมพ์ เพราะฉะนั้นสังคมไทยจึงได้รู้จักกับวิทยาการพิมพ์แบบตะวันตกอย่างกว้างขวางตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 เป็นอย่างน้อย ทั้งนี้รวมถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งยังทรงดำรงอยู่ในภิกขุภาวะด้วย เพราะพระองค์ทรงตั้งโรงพิมพ์ขึ้นที่วัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อตีพิมพ์เอกสารเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ท่ามกลางบรรยากาศของการเผยแผ่ศาสนาคริสต์ของกลุ่มมิชชันนารีในช่วงเวลานั้น (อาทร จันทวิมล, 2548, น.262 – 263) ด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงคุ้นเคยกับวิทยาการการพิมพ์ และการสื่อสารผ่านงานเขียนอยู่แล้วตั้งแต่ก่อนที่จะทรงรับราชสมบัติจึงเป็นสาเหตุอันสำคัญที่ทำให้ทรงดำเนินพระบรมราโชบายที่จะริเริ่มการสื่อสารผ่านสิ่งพิมพ์จากพระองค์สู่คนในสังคมอันเป็นสิ่งที่ไม่เคยมีมาก่อนในสังคมไทย

แม้ว่าในอดีตสถาบันพระมหากษัตริย์ได้มีการสื่อสารกับประชาชนเพื่อประโยชน์ในด้านพระราชกรณียกิจในพระราชสถานะพระประมุขของพระมหากษัตริย์อย่างต่อเนื่อง ดังเช่นในสมัยสุโขทัยที่สถาบันพระมหากษัตริย์และราษฎรมีความใกล้ชิดกันอันเนื่องมาจากคติการปกครอง

แบบปิตุราชาธิปไตย (พ่อปกครองลูก) ทำให้ประชาชนสามารถเข้าร้องทุกข์ต่อพระมหากษัตริย์ได้โดยตรง แต่เมื่อเข้าสู่สมัยอยุธยา คดีเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์เปลี่ยนไปสู่ความเป็นสมมติเทวราช เป็นเหตุให้สถาบันพระมหากษัตริย์และราษฎรมีความห่างเหินกัน การสื่อสารระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และราษฎรจึงเป็นไปอย่างจำกัดยิ่ง แม้กระทั่งด้วยทกกฎหมายต่างๆ อันตราขึ้นเป็นพระราชกำหนดกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่ประชาชนต้องรับทราบและปฏิบัติตามนั้นก็ล้วนแล้วแต่เป็นของสูงเร้นลับไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลายกันในวงกว้าง (ชัชพล ไชยพร, 2561, น.265 – 269) ลักษณะซึ่งขัดข้องการเช่นนี้แม้ว่าจะคลี่คลายลงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่ก็ยังคงมีจารีตประเพณีระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และราษฎรตามคติสมมติเทวราชเป็นเครื่องกีดขวางความใกล้ชิดและโอกาสในการสื่อสารระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับราษฎรอยู่มาก จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นผ่านพิภพเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ 4 แห่งพระมหากักรบรมราชวงศ์ สถาบันพระมหากษัตริย์กับราษฎรจึงได้มีโอกาสกลับมาใกล้ชิดกันอีกวาระหนึ่ง สิ่งซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการเปิดช่องทางการสื่อสารระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และราษฎรในรัชสมัยนี้ นั่นก็คือการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มการสื่อสารผ่านสิ่งพิมพ์หลายประการ ท่ามกลางบรรยากาศของความเจริญด้านวิทยาการทางการพิมพ์ในระยเวลานั้น ไม่ว่าจะเป็นประกาศฉบับต่างๆ ราชกิจจานุเบกษา และสิ่งพิมพ์อื่นๆ เป็นต้นว่าพระบรมราชาธิบายเรื่องต่างๆ ในที่นี้จะมุ่งนำเสนอเกี่ยวกับประกาศฉบับต่างๆ ที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นตลอดรัชสมัยเป็นสำคัญ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศขึ้นหลายฉบับเพื่อที่จะทรงสื่อสารสาระประเด็นต่างๆ ตามพระราชประสงค์สู่กลุ่มคนต่างๆ ในสังคม ในจำนวนประกาศทั้งหมดนี้มีทั้งที่เป็นพระราชปรารภ พระราชทรงสนะ และเป็นกฎหมาย (ชงทอง จันทรางศุ , 2547, น.20 – 21)

ประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนับเป็นเครื่องมือที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้เป็นสื่อกลางในการที่สถาบันพระมหากษัตริย์จะสื่อสารกับราษฎร ด้วยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ทรงริเริ่มการใช้สื่อสิ่งพิมพ์ในการสื่อสารกับราษฎรนั้น จึงทำให้การสื่อสารระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และราษฎรในรัชสมัยนี้มีลักษณะ “ใหม่” ที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนในประวัติศาสตร์ของไทย

ในที่นี้จะนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลตามลำดับของวัตถุประสงค์ในการวิจัย คือบริบททางประวัติศาสตร์ที่ส่งผลต่อพระองค์ในพระราชสถานะที่ทรงเป็นผู้สื่อสารระหว่าง

พระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ ตามด้วยประเด็นและวิธีการสื่อสารผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตามลำดับสืบไป

1. บริบททางประวัติศาสตร์ที่ส่งผลต่อพระองค์ในพระราชสถานะที่ทรงเป็นผู้สื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์

จากการศึกษาเอกสารที่สามารถใช้เป็นหลักฐานในการศึกษาประวัติศาสตร์อันเกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ผลการศึกษาปรากฏว่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งภายในสยามประเทศและสถานการณ์ของโลกนั้นล้วนแล้วแต่มีผลต่อการพระราชนิพนธ์ประกาศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากประกาศฉบับต่างๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นนั้นมีความสอดคล้องกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น และแสดงให้เห็นว่าประสบการณ์และพระปรีชาญาณส่วนพระองค์ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสั่งสมมาก่อนเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัตินั้น ทำให้ประกาศพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีลักษณะเฉพาะตัว กล่าวคือทรงสามารถใช้กลวิธีต่างๆ ในการสื่อสารประเด็นต่างๆ ในประกาศได้อย่างน่าสนใจ

เมื่อพิจารณาจากองค์ประกอบในการสื่อสารที่ประกอบด้วยผู้ส่งสาร สาร ช่องทางการสื่อสาร และผู้รับสารแล้ว พบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชสถานะเป็นผู้ส่งสาร เพราะฉะนั้นเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์จึงย่อมจะต้องมีผลต่อการพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ อยู่ด้วย ในที่นี้จะนำเสนอผลที่เกิดจากบริบททางประวัติศาสตร์สองด้าน คือบริบททางประวัติศาสตร์ภายในประเทศ และบริบททางประวัติศาสตร์ระหว่างประเทศ

1.1 บริบททางประวัติศาสตร์ภายในประเทศที่ส่งผลต่อพระองค์ในพระราชสถานะที่ทรงเป็นผู้ส่งสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์

ดังที่ได้เสนอไปแล้วว่าผู้ส่งสารในปรากฏการณ์การสื่อสารที่ศึกษา คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องด้วยทรงเป็นผู้พระราชนิพนธ์ประกาศเหล่านี้เพื่อสื่อสารกับผู้รับสารกลุ่มต่างๆ ตลอดรัชสมัย เพราะฉะนั้นพระราชประวัติของพระองค์ในเบื้องต้นจึงถือเป็นรากฐานสำคัญของแนวพระราชดำริอันจะเป็นที่มาของการพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ มีดังต่อไปนี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชสมภพเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎเมื่อพุทธศักราช 2347 ในพระราชสถานะของการเป็นอุกโทสุชาติ คือทรงมีเชื้อสายเป็นพระมหากษัตริย์ทั้งข้างบรมราชชนกและพระบรมราชชนนี ด้วยเหตุนี้จึงทรงได้รับการศึกษาเยี่ยงขัตติยราชกุมารตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ และสมเด็จพระราชบิดา คือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ได้พระราชทานพระบรมราชวโรกาสให้เจ้าฟ้ามงกุฎได้ปฏิบัติพระราชกรณียกิจต่างพระเนตรพระกรรณหลายครั้ง เป็นเหตุให้ในช่วงต้นของพระชนมชีพ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงคุ้นเคยและเข้าพระราชหฤทัยเกี่ยวกับธรรมเนียมปฏิบัติในพระราชสำนัก อันย่อมหมาयरวมถึง “ธรรมเนียม” ของราชสำนักสยามที่มีจารีตสืบทอดกันมาต่อเนื่องยาวนานตั้งแต่สมัยอยุธยาอีกด้วย

ครั้นต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยสวรรคตในขณะที่เจ้าฟ้ามงกุฎทรงดำรงอยู่ในภิกษุภาวะในพระนาม วชิรญาณภิกษุ เหล่าขุนนางได้ยินยอมพร้อมใจกันถวายราชสมบัติแก่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ผู้เป็นสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชต่างพระราชมารดา เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สาเหตุที่เหล่าขุนนางได้พร้อมใจกันถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นน่าจะเป็นเพราะกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์นั้นได้กำกับราชการต่างพระเนตรพระกรรณพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยผู้เป็นสมเด็จพระบรมชนกนาถมายาวนาน มีพระบารมีและพระปรีชาสามารถเป็นที่ประจักษ์ ประกอบกับขุนนางในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือขุนนางตระกูลขุนนาคนั้นมีอำนาจมาก ดังจะเห็นได้ว่าเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) ได้มีโอกาสถวายงานกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์อยู่เสมอ เช่น การสร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์เพื่อป้องกันข้าศึกบริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยา เพราะฉะนั้นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์จึงทรงได้รับราชสมบัติด้วยเหตุแห่งการเป็นมหาชนนิกรสโมสรรสมมติ คือเหล่าขุนนางพร้อมใจกันสนับสนุนช่วยเหลือให้ทรงขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ (ปิยนาด บุนนาค, 2561, น.5 – 6)

เมื่อเหตุการณ์เป็นดังนั้นวชิรญาณภิกษุจึงตัดสินใจตัดสินพระราชหฤทัยที่จะทรงดำรงอยู่ในสมณเพศอย่างนั้นตลอด 27 ปีแห่งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นช่วงเวลาสำคัญที่จะทำให้วชิรญาณภิกษุทรงได้เรียนรู้สิ่งใหม่ๆ และทรงเพิ่มพูนประสบการณ์ใหม่ๆ ภายใต้พระราชสถานะของภิกษุภาวะ ซึ่งจะเป็ประโยชน์ต่อการปฏิบัติพระราชกรณียกิจในพระราชสถานะของการเป็นพระมหากษัตริย์ของพระองค์ต่อไปในภายภาคหน้า (ปิยนาด บุนนาค, 2554, น.1 และ วสิน ปัญญาวัชรตระกูล, 2558, น.21 – 30) และทำให้พระองค์ทรงตระหนักว่าพระราชสถานะแห่งการเป็นอุกโตสุชาติ คือการสืบเชื้อสายอันสูงมาจากทั้งข้างพระราชบิดาและพระราชมารดานั้นไม่เพียงพอต่อการดำรงอยู่ในราชสมบัติ แต่กลับจะต้องอาศัยฐานอำนาจทางการเมืองและการสนับสนุนจากขุนนางทั้งปวงอันมีขุนนางตระกูลขุนนาคเป็นผู้นำด้วย เหตุการณ์ครั้งนี้จึงสั่งสมความอดทนอดกลั้นให้แก่พระองค์และทำให้ทรงแสวงหากลุ่มคนที่จะสนับสนุนพระองค์ หากแม้ว่าถึงวันที่พระองค์จะต้องทรงรับพระราชภาระขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์ในที่สุดด้วยเหตุนี้จึงทรงใช้เวลาขณะที่ทรงดำรงอยู่ในภิกษุภาวะไปเพื่อประโยชน์แห่งการสั่งสมความรู้และ

ประสบการณ์ส่วนพระองค์หลายประการอันจะส่งผลให้เมื่อขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วทรงบริหารราชการแผ่นดินไปได้สำเร็จ

ประการแรกที่ควรจะต้องกล่าวถึงคือ วัชรญาณภิกขุแม้ว่าจะมีพระชาติกำเนิดเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้า แต่เมื่อดำรงอยู่ในสมณเพศแล้วก็ทำให้ทรงมีอิสระในการเสด็จธุดงค์ไปทั่วทุกหนทุกแห่งในพระราชอาณาจักร โดยที่จารีตประเพณีแต่โบราณห้ามมิให้สมเด็จพระบรมวงศ์ที่ทรงดำรงพระราชอิสริยยศชั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้าขึ้นไปเสด็จพระราชดำเนิน หรือเสด็จออกไปนอกเขตพระนคร โดยที่มีได้รับพระบรมราชานุญาตไม่อาจเป็นเครื่องขวางกั้นด้วย ด้วยเหตุนี้จึงทำให้วัชรญาณภิกขุได้ทรงพบปะกับประชาชนโดยแท้จริงโดยมิได้มีสิ่งใดเป็นอุปสรรค การมีพระราชปฏิสันถารกับประชาชนอย่างใกล้ชิดตลอดระยะเวลาที่เสด็จธุดงค์นั้นจึงทำให้วัชรญาณภิกขุเข้าพระราชหฤทัยในความเป็นอยู่และวิถีชีวิตอันแท้จริงของราษฎร และเมื่อพระองค์เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้วยังต้องถือว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ทรงรับรู้ความเป็นไปของ “วิถีชีวิตภาคประชาชน” โดยแท้จริงพระองค์แรก เพราะพระมหากษัตริย์ผู้เสด็จขึ้นผ่านพิภพก่อนหน้านั้นล้วนแล้วแต่ทรงอยู่ภายใต้ของจารีตประเพณีที่ต้องห้ามมิให้ราษฎรได้มีโอกาสเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทอย่างใกล้ชิด หากแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งทรงเป็นวัชรญาณภิกขุมิได้ทรงถูกกำกับด้วยกฎเกณฑ์เหล่านี้ เป็นเหตุให้เมื่อทรงรับราชสมบัติแล้ว จึงมีพระบรมราโชบายในทางที่เอื้อให้เกิดความสุขขึ้นแก่ราษฎรจริงๆ เสียเป็นส่วนมาก

สอดคล้องกับการให้สัมภาษณ์ของศาสตราจารย์พิเศษ ชงทอง จันทรางศุ ผู้ทรงคุณวุฒิที่กล่าวว่า “... พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความใกล้ชิดหรือทรงมีประสบการณ์จากพระเจ้าแผ่นดินอยู่ในระบบดั้งเดิมของไทยเรามาก พระเจ้าอยู่หัวในสมัยก่อนนั้น ประสบการณ์ในการรู้จักโลกของสามัญชนดูเหมือนจะน้อย อาจจะยกเว้นรัชกาลที่ 1 เพราะท่านทรงเป็นสามัญชนมาก่อน และท่านก็ทรงเคยเป็นขุนนางอยู่ต่างจังหวัด แต่ถ้าเรานึกถึงรัชกาลที่ 2 – 3 ก็กลับมาเข้ามาตรฐานตามปกติ คือพระเจ้าแผ่นดินไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินไปที่ไหน การปฏิสัมพันธ์กับราษฎรก็ยังจำกัดมากอยู่ การเสด็จฯ ออกจากพระบรมมหาราชวังแต่ละครั้งจึงต้องเป็นงานสำคัญมากๆ เช่น การรับทัพจับศึก หรือไปบำเพ็ญพระราชกุศล เพราะฉะนั้นการที่จะมีพระราชปฏิสันถารกับประชาชนนั้นจึงเกิดขึ้นน้อย ถึงแม้ว่าจะมีการผ่อนปรนกติกาต่างๆ เช่น ประกาศสมัยรัชกาลที่ 2 ที่เลิกเอากระสุนยิง แต่ก็ไม่ได้แปลว่าท่านลงไปมีพระราชปฏิสันถารเพียงแต่ท่านแค่ไม่ทรงให้เอากระสุนยิงถูกตารายฎรเท่านั้น เพราะฉะนั้นก็จะเป็นแค่การมองเห็นกัน แต่ไม่ได้พูดคุยกัน ผมว่าช่วงเวลาของรัชกาลที่ 4 ที่สำคัญที่สุด คือที่ท่านทรงพระผนวชอยู่ 27 ปี ท่านได้เสด็จฯ ไปไหนมาไหนอย่างไรที่ไม่เคยมีพระเจ้าแผ่นดินองค์ไหนได้เสด็จฯ มาก่อน ท่านเสด็จฯ หลายที่มาก เช่น ไปพระปฐมเจดีย์ และไปสุโขทัย เพราะฉะนั้นท่านจึงทรงมีโอกาสได้มีพระราช

ปฏิสันถารกับชาวบ้านมาก เช่นตอนที่ท่านเสด็จฯ ไปสุโขทัย ท่านไปประทับอยู่บนเนินปราสาท ชาวบ้านก็ไปทูลท่านว่าอย่าไปประทับอยู่ตรงนั้นเลยเพราะเจ้าที่แรง แต่ท่านก็ทรงบอกว่าไม่เป็นไร อย่างนี้ เพราะฉะนั้นท่านทรงเป็นพระ เสด็จฯ ไปด้วยฝ่ากาสาวพัสตร์ จึงทำให้ท่าน ได้ทรงทราบในเรื่องที่พระเจ้าแผ่นดินในสมัยก่อนไม่มีโอกาสได้ทรงรู้ ...”

และสอดคล้องกับที่ศาสตราจารย์ ดร.ปิยนาด บุนนาค ผู้ทรงคุณวุฒิ ให้ความเห็นว่า “... ในวงการคณะสงฆ์ทุกคนเป็นศิษย์ตถาคตเหมือนกัน ต้องปฏิบัติคุณงามความดีจึงจะเป็นที่นับถือ และการเลื่อนขั้นทางสังคมของพระในสมัยนั้นก็คือการเรียนหนังสือ ทั้งในแง่ของบาลีคือปริยัติและในแง่ของการปฏิบัติ เพราะฉะนั้นท่านก็ทรงได้เรียนรู้สิทธิความเป็นมนุษย์ท่านก็เรียนรู้จากการเป็นพระ เพราะถ้าท่านทรงเป็นเจ้าฟ้าท่านจะไม่ทรงมีสิทธิออกไปนอกวังโดยไม่มีพระบรมราชานุญาต แต่พอท่านทรงเป็นพระท่านก็ทรงทำได้ จึงทำให้ท่าน ได้ทอดพระเนตรเห็นความทุกข์ร้อนของประชาชน และท่านก็มีพระราชดำริว่าต่อไปท่านอาจจะได้เป็นพระมหากษัตริย์ในอนาคตก็ได้ เพราะว่ารัชกาลที่ 3 ท่านก็มีได้ทรงแต่งตั้งให้ใครเป็นองครักษ์ทายาท และพระองค์ก็ได้พระราชหฤทัยเรื่องการศึกษาค้นคว้าความรู้ ท่านก็ทรงทราบว่าตะวันตกเริ่มแผ่อิทธิพลเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประกอบการที่ทรงมีบุคลิกของเสรีนิยมและอนุรักษนิยมผสมกัน คือยอมรับความรู้จากตะวันตก แต่ทรงเลือกรับปรับใช้ ซึ่งจะเห็นชัดมากกว่าถ้าท่านได้ครองราชย์ทันทีต่อจากรัชกาลที่ 2 จะไม่ใช่แบบนี้แน่ พระองค์ได้ทรงเรียนรู้สิ่งต่างๆ มากมาย คือฐานเสียงของท่านไม่ได้มาจากขุนนาง แต่ฐานเสียงของท่านคือประชาชน และจากการที่ทรงเดินทางมากท่านก็ทอดพระเนตรเห็นว่าประชาชนมีบางส่วนที่ถูกรังแก ถ้าอ่านในประกาศนี่จะเห็นเลยว่าท่านบอกว่าประชาชนถูกเจ้าเมืองที่เหมือนผีโพงผีห้าริงแก และท่านทรงเป็นคนทันสมัย ท่านได้ทรงพระอักษรหนังสือตะวันตกมาก ท่านมีพระสหายทางจดหมายปิ่นขาววิริงข้าง ลินคอล์นบ้าง เพราะฉะนั้นความเป็นเสรีนิยมน่าจะเกิดขึ้นตอนที่ท่านทรงพระผนวช เพราะทุกอย่างสอดคล้องกันหมด และพระพุทธศาสนาน่าจะมีส่วนสร้างความเป็นเสรีนิยมของพระองค์ท่านอยู่มาก ... ฉะนั้น 27 ปีแห่งการผนวชของพระองค์ท่านนั้นมีคุณค่าและมีความหมายมาก ...”

ประการที่สองอันเป็นผลสืบเนื่องจากการเสด็จฯ ดุรงค์ฯ ไปในที่ต่างๆ ของวชิรญาณภิกขุ เป็นเหตุให้พระองค์ทรงพบศิลาจารึกหลักที่ 1 ที่บริเวณเมืองสุโขทัยเก่า เมื่อขึ้น 8 ค่ำ เดือน 3 จุลศักราช 1214 ตรงกับ วันศุกร์ที่ 17 มกราคม พุทธศักราช 2376 ศิลาจารึกหลักนี้ต่อมานิยมเรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่าศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ด้วยเหตุที่พ่อขุนรามคำแหงมหาราชเป็นผู้ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประดิษฐ์ขึ้น และยังคงถือเป็นปฐมวาระแห่งการใช้ลายสือไทยเป็นตัวอักษรของชนชาติไทยอีกด้วย วชิรญาณภิกขุทรงเป็นหนึ่งในผู้ที่อ่านและศึกษาเนื้อความในศิลาจารึกหลักที่ 1 ซึ่งได้พรรณนาเกี่ยวกับเหตุการณ์บ้านเมืองและพระราชกรณียกิจของพ่อขุนรามคำแหง

มหाराชในพระราชสถานะของการเป็นปีตุราชา คือพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเปรียบเสมือนบิดาไว้เป็นอย่างดี จึงพึงสันนิษฐานได้ว่า การพบศิลาจารึกหลักนี้จึงอาจเป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับพระราชสถานะของพระมหากษัตริย์ คือนอกจากจะทรงลดเทพภาวะของการเป็นสมมติเทวราชลงอย่างยิ่งแล้ว เมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติยังทรงใช้พระราชสถานะของการเป็นบิดาปกครองบุตรด้วยความตอมนี่ระบุไว้ชัดเจนอยู่ในประกาศพระราชนิพนธ์ฉบับหนึ่ง คือ ประกาศดาวหางปีระกาตรีศก อันมีความสำคัญตอนหนึ่งว่า (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.283)

“... พระเจ้าแผ่นดินนั้นคนทั้งปวงยกย่องไว้เป็นที่พึ่ง ใครมีทุกข์ร้อนถ้อยความประการใด ก็ย่อมมาร้องให้ช่วย ดังนั้นหากเมื่อมีเหตุแล้วก็มีมาร้องหาบิดามารดาของตัว เพราะฉะนั้น พระเจ้าแผ่นดินชื่อว่าคนทั้งปวงยกย่องให้เป็นบิดามารดาของตัวแล้วก็มีความกรุณาแก่คนทั้งปวง ดังนั้นบิดามารดากรุณาแก่บุตรจริงๆ โดยสุจริต ...”

ความตอมนี่สะท้อนให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีแนวพระราชดำริทางการเมืองการปกครองที่ทรงเห็นด้วยกับสถานะพ่อปกครองลูกของพระมหากษัตริย์อย่างแน่นอน

ประการที่สามคือวิชชาญาณภิกษุทรงได้คบค้าสมาคมกับชาวต่างชาติโดยทั่วไป ทรงศึกษาภาษาตะวันตกหลายภาษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือภาษาอังกฤษจนกระทั่งทรงเชี่ยวชาญทั้งการพูดและการเขียน และยิ่งไปกว่านั้นการที่วิชชาญาณภิกษุมีพระสหายและพระอาจารย์เป็นชาวตะวันตกอยู่มากนั้น เป็นเหตุให้ทรงเข้าพระราชหฤทัยในอักษาสัยต่างๆ ของชาวตะวันตกตลอดจนทรงได้มีโอกาสศึกษาสรรพวิทยาการต่างๆ จากชาติตะวันตก จึงถือได้ว่าในช่วงระยะเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำรงภิกษุภาวะนั้น มีส่วนอย่างยิ่งในการบ่มเพาะพระองค์ให้เป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าผู้ทันต่อสถานการณ์โลก ประจักษ์พยานอันปฏิเสธมิได้คือเมื่อทรงรับสิริราชสมบัติแล้ว ทรงนำพากรุงสยามให้รอดพ้นจากการคุกคามของชาติตะวันตกได้โดยพระบรมราชวิเทโศบายที่ประณีประนอมและชาญฉลาดอย่างยิ่ง ดังความตอมนี่ในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1228 เลขที่ 117 (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1228 เลขที่ 117 อ้างถึงใน ปิยนาค บุณนาค, 2554, น.3) ความตอมนี่ว่า

“... ก็การข้างยุโรปข้างอเมริกาเป็นเมืองไกลตาไกลวิไลถึงจะเอามาคิดเป็นอย่างก็ใช้ไม่ได้ เพราะข้างชาวยุโรปนั้นเขาเข้าใจว่าเป็นคนเหมือนกัน ฝ่ายพวกเรานั้นชาวยุโรปเขาคิดว่าเหมือนหนึ่งสัตว์ป่า สัตว์เถื่อน อย่างลิงค่างแผลไรๆ เหนไม่มีใครจะตัดสินยุติธรรมให้เหมือนกับคน คนเห็นคนไปตีต้อนไล่สัตว์ป่า ถึงตัวไม่ทำด้วยก็อุเบกษาใจเป็นกลาง ... จึงคิดอ่านรำเรียนหนังสือ

แลภาษาอังกฤษรู้มาแต่ก่อนยังไม่ได้ว่าราชการแผ่นดิน เพราะไว้ใจว่าภาษาที่รู้เป็นที่พึ่งคุ้มครองตัวเอง ได้อย่างหนึ่ง ไม่รู้ว่าอย่างไรต่ออย่างไร จะอยู่ที่นี้ก็จะนำไปข้างไหน ภาษากว้างดีกว่าภาษาแคบ ...”

นอกจากนี้ยังมีแนวพระราชดำริว่า สติปัญญาของพลเมืองเท่านั้นที่จะเป็นเครื่องป้องกันอธิปไตยของพระราชอาณาจักรได้ พระราชดำริปรากฏในพระราชหัตถเลขาที่มีพระราชทานพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ราชทูตพิเศษ ที่โปรดให้เดินทางไปฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ.2410 (Likhit Dhiravegin, 1974, 22 อ้างถึงใน ปิยนาด บุนนาค, 2554, น.3) ความตอนหนึ่งว่า

“... ในเมื่อสยามถูกรังควานโดยฝรั่งเศสด้านหนึ่ง โดยอาณานิคมอังกฤษอีกด้านหนึ่ง ... เราต้องตัดสินใจว่าเราจะทำอย่างไร จะว่ายทวนน้ำขึ้นไปเพื่อทำตัวเป็นมิตรกับจระเข้ หรือว่ายออกทะเลไปเกาะปลาวาฬไว้ หากเราพบบ่อทองในประเทศเรา พอที่จะซื้อเรือรบจำนวนร้อยๆ ลำก็ตาม เราคงไม่สามารถสู้กับพวกนี้ได้ เพราะเราจะต้องซื้อเรือรบและอาวุธจากประเทศเหล่านี้ (อังกฤษและฝรั่งเศส) พวกนี้จะหยุดขายให้เราเมื่อไรก็ได้ อาวุธชนิดเดียวซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างแท้จริงต่อเราในอนาคตก็คือ วาจาและหัวใจของเราอันกอปรด้วยสติและปัญญา ...”

ทั้งหมดนี้อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชสถานะที่ทรงเป็นผู้ส่งสารนั้น พระองค์มิได้ทรงเป็นเฉพาะแต่พระมหากษัตริย์ที่อยู่ในพระราชสถานะอันเป็นที่ยำเกรงเชื่อถือเท่านั้น หากแต่ความน่าเชื่อถือของพระองค์นั้นยังมาจากปฐมหลังพระราชประวัติในฐานะที่ทรงได้รับการศึกษาทั้งจากทางตรงและทางอ้อมจนทำให้ทรงเป็น “ผู้รู้” ด้วยความเป็นผู้รู้นี้จะทำให้พระองค์ทรงสามารถที่จะสื่อสารเพื่อต่อสู้กับความไม่รู้ในสังคมได้ ตลอดจนรัชสมัย เพราะพระองค์ทรงสามารถสื่อสารความรู้ของพระองค์ผ่านประกาศฉบับต่างๆ ได้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ หรือแม้กระทั่งความเป็นไปของโลกซึ่งไกลตัวในความรู้ลึกของผู้คนในสังคมไทยสมัยนั้น หรือแม้กระทั่งการสื่อสาร “เรื่องในบ้าน” เช่นเหตุผลและความจำเป็นในการตั้งการพระราชพิธีต่างๆ พระองค์ก็สามารถใช้พระราชสถานะของความเป็นผู้รู้ในการพระราชทานพระบรมราชาธิบายแก่ชาวต่างชาติที่อาจจะไม่เข้าใจหรือเข้าใจผิดต่อสังคมไทยในประเด็นต่างๆ ได้อย่างครบถ้วน และละเอียดรอบคอบยิ่ง

อย่างไรก็ตามเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว เหตุการณ์ต่างๆ ก็ไม่ได้ราบรื่นนัก เพราะการที่พระองค์ทรงพระผนวชอยู่ในสมณเพศเป็นระยะเวลายาวนานถึง 27 ปีนั้นทำให้ไม่ทรงมีฐานพระราชอำนาจอยู่ในราชสำนักมากเท่าที่ควร แม้ว่าการเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติของพระองค์ก็จะมีลักษณะเป็นมหานิกิริสโมสรรสมมติ คือเหล่าขุนนางนำโดยเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค) ได้ไปกราบบังคมทูลเชิญวชิรญาณภิกขุให้ทรงลาพระผนวชกลับคืนสู่พระบรมราชาฐานันดรศักดิ์ (ชงทอง จันทรางศุ, 2554, น.23) แต่รัชสมัยของพระองค์นั้นขุนนางก็ยังมีอำนาจอยู่เพราะพระบาทสมเด็จพระ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยังต้องพึ่งพาขุนนางตระกูลขุนนาอยู่อย่างมาก ประกอบกับในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์หรือเจ้าฟ้าชายจุฑามณี ผู้เป็นสมเด็จพระราชอนุชาร่วมพระครรโกทรในพระองค์ได้ทรงเจริญก้าวหน้าในหน้าที่ราชการ เป็นที่ยอมรับว่ามีแนวพระราชดำริทันสมัยก้าวหน้า และมีพระบุคลิกภาพเป็นที่ยอมรับมาก่อน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ที่สอง คือพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว (ปิยนาด บุนนาค, 2561, น.11) นับหนึ่งเพื่อเป็นการพระราชทานพระเกียรติยศแก่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวตามสมควรเพื่อป้องกันปัญหาใดๆ อันอาจจะเกิดขึ้นได้ในภายหน้า ประการที่สองคือเพื่อเป็นการคานอำนาจกับเสนาบดีตระกูลขุนนาที่ทรงอิทธิพลในราชสำนักมาช้านาน จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงเผชิญกับความท้าทายบางประการตั้งแต่เมื่อแรกขึ้นครองราชสมบัติ เพราะฉะนั้นนอกจากจะต้องทรงถ่วงดุลอำนาจเพื่อให้ราชการแผ่นดินเป็นไปด้วยความปกติสุขเรียบร้อยแล้ว ยังจะต้องทรงแสวงหาผู้สนับสนุนพระองค์ในฐานะของการเป็นพระมหากษัตริย์ด้วย จึงทรงพระราชดำริว่าทรงคุ้นเคยกับประชาชนสามัญมาตั้งแต่เมื่อครั้งยังทรงพระผนวช เพราะฉะนั้นการที่จะบริหารราชการแผ่นดิน ไปได้โดยดีนั้นจะต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจจากประชาชนด้วยจึงจะประสบผลสำเร็จ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่มีพระบรมราโชบายในหลายทางที่จะทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์เกิดความใกล้ชิดกับประชาชน ดังที่มีการพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ เพื่อสื่อสารกับประชาชนตลอดรัชสมัย

ลักษณะทั่วไปของสังคมไทยเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นทรงรับราชสมบัตินั้นยังเป็นสังคมที่มีลักษณะเก่าอยู่ เป็นสังคมที่มีลักษณะของวิถีชีวิตทางกายภาพและความคิดเชิงนามธรรมที่สืบทอดกันมาและเปลี่ยนแปลงน้อยมาก อย่างน้อยก็นับตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยาเป็นต้นมา เพราะฉะนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์สมัยใหม่จึงต้องทรงพระราชอุทิศเอาอย่างมากที่จะต้องทรงเป็นผู้นำในการนำพาภาคส่วนต่างๆ ของสังคมให้สามารถปรับตัวเข้าสู่โลกแบบสากลได้ไปพร้อมๆ กัน เป็นต้นว่าการปรับปรุงธรรมเนียมและจารีตปฏิบัติดั้งเดิม การปรับปรุงช่องทางการสื่อสารกับราษฎรและเพิ่มช่องทางการตรวจสอบและกำกับการทำงานของขุนนางในการบริหารราชการแผ่นดิน การปฏิรูปสถาบันสงฆ์และจัดระเบียบพระศาสนา การให้ความสำคัญกับสิทธิพลเมืองและความเป็นอยู่ของราษฎร การปรับเปลี่ยนระบบการค้า การเงิน และระบบภาษี การปรับปรุงโครงสร้างสาธารณูปโภคและการคมนาคมขั้นพื้นฐาน การปรับปรุงกฎหมาย การทำสนธิสัญญาทางการค้าและทางพระราชไมตรีกับสากลประเทศ และการนำเทคโนโลยีด้านการพิมพ์มาใช้เป็นเครื่องอำนวยความสะดวกใน

การสื่อสารระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และราษฎร (อาทร จันทวิมล, 2548, น.267; นภวรรณ ตันติเวชกุล, 2557, น.21 – 24)

ความพยายามในการปรับเปลี่ยนสังคมเพื่อให้พร้อมสู่ความเป็นสากลในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ปรากฏตั้งแต่ในด้านกิจการราชสำนักไปจนถึงพระราชประสงค์ต่อราษฎรทุกหมู่เหล่า หากพิจารณาโดยรอบแล้วจะเห็นว่า การพัฒนาในด้านต่างๆ นั้น ล้วนแล้วแต่เกี่ยวข้องกับเรื่องสิทธิขั้นพื้นฐานของพลเมือง (ปิยนารถ บุนนาค, 2561, น.13) อันเป็นสิ่งที่ได้รับการยอมรับในสากลโลกเวลานั้น และไม่เคยมีการปฏิบัติอย่างเป็นทางการกว้างขวางในสังคมไทยมาก่อน จึงจะเห็นได้ชัดว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินพระบรมราโชบายในทางที่จะให้ทุกภาคส่วนเกิดความรับรู้และให้ความสำคัญกับสิทธิเหล่านั้นเพื่อเป็นเครื่องอุปถัมภ์ให้ประชาชนได้มีความพร้อมและพัฒนาตนเองได้ในเบื้องต้น หนทางหนึ่งก็คือทรงใช้ประกาศพระราชนิพนธ์หลายฉบับเป็นเครื่องมือสร้างความเข้าใจในประเด็นนี้สู่ประชาชนในทุกหมู่เหล่าครอบคลุมตั้งแต่พระราชสำนักออกไปจนถึงประชาชนทั่วไป ดังจะได้เสนอความประกอบกับประกาศพระราชนิพนธ์บางฉบับ ดังนี้

เมื่อวันอาทิตย์ เดือน 12 ขึ้น 2 ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก คือพุทธศักราช 2401 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับหนึ่งซึ่งต้องสะท้อนให้เห็นถึงน้ำพระราชหฤทัยอันกว้างขวางที่เคารพในสิทธิของความเป็นมนุษย์ของทุกคน โดยเสมอกัน กล่าวคือ การที่ทรงเจริญพระชนมพรรษาในช่วงต้นของพระชนมชีพอยู่ในรั้วของพระราชสำนักนั้น ทรงเห็นว่ามิใช่เจ้าจอมอยู่งานจำนวนหนึ่งเมื่อพระเจ้าแผ่นดินในรัชกาลก่อนหน้าสวรรคตไปแล้ว เจ้าจอมจำนวนนั้นก็ควรอาศัยอยู่ในเขตพระบรมมหาราชวังไปจนตลอดชีวิต มิได้มีโอกาสที่จะไปมีชีวิตใหม่ เว้นไว้เสียแต่เจ้าจอมมารดาที่มีโอรส ก็จะต้องตัดขาดกับโอรสนั้นเสียก่อนเพื่อมิให้เป็นการเสื่อมพระเกียรติยศของผู้ที่ยังทรงดำรงอยู่ในฐานันดรศักดิ์แห่งพระราชวงศ์ ประกาศฉบับนี้นับว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจถึงสิทธิมนุษยชนอย่างสมสมัยที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์ ความตอนนีปรากฏอยู่ใน ประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้าจอมอยู่งานกราบถวายบังคมลาออกได้ แล้วด้วยเจ้าจอมมารดาแลหม่อมหม่อมที่มีหม่อมเจ้ามีผิว อันมีใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.196 – 198)

“... พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกาศปฏิญาณไว้เป็นความสัตย์ความจริง แก่เจ้าจอมอยู่งานชั้นใน ชั้นกลาง ชั้นนอก ทั้งปวง เว้นแต่เจ้าจอมมารดาในพระเจ้าลูกเธอ แลหม่อมพนักงานทุกตำแหน่ง แลเจ้าจอมเอ้าแก่ แลท่านเอ้าแก่แลนางรำบำเรอทั้งปวงทุกคน ด้วยบัดนี้ไม่ได้ทรงหวงแหนท่านผู้ใดผู้หนึ่งไว้ในราชการด้วยการข่มเหงกักขังดอก ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงตามสมควรแลเห็นแก่ตระกูลแลความชอบของท่านทั้งปวง จึงทรงพระกรุณาชุบเลี้ยง พระราชทาน

เบียดหัวค้อนปีแลเครื่องยศบรรดาศักดิ์โดยสมควร บัดนี้ท่านทั้งปวงก็ทำราชการมานานแล้ว ใครๆ ไม่สบายจะใคร่กราบถวายบังคมลาออกนอกราชการไปอยู่วังเข้าบ้านขุนนางบ้านบิดามารดาจะมีลูกมีเมียให้สบายประการใด ก็อย่าให้กลัวความผิดเลย ให้กราบทูลถวายบังคมลาโดยตรง แล้วก็ไปรดให้ไปตามปรารถนาโดยสะดวกไม่กักขังไว้ แลไม่ให้มีความผิดแก่ผู้หนึ่งแลผู้ที่จะเป็นผู้หนึ่งเลย ห้ามแต่อย่าให้สนสือหาหัวค้อนแต่ตัวยังอยู่ในราชการ ด้วยอุบายทางใดทางหนึ่งก่อนกราบบังคมทูลพระกรุณาเป็นอันขาดทีเดียว เป็นคั้งนั้นจะเสียดพระราชนิพนธ์กำหนดสำหรับแผ่นดินไป ...

... กระแสพระบรมราชโองการคั้งนี้ก็ได้มีพระราชดำรัสหลายครั้งแล้ว แต่ดูที่จะหา มีใครเชื่อไม่ ด้วยเข้าใจว่าตรัสเล่นก็ดี ประชดก็ดี อันการนี้เป็นสุจริตสัตย์จริง จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตีพิมพ์ประกาศพระราชทานเป็นสำคัญสัญญาไว้ให้มั่นคง ให้ท่านทั้งปวงเชื่อว่าไม่ทรงหวงเหนงกักขังจริง แลพระราชดำรัสนั้นเป็นความจริงความตรง ให้ท่านทั้งปวงรับคำประกาศนี้ไว้เป็นสำคัญ ถ้ากาลไปข้างหน้ามิได้เป็นจริงคั้งนี้ ก็ควรที่ท่านทั้งปวงแลเทพยดามนุษย์จะควรหาติเตียนอยู่แล้ว ...”

ครั้นเดือนถัดมาก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นไปตามที่พระองค์ “พระราชทานเป็นสำคัญสัญญา” ไว้จริงๆ เมื่อมีข้าราชการฝ่ายในกราบบังคมทูลลาออก 12 คน คั้งความในประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาตข้าราชการฝ่ายในกราบถวายบังคมลาออก 12 คน ณ วันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น 1 ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก อันมีความสำคัญตอนหนึ่งว่า (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.198 – 200)

“... เพราะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ไว้แต่ก่อน ว่าบรรดาข้าราชการฝ่ายในแก่สาวปานกลางใดๆ เว้นไว้แต่เจ้าจอมมารดา มีพระองค์เจ้า นอกนั้นถ้าใครจะใคร่ออกนอกราชการเอง หรือบิดามารดาจะขอให้ออกนอกราชการก็จะโปรดให้ออกโดยสะดวก ไม่ห้ามปรามกักขังคั้งธรรมเนียมเก่าแต่ที่อื่นๆ ในปีมะเมียสัมฤทธิศกนี้ มีคนข้างใน 12 คนกราบถวายบังคมลาออกนอกราชการไม่รับพระราชทานเบียดหัวค้อน ก็โปรดเกล้าฯ ให้ออกโดยสะดวก ...”

ประกาศฉบับนี้เมื่อดูแต่เผินๆ ก็เสมือนว่าเป็นประกาศธรรมดาเพราะต้องตามหลักสิทธิมนุษยชนอย่างที่ทั่วโลกในทุกวันนี้ยึดถือกัน แต่หากพิจารณาถึงสังคมจารีตประเพณีเมื่อกว่าหนึ่งร้อยหกสิบปีมาแล้วต้องนับว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีแนวพระราชดำริที่เคารพในความเป็นมนุษย์อย่างยิ่ง ด้วยราชธรรมเนียมใหม่เป็นการปลดปล่อยพันธนาการที่ค้ำคอชีวิตของคนผู้หนึ่งผู้ใดไว้โดยไม่เป็นธรรมเนียม แนวพระราชดำริคั้งกล่าวนี้ จะเกิดขึ้นมิได้เลยถ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งทรงดำรงพระราชอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎมิได้ทรงพบทรงเห็นมาก่อน ประกอบกับเมื่อทรงเจริญพระชนมพรรษาในภิกขุภาวะจึงทรงศึกษาสรรพวิทยากรหลายแขนงจนเป็นที่ประจักษ์แจ้งในพระราชหฤทัยว่าการกักขังหน่วงเหนี่ยวบรรดาเจ้าจอม

อยู่งานเอาไว้เฉพาะในเขตพระราชฐานนั้น ไม่สู้จะยุติธรรมสำหรับชีวิตของผู้หนึ่งผู้ใด จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างราชธรรมเนียบใหม่ดังกล่าวขึ้น

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าความเข้าพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะต่อผู้คนในเขตพระราชฐานเท่านั้น แต่ยังแผ่ไปถึงบรรดาราชฎาทิ้งชาวสยามและชาวต่างประเทศที่พำนักพักพิงอยู่ในขอบพระราชชันษามากอีกด้วย

เมื่อวันพุธ เดือน 8 แรม 10 ค่ำ ตรงกับปีเถาะ สัปตศก คือพุทธศักราช 2398 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ ประกาศห้ามมิให้เชื่อการหลอกด้วยอำนาจผี ออกเผยแพร่ อันมีใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.76 – 77)

“... พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวรจักรธรานุภาพ นำหนังสือเป็นเรื่องราว หลอกหลวงซึ่งราษฎรหลอกต่อๆ กันมาขึ้นทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายให้ทรงทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ในหนังสือนั้นใจความว่า พระยายมราชนายตีบอกแก่เจ้าเมืองปะกิ่งว่าจะเกิดความไข้ แต่ในที่สุดหนังสือนั้นห้ามมิให้จุดได้ตามไฟในเหย้าเรือนที่เวลาพลบค่ำไปจนรุ่ง ใครเรียกก็อย่าขานอย่าทักทายสิ่งใดๆ ด้วย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการตรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมว่า การเช่นนี้ไม่ประหลาดอัศจรรย์ ได้เคยทรงทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทมาแล้วก่อนหลายครั้งแล้ว เมื่อครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็มีครั้งหนึ่งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สี่ครั้ง เรื่องราวก็เหมือนกันอย่างนี้ เป็นคำเล่าลืออื้ออึงว่าพระเทียชอุรงก็ได้เรื่องราวมาบ้าง หรือลายแทงผุดบ้าง ปลิวมาติดดิน ไม่อยู่บ้าง การก็ไม่จริงเหมือนที่กำหนดว่าจะเกิดเหตุการณ์สักครั้งเดียว ชะรอยจะเป็นความคิดของผู้ร้ายจึงห้ามมิให้จุดได้ตามไฟในเหย้าเรือน แลไม่ให้ร้องทักทายสิ่งใดๆ เพราะจะขึ้นปล้นสดมภ์ของเบาลักทรัพย์สิ่งของ เห็นว่าเจ้าของบ้านเจ้าของเรือนจะระวังรักษาบ้านเรือนมั่นคงอยู่ไม่มีความประมาท อ้ายผู้ร้ายจะคิดขึ้นปล้นสดมภ์ของเขาได้โดยยาก จึงแกล้งอุบายแต่งเรื่องราวหลอกหลวงชู้ให้คนกลัวต่างๆ หวังจะให้คนทั้งปวงนับถือเชื่อฟังทำตาม อ้ายผู้ร้ายจะได้ขึ้นปล้นสดมภ์ของเขาเข้าลักทรัพย์สิ่งของได้โดยสะดวก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ตีพิมพ์ประกาศแก่ข้าทูลละอองธุลีพระบาทแลราษฎรให้รู้ทั่วกันว่า อย่าให้เชื่อเรื่องราวเหล่านี้เป็นความไม่จริง ผู้ใดได้เรื่องราวอย่างนี้ไว้ ถ้าอยู่ในแขวงกรุงเทพมหานครก็ให้เอาเรื่องราวนี้มาส่งแก่กรมพระนครบาล ถ้าอยู่ในแขวงหัวเมืองใดๆ ก็ให้เอาเรื่องราวนี้มาส่งแก่เจ้าเมืองนั้นๆ อย่าให้ราษฎรทั้งปวงตกใจกลัววุ่นวายไปต่างๆ อย่างใดอย่างหนึ่งเลย ให้รักษาแต่บ้านเรือนของตนคอยระวังจับผู้ร้ายให้ได้ ถ้าผู้ใดจับตัวผู้ร้ายมาส่งกรมพระนครบาลได้ในสามเดือนนี้ จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานรางวัลให้แก่ผู้นั้นโดยสมควร ...”

จากพระราชนิพนธ์ข้างต้นจะสังเกตได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเข้าพระราชหฤทัยในความเชื่อเรื่องอำนาจผีของประชาชนเป็นอย่างดีว่าเป็นสิ่งที่ฝังรากลึกอยู่ในสังคมไทยมาช้านานจึงทรงมีพระราชธิบายถึงเหตุผลของความเป็นไปได้อันเนื่องมาจากเหตุใดว่าลือเรื่องอำนาจผีนั้นจึงเกิดขึ้นมาได้ โดยเชื่อมโยงกับการก่อเหตุอาชญากรรมที่อาจจะเกิดขึ้นในช่วงที่ไม่มีใครจุดได้ในบ้านเรือนและไม่มีใครกล้าร้องทักสิ่งหนึ่งสิ่งใดด้วยกลัวว่าจะเกิดการอัปมงคล

รองศาสตราจารย์ ดร.นภวรรณ ตันติเวชกุล ผู้ทรงคุณวุฒิ มีความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

“... ภาพจำของท่านน่าจะเป็นภาพของพระมหากษัตริย์แบบใหม่ เพราะในสมัยนั้นก็มีความเสี่ยงในเรื่องของชาวตะวันตกที่มองว่าประเทศไทยของเรายังล้าหลังอยู่อีกส่วนหนึ่งก็เป็นด้วยภูมิหลังของพระองค์ท่านเอง ที่เคยทรงพระผนวชเป็นพระและทรงได้รับการศึกษา เลยคิดว่าท่านน่าจะเป็นพระมหากษัตริย์แบบใหม่ที่ประชาชนเข้าถึงได้ เพราะสังเกตได้จากสิ่งที่พระองค์ท่านทรงสื่อสาร เช่น การพระราชนิพนธ์ประกาศที่เกี่ยวกับการไม่ให้เชื่อเรื่องผี ก็อาจจะเป็นความพยายามในการสื่อสารว่าพระองค์ทรงมีความรู้ในเชิงวิทยาศาสตร์แบบตะวันตก ...”

การพระราชนิพนธ์อธิบายพระราชทานแก่ราษฎรมิได้ปรากฏอยู่แต่เฉพาะเรื่องที่ว่าด้วยวิถีชีวิตทั่วไปเท่านั้น แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีพระราชหฤทัยมุ่งหมายที่จะให้ราษฎรเข้าใจถึงพระบรมราโชบายต่างๆ ที่พระองค์ทรงกระทำ แม้ว่าในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ณ เวลานั้น พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจที่จะเบิกจ่ายพระราชทรัพย์อันมีส่วนหนึ่งเป็นภาษีอากรที่ระดมเก็บเข้ามาอย่างใดก็ได้ แต่ก็ยังทรงพระราชอุทิศสาธุธิบายให้ราษฎรเข้าใจถึงเรื่องการใช้จ่ายภาษีไปเพื่อการพัฒนาบ้านเมือง เป็นต้นว่าครั้งหนึ่งในพุทธศักราช 2401 หลังจากกรุงสยามทำสนธิสัญญาด้านการค้าและพระราชไมตรีคือสนธิสัญญาเบาว์ริงอันเป็นเหตุให้เกิดการค้าเสรีได้เพียงสามปี ปรากฏว่าราคาข้าวขึ้นสูงชันมากและมีราษฎรวิตกว่า ส่วนต่างของราคาข้าวที่เพิ่มขึ้นนั้นจะถูกเอาไป “เข้าคลัง” โดยไม่มีประโยชน์อันใดตกแก่แผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำเงินภาษีข้าวจำนวนนั้นไปซ่อมแซมถนนหนทางและสะพานต่างๆ ในเขตพระนคร โดยทรงให้เหตุผลเอาไว้ อย่างน่าพิจารณา ความตอนนีปรากฏอยู่ใน ประกาศจ่ายเงินภาษีเข้าบำรุงพระนคร ประกาศ วันพฤหัสบดี เดือน 5 ขึ้น 11 ค่ำ ปีมะเมีย มีความสำคัญตอนหนึ่งระบุว่า (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.152 – 153)

“... ข้าวที่คนนอกประเทศซื้อไปนั้น เสียภาษีแต่พระคลังสำหรับแผ่นดินเกี่ยวละค่าถึง แลเงินภาษีเข้านั้น บัดนี้ทรงพระราชดำริว่า เพราะเปิดข้าวออกไปนอกประเทศ จึงเกิดขึ้นแก่พระคลังหลวง ก็เพราะคนทั้งปวงซื้อข้าวกินแรงราคาไปกว่าแต่ก่อน ต้องเสียเงินมากไปเพราะเหตุที่

เปิดข่าวให้ขายไปนอกประเทศนั้น จะดีกว่าเงินของตัวตกเข้ามาเป็นภาษีข่าว จึงโปรดเกล้าฯ ให้จ่ายเงินภาษีเข้าจัดซื้ออิฐขนาดใหญ่ม้วนละห้าตำลึง แล้วให้กรมเมืองก่อแลซ่อมแซมถนนแลหนทางในพระนคร แลยังจะให้สร้างสะพานข้ามคลองในพระนครแลรอบพระนคร ให้แน่นหนาแข็งแรงให้คนเดินไปมาสะดวกสบายด้วยกัน เป็นการดังนี้ คนทั้งปวงจงยินดีอนุโมทนาเอาเถิดว่า เหมือนกับเรียรายกันซ่อมแซมถนนหนทางแลสะพานข้ามคลองให้เดินสบายด้วยกัน ทั้งพระแลคฤหัสถ์ชาววัดชาวบ้านทั้งปวง ...”

การพระราชทานอรรถาธิบายดังนี้ สะท้อนให้เห็นถึงน้ำพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงทราบว่าชาวบ้านมีความวิตกกังวลหรืออันใดเกี่ยวกับการจ่ายภาษี เพราะชาวบ้านในสมัยก่อนย่อมไม่เข้าใจว่าภาษีที่จ่ายไปนั้น ไปตกเป็นสมบัติของใคร เพื่อประโยชน์อันใดบ้าง การที่มีพระบรมราชาธิบายดังกล่าวประกอบอยู่ในประกาศเรื่องภาษีจึงเป็นหนทางหนึ่งในการสร้างความเข้าใจให้ราษฎรทั่วไปได้รับทราบว่า ภาษีที่ชำระไปนั้นย่อมตกเป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง

เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่า บริบททางประวัติศาสตร์ภายในประเทศคือประสบการณ์และเหตุการณ์สำคัญที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสั่งสมและประสบมาตลอดพระชนม์ชีพนั้นเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ทรงเข้าพระราชหฤทัยความเป็นไปของภาคส่วนต่างๆ ในสังคม จึงทำให้ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ ได้อย่างที่ทรงรู้จริงและเข้าพระราชหฤทัยจริง อันเป็นคุณลักษณะสำคัญแห่งพระราชสถานะผู้ส่งสารในการสื่อสารระหว่างพระองค์กับประชาชนผ่านประกาศฉบับต่างๆ ที่ทรงได้พระราชนิพนธ์ขึ้น

1.2 บริบททางประวัติศาสตร์ระหว่างประเทศที่ส่งผลต่อพระองค์ในพระราชสถานะที่ทรงเป็นผู้สื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์

มิใช่เฉพาะเพียงบริบททางประวัติศาสตร์ภายในประเทศเท่านั้นที่ส่งผลต่อการพระราชนิพนธ์ประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเท่านั้น แต่บริบททางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นในต่างประเทศนั้นก็ส่งผลต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ ด้วยเช่นกัน

ในช่วงระยะเวลานั้นเป็นช่วงที่ลัทธิจักรวรรดินิยมแพร่หลายอย่างยิ่งในประเทศตะวันตก บรรดาชาติมหาอำนาจต่างๆ ในยุโรปเวลานั้นล้วนแล้วแต่จับจ้องมุ่งหมายที่จะยึดครองเอาดินแดนต่างๆ ในชาติเอเชียเป็นอาณานิคม เพื่อตัดขวางเอาทรัพยากรธรรมชาติไปสนองต่อระบบอุตสาหกรรมที่เจริญขึ้นเป็นอันมากเนื่องจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในทวีปยุโรป หากแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นทรงพระปรีชาญาณอันสูงยิ่ง เนื่องด้วยทรงคบค้าสมาคม

กับชาวตะวันตกมาตั้งแต่เมื่อครั้งทรงพระผนวช เป็นเหตุให้ทรงทราบความเป็นไปของสถานการณ์โลกตลอดจนวิถีคิดของชาติตะวันตกเป็นอย่างดี

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า แท้ที่จริงแล้วชาติตะวันตกก็ไม่ได้ประสงค์ที่จะทำสงครามเพื่อยึดครองชาติใดชาติหนึ่งเป็นอาณานิคม เหตุที่ชาติตะวันตกต้องเอาอาวุธยุทโธปกรณ์ที่ทรงแสนยานุภาพเหนือกว่ามายึดครองเอาดินแดนต่างๆ นั้นก็เป็นด้วยผู้ปกครองของดินแดนเหล่านั้นมิได้ดำเนินนโยบายตอบสนองต่อความต้องการทรัพยากรของประเทศตะวันตก เพราะแม้ว่าการรบที่ฝ่ายชาติตะวันตกถืออาวุธที่มีศักยภาพสูงกว่าจะทำให้ชาติตะวันตกได้รับชัยชนะโดยง่าย แต่ว่าจะได้รับชัยชนะนั้นก็ต้องทุ่มเทสรรพกำลังและงบประมาณต่างๆ เป็นการสิ้นเปลืองเป็นอันมาก เพราะฉะนั้นชาติตะวันตกจึงย่อมจะพอใจกว่าหากว่าชาติที่ตนมุ่งหมายจะยึดครองเป็นอาณานิคมใช้วิธีการเจรจาเพื่อเป็นเครื่องเจริญในทางพระราชไมตรีและแลกเปลี่ยนด้วยการให้ชาติตะวันตกสามารถนำเอาทรัพยากรธรรมชาติที่ต้องการนั้นกลับไปบำรุงระบบอุตสาหกรรมในประเทศของตนได้ ด้วยพระปรีชาญาณของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในส่วนนี้ จึงทำให้ทรงดำเนินพระบรมราชวิเทโศบายอย่างรัดกุม ทรงเปิดประเทศต้อนรับชาติตะวันตก โอนอ่อนผ่อนตามทำสนธิสัญญาด้วยไมตรี และรับเอาความเจริญด้านศิลปวิทยาการจากชาติตะวันตกมาในการทำนุบำรุงประเทศ เป็นเหตุให้เกิดผลสำคัญยิ่งสามประการ ประการแรกคือกรุงสยามสามารถธำรงความเป็นเอกราชเอาไว้ได้อย่างน่าชื่นชมท่ามกลางกระแสจักรวรรดินิยม ประการที่สองคือการเปิดประเทศนั้นเป็นโอกาสที่จะทำให้ชาวไทยได้เรียนรู้วิทยาการต่างๆ จากประเทศตะวันตกอันจะนำไปสู่ความเจริญของประเทศในภายภาคหน้า และประการที่สามคือกรุงสยามได้ถูกผนวกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของเวทีโลก ผลสืบเนื่องใดๆ ที่เกิดขึ้นจากบริบทของโลกภายนอก ย่อมจะต้องส่งผลกระทบต่อสยามประเทศด้วยโดยมิต้องสงสัย

ในประเด็นนี้ ศาสตราจารย์ ดร.ปิยนารถ บุนนาค ผู้ทรงคุณวุฒิ มีความเห็นว่า “... (แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เป็นการคิดว่าทำอย่างไรสยามจึงจะอยู่รอด เช่น การเจรจาอย่างมีศักดิ์ศรี แต่ถ้าเจรจาไม่ได้จริงๆ ก็ต้องยอม อย่างในรัชสมัยของพระองค์ท่านก็มีการเสียดินแดนเขมรส่วนนอกไป และมีการปรับตัวภายในไปให้ควบคู่กัน เพื่อที่ชาติตะวันตกจะได้ไม่มีข้ออ้างเข้ามายึดครองเราเป็นอาณานิคม ...”

รองศาสตราจารย์ ดร. นภวรรณ ตันติเวชกุล ผู้ทรงคุณวุฒิ ได้ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า

“... ถ้าเราศึกษาจากประกาศ หัวข้อในแต่ละฉบับและวิธีการใช้ภาษา ก็จะเกี่ยวข้องกับตัวผู้รับสาร ไม่ว่าจะเป็นพสกนิกรทั่วไป ขุนนาง หรือเจ้านาย เนื่องจากเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสื่อสารเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องใกล้ชิดกับตัวผู้รับสาร เพราะฉะนั้นจึงเป็นการสื่อสารที่มีวัตถุประสงค์ชัดเจน และมีการคำนึงถึงกลุ่มผู้รับสารด้วย ... ตัวประกาศเองมุ่งเน้นไป

ที่ *internal stakeholders* ถึงแม้ว่าจะมีเรื่องบางเรื่องที่จะเป็นเนื้อความเกี่ยวพันกับชาวต่างชาติที่จัดเป็น *external stakeholders* อยู่บ้าง แต่ก็อาจจะจำแนกจุดประสงค์ได้ออกเป็นสองประเด็น ประเด็นแรกก็คือแม้ว่าจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชาวต่างชาติ แต่ก็มีความเกี่ยวพันกันกับ *internal stakeholders* ที่เป็นคนไทย กับอีกประเด็นหนึ่งก็คือเป็นการสื่อสารที่ทำให้ *external stakeholders* ที่เข้ามามีความสัมพันธ์กับชาวไทยในขณะนั้น ได้ติดตามข้อมูลข่าวสาร แม้ว่าประกาศนี้เราจะพบแต่ต้นฉบับที่เป็นภาษาไทยก็ตาม ...”

ด้วยเหตุที่ยกในข้างต้นว่าเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำรงอยู่ในภิกขุภาวะ ทรงได้คบค้าสมาคมกับชาวตะวันตกเป็นอันมาก เป็นเหตุให้ทรงเข้าพระราชหฤทัยในวิถีชีวิตและวิถีคิดของชาวตะวันตกเป็นอย่างดี จนเมื่อพุทธศักราช 2399 อันเป็นระยะเวลาเพียง 1 ปีหลังจากที่มีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นเหตุให้มีชาวตะวันตกจำนวนมาก โดยเฉพาะชาวอังกฤษ ฝรั่งเศส และอเมริกันเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองไทย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่าชาวสยามนั้นอาจจะไม่คุ้นเคยกับชาวตะวันตก จึงอาจมีอุปสรรคทางวัฒนธรรมเมื่อเกิดการปฏิสัมพันธ์กันเป็นเหตุให้เกิดความหมองหมางในการเจริญพระราชไมตรี จึงได้ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศขึ้นเพื่อให้ชาวสยามปฏิบัติต่อชาวตะวันตกอย่างเป็นมิตร ความตอนนีปรากฏอยู่ใน ประกาศว่าด้วยการประพุดติดต่อฝรั่งเศส อังกฤษ แลอเมริกันที่มาอยู่ในเมืองไทย (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.97 – 104) พระราชทานไว้เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน 7 แรม 1 ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก ประกาศฉบับนี้มีเนื้อความยาวมาก จึงจะคัดเป็นส่วนๆ มาประกอบข้อสังเกต ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเข้าพระราชหฤทัยความลำบากของชาวต่างชาติเมื่อต้องตกมาอยู่ในที่ต่างชาติต่างภาษา ดังความในประกาศพระราชนิพนธ์ว่า

“...แต่ยังเห็นเหตุอยู่อีกอย่างหนึ่งว่า คนชาติฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกันรูปร่างเพศ ภาษาแปลกต่างจริตกิริยา อย่างธรรมเนียมก็ผิดกันกับชาวประเทศนี้นัก ครั้นจะยอมให้ไปอยู่ไกลห่างพระนครไปนัก กลัวคนที่ไกลๆ ไม่เคยพบเห็นฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน จะสำคัญคิดว่าเป็นคนแปลกมาจะพากันข่มเหงต่างๆ เมื่อเดินทางไกลหรืออยู่ในที่เปลี่ยว คนใจร้ายใจพาลเมื่อเห็นเป็นคนต่างเมืองต่างภาษา ก็จะเข้าปล้นชิงตีรันฟันฆ่า เมื่อความเช่นนี้มีขึ้นจะไถ่ถามหาพยานสืบอาการเป็นจริงก็จะยากไป เพราะพวกฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน ไม่รู้จักใครในที่ไกลที่เปลี่ยวจะได้รับความลำบากนัก ...”

จึงทรงห้ามมิให้ชาวสยามไปทำอันตรายแก่ชาวต่างชาติ ดังความว่า

“... อนึ่งคนซึ่งอยู่บ้านใกล้เคียงแลข้างบ้านก็ดี ห้ามอย่าให้รุกที่รุกแดนและลอบเข้าไปถอนต้นไม้สิ่งใดที่ปลูกเพาะของคนต่างประเทศ และก่อเหตุวิวาทอย่างใดอย่างหนึ่ง อนึ่งอังกฤษ และชาวยุโรปอื่นและอเมริกัน เข้ามาเช่าที่ซื้อที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในที่ใดๆ ห้ามมิให้ผู้ใดเข้าไปลื้อเลียน

เข้ามาก่อนความวิวาทอย่างใดอย่างหนึ่งในบ้านของพวกเขาอังกฤษและชาวยุโรปอื่นและอเมริกันซึ่งจะเข้ามาอยู่นั้น ถ้าใครเข้าไปทำล่วงเกินก่อวิวาทในบ้านของคนต่างประเทศก็จะให้มีโทษแก่ผู้นั้นฝ่ายเดียวจะไม่ว่าความให้ ...”

และยังทรงเข้าพระราชหฤทัยว่า ในเวลานั้นชาวตะวันตกมีวิทยาการต่างๆ ที่เจริญไปกว่ากรุงสยาม จึงสมควรที่ชาวสยามจะได้เรียนรู้วิทยาการต่างๆ เพื่อเป็นประโยชน์แก่ตัวและบ้านเมือง สมดังพระราชดำริที่ได้แสดงไว้ข้างต้นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักว่า สติปัญญาเท่านั้นที่จะนำพาบ้านเมืองให้อยู่รอดปลอดภัยท่ามกลางการแผ่ขยายของลัทธิจักรวรรดินิยมในโลกเวลานั้นได้ ความตอนนี้มีเป็นต้นว่า

“...จะขอให้คนฝรั่งเศสอังกฤษอเมริกันและชาติอื่นๆ ซึ่งอยู่ในบังคับฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน ได้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิ์คุณ อาศัยตั้งบ้านเรือนอยู่ท่ามาหากินในแผ่นดิน ซึ่งเป็นพระราชอาณาจักรกรุงสยามให้สมควรแก่การที่บ้านเมืองเป็นไมตรีกัน จะยอมให้เสียภาษีอากรในที่เพาะปลูก และค่าน้ำค่าตลาด และภาษีสินค้าขาเข้าขาออกทั้งปวงทุกอย่าง เสมอกันกับคนชาติอื่นภาษาอื่นซึ่งเข้ามาอาศัยพึ่งพระบรมโพธิ์คุณอยู่แต่ก่อน จึงได้ทรงพระราชดำริพร้อมกับความคิดท่านเสนาบดี ว่าคนชาติฝรั่งเศสอังกฤษอเมริกันและคนซึ่งขึ้นกับฝรั่งเศสอังกฤษอเมริกัน บัดนี้ก็เข้าแผ่นดินเมืองที่เป็นพระราชไมตรีกันแล้วทั้งสามเมือง และคนชาติฝรั่งเศสอังกฤษอเมริกันก็มีวิชาฉลาดในการทำงานต่างๆ เมื่อได้เข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในพระราชอาณาเขต เห็นจะมาประกอบการช่างทำสิ่งของเครื่องใช้สอยต่างๆ ประหลาดๆ ดีกว่าสิ่งของที่เคยทำได้ในกรุงซึ่งมีมาแต่ก่อนบ้าง แล้วจะเอาออกจำหน่ายซื้อขายแก่ราษฎร ราคาของที่ทำเมืองนี้ก็จะถูกกว่าของที่ลูกค้านำมาขายแต่เมืองอื่น ช่างชาวพระนครนี้เมื่อเห็นดีก็จะรู้เรียนเลียนทำตามอย่าง การช่างทั้งปวงก็จะจำริญดีขึ้นกว่าแต่ก่อน อนึ่งการเพาะการปลูกสิ่งของที่มีประโยชน์ในแผ่นดิน คนฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกันมักเข้าใจวิธีเพาะปลูกมีตำรับตำรา ถ้าเข้ามามีอุตสาหกรรมมีเพียรพยายามทำไร่่นาเรือกสวนได้มากในที่ที่เป็นป่าและท้องทุ่งที่รกร้างว่างเปล่าอยู่ ก็จะทำให้จำริญสมพัคสรอากาศภูมิมีมากขึ้นแก่แผ่นดิน โดยลำดับเวลาไปภายหน้า เมื่อพวกฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน เอาเงินทองมาแต่ต่างประเทศลงทุนซื้อที่เช่าที่และจ้างลูกจ้างใช้ เงินทองเมืองอื่นก็จะได้ตกอยู่ในแผ่นดินจำริญแก่ราษฎรพระนครนี้ ราษฎรที่ยากจนจะได้รับจ้างเลี้ยงชีวิตดีกว่าขายตัวเป็นทาสให้ท่านผู้อื่นใช้ ด้วยเป็นประโยชน์อย่างว่ามานี้และอย่างอื่นๆ ก็ควรจะยอมให้ฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน เข้ามาอาศัยอยู่ในพระราชอาณาจักรตามสบาย ...”

จากประกาศฉบับข้างต้นนั้นก็เห็นเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า บริบทที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์โลกนั้นก็ส่งผลต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชสถานะของการเป็นผู้ส่งสารในการสื่อสารระหว่างพระองค์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ฉบับต่างๆ ด้วย

เพราะฉะนั้นจึงสามารถสรุปได้ว่า บริบททางประวัติศาสตร์ทั้งภายในและระหว่างประเทศนั้นล้วนแล้วแต่มีผลต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชสถานะของการเป็นผู้ส่งสารทั้งสิ้น บริบททางประวัติศาสตร์ภายในประเทศนั้นคือเมื่อครั้งยังทรงดำรงอยู่ในพระราชฐานันดรศักดิ์เป็นเจ้าฟ้าราชกุมารก็ได้ทรงคุ้นเคยกับธรรมชาติและจารีตภายในพระราชสำนัก ต่อมาเมื่อทรงพระผนวชดำรงสมณเพศก็ได้ทรงศึกษาวิทยาการต่างๆ อันเป็นประโยชน์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือภาษาองค์ความรู้ต่างๆ จากชาติตะวันตก นอกจากนี้ยังได้ทรงพบปะคุ้นเคยใกล้ชิดกับราษฎรของพระองค์เป็นอย่างดี เหตุการณ์เมื่อทรงดำรงอยู่ในสมณเพศนี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเข้าพระราชหฤทัยในสภาวะของบ้านเมืองโดยแท้จริง และทรงเข้าพระราชหฤทัยในความเป็นไปและวิถีคิดของชาวตะวันตก ประกอบกับที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่าพระองค์มีฐานพระราชอำนาจภายในพระราชสำนักอยู่น้อย การที่พระองค์จะได้ทรงได้รับหรือไม่ได้รับราชสมบัตินั้นก็ขึ้นเพราะมีความเห็นของขุนนางทั้งปวงเป็นสำคัญ ประกอบกับเจ้านายพระองค์อื่นๆ เช่น เจ้าฟ้าจุฑามณี (ต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) ก็ทรงเจริญก้าวหน้าในทางบารมีและหน้าที่ทางราชการมาก่อนที่จะทรงลาสิกขาเป็นอันมาก เพราะฉะนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงตระหนักว่ากลุ่มบุคคลที่จะมีส่วนช่วยสนับสนุนให้การดำเนินพระบรมราโชบายต่างๆ ของพระองค์เป็นไปอย่างราบรื่นนั่นคือกลุ่มประชาชนที่ได้พระองค์ได้ทรงเคยใกล้ชิดมาแต่ก่อน และประชาชนนี้เองเป็นกลุ่มบุคคลที่พระองค์ควรจะทรงสื่อสารเพื่อให้เกิดความเข้าใจในการปรับตัวเพื่อนำพาสังคมไปสู่ความทันสมัย ในขณะที่บริบททางประวัติศาสตร์ระหว่างประเทศก็คือการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกที่กำลังคุกคาม โลกตะวันออกอย่างยิ่งในเวลานั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาเห็นว่าสิ่งที่จะช่วยทำให้สยามรอดพ้นจากการคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยม นั่นก็คือองค์ความรู้ที่สังคมควรมีเพื่อการปรับตัวให้อยู่รอดและมีความเจริญ ประกอบกับชาติตะวันตกได้เดินทางเข้ามาเจริญทางการค้าและพระราชไมตรีขึ้นเป็นอย่างมาก สังคมไทยจึงเปิดกว้างสู่ความเป็นสากลของโลกมากขึ้น มีชาวต่างชาติเข้ามาอาศัยอยู่ในพระราชอาณาเขตมากขึ้น การเศรษฐกิจและสังคมก็มีความซับซ้อนมากขึ้นกว่าแต่ก่อน เพราะฉะนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชภาระในการสร้างความเข้าใจให้แก่คนในภาคส่วนต่างๆ ของสังคมให้สามารถปรับตัวเข้ากับสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างใหม่ที่เกิดขึ้นให้ได้ ด้วยเหตุดังนี้จึงกล่าวได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับอิทธิพลจากเหตุการณ์ต่างๆ ทั้งภายในและระหว่างประเทศ เป็นเหตุให้ต้องทรงพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ เพื่อวางพระองค์เป็นผู้นำในการนำพาสังคมให้ก้าวทันและพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และเพื่อเป็นการสร้างสัมพันธภาพที่ดีระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชน อันจะ

เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินพระบรมราโชบายในด้านต่างๆ ไปได้โดยตลอดทั้งรัชสมัย

2. ประเด็นการสื่อสารระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริที่จะพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ เพื่อเป็นช่องทางในการสื่อสารกับประชาชนแล้ว จึงได้ปรากฏว่ามีการพระราชนิพนธ์ประกาศขึ้นตลอดทุกปีในรัชสมัย ปีละมากฉบับบ้างน้อยฉบับบ้างเป็นจำนวนไม่เท่ากัน อย่างไรก็ตามหากพิจารณาประกาศแต่ละฉบับที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นในแต่ละรายปีไปนั้นจะพบว่าประเด็นที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสื่อสารในประกาศพระราชนิพนธ์นั้นมีหลากหลายประเด็น และในแต่ละปีนั้นก็มิได้ทรงมุ่งเน้นประเด็นใดประเด็นหนึ่งมากเป็นพิเศษ แต่โดยมาแล้วจะทรงพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ ตามบริบทของสังคมที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นบริบททางประวัติศาสตร์ภายในพระราชอาณาจักร หรือบริบททางประวัติศาสตร์โลกที่ส่งผลกระทบต่อสังคมไทยในขณะนั้น

ประเด็นข้างต้นสอดคล้องกับความเห็นของศาสตราจารย์ ดร.ปิยนาท บุนนาค ผู้ทรงคุณวุฒิ ที่ระบุว่า

“... (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง) พระราชนิพนธ์แบบสมคูลตามสมควร คือกระจายๆ กันไป อย่างเช่นเรื่องการเมืองนี้ท่านพูดถึงเรื่องสิทธิพลเมืองมาก ... ความสนพระทัยของท่านลงไปถึงชีวิตจริงๆ ของประชาชน ซึ่งมันก็เป็นการรวมทุกด้าน ทั้งการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทันสมัยมากและทรงลงไปถึงรายละเอียด ไม่มาบฉวย ท่านทรงคิดแล้วจึงทรงทำ และประกาศต่างๆ ท่านก็ทรงร่างด้วยพระองค์เองด้วย ...”

และศาสตราจารย์พิเศษชงทอง จันทรางศุ ผู้ทรงคุณวุฒิ มีความเห็นเพิ่มเติมเกี่ยวกับการสื่อสารประเด็นต่างๆ ในประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดังนี้ “... การพระราชนิพนธ์ประกาศนี้ก็น่าจะมีวัตถุประสงค์สองอย่างเหมือนการเขียนกฎหมาย หนึ่งคือแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ถ้ามีปัญหาผู้ปกครองรัฐจะต้องออกกฎหมายมาแก้ปัญหา อันที่สองคือการคาดการณ์ว่าจะเกิดปัญหาอะไรขึ้นแล้วก็ออกกฎหมายไปค้ำทางไว้ก่อน การพระราชนิพนธ์ประกาศของพระองค์ท่านน่าจะเป็นไปเพื่อการแก้ปัญหามากกว่าคาดการณ์สถานการณ์ เพราะในเวลานั้นความคิดเกี่ยวกับเรื่องการออกกฎหมายมาออกแบบสังคม เป็นวิศวกรของสังคมนั้นยังไม่มี

แต่สำคัญคือวิธีการสื่อสารของรัชกาลที่ 4 นั้นสำคัญ เพราะสมัยก่อนการประกาศใช้กฎหมายนั้น
 แคมมาก คนที่รู้กฎหมายก็จะเป็นข้าราชการ คนนอกไม่มีโอกาสได้รู้เลย ... ชาวบ้านต้องใช้สามัญ
 สำนึกในการดำรงชีวิต และการทำสำเนาเอกสารต่างๆ ก็ยากมาก ต้องใช้วิธีคัดลอก ...”

ในการศึกษาครั้งนี้ จะแบ่งประเด็นการสื่อสารที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงพระราชนิพนธ์ลงในประกาศเป็น 3 ประเภท คือด้านการเมืองการปกครอง ด้านการเศรษฐกิจ
 และด้านสังคมและวัฒนธรรม ตามที่ได้ระบุไว้ในบททบทวนวรรณกรรมซึ่งมีรายละเอียดในแต่ละ
 ด้านดังนี้

1. ประเด็นการสื่อสารด้านการเมืองการปกครอง หมายถึง หัวข้อสำคัญที่เกี่ยวกับการ
 สื่อสารในประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครอง
 กฎหมาย การสถาปนายศข้าราชการ การศาล และการรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

2. ประเด็นการสื่อสารด้านเศรษฐกิจ หมายถึง หัวข้อสำคัญที่เกี่ยวกับการสื่อสารใน
 ประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวข้องกับการเศรษฐกิจ การประกอบอาชีพ
 ของราษฎร ภาษี การค้าขายกับต่างประเทศ พระบรมราโชบายและแนวพระราชดำริที่พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีต่อกิจการต่างประเทศ

3. ประเด็นการสื่อสารด้านสังคมและวัฒนธรรม หมายถึง หัวข้อสำคัญที่เกี่ยวกับการ
 สื่อสารในประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวข้องกับสังคมและวัฒนธรรม
 ครอบคลุมถึงเรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิต ภาษาและศิลปวัฒนธรรม การศาสนา และการพระราชสำนัก

เมื่อพิจารณาถึงการพระราชนิพนธ์ประกาศจะพบว่า ประกาศที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการ
 สื่อสารด้านการเมืองการปกครองและประเด็นการสื่อสารด้วยเศรษฐกิจ พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชนิพนธ์ประกาศในประเด็นดังกล่าวตามบริบทของสถานการณ์ที่
 เกิดขึ้น หากแต่ประเด็นการสื่อสารด้านสังคมและวัฒนธรรมนั้น กลับพบความสัมพันธ์ระหว่าง
 ประเด็นการสื่อสารกับช่วงเวลาของการพระราชนิพนธ์ประกาศแต่ละฉบับเป็น 2 กรณี กล่าวคือมี
 ทั้งที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นตามสถานการณ์ความเป็นไปที่เกิดขึ้นเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็มียุ่บ้าง
 บางส่วนที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเป็นวาระประจำ คือประกาศมหาสงกรานต์ที่จัดประเภทอยู่ใน
 ประเด็นการสื่อสารด้านภาษาและศิลปวัฒนธรรมซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระ
 ราชนิพนธ์เป็นประจำทุกปี

เพื่อขยายความให้ข้อความข้างต้นมีรายละเอียดเด่นชัดมากขึ้น จึงจะขอยกตัวอย่าง
 ข้อสังเกตที่ได้จากการศึกษาตามลำดับประเด็นการสื่อสารที่ปรากฏในประกาศพระราชนิพนธ์ใน
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพอสังเขปดังต่อไปนี้

2.1 ประกาศพระราชนิพนธ์ที่มีประเด็นการสื่อสารด้านการเมืองการปกครอง

ดังที่ได้เสนอผลการค้นคว้าไปข้างต้นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีลักษณะของความเป็น “สมัยใหม่” อยู่หลายประการ กล่าวคือแม้ว่าจะทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจอันเต็มที่อยู่พระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ก็มิได้ทรงถือเอาพระราชอำนาจนั้นมาเป็นพระบรมราชาภิสิทธิ์ของพระเจ้าแผ่นดินในการที่จะทรงกระทำสิ่งใดๆ ตามพระราชหฤทัย แต่กลับทรงนึกถึงความสุขส่วนรวมของราษฎรว่ามีความสำคัญเหนือกว่าพระบรมราชาภิสิทธิ์แห่งความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน (ชงทอง จันทรางศุ, 2554, น.60) ทั้งนี้เป็นเพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเคยใกล้ชิดกับประชาชนสามัญมาก่อนเมื่อครั้งทรงดำรงอยู่ในสมณเพศ จึงเป็นเหตุให้ทรงเห็นความสำคัญและเข้าใจพระราชหฤทัยในความเป็นอยู่ของชาวบ้านเป็นอย่างดี ประกอบกับที่เมื่อทรงดำรงอยู่ในสมณเพศนั้น ได้ทรงศึกษาสรรพวิทยาการตะวันตกอย่างกว้างขวาง เป็นเหตุให้ทรงพระปรีชาญาณ โดยรอบและลึกเกี่ยวกับศาสตร์แขนงต่างๆ การคบค้าสมาคมกับชาวตะวันตกมิได้เป็นเหตุให้ทรงแตกฉานในด้านวิทยาศาสตร์เท่านั้น แต่ยังทรงได้รับความคิดทางการเมืองในเชิงเสรีนิยมประชาธิปไตยมาด้วย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงให้ความสำคัญแก่พลเมืองในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐ และมีสิทธิที่จะได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารอันถูกต้องและเป็นจริงจากทางราชการ (ปิยนาด บุนนาค, 2561, น.1 – 2) สิ่งเหล่านี้ถือเป็นพันธกิจของผู้เป็นพระมหากษัตริย์ที่จะต้องกระทำ (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2533, น.91 – 94) ด้วยความที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงลดความเป็นสมมติเทวราชลงมาเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีความเป็นมนุษย์มากขึ้น ประกอบกับแนวคิดเรื่องสิทธิพลเมืองนั่นเอง จึงเป็นเหตุให้ประเด็นสำคัญเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง เป็นต้นว่า พระราชกำหนดกฎหมายและพระบรมราชโองการต่างๆ ไม่ใช่เรื่องที่จะต้องปิดบังซ่อนเร้นให้พ้นจากความรับรู้ของประชาชนอีกต่อไป ในทางตรงกันข้าม กลับเป็นเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญ และทรงพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ เพื่อสื่อสารประเด็นเกี่ยวกับการเมืองการปกครองเป็นจำนวนมาก

ตารางที่ 2.1 แสดงประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เกี่ยวกับประเด็นสื่อสารด้านการเมืองการปกครองเป็นรายปีพุทธศักราช

ปี (พุทธศักราช)	ประกาศพระราชนิพนธ์
2394	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศพระราชบัญญัติมรดกสินเดิมแลสินสมรส ● ประกาศเรื่องโจทก์ทั้งฟ้อง ● ประกาศเรื่องค่าฤชาธรรมเนียม
2395	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศให้ข้าราชการลอกพระราชบัญญัติจากหอหลวง
2396	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศเรื่องถวายฎีกา
2397	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศเรื่องฟ้องความผิดกระทรวง ● ประกาศห้ามไม่ให้ผู้มีอำนาจเข้าไปเกี่ยวข้องในการพิจารณาคดี ● ประกาศห้ามไม่ให้ทำฎีกาถวายด้วยกระดาษม้วนแลให้ใช้อักษรตามแบบอย่าง ● ประกาศว่าด้วยลักษณะที่จะใช้ถ้อยคำในฎีกาทูลเกล้าฯ ถวาย ● ประกาศเรื่องเร่งเงินทาสลูกหนี้ ● ประกาศห้ามไม่ให้คนสูบฝิ่นเป็นขุนหมื่นรับเบี้ยหวัด
2398	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศให้สมเด็จพระยาทั้ง 2 องค์เป็นแม่กองสักเลก ● ประกาศเรื่องคนกองนอก ● ประกาศกำหนดสักเลก ● ประกาศว่าด้วยบ่าวไพร่ของผู้มีอำนาจออกไปอยู่หัวเมือง ● ประกาศพระบรมราโชวาทข้าหลวงออกไปสักเลกหัวเมือง ● ประกาศเรื่องรับเบี้ยหวัดแทนกัน ● ประกาศเรื่องพระยาโบราณนราธิราชกับกรมการกราบบังคมทูลฟ้องเจ้าพระยามหาศิริธรรมฯ ข้ามเสนาบดี ● ประกาศเปลี่ยนตราภูมิคุ้มห้าม ● ประกาศว่าด้วยดวงตราต่างๆ ที่ใช้ประทับตราภูมิ

ตารางที่ 2.1 (ต่อ)

ปี (พุทธศักราช)	ประกาศพระราชนิพนธ์
2399	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศว่าด้วยตราประจําหมายประกาศ ● ประกาศกำหนดถวายฎีกา
2400	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศกำหนดอำนาจเจ้าบ้านแลเจ้าพนักงานในการจับกุม ● ประกาศยกเลิกการยิงกระสุนแลอนุญาตให้ราษฎรเฝ้าได้ในทางเสด็จพระราชดำเนิน ● ประกาศเรื่องความทาสลูกหนีแลภรรยาหนีไปอยู่วังเจ้าบ้านผู้มีบรรดาศักดิ์สูง ● ประกาศการรักษาพระนครคราวเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลตะวันออก ● ประกาศให้ผู้ที่ไปราชการหัวเมืองแลต่างประเทศทำหนังสือกราบบังคมทูลโดยตรง
2401	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศเรื่องออกหนังสือราชกิจจานุเบกษา ● ประกาศการที่จะทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา ● หมายประกาศเรื่องปลอมสักหมายหมู ● ประกาศห้ามมิให้ทาสแลลูกหนีหนีเข้าแอบแฝงในที่ผู้มีบุญจับกุมยาก ● พระราชกระแสเรื่องทาสลูกหนีหนีนายเงินไปอาศัยวังเจ้าบ้านขุนนางแลในพระบรมมหาราชวัง ● ประกาศตั้งเจ้าพระยานิกรบดินทรเป็นผู้สำเร็จราชการกองสักแลกแทนสมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติ ● คำพิพากษาแลพระราชกระแสตัดสินเรื่องโทษอ้ายกลับพระยาไชยา ● ประกาศตั้งตำแหน่งผู้สำเร็จราชการเมืองขึ้นเมืองกาญจนบุรี 7 เมือง แลตั้งเงินเวชเป็นขุนราชภัตการ ● ประกาศให้เลือกพระราชครูลูกขุน พระมหाराชครูโปรหิต พระมหाराชครูมหิธร ● ประกาศข้าราชการจะนำข้อความขึ้นกราบบังคมทูลให้จดหมายยื่นต่อมหาดเล็กฯ ส่งท่านข้างใน

ตารางที่ 2.1 (ต่อ)

ปี (พุทธศักราช)	ประกาศพระราชนิพนธ์
	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศให้ลงชื่อด้วยลายมือคนในหนังสือทูลเกล้าฯ ถวาย ● ประกาศตั้งผู้จับคนยิงปืนในแขวงกรุงเทพฯ ซึ่งมีได้บอกปากเสียง ● ประกาศให้ผู้ถวายฎีกากลางชื่อหรือวานผู้ที่ไว้ใจลงแทน ● ประกาศห้ามยิงปืน ถ้าจะยิงให้บอกศาลาก่อนจึงยิงได้ ● เดือนสตติพนักงานต้องทำการเฉพาะตำแหน่ง ● ประกาศนามผู้ว่าราชการเมืองนครเขื่อนขันธ์ ● ประกาศชำระความหัวเมืองแลบอกส่งกรุงเทพฯ ฯ <p>ประกาศว่าด้วยคำที่เรียกใบบอกแลท้องตรา</p>
2402	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศให้ผู้รับพระบรมราชโองการฟังรับสั่งให้ชัดเจน ● ประกาศพระราชบัญญัติให้ลดความมรดกทูลเกล้าฯ ถวายภายใน 15 วัน
2403	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศห้ามข้าเจ้ามิให้ปิดบังความผิดของเจ้านาย ● ประกาศว่าด้วยลักษณะให้ลงแกลงลายมือในหนังสือสำคัญมณฑลกรุงเทพฯ ฯ ● ประกาศว่าด้วยลักษณะให้ลงแกลงลายมือในหนังสือสำคัญในหัวเมืองทั่วไป ● พระราชบัญญัติกฎหมายท้องน้ำ, บุกรุก, ห้ามยิงปืน, แลการเที่ยวอาละวาดของพวกกลาดี ● หมายประกาศเรื่องตัวเลกเป็นพาลให้เจ้าหม่อมขุนนางกักขังแลบอกกล่าวเสีย จึงจะพ้นความผิด ● ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องทีกระหนาบคาบเกี่ยวแลการกู้หนี้ในระหว่างญาติ ● หมายประกาศพระราชกระแสซึ่งทรงตัดสินโทษจีนแสงอำแดงอิมผู้ทำวิชาอาคม

ตารางที่ 2.1 (ต่อ)

ปี (พุทธศักราช)	ประกาศพระราชกฤษฎีกา
2404	<ul style="list-style-type: none"> ประกาศเรื่องข้าเจ้าแห่งบ้านนายแรงเข้มแห่งราษฎร ประกาศพระราชบัญญัติให้ใช้ค่าน้ำหน้าชื่อชนต่าง ๆ ประกาศให้นำเล่มมารับหนังสือพิมพ์คุ้มสักแลสักหลังมือ
2405	<ul style="list-style-type: none"> ประกาศให้คัดเรื่องความที่ราษฎรฟ้องร้องขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย ประกาศให้ข้าราชการที่ทำการวิวาหมงคล โคนจุกบุตร นำความกราบบังคมทูลฯ แลข้าราชการในทำเนียบถึงแก่กรรมให้บอกกระทรวงวัง
2406	<ul style="list-style-type: none"> ประกาศพระราชบัญญัติรับฟ้องความเจ้าแลห้ามเจ้ามิให้ไปไกลพระนคร พระราชปรารภเรื่องเดินเป็นผู้ว่าราชการเมือง ประกาศว่าด้วยการเดินเป็นเจ้าเมือง
2407	<ul style="list-style-type: none"> ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องนาตราแดงแลนาคูโค
2408	<ul style="list-style-type: none"> ประกาศห้ามมิให้นายบ่อนทอดรองเงินให้นักเลงเล่นเบี้ยอนุญาตให้ทำสาธารณธรรมแทน ประกาศห้ามมิให้เขียนหนังสือทูลเกล้าฯ ถวายด้วยหมึกดินสอที่จีจิดาง ประกาศพระราชบัญญัติลักษณะลักพา
2409	<ul style="list-style-type: none"> ประกาศให้เจ้าสำนักพรรคพวกของผู้ร้ายมาลุแก่โทษ
2410	<ul style="list-style-type: none"> ประกาศห้ามมิให้ข้าราชการคบหากับเศรษฐีบางแวงแลเงินทองเช็ก ประกาศให้ผู้ติดใจสงสัยนายตุ้มมาสู่ความ ประกาศห้ามมิให้ขุนศาลตระลาการ เจ้าหนีนายเงินทำหนังสือยอมความแลสาธารณธรรมโดยลูกความแลทาสลูกหนี้ไม่รู้ไม่เห็น ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องฟัวขายเมีย บิดามารดาขายบุตร
2411	<ul style="list-style-type: none"> ประกาศพระราชบัญญัติลักษณะลักพา ประกาศให้ผู้ตั้งตระลาการเลือกสรรตระลาการที่ลูกความไม่รังเกียจ ประกาศห้ามมิให้นักโทษร้องถวายฎีกาในเวลาเสด็จพระราชดำเนิน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศที่มีประเด็นการสื่อสารด้านการเมืองการปกครองตามเหตุการณ์บ้านเมืองที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ซึ่งครอบคลุมขอบเขตเนื้อหาการเมืองการปกครอง กฎหมาย การสถาปนายศข้าราชการ การศาล และการรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง ไปสู่ผู้รับสารที่มีตั้งแต่พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ไปจนถึงประชาชนโดยทั่วไป การพระราชนิพนธ์ประกาศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นเป็นไปอย่างต่อเนื่องและทรงมุ่งเน้นให้ราษฎรเกิดความตระหนักว่าตนเองมีสิทธิในฐานะแห่งพลเมือง ประกาศที่เป็นหลักฐานสำคัญว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริ เช่นนั้นคือประกาศกลุ่มที่ว่าด้วยการถวายฎีกา ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปิดโอกาสให้ราษฎรได้สื่อสารกับพระมหากษัตริย์โดยตรงเป็นครั้งแรก และทรงพระราชอุทิศหาที่จะอำนวยความสะดวกในการถวายฎีกาแก่ราษฎรด้วย

เพื่อเป็นเครื่องยืนยันว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ที่จะให้ราษฎรสามารถทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาได้โดยแท้จริง จึงจะขอคัดประกาศพระราชนิพนธ์ฉบับที่มีเนื้อความเกี่ยวข้องกับการถวายฎีกามาเสนอโดยลำดับดังนี้

เมื่อปีฉลู เบญจศก จุลศักราช 1215 ตรงกับพุทธศักราช 2396 ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศเรื่องถวายฎีกา อันมีใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น. 32 – 33)

“... มีหมายประกาศมาแต่ก่อนว่า จะเสด็จออกทรงโปรยทาน ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์เดือนละ 4 ครั้ง ด้วยทรงพระกรุณาเมตตาแก่อาณาประชาราษฎรทั้งปวงซึ่งมีทุกข์เดือดร้อนข้อความสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ให้ทำคำร้องฎีกามาทูลเกล้าฯ ถวาย ด้วยจะได้ทรงโปรดให้มีตุลาการชำระให้แล้วโดยเร็ว อาณาประชาราษฎรทั้งปวงซึ่งมีทุกข์เดือดร้อน ด้วยข้อความก็ทำคำร้องฎีกาทูลเกล้าฯ ถวาย ซึ่งผู้ร้องฎีกานั้นหาร้องฎีกาโดยข้อความตามจริงไม่ จำวานหาผู้เจ้าสำนวนตบแต่งแนะนำเก็บเอาข้อความไม่จริงมาเพิ่มคำร้องฎีกา ซึ่งมาทูลเกล้าฯ ถวาย พิจารณาเป็นสัตย์ โปรดให้ลงพระราชอาญาแล้ว โทษควรที่จะปล่อยก็โปรดเกล้าฯ ให้ยกโทษปล่อยไป โทษควรจะส่งไปจำไว้ ณคุก ก็โปรดให้ไปจำไว้ ณ คุก ...”

ประกาศพระราชนิพนธ์เรื่องถวายฎีกานี้กล่าวถึงการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ราษฎรสามารถทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ได้เดือนละ 4 ครั้ง แต่ต้องมีใช้ฎีกาอันเป็นเท็จซึ่งจะผิดกฎหมาย เมื่อทรงรับฎีกาแล้วจะทรงให้ตั้งคณะตุลาการชำระความให้ราษฎรโดยเร็ว ความอันหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นว่า มีประชาชนเข้าร้องทุกข์ทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาต่อพระมหากษัตริย์ได้จริง และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาฎีกาที่ประชาชนทูลเกล้าฯ ถวายนั้นด้วยพระองค์เอง คือการที่ทรงพบว่ามีรูปแบบของฎีกาบางฉบับนั้นไม่สะดวกต่อการทรงพระอักษร (อ่าน) จึงได้มีพระบรมราชโองการ

เกี่ยวกับเรื่องการถวายฎีกาอีก 1 ฉบับ เมื่อวันที่จันทร์ เดือน 8 แรม 8 ค่ำ ปีชวด จศก ตรงกับ พุทธศักราช 2397 คือ ประกาศห้ามไม่ให้ทำฎีกาถวายด้วยกระดาษมันแลให้ใช้อักษรตามแบบอย่าง อันมีใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.49 – 50)

“... บรรดาที่ต้องทำฎีกาทูลเกล้าฯ ถวาย อย่าให้เขียนกระดาษมันยาวๆ อย่างให้ ต้องทรงคลีล้าปาก ให้เขียนใส่กระดาษตัดเป็นท่อนแล้วติดเข้าเหมือนอย่างสมุดฝรั่งจะได้ทรง ทอดพระเนตรง่าย ๆ ถ้ายังสงสัย ไม่เข้าใจ ให้มาดูตัวอย่างที่ห้องอาลักษณ์ ...”

และต่อมาในปีเดียวกัน เมื่อวันที่อาทิตย์ เดือน 9 ขึ้น 5 ค่ำ ปีชวด จศก ยังได้ทรง พระราชนิพนธ์ ประกาศว่าด้วยลักษณะที่จะให้ล้อยคำในฎีกาทูลเกล้าฯ ถวาย ขึ้น (ประชุมประกาศ รัชกาลที่ 4, 2547, น.51 – 52) เพื่อชี้แจงการใช้คำในข้อความที่เขียนถวายฎีกานั้นให้ถูกต้องเหมาะสม นอกจากจะเป็นการทำให้ฎีกาที่ทูลเกล้าฯ ถวายนั้นมีความชัดเจนแล้ว ประกาศฉบับนี้ยังถือเป็น พระราชนิพนธ์ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานความรู้ด้านภาษาให้แก่ ประชาชนด้วย

ต่อมาเมื่อพุทธศักราช 2401 ทรงพระราชนิพนธ์ ประกาศการที่จะทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา เมื่อวันที่อังคาร เดือน 5 แรม 8 ค่ำ ปีมะเมีย ในกรณีนี้จะขอคัดประกาศพระราชนิพนธ์ฉบับนี้ทั้งฉบับ เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงความตั้งพระราชหฤทัยในการที่จะให้ราษฎรสื่อสารกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ได้โดยสะดวก ดังนี้ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.160 – 162)

“... ข้าราชการแลราษฎรในกรุงนอกกรุงจงทราบ ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ในพระบรมมหาราชวัง ทรงพระเมตตากรุณาแก่ไพร่บ้านพลเรือนทั้งปวงอยู่เป็นนิจ ใครๆ มีคดีขัดขวางในโรงศาลใดๆ ก็ให้ทำเรื่องราวเขียนใส่ในใบกระดาษทาบเป็นใบใบอย่าให้มันยาวให้ ทรงยากต้องคลีลียาวไป แลเขียนแต่ข้อความที่จริง อย่าเอาเท็จใส่ให้ต้องชำระลำบากไป แลอย่าว่าเป็นสำนวนแงอนค้อนคัดอ้อมค้อม แลอย่าว่าคำหยาบช้าต่อผู้มีบรรดาศักดิ์ตามโทโส แลถ้าฟ้องว่า คำคำตัวอย่างไรอย่าเขียนลง ให้ว่าแต่ว่าคำทอหยาบช้าต่างๆ ก็พอเข้าใจ เมื่อเรื่องราวเขียนแล้ว ถ้ามี ตำแหน่งเฝ้าก็ให้กราบทูลหรือยกชูถวายเองหน้าพระที่นั่ง ถ้าไม่มีตำแหน่งก็จงฝากเรื่องราวนั้นแก่ ข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งเป็นญาติพี่น้องเจ้าขุนมูลนาย เป็นนายหน้านำเรื่องราว ทูลเกล้าฯ ถวาย ในที่ใดที่หนึ่ง เวลาใดเวลาหนึ่งก็ได้ไม่ห้าม ผู้นำเรื่องราวทูลเกล้าฯ ถวาย ถ้าส่งตัว เจ้าของเรื่องราวได้แล้วก็ไม่มีความคอก จงเอาธุระแก่ญาติพี่น้องบ่าวไพร่ด้วย ช่วยรับเรื่องราวมา ทูลเกล้าฯ ถวายเถิด วันใดเมื่อใดไม่ว่าไม่ห้ามฯ ถ้าไพร่ไม่มีใครจะอนุเคราะห์ถวายเรื่องราวให้ก็ให้ คอยที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ในวันใกล้เป็นเบื้องหน้าวันพระวันศีล คือขึ้นเจ็ดค่ำ แรมเจ็ดค่ำ แล วันที่เรียกว่าวัน โคน คือขึ้นสิบสี่ค่ำ แลแรมสิบสี่ค่ำในเดือนถ้วน หรือสิบสามค่ำในเดือนขาด เวลา บ่ายเย็น ถ้าไม่มีราชการอื่นสำคัญแลฝนไม่ตก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเสด็จออก

บนพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ข้าง ที่แทนเบญจาทหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ข้าง แล้วจะให้ตีกองวินิจัย เกร็เรียกคนมาถวายฎีกา เมื่อนั้นให้ผู้ที่ใครถวายฎีกาถือเรื่องราวเข้ามาทูลถวายเทอญฯ ถ้าบางวัน ใกล้วันพระ ไม่ได้เสด็จออกก็จะโปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาสเสด็จไปคอย รับเรื่องราวมาทูลเกล้าฯ ถวาย แล้วให้ตีกองวินิจัยเกร็เรียกคนถวายฎีกามา เมื่อนั้นจึงยื่นเรื่องราว ถวายแก่พระเจ้าลูกยาเธอ เทอญฯ ตัวคนถวายฎีกาหน้าพระที่นั่งให้กรมพระตำรวจรับตัวไว้ คนที่มา ยื่นถวายเรื่องราร้องฎีกาแก่พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาสที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ นั้นให้กรมล้อมพระราชวังรับตัวไว้ อย่าให้ขุน โรงขุนศาลเดิมแลเจ้าหม่อมขุนนางซึ่งเป็นฝักฝ่ายจำเลย ในความฎีกาที่ร้องแล้วนั้น เกาะคล้องเอาไปเขียนตีจำจงได้ กว่าได้ทรงเรื่องราวแล้วจะโปรดเกล้าฯ ประการใด โดยสมควรแก่เหตุ แลการณ์ซึ่งมีในเรื่องราวฯ ถ้าผู้ถวายเรื่องราวเลอะเทอะพันเพื่อน อ่านเข้าใจยาก จะต้องคืนเรื่องราวให้ไปแต่งใหม่ ถ้าผู้จะแต่งเรื่องราวให้ไม่มีก็ให้ผู้จะร้องฎีกาให้ การแก่กรมล้อมพระราชวัง ขอให้ช่วยเขียนให้แล้วรับไปตรวจอ่านดู ถ้าเข้าใจเห็นว่าถูกต้องแล้วก็ จงนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย หรือให้ผู้ใดทูลเกล้าฯ ถวายเถิด ห้ามอย่าให้กรมล้อมพระราชวัง เรียก ค่าธรรมเนียมค่าจ้างเขียนมากไปกว่าสองสลึง อนึ่งอย่าให้กักความไว้ ไม่เขียนให้นานกว่า 15 วัน ถ้า กักไว้ช้าหรือเรียกค่าธรรมเนียมเขียนมากไป ให้ผู้ร้องฎีการ้องกล่าวโทษกรมล้อมพระราชวังเอง ถ้า ทำดั่งนั้นจึงต้องมีเบี้ยปรับใหม่ทำขวัญแก่ผู้ต้องกักความ แลต้องเสียค่าธรรมเนียมเกินกำหนดนั้น โดยโทษานุโทษฯ ผู้ถวายฎีกาหน้าพระที่นั่งนั้น ก็ทรงพระราชทานเงินคนละสองสลึงทุกคน เป็นค่า กระดาษดินสอดแลค่าจ้างเขียนฯ แต่คดีที่ร้องนั้น ถ้าควรจะชำระก็จะโปรดทรงเลือกตราการที่ สมควรแก่ความเรื่องนั้น แลสั่งให้ชำระให้บางเรื่อง ไม่ควรจะชำระ ก็เป็นเรื่องราวของคนเสียจริต ถ้าอย่างใดก็ต้องคืนเสียบ้างฯ ถ้าจำเลยความฎีกานั้นเป็นข้าหลวงในพระบวรราชวัง ก็จะต้อง ส่งไปถวายในพระบวรราชวัง หรือคืนเรื่องราวให้ไปร้องเอาเอง ในพระบวรราชวังข้าง จะว่าให้ได้ก็ จะว่าให้บ้าง โดยสมควร ...”

จากประกาศพระราชนิพนธ์ฉบับข้างต้น มีประเด็นน่าสนใจอันควรหยิบยกมา พิจารณาเพื่อให้เห็นถึงน้ำพระราชหฤทัยและแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวที่ทรงตั้งพระราชหฤทัยที่จะทรงเปิดพื้นที่ให้ประชาชนทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาได้ดังนี้

ประการที่หนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขยายเวลาในการ ทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา จากที่เคยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้ราษฎรทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาได้ 4 ครั้งต่อเดือน ก็ทรงเพิ่มให้เป็นว่าราษฎรสามารถทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาเมื่อใดหรือเวลาใดก็ได้ โดยจะทูลเกล้าฯ ถวายด้วยตนเอง หรือจะฝากผู้หนึ่งผู้ใดที่มี ตำแหน่งเฝ้าฯ มาทูลเกล้าฯ ถวายก็ได้

ประการที่สอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชหฤทัยคำนึงถึงราษฎรที่ไม่มีผู้ใดจะคอยช่วยเหลือเมื่อต้องทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา จึงทรงกำหนดอย่างชัดเจนว่าราษฎรผู้นั้นสามารถมา “ดักคอย” พระองค์ที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ตามเวลาที่กำหนดได้ เป็นการลดอุปสรรคอันทำให้ราษฎรสามารถทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาได้โดยสะดวกขึ้น

ประการที่สาม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราชวโรกาสให้ราษฎรที่ไม่สามารถเรียบเรียงเนื้อความในฎีกาได้ ให้นำความฎีกาไปให้กรมล้อมพระราชวังช่วยเรียบเรียงให้ได้ โดยทรงกำชับว่ามีให้กรมล้อมพระราชวังเรียกค่าใช้จ่ายในการเรียบเรียงมากเกินไปสองสลัง

และประการสุดท้าย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนับสนุนให้ราษฎรนำฎีกาต่างๆ มาทูลเกล้าฯ ถวาย โดยจะพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์จำนวนสองสลังให้เป็นค่าตอบแทนในค่าใช้จ่ายต่างๆ ที่ประชาชนจะต้องใช้ในการถวายฎีกา

เมื่อพิจารณาความสำคัญทั้ง 4 ประการข้างต้นนั้นจะพบว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชอุทิศสาหะในทุกวิถีทางที่จะทำให้ราษฎรมีพื้นที่ในการสื่อสารข้อความทุกข์ร้อนต่างๆ ของพระองค์ และเพื่อแสดงให้เห็นถึงความเป็นธรรมในน้ำพระราชหฤทัยมุ่งหมายให้ราษฎรได้รับความเป็นธรรมจากการทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา จึงทรงพระราชนิพนธ์ประกาศอีกหนึ่งฉบับซ้ำในปีเดียวกัน เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน 11 ขึ้น 14 ค่ำปีมะเมีย เป็น **ประกาศให้ผู้ถวายฎีกากลางชื่อหรือวานผู้ที่ไม่ไฉไลงแทน** อันมีความสำคัญตอนหนึ่งว่า (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.194)

“... เมื่อเรื่องราวถวายแล้ว ครั้นได้ทรงทอดพระเนตรเรื่องราว บางเรื่องทรงตัดสินใจให้ผู้ถวายฎีกาเสียเปรียบไปตามความในคำของผู้นั้นเองบ้าง โปรดให้มีกระตุ้ช้ถาม ข้างผู้ถวายฎีกากลับให้การว่าตัวไม่รู้หนังสือเขียนไม่ได้ เจ้าพนักงานหรือผู้รับเขียนแต่งความผิดไป ไม่ต้องความจริงบ้าง เขียนเกินๆ ขาดๆ บ้าง เป็นที่ห่มเตียงกันเนื่องๆ หลายเรื่อง เพราะฉะนั้นแต่นี้สืบไปมีพระบรมราชโองการให้ประกาศทั่วไปทุกตำแหน่ง ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยผู้ใดจะทำเรื่องราวทูลเกล้าฯ ถวาย ว่าด้วยเหตุสิ่งใดก็ดี ก็ให้ลงชื่อเป็นลายมือของตัวเองในที่ที่ข้าพระพุทธเจ้า (ชื่อ) ดังนี้ เป็นสำคัญจงทุกฉบับ ถ้าราษฎรจะทำเรื่องราวฎีกาทูลเกล้าฯ ถวาย ด้วยไปให้เจ้าพนักงานกรมล้อมพระราชวังเรียงความแลเขียนเรื่องราวให้ เมื่อเรื่องราวแต่งเขียนแล้ว ให้ผู้แต่งอ่านให้เจ้าของเรื่องราวฟังแล้ว ให้เจ้าของเรื่องราวรับไปวานให้ผู้อื่นอ่านให้ฟังหลายครั้งแล้ว ลงชื่อเป็นลายมือของตัวเองเป็นสำคัญ หรือวานผู้อื่นที่ตัวเชื่อถือลงชื่อหมายลายมือแทนในเรื่องราวนั้น จงทุกฉบับ ว่าข้าพระพุทธเจ้าชื่อนี้ชอบใจแล้วจึงนำมาถวายให้เป็นที่เชื่อฟังได้เถียงไม่ได้ ...”

ด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ที่จะให้เนื้อความในฎีกานั้นตรงกับความต้องการจะสื่อสารอย่างชัดเจน จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ให้เจ้าพนักงานกรมล้อมพระราชวังอ่านทวนซ้ำให้แก่ราษฎรที่ไม่รู้หนังสือซ้ำหลายๆ ครั้งว่ามีเนื้อความตรงกับที่ตนเองต้องการจะกราบบังคมทูลหรือไม่ แล้วจึงให้ลงลายมือชื่อของตนเพื่อเป็นเครื่องยืนยัน

และยังทรงเน้นย้ำมิให้ประชาชนทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาที่เขียนด้วยหมึกที่จืดจาง เพราะจะทำให้เนื้อความไม่ชัด ดังความประกาศใน **ประกาศห้ามมิให้เขียนหนังสือทูลเกล้าฯ ถวายด้วยหมึกจืดจาง** เมื่อวันอาทิตย์ เดือน 9 แรม 13 ค่ำ ปีฉลู ตรงกับพุทธศักราช 2408 ความสำคัญตอนหนึ่งว่า (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.434)

“... ผู้ใดเขียนหนังสือเรื่องราวจดหมายเล็กน้อย จะนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย ห้ามอย่าให้ใช้ดินสอดำฝรั่งอย่างจางๆ ไม่ดำแท้เขียนลงในกระดาษฝรั่งกระดาษอะไรๆ เป็นอันขาด ถ้าจะใช้เขียนหมึกฝรั่งหมึกจีนก็ห้ามอย่าให้ใช้หมึกจืดๆ จางๆ เหมือนกัน ให้ใช้ทีสีดำแท้ๆ

อนึ่งดินสอดำฝรั่งต่างสี สีน้ำเงินสีแดงนั้นก็ดี หมึกสีน้ำเงินสีแดงนั้นก็ใช้ได้ไม่ห้าม ฤๅดินสอดำไทยเขียนลงในกระดาษไทยตามที่เคยใช้มานั้นก็ไม่ห้าม ให้ท่านผู้ที่จะต้องเขียนนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเรื่องราวจดหมายประการใดๆ ของจงทำตามพระราชบัญญัตินี้ อย่าให้เป็นการขุ่นหมองฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ จะได้สำเร็จความประสงค์ของตนโดยสะดวกสบายทุกประการ ...”

กรณีเกี่ยวกับเรื่องการถวายฎีกานี้ยังมีประกาศพระราชกฤษฎีกาที่สมควรนำมาพิจารณาอีกฉบับหนึ่งฉบับ คือ **ประกาศทรงอนุญาตให้ราษฎรถวายฎีกาทูลถามเรื่องที่เล่าลือได้** ประกาศฉบับนี้แม้ไม่มีหลักฐานระบุว่าทรงพระราชกฤษฎีกาเอาไว้เมื่อใด แต่เนื้อความในประกาศก็สามารถส่องสะท้อนให้เห็นถึงพระราชจริยวัตรของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะที่จะทรงไขความกระจ่างในข่าวเท็จข่าวลือให้แก่ราษฎรของพระองค์ได้ ประกาศฉบับดังกล่าวมีความสำคัญตอนหนึ่งดังนี้ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.582 – 584)

“... ด้วยทุกวันนี้มีคนปากกล้าใจกล้า หรือหูไวใจเบาไปก่อเหตุ คำลือคำเล่าการผิดๆ การไม่จริงให้เป็นทีสะอึกสะเทือนร้อนรน รำคาญใจแก่พระสงฆ์สามเณรแลทวยราษฎรต่างๆ เนื่องๆ ว่าในหลวงจะมีรับสั่งให้ทำอย่างนั้นทำอย่างนี้ ผู้นั้นกราบทูลขออย่างนั้น ผู้นั้นกราบทูลขออย่างนี้ จะเรียกภาษีสั่งนั้น จะเรียกภาษีสั่งนี้ในที่ของไม่ควรจะเรียกภาษีสั่ง บ้างแล้วจะไปเรียกเป็น 2 ซ้ำ 3 ซ้ำบ้าง แล้วจะจับกุมคนทำอย่างนั้นอย่างนี้ คนใช้ของอย่างนั้นอย่างนี้มาทำโทษบ้าง ก่อเหตุให้ราษฎรสะอึกสะเทือนอยู่เสมอต่างๆ ก็การที่สะอึกสะเทือนเล่าลือปั่นป่วนอย่างนี้ไม่ดี เพราะเป็นความไม่จริง โดยมากเป็นที่วิตกร้อนรนรำคาญแก่คนเป็นอันมาก ไปนานๆ ถึงต้นความเดิมจะจริง แต่พระราชดำริบางอัน ผู้ฟังไปได้ความแต่ปลายเหตุก็สะอึกสะเทือนไปต่าง ๆ

เพราะฉะนั้นบัดนี้จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ มีประกาศพระราชทานช่องโอกาสแก่พระสงฆ์สามเณรแลข้าราชการชั้นผู้น้อย ขุนหมื่นพันทนายแลทวยราษฎรในกรุงนอกกรุง

ชาวในประเทศนอกประเทศทั้งปวง ถ้าผู้ใดได้ยินคำเล่าลือต่างๆ อย่างว่ามาเป็นที่สะดุ้งสะเทือนแก่ผู้
ได้ฟังอย่างนั้นแล้ว ให้เขียนเป็นเรื่องราวกราบบังคมทูลพระกรุณาว่าได้ฟังมาดังนี้ๆ การนั้นจะจริง
หรือไม่จริงประการใด จะใคร่ทราบเกล้าทราบกระหม่อม เมื่อทำเรื่องราวแล้วจะนำเข้ามาทูลเกล้าฯ
ถวายเองอย่างถวายฎีกาก็ได้ ถ้าความทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้วก็จะทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ พระราชทานคำตอบสำแดงการที่แท้จริงให้สิ้นสงสัย หรืออธิบายการที่ไม่เข้าใจโดยประจักษ์
ถ้าความเรื่องนั้นเล่าลือกันแตกตื่นเป็นความใหญ่โตมาก ควรจะมีหมายประกาศให้ทราบทั่วกัน ก็จะ
ทำเป็นคำประกาศตีพิมพ์แจกให้ทราบทั่วกัน ผู้ถวายเรื่องราวนั้น ถ้าถวายความประหลาดๆ ก็
พระราชทานรางวัลให้บ้างเล็กน้อย หรือจะยกความชอบโดยสมควร เพราะทำเหตุให้ระงับความตื่น
เล่าลือผิดๆ ลงได้เร็วๆ ...”

ประกาศฉบับนี้เป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นว่า แม้กระทั่งชาวลื้อมีผู้คนทั่วเล่าลือกัน
ผิดๆ เกี่ยวกับพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้ราษฎรถวายฎีกาเพื่อกราบบังคมทูลสอบถามข้อเท็จจริงกับพระองค์ได้โดยตรง และยังจะ
พระราชทานรางวัลให้แก่ผู้ที่ถวายฎีกาดังว่านี้ด้วยเพื่อเป็นการตอบแทนที่ทำให้พระองค์ได้ไข
ข้อเท็จจริงให้ปรากฏและระงับข่าวลือที่แพร่กระจายไปได้โดยเร็ว เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่า
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ในเรื่องการ
เปิดพื้นที่ให้สถาบันพระมหากษัตริย์และประชาชน ได้มีโอกาสสื่อสารกันอย่างเป็นทางการ มี
ระเบียบปฏิบัติที่ปฏิบัติได้จริงอย่างชัดเจน

นอกเหนือจากกลุ่มประกาศที่ว่าด้วยการถวายฎีกาแล้ว ยังมีประกาศฉบับต่างๆ
ที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครองที่น่าสนใจ โดยความ
น่าสนใจของประกาศในกลุ่มนี้คือการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงพระราช
นิพนธ์ประกาศในลักษณะของการเป็นพระบรมราชโองการเท่านั้น แต่ยังทรงอธิบายเหตุผลต่างๆ
เพื่อสื่อสารให้ประชาชนเข้าใจถึงแนวพระบรมราชาบายและพระราชกำหนดกฎหมายต่างๆ ด้วย
ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่เคยมีมาก่อนในกระบวนการบังคับใช้กฎหมายของสังคมไทย สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นมาจาก
แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีพระราชประสงค์จะให้ประชาชน
ได้รับทราบแนวทางในการปฏิบัติอย่างมีเหตุผล และเกิดการยอมรับในลักษณะที่เข้าใจที่มาที่ไป
แทนที่จะเป็นการออกคำสั่งจากเจ้าชีวิต ลักษณะเช่นนี้จะเป็นพื้นฐานของการตรากฎหมายของไทย
ในอนาคตว่าจะต้องมีการระบุให้ชัดเจนว่าเพราะเหตุใดฝ่ายนิติบัญญัติจึงมีความจำเป็นต้องตรา
กฎหมายฉบับนี้ขึ้นมา ซึ่งยังคงอยู่สืบมาจนถึงปัจจุบัน เช่น บริเวณส่วนท้ายสุดของพระราชบัญญัติ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศที่มีลักษณะเป็น
กฎหมายเอาไว้อยู่หลายฉบับ กฎหมายเหล่านี้พระองค์ทรงสื่อสารกับราษฎรทั่วไปในพระราชอาณาจักร

นับตั้งแต่ปีแรกแห่งรัชสมัยและทรงพระราชนิพนธ์ไปตลอดรัชกาล สาเหตุที่กล่าวได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศที่มีเป็นกฎหมายขึ้นตาม สถานการณ์ที่เกิดขึ้นเนื่องจากทรงพระราชนิพนธ์อธิบายเอาไว้เพื่อสื่อสารถึงมูลเหตุแห่งการ บังคับใช้กฎหมายนั้นเอาไว้ด้วย ดังความปรากฏในปีแรกแห่งรัชสมัย คือพุทธศักราช 2394 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ **ประกาศพระราชบัญญัติมรดกสินเดิมแล สินสมรส** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.5) ความว่ามีหญิงผู้หนึ่งชื่อว่าอำแดงเจียม เป็นบุตร ของนายสุกและอำแดงดีได้แต่งงานเข้าไปเป็นสะใภ้ของครอบครัวชาวเงินผู้หนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงออกนามเอาไว้ในประกาศว่าเงินหก อำแดงเจียมกับเงินหกอยู่กินด้วยกัน ตามประเพณีจนกระทั่งมีบุตรชายเกิดขึ้นคนหนึ่ง ครั้นต่อมาเงินหกเสียชีวิตลง อำแดงอุมารดาของ เงินหกมีความประสงค์จะขอสินสอดซึ่งประกอบไปด้วยเงินสินสอด 10 ตำลึง เงินทุน 2 ชั่ง และเรือนหอฝากระดานอีกหลังหนึ่งคืน พระยาชลบุรีซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบคดีความได้ตัดสินให้ อำแดงเจียมคืนทรัพย์สินดังกล่าวให้แก่อำแดงอูผู้เป็นมารดาสามี แต่อำแดงเจียมมีความคิดว่าบุตร ของตนที่เกิดขึ้นด้วยเงินหกนั้นควรจะมีสิทธิในทรัพย์สินสมบัติบ้าง ในกรณีนี้มีพระบรมราชวินิจฉัยว่า ธรรมดาแล้วบิดามารดาให้บุตรของตนนั้นสมรสเป็นสามีหรือภรรยา ก็ย่อมที่จะมีการมอบทรัพย์สิน สมบัติเพื่อให้บุตรของตนนั้นได้ตั้งตัวเอาต่อไปในภายหน้า เพราะฉะนั้นบุตรที่เกิดขึ้นจากคู่สมรส นั้นก็เท่ากับว่าเป็นหลานของบิดามารดาผู้อนุญาตให้บุตรของตนสมรส จึงสมควรที่จะมีสิทธิในกอง มรดกนั้นด้วย แม้ว่าพระราชบัญญัติที่ทรงตราขึ้นเกี่ยวกับสินเดิมและสินสมรสนี้จะไม่ได้มีเนื้อความ สอดคล้องกับกฎหมายว่าด้วยมรดกในปัจจุบันเสียทีเดียว แต่ก็สะท้อนให้เห็นถึงแนวพระราชดำริ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงคำนึงถึงสิทธิของพลเมืองที่ควรจะได้รับมรดก อย่างเป็นธรรมดา

แนวพระราชดำริที่ทรงให้ความสำคัญกับสิทธิพลเมืองต่อการรับรู้กฎหมายนั้นยัง ปรากฏอยู่ในประกาศที่เป็นกฎหมายอีกหลายฉบับ ชื่อน่าสนใจก็คือทรงสื่อสารสอดแทรกแนว พระราชดำริส่วนพระองค์เกี่ยวกับเรื่องต่างๆ เอาไว้ด้วย ในปีพุทธศักราช 2410 อันเป็นปีรองสุดท้าย ในรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศที่เป็นกฎหมายเอาไว้ อีกหลายฉบับ แต่จะคัดมาเฉพาะที่มีประเด็นอันควรแก่การพิจารณาเป็นพิเศษ ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบมาว่าในกระบวนการยุติธรรม บ้านเมืองนั้นยังมีปัญหาอยู่ประการหนึ่งโดยเสมอคือการค้าสินคดีความเกี่ยวกับหนี้สิน ด้วยมี ราษฎรทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาต่อพระองค์ว่ามีข้าราชการตุลาการมาบังคับให้ตนเองนั้นทำหนังสือยอม ความต่างๆ เป็นหลายราย ทรงเห็นว่าเรื่องดังนี้เป็นกรณีไม่ยุติธรรมที่ฝ่ายข้าราชการยุติธรรมจะเป็น ผู้เขียนหนังสือดังกล่าวนั้นขึ้นมาเสียเอง ควรที่จะให้โจทก์หรือจำเลยเป็นผู้ไปว่าจ้างผู้หนึ่งผู้ใดให้มา

เขียนหนังสือเอาเองมากกว่า ด้วยเหตุนี้จึงทรงพระราชนิพนธ์ **ประกาศห้ามไม่ให้ขุนศาลตราการ** **เจ้าหน้าที่นายเงินทำหนังสือยอมความแลสารกรมธรรม์โดยลูกความแลทาสลูกหนี้ไม่รู้ไม่เห็น** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.494 – 495) ประกาศฉบับนี้นั้นเป็นสิ่งที่ช่วยยืนยันได้ว่า ตามความที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ราษฎรทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาได้นั้น ฎีกาฉบับต่างๆ เหล่านั้นได้ขึ้นไปถึงพระเนตรพระกรรณของพระองค์จริงๆ และพระองค์ก็ได้โปรดฯ ให้มีการชำระทุกข์ต่างๆ ที่ราษฎรได้ร้องมานั้นตามเหตุและผลทุกประการ ประกาศฉบับดังกล่าวจึงเป็นหลักฐานอันหนักแน่นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นทรงเปิดพื้นที่ให้พระมหากษัตริย์และราษฎรได้มีโอกาสสื่อสารระหว่างกัน โดยมีได้ถือเอาโบราณราชประเพณีมาเป็นเครื่องวางกันความสัมพันธ์ที่วุ่นวายแต่อย่างใด

ประกาศอีกฉบับที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสื่อสารแนวพระราชดำริส่วนพระองค์เกี่ยวกับสิทธิพลเมืองเอาไว้ก็คือ **ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องผู้ขายเมีย บิดามารดาขายบุตร** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.410) อันเนื่องมาจากในรัชสมัยของพระองค์นั้นยังมีการค้าทาสอยู่ในสยามอยู่ และกฎหมายที่เปิดช่องให้สามีสามารถขายภรรยาลงเป็นทาสได้ และบิดามารดาที่สามารถขายบุตรลงเป็นทาสได้ ทรงอธิบายว่าไม่ทรงเห็นด้วยกับการกระทำเช่นนี้ คือการเห็นผู้หญิงเป็นควายผู้ชายเป็นคน ทรงพระราชดำริว่าทุกคนควรจะมีศักดิ์และสิทธิโดยเสมอภาคกัน

และเพื่อให้เกิดความชัดเจนในการตราตัวบทกฎหมาย จึงทรงพระราชนิพนธ์ **ประกาศเรื่องออกหนังสือราชการจากขุนเบกษา** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.145) ขึ้นเมื่อพุทธศักราช 2401 โดยทรงพระราชดำริว่า แนวทางการสื่อสารข้อราชการต่างๆ จากทางราชการ อันมีองค์พระมหากษัตริย์เป็นประธานนั้น ใช้วิธีการเดินบัตรหมายต่างๆ ให้สัสดีเดินบอกแก่บรรดาข้าราชการทหารตามกรมกองต่างๆ หรือถ้าเป็นชาวบ้านราษฎรสามัญตามหัวเมืองก็ใช้ให้บรรดาผู้ปกครองตามหัวเมืองต่างๆ นั้นเป็นต้นว่านายอำเภอหรือเจ้าเมืองนำเอาบัตรหมายนั้น ไปป่าวประกาศแก่ราษฎร แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นนั้นคือบัตรหมายในเวลานั้นคัดลอกข้อความต่อกันด้วยดินสอเป็นเส้นซีดจาง อ่านได้ถ้อยความไม่ชัด จะผิดถูกอย่างไรไม่ทราบแน่ ประกอบกับราษฎรชาวสยามเวลานั้นที่รู้หนังสือจำนวนน้อยกว่าผู้ไม่รู้หนังสือ และชาวบ้านร้านตลาดทั่วไปเมื่อเห็นหนังสือปิดประทับตราเป็นหนังสือราชการก็นึกกลัว การที่มีการคัดลอกหนังสือราชการที่อ่านได้ความชัดเจนบ้างไม่ชัดเจนบ้างไปป่าวประกาศให้แก่ราษฎรตามหัวเมืองนั้น เป็นช่องทางให้ข้าราชการที่ทุจริตฉกฉวยโอกาสนี้ในการรีดนาทาเร้นราษฎรด้วยการประกาศคำไม่จริงต่างๆ บางพวกที่เป็นคนไม่ซื่อตรงถึงกับทำเอกสารราชการปลอมขึ้นมาก็มี และอ้างเป็นรับสั่งมาจากพระบรมมหาราชวังบ้าง

หรือพระราชวังบวรสถานมงคลบ้างเป็นที่เคื้อครื้อนุ่นวายไป ทำให้เสื่อมพระเกียรติยศระคายเคืองมาถึงเบื้องพระยุคลบาท ด้วยเหตุนี้จึงทรงพระราชดำริให้มีการจัดทำหนังสือราชกิจจานุเบกษาขึ้น

ประกาศอีกฉบับที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์สื่อสารแนวพระราชดำริที่สอดแทรกอยู่ในเนื้อความประกาศนั้นก็แสดงให้เห็นถึงการที่พระองค์ทรงได้รับอิทธิพลของแนวคิดเชิงเสรีนิยมมาจากกระแสของสากลโลกในสมัยนั้น ก็คือ **ประกาศให้เลือกพระราชครูลูกขุน พระมหाराชครูโปรหิต พระมหाराชครูมหิธร** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.186 – 188)

ตามธรรมเนียมในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจโดยสิทธิขาดในการสถาปนาผู้หนึ่งผู้ใดขึ้นดำรงตำแหน่งสำคัญทางราชการ ครั้นเมื่อมีเหตุให้ตำแหน่งพระราชครูลูกขุน พระมหाराชครูโปรหิต และพระมหाराชครูมหิธรนั้นว่างลง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกลับมิได้ทรงใช้พระบรมราชาสิทธิในการสถาปนาแต่งตั้งผู้หนึ่งผู้ใดขึ้นดำรงตำแหน่งสำคัญดังกล่าว กลับทรงพระราชดำริว่าตำแหน่งทั้งหลายนั้นเป็นตำแหน่งสำคัญของประเทศที่จะส่งผลต่อทุกข์สุขของราษฎร จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บรรดาข้าราชการทั้งหลายนั้นเลือกสรรผู้ที่จะมาดำรงตำแหน่งขุนนางทั้งสามนั้นเอง

แม้ว่าประกาศให้เลือกพระราชครูลูกขุน พระมหाराชครูโปรหิต พระมหाराชครูมหิธร จะไม่ได้มีส่วนหนึ่งส่วนใดของถ้อยความที่ระบุไว้อย่างชัดเจนว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริในเชิงเสรีนิยมอย่างไร แต่ก็ไม่สามารถปฏิเสธได้ว่าประกาศฉบับนี้เป็นเครื่องยืนยันที่แสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสื่อสารลงไปสู่บรรดาข้าราชการอย่างชัดเจนว่าพระองค์มิได้มีพระราชหฤทัยมุ่งหมายที่จะใช้พระราชอำนาจในการปกครองนั้น โดยสิทธิขาด แต่ทรงคำนึงถึงความต้องการของชนทุกหมู่ที่เกี่ยวข้อง แม้ว่าการเลือกตำแหน่งขุนนางทั้งสามจะยังมีใช้การเลือกตั้งตามครรลองของระบอบประชาธิปไตยสมัยใหม่ แต่ก็ เป็นเครื่องบ่งชี้ให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคำนึงถึงสิทธิของพลเมืองที่จะสามารถ “เลือก” บางสิ่งบางอย่างได้ตามความต้องการของตนเอง จากประกาศฉบับนี้จึงเป็นเครื่องยืนยันได้อีกชั้นหนึ่งว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศแต่ละฉบับขึ้นตามสถานการณ์ความเป็นไปที่เกิดขึ้นภายในประเทศเท่านั้น แต่ด้วยพระปรีชาญาณอันรอบของพระองค์นั้น ทำให้ทรงทราบความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นของโลกอย่างทันยุคทันสมัยยิ่ง จึงทำให้ประเด็นที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เป็นถ้อยพระวาจารับสั่งก็ดี หรือเป็นประกาศกฎหมายต่างๆ ทางราชการก็ดี จึงมักจะให้เห็นความสอดคล้องกับบริบทของโลกอย่างชัดเจนมากขึ้นกว่าแต่ก่อน

ข้อสังเกตอันสำคัญข้อหนึ่งจากความในพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับนี้คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประกาศพระองค์อย่างชัดเจนในถ้อยพระวาจาอันเป็นหมายรับสั่งว่าพระองค์จะทรงเคารพในวิจารณ์ญาณการตัดสินใจของทุกคน อย่างได้มีผู้ใดสงสัยหรือหวาดกลัวระแวงสิ่งหนึ่งสิ่งใดว่าพระองค์จะไม่พอพระราชหฤทัยใน “การออกเสียง” ของใครทั้งสิ้น ขอให้ทุกคนสบายใจที่จะทูลเกล้าฯ เสนอชื่อใครก็ได้ที่เหมาะสมจะเข้ามาดำรงตำแหน่งขุนนางสำคัญดังกล่าว นับว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงสื่อสารเฉพาะข้อราชการเท่านั้น แต่ยังทรงใช้โอกาสในการพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับนี้สื่อสารแนวพระราชดำริและ “ความเป็นพระองค์เอง” ของพระองค์ให้แก่พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางทั่วไปได้มีโอกาสรับรู้ด้วย

ประกาศเรื่องที่ว่าด้วยประเด็นการสื่อสารเกี่ยวกับการเมืองการปกครองที่ยกมาข้างต้นนั้น จึงพอจะเป็นตัวอย่างเครื่องยืนยันได้ว่าประกาศพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นมิได้เกิดขึ้นโดยเลื่อนลอยปราศจากที่มาที่ไป หรือเกิดขึ้นตามพระราชหฤทัยส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เกิดขึ้นจากน้ำพระราชหฤทัยของพระองค์ที่มีพระราชดำริที่จะสื่อสารให้ผู้ที่เกี่ยวข้องหรือประชาชนทั่วไปปรับทราบเหตุผลและภูมิหลังของการพระราชนิพนธ์ประกาศแต่ละฉบับ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศที่มีประเด็นการสื่อสารด้านการเมืองการปกครองขึ้นตามบริบทของสถานการณ์ที่เกิดขึ้น โดยแท้จริง

2.2 ประกาศพระราชนิพนธ์ที่มีประเด็นการสื่อสารด้านเศรษฐกิจ

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นรัชสมัยที่ถือว่ามิเหตุการณ์สำคัญที่พลิกโฉมหน้าของการเศรษฐกิจไทยไปตลอดกาลนั่นคือการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษ สนธิสัญญาฉบับนี้เป็นสนธิสัญญาทางการค้าที่ทำให้การค้ากับต่างประเทศของไทยที่แต่เดิมเป็นระบบการค้าแบบผูกขาดโดยภาครัฐนั้นเปลี่ยนเป็นการค้าเสรี สินค้าบางชนิดซึ่งเคยเป็นสินค้าต้องห้ามมิให้มีการค้าขายกันได้โดยสะดวก เช่น ข้าว หรือตบูนนั้นก็กลายเป็นสินค้าเสรีที่สามารถค้าขายได้ ด้วยเหตุดังนั้น เงินตราจึงได้เข้ามามีอิทธิพลต่อสังคมในทุกระดับ เพราะระบบเกษตรกรรมแบบยังชีพที่ทำกันภายในครัวเรือนนั้นเริ่มเปลี่ยนแปลงไปเป็นการผลิตเพื่อการค้า และระบบ Barter System ที่เคยใช้มาตั้งแต่สมัยโบราณนั้นไม่ได้รับการยอมรับในระดับการค้าสากลอีกต่อไป เพราะครัวเรือนต่างๆ ก็ถูกผนวกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของผู้ผลิตสินค้าเพื่อการส่งออกด้วย เมื่อเริ่มการผลิตเพื่อส่งออก และระบบเศรษฐกิจไทยได้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจโลก แล้วนั้น จึงส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงด้านความต้องการซื้อและความต้องการขายของสินค้าต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือข้าว มากมายอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อน (ประภัสสร บุญประเสริฐ, 2552, น.329) เมื่อสถานการณ์เป็นเช่นนี้ เป็นเหตุให้เกิดผลอันสำคัญสองประการภายในระยะเวลาหลังจาก

นั้นไม่นาน ประการแรกคือบรรดาชาติตะวันตกอื่นๆ เมื่อเห็นว่าอังกฤษประสบความสำเร็จในการทำสนธิสัญญาเช่นนั้นแล้ว ก็แสดงความประสงค์จากรัฐบาลของตัวว่าจะขอเข้ามาทำสนธิสัญญา เช่นที่ว่านี้บ้าง ดังนั้นจึงทำให้เศรษฐกิจไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขยายตัวอย่างกว้างขวางชนิดที่ไม่เคยมีปรากฏมาก่อน ในพัฒนาการทางเศรษฐกิจของไทย ประการที่สองคือเมื่อกรุงสยามและบ้านเมืองอื่นๆ เกิดพันธสัญญาทางการค้าและทางพระราชไมตรีต่อกันที่มีลักษณะเป็นไปในทางเสรี สอดคล้องกับค่านิยมของชาติตะวันตกในเวลานั้น จึงทำให้มีชาวตะวันตกมากมายเดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในกรุงเทพมหานครและหัวเมืองต่างๆ ภายในพระราชอาณาจักรเพิ่มขึ้นเป็นอันมากเพื่อดำเนินกิจการต่างๆ ที่สอดคล้องกับอาชีพของตัว เช่น การตั้งโรงสีไฟ และกิจการอุตสาหกรรมหนักอื่นๆ (คณัย ไชยโยธา, 2543, น.343 – 345 และประภัสสร บุญประเสริฐ, 2552, 544 – 549)

สภาวะเช่นนี้ย่อมนำไปสู่ปรากฏการณ์ใหม่ๆ ทางเศรษฐกิจของไทย คือเกิดความเปลี่ยนแปลงทางกลไกราคาของสินค้าต่างๆ โดยเฉพาะข้าวและสินค้าเกษตร เพราะฉะนั้นการเตรียมตัวของแต่ละครัวเรือนเพื่อวางแผนการผลิต บริโภค และการแลกเปลี่ยนสินค้านั้นจึงพลิกโฉมไปจากเดิมในระยะเวลาอันรวดเร็ว ราคาข้าวมิได้อิงแต่เฉพาะตลาดภายในประเทศเหมือนกับแต่ก่อน แต่ยังคงอิงจากความต้องการของตลาดโลกด้วย เช่นนี้เป็นต้น ประการถัดมาคือเมื่อระบบเศรษฐกิจมีความซับซ้อนมากขึ้น จึงนำไปสู่การขยายตัวของเมือง เพื่อให้การบริหารราชการแผ่นดินและการพัฒนาบ้านเมืองดำเนินไปได้โดยสะดวก จึงปรากฏว่ามีการปรับปรุงการเก็บภาษีประเภทต่างๆ มากขึ้นในรัชสมัยนี้ พร้อมกับกับการที่เงินตราได้แพร่หลายไปสู่สังคมทุกระดับ (หลวงวิจิตรวาทการ, 2544, น.70 – 84) ทั้งๆ ที่บางกลุ่มสังคมของไทยในสมัยนั้นอาจจะยังไม่คุ้นชินกับการใช้ระบบเงินตราในการแลกเปลี่ยน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการใช้เงินเหรียญอย่างตะวันตก ประการสุดท้ายคือการเดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานหรือทำการค้าของชาวตะวันตกอย่างกว้างขวางมากกว่าแต่ก่อน ก่อให้เกิดการปะทะและการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างวัฒนธรรมไทยกับวัฒนธรรมต่างชาติ สังคมไทยจึงต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่จากการเข้ามาของเทคโนโลยี อุตสาหกรรม ระบบเศรษฐกิจ และชาวตะวันตก (ประภัสสร บุญประเสริฐ, 2552, น.536 – 549 และหลวงวิจิตรวาทการ, 2544, น.157 – 168) ด้วยสภาวะประการต่างๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะที่ทรงเป็นผู้นำของสังคม จึงใช้ประกาศเป็นเครื่องมือหนึ่งในการสื่อสารเพื่อนำพาสังคมทุกระดับให้เกิดความเข้าใจต่อสิ่งต่างๆ ที่เปลี่ยนแปลงไป และสามารถปรับตัวเข้าสู่ความทันสมัยสอดคล้องกับสถานการณ์ได้มากขึ้น

ประกาศพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวข้องประเด็นด้านเศรษฐกิจครอบคลุมหัวข้อสำคัญที่เกี่ยวกับการสื่อสารในประกาศในพระบาทสมเด็จพระ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวข้องกับการเศรษฐกิจ การประกอบอาชีพของราษฎร ภาษี การค้าขาย กับต่างประเทศ พระบรมราโชบายและแนวพระราชดำริที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีต่อกิจการต่างประเทศ

สำหรับประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวข้องกับประเด็นสื่อสารด้านเศรษฐกิจ เฉพาะเท่าที่สามารถสืบค้นเวลาที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นได้ แสดงไว้ในตารางที่ 2 ตามลำดับต่อไปนี้

ตารางที่ 4.2 แสดงประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับประเด็นสื่อสารด้านเศรษฐกิจเป็นรายปีพุทธศักราช

ปี (พุทธศักราช)	ประกาศพระราชนิพนธ์
2394	ไม่ปรากฏประกาศเกี่ยวกับประเด็นสื่อสารด้านเศรษฐกิจ
2395	ไม่ปรากฏประกาศเกี่ยวกับประเด็นสื่อสารด้านเศรษฐกิจ
2396	ไม่ปรากฏประกาศเกี่ยวกับประเด็นสื่อสารด้านเศรษฐกิจ
2397	<ul style="list-style-type: none"> ประกาศพิมพ์โฆษณาพิทักษ์ภาษีอากร
2398	<ul style="list-style-type: none"> ประกาศว่าด้วยคนทำเงินแดง
2399	<ul style="list-style-type: none"> ประกาศว่าด้วยผู้ที่จะรับทำภาษีอากรต่างๆ ให้ทำเรื่องรายขึ้นตามกรม ประกาศว่าด้วยเขตที่ซึ่งฝรั่งจะเช่าหรือซื้อได้ ประกาศว่าด้วยการประพุดติดต่อฝรั่งเสอังกฤษและอเมริกัน ที่มาอยู่ในเมืองไทย ประกาศเตือนให้ราษฎรซื้อข้าว เพราะจะเปิดให้จำหน่ายออกนอกประเทศ ประกาศเรียกอากรมะพร้าว 3 ต้นสลึง ประกาศอนุญาตให้ชาวกรุงฯ รับจ้างฝรั่ง ประกาศว่าด้วยกลับตั้งอากรค่าน้ำและลดค่านาคูโค ประกาศพิทักษ์อากรค่าน้ำ ประกาศเตือนสติผู้ซื้อข้าวขายข้าว

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

ปี (พุทธศักราช)	ประกาศพระราชกฤษฎีกา
	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศให้ใช้เงินเหรียญนอก (ครั้งที่ 1) ● ประกาศเรื่องให้หนังสือคัมภีร์อักษรโดยพลการ
2400	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศตัดเดือนเรื่องซื้อข้าวขายข้าวในปีมะเส็ง ● ประกาศอนุญาตให้คนในบังคับสยามรับทำงานของกงสุลอังกฤษได้ ● ประกาศให้ใช้เงินเหรียญครั้งที่ 2 ● ประกาศพระราชบัญญัติให้ใช้เงินเหรียญนอก
2401	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศผูกปี่ข้อมือเงิน ● ประกาศเรื่องอากรเตาสุราที่กรุงเก่า ● ประกาศจ่ายเงินภาษีเข้าบำรุงพระนคร ● ประกาศตั้งภาษีน้ำตาลแยกเป็น 3 ราย ● ประกาศยกเงินทางข้าวค่านาปีแรก โคนสร้าง ● ประกาศกำหนดธรรมเนียมรับตราภูมิคุ้มห้าม ● ประกาศพิทักษ์ธรรมเนียมรับตัวคุ้มสัก ● ประกาศเรื่องภาษีพลู ● พระราชกระแสเลิกเก็บอากรตลาดเปลี่ยนเป็นเก็บภาษีโรงเรือน, เรือ, แพร ● ประกาศยกเลิกอากรตลาด ตั้งพิทักษ์ภาษีเรือ, โรงเรือน, ดึก, แพร ● ประกาศห้ามไม่ให้ช่วยคนในบังคับยุโรปมาเป็นทาส
2402	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศพิทักษ์อากรค่าน้ำให้เก็บตามเครื่องมือ
2403	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศให้ยกค่าปลาใบค่าน้ำมัน ● ประกาศพิทักษ์ราคาเงินเหรียญบาทแลเงินแป ● ประกาศร่างตราภูมิคุ้มห้ามค่านาแก่ไพร่หลวงบางเหล่าเป็นพิเศษ
2404	ไม่ปรากฏประกาศเกี่ยวกับประเด็นสื่อสารด้านเศรษฐกิจ

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

ปี (พุทธศักราช)	ประกาศพระราชกฤษฎีกา
2405	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศให้ชำระตัวเลขพระคลังสุกรัต ซึ่งไปแอบอิงอยู่ในกรมต่างๆ ส่งให้พระคลังสุกรัต ● ประกาศให้เก็บภาษีหัวเบียร์รวมอยู่ในบ่อน ● ประกาศให้ใช้กะแปะอัฐแลโสพลที่ทำขึ้นใหม่ ● ประกาศห้ามไม่ให้คืนกันเรื่องกะแปะอัฐโสพลจะใช้ไม่ได้ ● ประกาศห้ามมิให้นำอัฐโสพลลงที่พื้นแข็ง ๆ ● ประกาศขยายสถานที่จำหน่ายแลรับกะแปะอัฐแลโสพล
2406	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศพิกัคราคาทองแป ทศ พิศ พัดดิงส์ ● ประกาศพิกัคภาษีเรือ ตึก แพ โรงร้าน
2407	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศเดือนสติให้สงวนข้าวไว้ให้พอกินตลอดปี ● ประกาศพิกัคเงินเหรียญนอก ● ประกาศว่าด้วยแจกเบี้ยหวัดเป็นทองทศ ทองพิศ ทองพัดดิงส์ แทนเงิน ● ประกาศว่าด้วยเรื่องมีผู้ทำอัฐปลอม ● ประกาศด้วยเรื่องมีผู้ทำเงินปลอม ● ประกาศเพิ่มเติมเรื่องอัฐโสพลอ่อนแลบางไป ● ประกาศว่าด้วยเรื่องราคาข้าว ● ประกาศพระราชทาน โฉวทแก่ผู้ซื้อข้าวขายข้าว ● ประกาศให้ผู้ถูกให้อัฐปลอมนำมาทูลเกล้าฯ ถวาย ● ประกาศห้ามไม่ให้จำหน่ายข้าวออกไปนอกประเทศ ● ประกาศให้เรียกค่าธรรมเนียมเรือลูกค้าในเมืองที่มีกงสุลสยาม ● ประกาศตั้งกงสุลปรุสเสียน
2408	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศเรื่องเงินทำอัฐปลอม ● ประกาศไม่ให้พิกัคราคาข้าว ● ประกาศให้ตั้งที่เก็บภาษีอยู่กับด่าน ● ประกาศให้ใช้เบี้ยทองแดงซีกเสี้ยว ● ประกาศพิกัคภาษีน้ำมันมะพร้าว

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

ปี (พุทธศักราช)	ประกาศพระราชนิพนธ์
2409	<ul style="list-style-type: none"> ประกาศพิทักษ์ภักดิ์แพะ โรงเรือน ประกาศให้ใช้ทองแดงซีกเดียวซึ่งทำบางกว่าครั้งแรก ประกาศเรื่องจํานำเลขชายฝากกรรมสิทธิ์ที่ดิน
2410	<ul style="list-style-type: none"> ประกาศพระราชทานบรรดาศักดิ์พ่อค้าต่างประเทศ
2411	<ul style="list-style-type: none"> ประกาศเรื่องราชทูตไปเจริญทางพระราชไมตรี

เมื่อพิจารณาประกาศที่มีการพระราชนิพนธ์ออกมาในช่วง 4 – 5 ปีแรกของรัชกาล (ก่อนพ.ศ.2398) จะพบว่า แทบจะไม่มีประกาศที่เกี่ยวข้องกับการด้านเศรษฐกิจอยู่แล้ว หากแต่เมื่อพิจารณาประกาศที่พระราชนิพนธ์ขึ้นตั้งแต่พุทธศักราช 2399 เป็นต้นไป จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศที่เกี่ยวข้องกับการเศรษฐกิจเป็นจำนวนมากอย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากพุทธศักราช 2398 เป็นปีที่กรุงอังกฤษได้ส่งเซอร์ จอห์น เบาว์ริง เข้ามาทำสนธิสัญญาเบาว์ริง อันเป็นสนธิสัญญาทางการค้าทางการพระราชไมตรี สนธิสัญญาฉบับนี้ได้ส่งผลให้ระบบเศรษฐกิจไทยกลายเป็นระบบการค้าเสรี เพื่อขยายความให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศเกี่ยวกับการเศรษฐกิจอย่างสม่ำเสมอภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง จะยกตัวอย่างจากกลุ่มประกาศที่ว่าด้วยเรื่องข้าวขึ้นเป็นตัวอย่างประกอบการอธิบาย

การพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้มีการเปิดระบบการค้าเสรีกับชาติตะวันตกนั้น ส่งผลให้การค้าของไทยขยายตัวขึ้นอย่างกว้างขวางอย่างไม่เคยมีมาก่อน สินค้าบางชนิดเช่น ข้าว ซึ่งไม่เคยเป็นสินค้าส่งออกหลักก็กลายมาเป็นที่ต้องการของชาวต่างประเทศ ราคาข้าวจึงพุ่งสูงขึ้นตามหลักของกลไกราคา จนเป็นเหตุให้มีราษฎรบางคนต้องซื้อข้าวที่มีราคาแพง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระราชนิพนธ์ ประกาศเตือนสติผู้ซื้อข้าว ขายข้าว (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.118 – 119) ในปีพุทธศักราช 2399 ความสำคัญตอนหนึ่งว่า

“...ในปีมะโรงนักษัตริย์รัฐศกนี้ฝนงามดีข้าวในนามิผลบริบูรณ์ทุกตำบล จนเล่าลือไปถึงคนต่างประเทศฯ จัดเรือกำปั่นเข้ามาซื้อข้าวมากหลายลำ ได้บรรทุกข้าวในกรุงเทพฯ ออกไปมากแล้ว บัดนี้ราคาข้าวก็ขึ้นไปเพราะต้นกันซื้อต้นกันขาย ฝ่ายเรือลูกค้าต่างประเทศก็ยังมีเข้ามามากเพื่อจะซื้อข้าวออกไปไม่น้อยลง ถ้าในปีมะเส็งนักษัตริย์คนพสกฝนงามดีอยู่เหมือนอย่างปีนี้ ข้าวก็จะไม่ขาดสนแก่พลเมืองฝ่ายไทย ถ้าฝนไม่งามดีข้าวก็จะขึ้นราคาแพงมากไป เพราะฉะนั้นข้าราชการแล

ราษฎรผู้ใดๆ ซึ่งไม่ได้ทำนา ฤๅมีข้าวอยู่แต่น้อย จะใช้สอยไม่พอชั่วปีในปีมะเส็งนพคนั้น เมื่อกล่าว
ว่าปีใหม่ข้าวจะแพง ก็ให้เร่งจัดซื้อเสียโดยเร็วแต่เวลาซึ่งถูกอยู่นี้ ให้พอการที่จะใช้สอยของตัว ถ้าใน
ปีใหม่ฝนงามดี ข้าวงามเหมือนในปีนี้ข้าวที่ได้ซื้อไว้ก็จะไม่เสียเปล่า ได้จำหน่ายไปแก่ลูกค้าที่ซื้อข้าว
ขายแล้วซื้อข้าวใหม่ต่อไป จงรีบซื้อข้าวเก็บไว้ใช้กินแต่เมื่อราคาข้าวยังไม่แพงนัก อย่าให้ตื่นกันซื้อ
เมื่อฝนแล้งเมื่อข้าวแพงดังแต่ก่อนเลย ...

... อนึ่งผู้ที่เกียจคร้าน ไม่ได้ทำนาซื้อข้าวเขากิน ก็อยากแต่จะให้ราคาข้าวถูกอยู่
เสมอไป ราษฎรที่ทำนาถ้าขายข้าวได้ราคาถูกนักไม่สมกับแรงเหนื่อยก็จะทอดทิ้งไร่นาไปทำการ
อื่นๆ เสีย เพราะฉะนั้นจึงทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้ราษฎรขายข้าวแก่คนนอกประเทศเพื่อจะให้
ราษฎรได้ผลประโยชน์ตามสมควร ...”

ประกาศฉบับนี้เดือนสติว่าให้รีบซื้อข้าวเสียดังแต่ตอนที่ข้าวราคายังไม่แพง อย่ารอ
ให้ไปถึงช่วงเทศกาลปีใหม่ซึ่งในเวลานั้นตรงกับเดือนเมษายนซึ่งจะเป็นฤดูแล้ง ราคาข้าวก็จะแพง
ขึ้นไปเป็นอันมาก และในขณะที่เดียวกับ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงให้ความสำคัญ
กับอาชีพชาวนา เนื่องจากมีพระราชดำริเห็นว่า ราษฎรของพระองค์ต่างก็มีความประสงค์ที่จะให้
ราคาข้าวขึ้นถูก แต่หากว่าเมื่อราคาข้าวถูกแล้วก็คงจะไม่มีใครอยากเป็นชาวนา จะพากันละทิ้งไร่นา
ของตนไปประกอบอาชีพอื่นๆ เสียก็จะเป็นคุณ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระ
บรมราชานุญาตให้ราษฎรสามารถขายข้าวให้แก่คนนอกประเทศได้เพื่อให้ได้ราคาตามสมควร
ต่อจากนั้นเมื่อขึ้นปีพุทธศักราช 2400 ยังทรงพระราชนิพนธ์ ประกาศตักเตือนเรื่องซื้อข้าวขายข้าวปี
มะเส็ง (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.129 – 130) อันมีความสำคัญตอนหนึ่งว่า

“... ให้ประกาศแก่ราษฎรให้ทราบทั่วกันว่า เมื่อปีมะโรงอุศก (พ.ศ.2399) นั้นฝน
ต้นปีมีมากผิดปกติ จึงได้เกรงว่าฝนกลางปีจะแล้ง ราษฎรจะตื่นกันซื้อข้าว ราคาข้าวจะแพงขึ้น
ราษฎรที่ยากจนจะได้ความลำบาก จึงทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ปิดข้าวเสีย
แต่ต้นมือ มิให้คนนอกประเทศซื้อข้าวบรรทุกออกไปนอกพระราชอาณาเขต ตั้งแต่เดือน 5 มาจนถึง
เดือน 9 ครั้นเห็นว่าฝนกลางปีตกมากบริบูรณ์ดี ข้าวงามทั่วกันทุกตำบลแล้ว จึงให้เปิดข้าวจำหน่าย
ขายไปนอกประเทศ เพื่อจะให้ชาวนาไม่เกียจคร้านทิ้งการทำนาเสีย และได้มีน้ำใจทำนาให้มาก
และให้เป็นประโยชน์แก่ลูกค้าวานิชต่างประเทศ เพราะเป็นมนุษย์เหมือนกัน ความนั้นเล่าลือไปถึง
ต่างประเทศๆ จึงได้จัดเรือเข้ามาซื้อข้าวในกรุงเทพมหานคร บรรทุกออกไปมากหลายลำ แต่เลือก
ซื้อข้าวที่งามเป็นข้าวนาสวน ข้าวนาเมืองเพชรบุรี ข้าวหางมา ด้วยเห็นว่าเป็นข้าวอย่างดี และข้าวนา
ทุ่งนั้น ได้ซื้อขายกันอยู่แต่ในประเทศนี้โดยมาก

ครั้นปลายปีมะโรงอุศกตั้งแต่เดือน 3 มาจนถึงเดือน 5 (ปีมะเส็ง) ต้นเดือน ฝนตก
ชุกมากนักผิดปกติ ควรจะเกรงว่ากลางปีฝนจะแล้ง ครั้นจะประกาศให้ปิดข้าวเสียแต่บัดนี้ ลูกค้า

ต่างประเทศก็ยังนิยมยินดีจะซื้อข้าว คนที่ขายข้าวก็ยังกำลังที่จะยินดีได้ช่องขายไม่วายลง ราคาข้าวก็ยังไม่ขึ้น ไม่แพงนัก ยังไม่มีเหตุที่ควรจะห้าม จึงยอมให้ได้ซื้อขายกันอยู่ยังไม่ห้าม ถ้าใครกลัวว่าข้าวจะแพงในกลางปีเพราะเห็นว่าฝนจะน้อย ก็ให้รับซื้อข้าวไว้ให้พอแต่เมื่อข้าวยังถูกอยู่ ฝ่ายชาวนาเล้าก็อย่าประมาท ที่ใดๆ เป็นที่ลุ่มที่เลนมีน้ำในฝนต้นมือพอจะทำได้ ให้รับจัดแจงลงมือทำนาข้าว หางม้าข้าวไร่ลงไว้ให้จงมากแต่ในต้นฤดูฝนนี้ เมื่อกลางปีฝนไม่แล้งเหมือนปีหลังข้าวนาสวนนาทุ่งก็จะได้ผลบริบูรณ์ดี ข้าวหางม้าที่ทำไว้จะได้เป็นสินค้าแก่คนนอกประเทศได้ราคาดีกว่าข้าวนาทุ่ง ถ้าเมื่อปลายปีฝนน้อยไปจึงจะได้ปีดข้าว ห้ามมิให้จำหน่ายออกไปนอกประเทศ เพื่อจะให้ราษฎรทั้งปวงไม่ได้รับความเดือดร้อนขัดสน จะได้เป็นสุขทั่วกัน ...”

ประกาศฉบับนี้ประกาศฉบับนี้สะท้อนให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล็งเห็นถึงสถานการณ์ข้าวที่จะเกิดขึ้นในปีใหม่ (คือ พ.ศ.2400 ณ เวลานั้น) จึงได้ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับนี้เอาไว้เพื่อสื่อสารให้ประชาชนได้ป้องกันปัญหาที่จะเกิดขึ้นจากการ “ปีดข้าว” คือการขนส่งข้าวออกไปนอกประเทศเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศที่ทำให้ผลผลิตข้าวลดน้อยถอยลง ประกาศฉบับนี้มีข้อความขยายความขึ้นละเอียดกว่าประกาศที่มีเนื้อหาใกล้เคียงกันที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นในปีก่อนหน้า แต่มีลักษณะเนื้อหาใกล้เคียงกัน คือให้ราษฎรทั่วไปรู้จักการวางแผนการซื้อข้าวในช่วงที่ราคายังไม่สูง ประกาศฉบับดังกล่าวที่ยกมานี้ก็เป็นประกาศอีกหนึ่งฉบับที่แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศหลายฉบับขึ้นสอดคล้องกับสถานการณ์บ้านเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงไป และประกาศหลายฉบับนั้นก็ยังเป็นเครื่องเตือนใจในการใช้ชีวิตของราษฎรทั่วไป เพราะได้มีพระราชดำริพยากรณ์เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นเอาไว้ก่อนหน้าด้วยพระปรีชาญาณที่ประกอบด้วยตรรกะและเหตุผลอันสมควรแก่กาลสมัย

พุทธศักราช 2407 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศขึ้นสองฉบับ ฉบับหนึ่งคือ ประกาศว่าด้วยเรื่องราคาข้าว (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.408) ซึ่งมีความตอนหนึ่งว่า

“...ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันทั้งในกรุงนอกกรุง ว่าปีนี้ฝนแล้งน้ำน้อยราษฎรตื่นกันซื้อข้าวราคาแพงตามใจผู้มีเข้าอยากได้เงิน ผู้กลัวอดอยากซื้อข้าวไว้ ก็การเรื่องนี้ในพระเจ้าแผ่นดินไม่ขัดขวางอะไร โปรดฯ ให้ตามแต่ใจราษฎรจะซื้อขายกัน ไม่ได้ห้ามปรามพิกักคกราคาคูมเหงอย่างหนึ่งอย่างใด ถ้ามีผู้ใดไปอ้างรับสั่งวังหลวงก็ดีวังหน้าก็ดี ว่าพิกกราคาเข้าห้ามไม่ให้ขายแพงขู่เข็ญผู้ขายเข้าก็อย่าได้เชื่อเลย ให้จับตัวเอามาส่งกรมพระนครบาล โดยมีพวกฟ้องไปมากจับไม่ได้ ให้รู้จักหน้ารู้จักชื่อไว้แล้วมาฟ้องจะทำโทษให้ ...”

ประกาศฉบับดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงแนวพระราชดำริว่าการค้าขายควรจะปล่อยให้ไปไปตามกลไกราคาโดยที่ภาครัฐไม่จำเป็นต้องเข้าไปมีนโยบายแทรกแซงจัดการมากนัก ซึ่งสอดคล้องกับหลักเสรีนิยมทางการค้าซึ่งเจริญขึ้นอย่างมากในโลกตะวันตก พร้อมกันนี้ในปีเดียวกันยังทรงพระราชนิพนธ์ประกาศเกี่ยวกับเรื่องข้าวฉบับที่สองคือ **ประกาศพระราชทานโอวาทแก่ผู้ซื้อข้าว ขายข้าว** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.409 – 411) ประกาศฉบับหลังนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสื่อสารแนวพระราชดำริว่าเมื่อข้าวเกิดราคาแพงขึ้นแล้วก็จะทำให้บรรดาผู้ยากจนเจ็บใจไม่มีอันจะกินไปลกซิงวิ่งราว ประพฤติตนเป็นโจรขโมยเป็นจำนวนมากทำให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อน หากแม้ว่าพ่อค้าข้าวไม่โก่งราคาข้าวให้สูงมากจนเกินไป ก็จะยังพอให้บรรดาคนยากคนจนได้มีโอกาสซื้อข้าวกินได้ในราคาที่เป็นธรรม เมื่อมีกินแล้วก็ไม่ต้องประพฤติผิดเป็นประการต่างๆ จะเห็นได้ว่านอกจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชนิพนธ์ประกาศแต่ละฉบับขึ้นตามสถานการณ์ของบ้านเมืองแล้วยังทรงเข้าพระราชหฤทัยถึงผู้คนทุกกลุ่มที่ทรงมุ่งเน้นที่จะสื่อสารด้วย นอกจากนี้ยังทรงมีพระราชวิจรรณญาณที่ละเอียดรอบคอบอย่างยิ่งในการให้เหตุผล ที่มีลักษณะการเกิดขึ้นของเหตุการณ์ต่างๆ ที่เป็นเหตุและผลกันด้วย ดังความตอนหนึ่งว่า

“... มีพระบรมราชโองการมารพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดพระราชทานโอวาทความสั่งสอนเตือนสติแก่ผู้ซื้อข้าวขายข้าวทั้งปวง เพราะผู้ซื้อที่ตื่นซื้อนัก เพราะผู้ขายที่ตื่น ใ้ราคาแพงจึงวิ่งวายนไปต่างๆ ผู้ซื้อนั้นหากินด้วยการอื่นแลผู้อาศัยบ้านเรือนท่านผู้อื่นอยู่ ไม่มีที่เอาไว้เข้าเป็นยั้งจนสะสมไว้ คือลูกค้าชาวเรือชาวแพ แลผู้อาศัยวังเจ้าบ้านขุนนางแลอื่นๆ พวกนี้ ยามเมื่อราคาเข้าเป็นปรกติก็ซื้อข้าวสารกิน แต่ลูกค้าชาวเรือชาวบกที่บรรทุกระเบือเล็กแลหาบข้าวสารขายถึงที่อยู่ของตัว ไม่ได้ไปเที่ยวซื้อหาไกลๆ ห่างที่อยู่ของตัวเลย ก็บัดนี้ฝนแล้งนาไม่มีผล คนก็ตื่นกันกลัวเข้าจะแพงซิงกันซื้อข้าวมาก ผู้ขายข้าวอยากได้เงินมาก เห็นเป็นครั้งเป็นคราวที่จะ ใ้ราคาสูงได้แล้วก็ขึ้นราคาไป ที่จริงนั้นข้าวปีหลังก็ยังมีเหลืออยู่มาก ถ้าข้าวมีน้อยแล้วผู้ขายก็จะกลัวอดที่ไหนดก็จะขายให้ เพราะอยากได้เงินจึงขาย แต่เพราะตื่นกันซื้อมากมายอยากได้เงินมากก็ขึ้นราคาไป ก็ฝ่ายผู้ซื้ออยากซื้อแต่ถูกก็คิดไปตามใจเป็นพาล อยากจะให้ผู้มีอำนาจไปคุมหงษ์มุ้งขึ้นใจ ให้ผู้ขายๆ แต่ราคาต่ำๆ ก็ซึ่งจะทำอย่างนั้นไม่ควร เมื่อเป็นดังนั้นผู้มีเข้าอยู่กลัวจะถูกข่มขู่ขึ้นใจให้ขายราคาต่ำ ก็จะทำกันกักข้าวเสีย ผู้ที่ไม่มีข้าว ไม่มีที่ซื้อจะมีพากันอดฤฯ เมื่ออดแล้วจะมาร้องให้ผู้มีอำนาจที่ตัวขอให้ข่มขู่ผู้ขายข้าวให้ขายแต่ถูกนั้น ให้ไปเที่ยวค้นปล้นแย่งเจ้าของข้าวมาแจกให้ตัวฤฯ ผู้มีอำนาจมีบุญไม่ควรจะเป็นข้าศึกแก่ผู้หาความผิคมิได้ เพราะฉะนั้นจึงสั่งสอนมาว่า ผู้ที่จะซื้อข้าวจะซื้ออย่างๆ อยู่อย่างก่อนๆ ไม่คิดค้นผ่อนด้วยความอดสาหะบ้าง ผู้ขายข้าวก็คงจะขึ้นราคาสูงไป ก็ถ้ามาขึ้นราคาสูงแล้วอย่าพากันตื่นซื้อ ถึงกลัวจะไม่มีข้าวกิน ก็อดสาหะ ไปไกลๆ

หน่อยหนึ่ง คืออย่าซื้อแต่พวกเร่ขาย ไปขอซื้อขอป็นเอาแต่โรงสี โรงไรขายแพงเหมือนกับพวกเร่ขายก็อย่าซื้อ โรงไรขายถูกลงมาหน่อยหนึ่งจึงซื้อ พวกเร่ขายฤโรงไรที่ขายแพง เมื่อไม่มีผู้ซื้อฤผู้ซื้อน้อยไปทนไม่ได้ก็จะลดราคาลงมาเองไม่ต้องข่มขู่ดอก อย่างหนึ่งแต่ก่อนเมื่อมีโรงสีข้าวสารขายยังน้อยอยู่ ตามบ้านเรือนต่างๆ จนในพระบรมมหาราชวังแลพระบรมราชวัง ก็มีกระเบื้องแลครกตำข้าวแทบทุกเหย้าเรือน กลางวันฤบ่ายแล้วนายก็ใช้ให้บ่าวตำ ครกละสากข้างสองสากข้าง แล้วก็ฝัดเป็นข้าวสารรอกหม้อทีเดียว เห็นเป็นคังนั้นมาแต่ก่อนนาน ก็เดี๋ยวนี้เพราะโรงสีข้าวมีขึ้นมาก ครกกระเบื้องจึงสาบสูญไป เหมือนกับหีบแลในบ้นฝ้ายแลที่ทอผ้า ก็เมื่อชาวต่างประเทศต่างเอาผ้ามาขายเอาค้ามาจำหน่ายมาก จนราคาถูกไปกว่าค้าที่บ้นฝ้ายที่ทอในเมืองนี้ การหีบฝ้ายคิดฝ้าย บ้นฝ้าย ทุกหนทุกแห่งก็อันตรายหายไประยะหนึ่ง ยังมีอยู่บ้างแต่ทอผ้าก็เอาค้าเมืองนอกมาทอ ก็ในกาลบัดนี้พวกที่ล่องข้าวเปลือกแขวงกรุงเก่ามาขาย แลมาส่งโรงสีแลบ้านผู้มีฐานะโดยมาก คนที่คับแคบเล็กน้อยแต่ก่อนเคยตำข้าวกินแทบทุกเวลาก็ไม่มีใครตำข้าวกิน พวกกันตื่นซื้อข้าวสารรำไป ก็เป็นเหตุให้ผู้ขายเข้าได้ใจกำเริบโก่งราคาไป ก็ถ้าแผ่นดินผู้ไม่ยอมซื้อราคาแพงหาครกหาสากขึ้นอย่างก่อนให้หลายแห่ง แลไปขอซื้อขอป็นข้าวเปลือกจากเรือข้าว ฤไปซื้อมาแต่ชานาใกล้ฤไกลตามแต่จะไปได้ ถึงจะยากลำบากก็อุตสาหะทนเอาหน่อยหนึ่ง ไปซื้อเอาข้าวเปลือกมาเก็บไว้ในเหย้าเรือนพอตำกิน ไปในเดือนหนึ่งสองเดือน ผ่อนผันไปจนให้คนขายเห็นว่าไม่สู้ตื่นซื้อแล้วราคาข้าวก็จะค่อยลดลง ถ้าผู้ซื้อเข้ากินฟังคำสั่งสอนนี้อุตสาหะทำตามบ้างหลายๆ ราย ผู้ขายก็เห็นจะโก่งราคาขายไปไม่ได้ดอก ก็จะเอากำไรแต่น้อยเข้าต้องลดราคาลงมาเอง อันนี้เป็นโอวาทสั่งสอนแก่ผู้ซื้อข้าว ฝ่ายผู้ขายข้าวนั้นก็จงฟังคำสั่งสอนบ้าง การที่ฝนแล้งในปีชวดคชศกนี้ทั้งปี ก็เป็นครั้งเป็นคราวอยู่ ที่คนจะตื่นซื้อข้าวด้วยราคาแพงไปจนฝนปีใหม่ ผู้ขายข้าวในแผ่นดินปัตยุบันนี้ทั้งชานาแลชาวล่องข้าวขาย แลชาวโรงสีแลพวกบรรทุกเข้าสารไปเที่ยวเร่ขาย ก็ได้เงินทองมีกำไรมากกว่าแผ่นดินก่อนที่เป็นหนี้เป็นสินแต่ก่อนก็หลุดไปมากหลายรายรู้ด้วยด้วยกัน คนทั้งบ้านทั้งเมืองก็สำคัญว่าพวกขายข้าวมีทรัพย์สมบัติกว่าแต่ก่อน ก็ครั้งนี้จะพากันตน โก่งราคาเข้าให้สูงมากนั้ไป ผู้ซื้อที่เป็นคนซื้อๆ มีทรัพย์สมบัติอยู่บ้างไม่มีข้าวกินก็จะซื้อไปได้ แต่ผู้ที่ยากจนเจียมใจ ไม่มีเงินจะซื้อแพงๆ แลใจเป็นพาลก็มีเป็นอันมาก ถึงจนถึงยากก็ค้งต้องกินข้าว ก็เมื่อไม่มีข้าวจะกิน ไม่มีเงินจะซื้อข้าวกิน ก็จะพากันเป็นโจรเป็นผู้ร้ายประพฤติกการผิดๆ วนวายไปต่างๆ ก็เมื่อผู้ขายข้าวแลเจ้าของข้าวที่มีข้าวอยู่ฤที่เขารู้ว่ามีทรัพย์อยู่ฤได้เงินไปมาก อยู่ในที่เปลี่ยวฤไปในที่เปลี่ยว จะถูกโจรผู้ร้ายปล้นชิงวิ่งสดมภ์ ถึงจะไว้ใจอำนาจแผ่นดินว่าจะเป็นที่พึ่งคุ้มครองรักษา ก็คิดดูให้คิดเถิดว่าถ้าจะสุกก็จะใหม่ก็ถ้าแผ่นดินผ่อนผันขายไป อย่าพากันตื่นขายเอากำไรให้มากนั้ ทำให้ผู้ซื้อยินดีซื้ออยู่ จะได้ขายข้าวแลบรรทุกข้าวไปขายโดยสะดวกสบาย ไม่มีอันตรายต่างๆ คิคการยาวรักษาตัวบ้าง อย่าเห็นแก่แต่จะ

ได้อันหนึ่งจะมีเมตตากรุณาแก่คนยากคนจน ถ้าเห็นว่าขาดสนข้าวแล้ว ก็เลือกหน้าขายเอากำไรแต่น้อย บ้าง เอาใจผู้ซื้อไว้อย่าให้เข้าพวกผู้จะคิดร้ายแก่ตัวจึงจะดี อันนี้เป็นโอวาทสั่งสอนแก่คนผู้ขายข้าว ...”

จะเห็นได้ว่าตั้งแต่สังคมไทยถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจโลก ด้วยสนธิสัญญาเบาว์ริง ประเด็นเรื่องข้าว เช่น การซื้อขายข้าวภายในพระราชอาณาจักร หรือการซื้อขายข้าวระหว่างประเทศ ก็ดูจะเป็นประเด็นที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงมี มาตรการนโยบายเรื่องต่างๆ ผ่านประกาศครั้งแล้วครั้งเล่า บ้างก็เป็นประกาศขยายความ และบ้างก็เป็น ประกาศที่ต่อทรงพระราชนิพนธ์ซ้ำ ดังเช่น ประกาศว่าด้วยเรื่องราคาข้าว ที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้น ในปีพุทธศักราช 2407 นั้น แม้ว่าต่อทรงพระราชนิพนธ์เอาไว้ชัดเจนว่ารัฐจะไม่มี การเข้าไปก้าวก่าย แทรกแซงกลไกราคาข้าว และรัฐมีนโยบายปล่อยให้ราคาข้าวเป็นไปตามกลไกราคาโดยเสรี แต่ก็ยัง ปรากฏว่ามีบุคคลต่างๆ แอบอ้างรับตั้งราชการไปข่มเหงตั้งพิกัดราคาข้าวคราคาผู้ขายข้าวให้ได้รับความเดือดร้อนเป็นอันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งปีที่ฝนแล้งน้ำน้อยและข้าวจำเป็นต้องมีราคาสูงขึ้น ตามหลักเศรษฐศาสตร์ จึงทำให้ในปีพุทธศักราช 2408 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้อง ทรงพระราชนิพนธ์ ประกาศไม่ให้พิกัดราคาข้าว (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.436 – 437) ขึ้นเพื่อสื่อสารประเด็นดังกล่าวให้ราษฎรได้รับทราบ ความสำคัญตอนหนึ่งว่า

“... มีพระบรมราชโองการมารพระบัณฑูรสรุสิงหนาท ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันทั้ง ในกรุงนอกกรุงว่าปีนี้ฝนแล้งน้ำน้อย ราษฎรตื่นกันซื้อข้าวราคาแพง ตามใจผู้มีข้าวอยากได้เงิน ผู้ กลัวอดอยากซื้อข้าวไว้ ก็การเรื่องนี้ในพระเจ้าแผ่นดินไม่ขัดขวางอะไร โปรดให้ตามแต่ใจราษฎรจะซื้อ ขายกัน ไม่ได้ห้ามปรามพิกัดคราคาข่มเหงอย่างหนึ่งอย่างใด ถ้ามีผู้ใดไปอ้างรับตั้งวังหลวงก็ตีวังหน้า ก็ดี ว่าพิกัดราคาข้าวห้ามไม่ให้ขายแพงขู่เข็ญผู้ขายข้าว ก็อย่าได้เชื่อเลย ให้จับเอาตัวมาส่งกรมพระนครบาล โดยมีพวกฟ้องไปมากจับไม่ได้ให้รู้จักหน้ารู้จักชื่อไว้แล้วมาฟ้อง จะทำโทษให้ ...”

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าสนธิสัญญาเบาว์ริงถือเป็นพลิกโฉมเศรษฐกิจของไทยให้ เปลี่ยนไปกว่าแต่ก่อน เพราะฉะนั้นประเด็นที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสื่อสารอยู่ใน ประกาศพระราชนิพนธ์จึงมิได้จำกัดอยู่เฉพาะแต่เรื่องข้าวเท่านั้น แต่ยังคงรวมถึงแนวทางการ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวไทยและชาวต่างชาติที่เข้ามาประกอบอาชีพหรือค้าขายอยู่ในแผ่นดินสยาม เวลานั้นด้วย จึงจะยกตัวอย่างประกาศเรื่องอื่นๆ ที่อยู่ในขอบเขตของประเด็นการสื่อสารด้าน เศรษฐกิจขึ้นประกอบการอธิบายเพิ่มเติม ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล็งเห็นว่า ความแตกต่างทางวัฒนธรรม นั้นอาจจะทำให้ชาวไทยและชาวตะวันตกเกิดความบาดหมางกันได้ จึงได้ทรงพระราชนิพนธ์ ประกาศว่าด้วยการประพุดตีต่อฝรั่งเศส อังกฤษ แลอเมริกันที่มาอยู่เมืองไทย ดังที่ได้เสนอไว้แล้ว ก่อนหน้านี้เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติต่อชาวตะวันตกอย่างมีอารยะ นอกจากนี้ยังได้ทรงตรา

ประกาศว่าด้วยเขตที่ซึ่งฝรั่งจะเช่าหรือซื้อได้ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.95 – 97) เพื่อให้ชาวตะวันตกได้รับทราบถึงสิทธิของตนต่อการเช่าหรือซื้อที่ดินในพระราชอาณาเขต และเมื่อมีกิจการของชาวตะวันตกเจริญขึ้นในสยาม จึงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ราษฎรสามารถรับจ้างชาวตะวันตกได้ ดังความปรากฏใน **ประกาศอนุญาตให้ชาวกรุงฯ รับจ้างฝรั่งได้** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.106 – 107) และ**ประกาศอนุญาตให้คนในบังคับสยามรับทำงานของกงสุลอังกฤษได้** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.130 – 131)

และเมื่อปริมาณการค้าระหว่างประเทศมากขึ้นอันเป็นผลมาจากการเปิดเสรีทางเศรษฐกิจ จึงปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงใช้ประกาศเป็นเครื่องมือในการสื่อสารเพื่อสยบข่าวลือที่เกิดขึ้นด้วย เพราะปริมาณการค้าที่เพิ่มมากขึ้นนั้นทำให้ชาติตะวันตกต้องบรรทุกสินค้าลงเรือขนาดใหญ่ อันอาจทำให้ราษฎรทั่วไปเกิดความตื่นตระหนกได้ว่าจะเกิดสงครามกับชาติตะวันตกขึ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงพระราชนิพนธ์**ประกาศห้ามไม่ให้คนตื่นข่าวเรื่องเรือรบไปมา** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, 109 – 111) เพื่อไม่ให้ราษฎรตื่นตกใจกับเรื่องดังกล่าว นอกจากนี้ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการใช้เหรียญต่างประเทศในการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการได้ ดังความปรากฏใน **ประกาศให้ใช้เงินเหรียญนอก (ครั้งที่ 1)** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.119) ความทราบถึงเบื้องพระยุคลบาทพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า การเปิดเสรีทางการค้านั้น ยังมีราษฎรจำนวนหนึ่งเกิดความไม่คุ้นชิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการต่างๆ ด้วยเงินเหรียญจากชาวต่างชาติ แม้ว่าจะมีประกาศเรื่องเงินเหรียญนี้ขึ้นมาแล้วฉบับหนึ่ง แต่ความไม่คุ้นชินของราษฎร เช่นที่ว่านั้นก็ยังทำให้เกิดอุปสรรคต่างๆ ในการค้าขาย จึงทรงพระราชนิพนธ์ **ประกาศให้ใช้เงินเหรียญนอก (ครั้งที่ 2)** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.138 – 139) ขึ้น และแสดงแนวพระราชดำริว่าทรงเล็งเห็นถึงประโยชน์ของการใช้เงินเหรียญในการค้าขายทั่วไป เพราะจะทำให้การเศรษฐกิจของประเทศเจริญ เช่นเดียวกับบ้านเมืองอื่นๆ ที่ได้มีการค้าขายกับชาติตะวันตกอย่างกว้างขวางมาก่อนหน้านี้แล้ว

2.3 ประกาศพระราชนิพนธ์ที่มีประเด็นการสื่อสารด้านสังคมและวัฒนธรรม

ความเปลี่ยนแปลงในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะด้านการเมืองการปกครองและด้านเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงความเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรมอีกด้วย เมื่อสังคมไทยต้องเผชิญกับความเป็นตะวันตกที่หลั่งไหลเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตมากขึ้น การเลือกรับปรับวัฒนธรรมตะวันตกบางประการ เช่น องค์ความรู้ด้านวิทยาการต่างๆ หรือวิถีคิดในเชิงเหตุและผลตามระเบียบวิธีทางวิทยาศาสตร์ที่มีความทันสมัยจึงเป็นเรื่องสำคัญ อย่างไรก็ตาม การดำรงรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาช้านานและควรแก่การ

อนุรักษ์นั้นก็เป็นเรื่องสำคัญด้วย (ไชยันต์ ไชยพร, 2561, น.3 – 8 และสาระ มีผลกิจ, 2555, น.158 - 197) เพราะฉะนั้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเป็นช่วงเวลาที่ยังคงต้องเลือกรับของใหม่ และรักษาของเก่า เพื่อดำรงสังคมให้อยู่รอดปลอดภัยได้ตามกลางลัทธิจักรวรรดินิยมในช่วงนั้น

ประกาศพระราชนิพนธ์ที่มีประเด็นการสื่อสารด้านสังคมและวัฒนธรรมนั้นสามารถแบ่งเป็นประเด็นแยกย่อยได้หลายประเด็นด้วยกัน สำหรับในการศึกษาครั้งนี้จัดประเด็นย่อยการสื่อสารของประกาศพระราชนิพนธ์ออกเป็น 4 ประเด็นด้วยกัน คือประเด็นเกี่ยวกับคุณภาพชีวิต ประเด็นเกี่ยวกับการพระศาสนา ประเด็นเกี่ยวกับภาษาและวัฒนธรรม และประเด็นเกี่ยวกับการพระราชสำนัก ทุกประเด็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นตามสถานการณ์บ้านเมืองที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เว้นไว้แต่ประเด็นเกี่ยวกับภาษาและวัฒนธรรม ที่จะมีการประกาศเกี่ยวกับมหาสงกรานต์ในแต่ละปี เป็นสิ่งที่สามารถคาดการณ์และวางแผนล่วงหน้าไว้ก่อนได้ ซึ่งจะนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลตามลำดับประเด็นดังกล่าว ดังมีรายละเอียดอันจะได้กล่าวถึงต่อไป

สำหรับประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวข้องกับประเด็นสื่อสารด้านสังคมและวัฒนธรรม เฉพาะเท่าที่สามารถสืบค้นเวลาที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นได้ แสดงไว้ในตารางที่ 3 ตามลำดับต่อไปนี้

ตารางที่ 4.3 แสดงประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับประเด็นสื่อสารด้านสังคมและวัฒนธรรมเป็นรายปีพุทธศักราช (ตัวเลขด้านหลังชื่อประกาศหมายถึงประเด็นย่อยดังนี้ :

1 = คุณภาพชีวิต / 2 = การพระศาสนา / 3 = ภาษาและศิลปวัฒนธรรม / 4 = การพระราชสำนัก)

ปี (พุทธศักราช)	ประกาศพระราชนิพนธ์
2394	ไม่ปรากฏประกาศเกี่ยวกับประเด็นด้านสังคมและวัฒนธรรม
2395	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศห้ามตัดกระบวนทางเสด็จ / 4 ● ประกาศพระราชทานนามหม่อมเจ้า / 4 ● ประกาศว่าด้วยสังฆทาน / 2 ● ประกาศให้ใช้ในคำว่า สมเด็จ ให้ถูกตามเกียรติยศ / 4 ● ประกาศห้ามไม่ให้ใช้ในคำว่า ชอบเนื้อเจริญใจ แลคิดเนื้อต้องใจ ในคำกราบทูล / 3 ● ประกาศเรื่องนามพระยาอิสราณภาพแลพระธัญญาภิบาล / 3

ตารางที่ 4.3 (ต่อ)

ปี (พุทธศักราช)	ประกาศพระราชนิพนธ์
2396	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศเรื่องเรียกกะป็น้ำปลา ว่าเชื้อเคยน้ําเคย (ฉบับที่ 1) / 3 ● ประกาศเรื่องเรียกกะป็น้ำปลา ว่าเชื้อเคยน้ําเคย (ฉบับที่ 2) / 3 ● ประกาศเรื่องนาม พระอินทรอาสา ขุนอินทโรดม / 3 ● ประกาศนามพระที่นั่งสุทไธสวรรย์แลพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ / 3 ● ประกาศเดือนผู้ที่ใช้อักษรผิด / 3 ● ประกาศว่าด้วยการสร้างวัด / 2 ● ประกาศพระราชบัญญัติฝ่ายพระบวรราชวัง เรื่องเล่นเบี้ยในพระบวรราชวัง / 4 ● ประกาศเรื่องนามหลวงบรรเทาทุกขราษฎร์ / 3 ● ประกาศว่าด้วยเรื่องฟ้องหาปราชิก / 2 ● ประกาศห้ามคฤหัสถ์ไม่ให้สมคบภิกษุสามเณรที่ประพฤตินาจาร / 2 ● ประกาศว่าด้วยเรียกชื่อกรมล้อมพระราชวัง / 4 ● ประกาศว่าด้วยถวายของในงาน โคนจุก / 4
2397	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศพระสงฆ์ที่จะสึกมารับราชการ / 2 ● ประกาศให้ใช้จศกแทนน้ํอศก / 3 ● ประกาศสรรพนามสำหรับช้างม้า / 3 ● ประกาศเรื่องกราบทูลความที่ไม่เป็นจริง / 1 ● ประกาศห้ามไม่ให้หม่อมห้ามเจ้าต่างกรมมาคบนางใน / 4 ● หมายประกาศเขตรังวัดผู้ร้ายขุดวัด / 2 ● ประกาศห้ามมิให้ภิกษุสามเณรคบผู้หญิงมาพูดที่กุฎี / 2 ● ประกาศห้ามไม่ให้ทำศพหน้าวัดหลวงหรือริมทางเสด็จ / 4 ● ประกาศพระราชทานนามวัดเงินว่าวัดรัชฎาธิฐาน วัดทองว่าวัดกาญจนสิงหาสน์ / 3 ● ประกาศพระราชทานส่วนพระราชกุศลในการที่ทรงบริจาคเพชรใหญ่ประดับพระอุณาโลมพระพุทธรัดนปฎิมากร / 2 ● ประกาศให้ระวังเพลิงไหม้ / 1 ● ประกาศทรงอนุญาตข้าราชการฝ่ายในทูลลาออก / 4

ตารางที่ 4.3 (ต่อ)

ปี (พุทธศักราช)	ประกาศพระราชกฤษฎีกา
	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศไม่ทรงคิดเขียนคน 4 จำพวก / 1 ● ประกาศห้ามไม่ให้ทำข้างเล่นละครเป็นข้างเผือก / 4 ● ประกาศพระราชลัญจกรองค์ใหม่ / 4
2398	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศคนเล่นว่าวให้ระวังสายป่าน / 1 ● ประกาศให้เรียกปีเถาะสัปดาห์ / 1 ● ประกาศเรื่องหม่อมเจ้ากรรมาภวณบงคมลาไปหัวเมือง / 4 ● ประกาศห้ามมิให้เรือที่โดยเสด็จตัดกระบวน / 4 ● ประกาศให้ใช้เลขปีรัชกาลทับหลังสก / 4 ● ประกาศขนานนามเมืองประจวบคีรีขันธ์ เมืองปัจฉิมทิศเขต / 3 ● ประกาศห้ามมิให้เชื่อการหลอกด้วยอ้างอำนาจผี / 1 ● ประกาศให้เขียนตัวเลขปีรัชกาลประจำหลังสก / 4 ● ประกาศว่าด้วยละครผู้หญิง แลเรื่องหมอเรื่องช่าง / 4 ● ประกาศว่าด้วยออกพระนามแลคำกราบทูลฯ / 4 ● ประกาศว่าด้วยเขียนเลขประจำปีรัชกาลทับหลังสก / 4 ● ประกาศว่าด้วยราษฎรชาวกรุงเก่าถวายข้าวเปลือก / 1 ● ประกาศว่าด้วยคนพาลเสพสุราในเวลาตรุษสงกรานต์ / 1 ● ประกาศว่าด้วยท้องสนามหลวงแลท้องสนามไชย / 4 ● ประกาศว่าด้วยหมู่ข้าหลวงเดิม / 4
2399	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศเรื่องให้สำรวจภคฤกษ์สถิตย์วัด / 2 ● คำประกาศเรื่องปวารณา / 2 ● ประกาศห้ามมิให้คนตื่นข่าวเรื่องเรือรบไปมา / 1 ● ประกาศทรงตั้งเดือนไม่ให้ทิ้งศพสัตว์ลงในน้ำ แลให้ทอดเตาไฟอย่าให้เป็นเชื้อเพลิง แลให้คิดทำลิ่มสลักรักษาเรือน / 1 ● พระบรมราโชวาทพระราชทานรางวัลเพิ่มเติมเบี้ยหวัดพระบรมวงศานุวงศ์ / 4 ● พระบรมราโชวาทพระราชทานเงินและทรงสั่งสอนพระเจ้าลูกเธอฯ / 4 ● ประกาศห้ามมิให้ใช้คำบางคำกราบบังคมทูลฯ / 4

ตารางที่ 4.3 (ต่อ)

ปี (พุทธศักราช)	ประกาศพระราชนิพนธ์
	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศสงกรานต์ปีมะเส็งนพศก / 1
2400	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศห้ามไม่ให้เอาทองเหรียญ เงินเหรียญแต่งตัวให้เด็กเล่นอนุญาตให้ใช้เงินเหรียญนอก / 1 ● ประกาศแผ่พระราชกุศลซ่อมแซมถนน / 4 ● ประกาศห้ามไม่ให้พระสงฆ์สามเณรเที่ยวไต่ไร้ในทางเสด็จพระราชดำเนิน / 2
2401	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศเรื่องคนเสพสุราเมาในวันสงกรานต์ / 1 ● ประกาศพระราชทานนามคลองเจดีย์บูชา / 3 ● ประกาศเรื่องพระนารายณ์ราชนิเวศน์เมืองลพบุรีฯ / 2 ● การพระราชพิธีจรดพระนังคัล / 4 ● ประกาศว่าด้วยคำที่เรียกเสร็จ, สำเร็จ, สัมฤทธิ, สัมฤทธิ์ / 3 ● ประกาศห้ามขี้ม้าแลงูม้าเปล่าเข้าในพระราชวัง / 4 ● ประกาศห้ามไม่ให้ขี้ม้าจูงม้ามาในพระบรมมหาราชวัง / 4 ● ประกาศนามพระที่นั่งขลังคพิมาน แลพระที่นั่งฝ่ายตะวันออกในพระบรมมหาราชวัง / 4 ● ประกาศให้บอกบาญชีราชสกุลแลราชินิกุลที่เกิดใหม่จะได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด / 4 ● ประกาศในพระบรมมหาราชวัง ถ้าจะช่วยคนหรือการกุศลนี้ให้มีนายประกัน / 4 ● ประกาศบอกรื้อน้ำฝนต้นข้าวแลห้ามมิให้ล้อการผิดๆ / 1 ● ประกาศเวลาเสด็จลงพระตำหนักน้ำแลประทับในเรือบด จะชักธงจอมเกล้าขึ้นเป็นที่หมาย ห้ามคนพายเรือแจวเรือผ่าน / 4 ● ประกาศดาวหางขึ้นอย่าให้วิตก / 1 ● ประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้าจอมอยู่งานกราบถวายบังคมลาออกได้ แลว่าด้วยเจ้าจอมมารดาแลหม่อมห้ามที่มีหม่อมเจ้ามีฝั้ว / 4 ● ประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาตข้าราชการฝ่ายในกราบถวายบังคมลาออก 12 คน / 4

ตารางที่ 4.3 (ต่อ)

ปี (พุทธศักราช)	ประกาศพระราชนิพนธ์
	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศห้ามมิให้เฝ้ากรมหมื่นถาวรยศ แลกรมหมื่นอลงกฎกิจปรีชาที่วัง นอกจากผู้เป็นกรมขึ้น / 4 ● ประกาศห้ามมิให้พระสงฆ์พายเรือแจวเรือเวลาเสด็จทางชลมารคแลประทับริมน้ำ / 4 ● ประกาศแก่พระราชกุศล ให้พระบรมวงศานุวงศ์แลข้าทูลละอองฯ ให้ช่วยปลูกสร้างวัดพระปฐมเจดีย์ / 2 ● ประกาศวันสงกรานต์ปีมะแม เอกศก / 1 ● ประกาศการถือศาสนาแลผู้ที่ถือผิด / 2 ● ประกาศเรื่องพระยาพิพิธฤทธิเดช ผู้สำเร็จราชการเมืองตราดส่งหญิงเข้ามาถวาย 3 คน / 4 ● ประกาศเตือนสติในคำเรียกเจ้าพระยามุขมนตรี แลหลวงมลโยธานุโยค แลกรมล้อมวัง / 3 ● ประกาศเตือนสติคำที่เรียกชากศพ / 3 ● ประกาศเตือนสติ ในคำว่าปิดตรา / 3 ● ว่าด้วยคำที่เรียกว่าทแกล้วทหาร / 3
2402	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศมหาสงกรานต์ปีมะแม เอกศก / 1 ● ประกาศเรื่องมิให้ละทิ้งคนเสียจริต / 1 ● ประกาศพระราชบัญญัติพระสงฆ์สามเณรแลศิษย์วัด / 2 ● ประกาศขนานนามพระที่นั่งในตำราจรรยดิฐแลพระที่นั่งสร้างใหม่ / 3 ● ประกาศให้ใช้คำ กับ, แก่, แด่, แต่, ต่อ, ใน, ยัง, ในที่ควร / 3 ● ประกาศว่าด้วยทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา / 2
2403	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศมหาสงกรานต์ปีวอก โทศก / 1 ● ประกาศพระราชบัญญัติให้ภิกษุสามเณรแลศิษย์วัด เมื่อประพฤติดอนาจารแล้ว ให้มาอุกแก่โทษเสีย จะยกโทษให้ / 2 ● ประกาศห้ามพระสงฆ์ไม่ให้บอกใบ้แทงหวายแลประพฤติดอนาจาร / 2

ตารางที่ 4.3 (ต่อ)

ปี (พุทธศักราช)	ประกาศพระราชกฤษฎีกา
	<ul style="list-style-type: none"> ประกาศให้เจ้าคณะมีหมายประกาศไปตามพระอารามให้ชำระต้นไม้ต่างๆ ที่ขึ้นบนหลังคาแลกำแพง ให้ชำระลานวัดให้หมดจด ในเวลาเสด็จพระราชทานพระกฐิน / 2 ประกาศให้ตรวจตรารักษาย่านเรือนแลจับกุมโจรสู้ร้าย / 1 ประกาศขอแรงราษฎรบ้านใกล้เคียงตัดถนนขึ้นโพธิ์ต้นไทร แลต้นไม้อื่นๆ ที่กำแพง, ป้อม, ประตู / 1
2404	<ul style="list-style-type: none"> ประกาศมหาสงครามตีประกาศ ตริศก / 1 ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องพระสงฆ์สามเณรลักเพศ / 2 ประกาศเรื่องบรรจุของในพระเจดีย์ที่เขapunมฆวค / 2 ประกาศดาวหางปีประกาศ ตริศก / 1 ประกาศสุริยุปราคา / 1 ประกาศร่างพระราชหัตถเลขาพระราชทานนาพระเจ้าลูกเธอ / 4 ประกาศดาวพระเคราะห์พุ่งเข้าในดวงพระอาทิตย์ / 1 ประกาศวางระเบียบให้เจ้านายแต่งพระองค์ในพิธีถือน้ำแลตามเสด็จ / 4 ประกาศทรงอนุญาตให้ข้างในกราบถวายบังคมลาออกรากราชการ / 4 ประกาศการโสกันต์พระเจ้าลูกเธอแลเฉลิมพระนามสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ / 4
2405	<ul style="list-style-type: none"> ประกาศสงครามตีปัจฉิม จัตวาศก / 1 ประกาศเรื่องการถวายทองเงินพระเจ้าลูกเธอในการโสกันต์ / 4 ประกาศเรื่องเกณฑ์ทนายโรยถนนในการพระศพ / 4 ประกาศห้ามมิให้กราบบังคมทูลทักอ้วนผอมขาวดำ / 3 ประกาศวางโทษเรื่องทักอ้วนผอม / 3 ประกาศให้เรียกคลองวัดชัยพฤกษ์ ว่าคลองมหาสวัสดิ์คลองเข้าไปพระปฐมว่าคลองเจดีย์บูชา / 3 ต้นประกาศพระราชทานแลกเปลี่ยนที่วิสุงคามสีมาเมืองลพบุรี / 2 ประกาศการพระราชพิธีลงทรงโสกันต์พระเจ้าลูกเธอ / 4

ตารางที่ 4.3 (ต่อ)

ปี (พุทธศักราช)	ประกาศพระราชนิพนธ์
	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศไม่ให้หม่อมเจ้าหม่อมราชวงศ์ตลอดจนบุตรหลานเหลนไปเที่ยวตามหัวเมืองโดยไม่ได้ทูลา / 4 ● ประกาศเรื่องการนุ่งขาวแลกระเส้าพระราชดำรัสในการที่ทรงแจกพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ / 4
2406	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศมหาสงกรานต์ปีกุน เบญจศก / 1 ● ประกาศห้ามไม่ให้เชื้อถือข้าราชการนอกตำแหน่ง / 1 ● ประกาศงานพระเมรุเจ้าฟ้าจันทรมณฑลแลงานฉลองวัด / 4
2407	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศสงกรานต์ปีชวด ฉศก / 1 ● ประกาศให้ผู้ที่ได้กู้ยืมเงินในพระเจ้าลูกเธอมาสารภาพต่อกรมวัง / 4 ● ประกาศวันธรรมสวนะแก้ความในประกาศสงกรานต์ที่ผิด / 2 ● ประกาศเฉลิมพระชนมพรรษา / 4 ● ประกาศว่าด้วยการเล่าลือกันว่าพระพุทธานายเกิดขึ้นที่เมืองเขมร / 1 ● ประกาศห้ามมิให้เรียกหม่อมราชวงศ์แลหม่อมหลวงว่าเจ้า / 4 ● ประกาศเรื่องทำพระศพเจ้านายแลศพเสนาบดี ที่พระเมรุกลางเมือง / 4
2408	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศมหาสงกรานต์ปีฉลู สัปตศก / 1 ● ประกาศพระราชทานชื่อวัดเงิน วัดทอง / 2 ● ประกาศห้ามมิให้เล่นแอ่วลาว / 4 ● ประกาศว่าด้วยปฏิสังขรณ์วัดขุนแสน / 2 ● ประกาศพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ / 4 ● ประกาศห้ามมิให้ผู้ที่มีได้สังกัดวังหน้า โคนผม เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า สวรรคต ที่ 1 / 4 ● ประกาศห้ามมิให้ผู้ที่มีได้สังกัดวังหน้า โคนผมเมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า สวรรคต ที่ 2 / 4 ● ประกาศเรื่องจะพระราชทานเบี้ยหวัดพระโอรสพระธิดา ในพระบวรราชวัง / 4

ตารางที่ 4.3 (ต่อ)

ปี (พุทธศักราช)	ประกาศพระราชนิพนธ์
2409	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศมหาสงกรานต์ปีขาล อัฐศก / 1 ● ประกาศห้ามไม่ให้เอาเครื่องประดับทองเงินแต่งกายให้เด็ก ที่ยังไม่รู้จักหลัก หลบโจรผู้ร้าย / 1 ● ประกาศห้ามไม่ให้แต่งตัวเด็กด้วยเครื่องทองเงินแล้วปล่อยให้เที่ยวโดยลำพัง / 1
2410	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศทรงปฏิญาณด้วยพระอาการกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส / 4 ● ประกาศให้ชำระคนไทยที่สูบฝิ่น / 1 ● ประกาศเลื่อนกรมหมื่นวรัจรัชธรรณูภาพ แลกรมหมื่นราชสีหวิกรม เป็นกรมขุน แลทรงตั้งสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เป็นกรมขุน / 4 ● ประกาศห้ามมิให้พนักงานผู้ยิงปืนพิศตรุษทำอย่างอายนากอ้ายแยม / 4
2411	<ul style="list-style-type: none"> ● ประกาศมหาสงกรานต์ปีมะโรงสัมฤทธิศก / 1 ● ประกาศให้ใช้พระนามสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอแลสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ในหนังสือกราบบังคมทูล / 4 ● ประกาศให้เรียกนามวัดราชประดิษฐ์ให้ถูกต้อง / 3 ● ประกาศสุริยปราคาหมคดวง / 1 ● ประกาศว่าด้วยวิธีคิอชิกมาส / 1 ● ว่าด้วยวันธรรมสวนะ / 2 ● ประกาศวิธีบอกศักราช / 1 ● พระราชกำหนดเรื่องนาฬิกา / 1 ● ประกาศว่าด้วยพระอาทิตย์ถึงดาวฤกษ์อัศษุขก็เป็นมหาสงกรานต์ / 1 ● ประกาศเรื่องพัทวาลวิชนี / 4 ● ประกาศใช้ค่านำพระนามพระบรมวงศานุวงศ์ / 4 ● ประกาศให้ใช้คำต่อ แลคำ ตาย / 3 ● ประกาศให้ใช้คำที่เรียกภูษามาลา และวัดพนัญเชิง / 3 ● ประกาศให้เรียกคลองผดุงกรุงเกษม แลถนนเจริญกรุง / 3 ● ประกาศให้ใช้คำว่า ใ้ ในที่ควร / 3

2.3.1 ประเด็นการสื่อสารเกี่ยวกับคุณภาพชีวิต

สังคมไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องเผชิญกับการไหลบ่าของวัฒนธรรมตะวันตกที่แพร่หลายเข้ามาในสังคมอย่างรวดเร็ว พร้อมๆ กับการขยายตัวของลัทธิจักรวรรดินิยมที่คุกคามประเทศต่างๆ ในเอเชีย ในเวลานั้นรัฐเพื่อนบ้านของสยาม อันมีอินเดีย มลายู พม่าและญวนเป็นอาทิ ล้วนเปลี่ยงพล้ำเสียเปรียบชาติตะวันตกไปแล้วจดหมดสิ้น (สุวรรณ สัจจวิวรรณ, 2519, น.1 – 63) ข้ออ้างประการหนึ่งที่ชาวตะวันตกใช้ในการยึดครองดินแดนต่างๆ เป็นอาณานิคมนั้นก็คือดินแดนเหล่านั้นเป็นพื้นที่ที่อันตรายป่าเถื่อน จึงเป็นหน้าที่ของชาวตะวันตกที่มีความเจริญมากกว่าจะต้องนำพาความเจริญมาให้ เพราะฉะนั้นเพื่อที่จะไม่ให้ชาวตะวันตกสามารถใช้ข้ออ้างดังกล่าวนี้ในการยึดครองสยามได้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงต้องทรงนำสังคมให้เกิดการพัฒนาในแง่ของคุณภาพชีวิต ที่มีได้หมายความถึงสิ่งที่เป็นกายภาพ เช่น สาธารณูปโภคพื้นฐานโดยทั่วไปเท่านั้น แต่ยังคงรวมถึงวิถีชีวิตอันจะส่งผลต่อการดำเนินชีวิตและระเบียบอันดีของสังคม ซึ่งเป็นปัจจัยด้านนามธรรมอีกด้วย (วิไลเลขา ถาวรชนสาร, 2552, น.196 – 202 และ พัสวีลิริ เปรมกุลนันท์, 2560, น.11 – 19) เพราะฉะนั้นประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเพื่อสื่อสารเกี่ยวกับประเด็นด้านคุณภาพชีวิต จึงครอบคลุมเกี่ยวกับวิถีในการดำรงชีวิตอย่างเหมาะสม ทั้งเรื่องสุขอนามัย ความปลอดภัย สวัสดิภาพ ตลอดจนการรับมือกับความเชื่อและปรากฏการณ์ธรรมชาติอย่างสมเหตุสมผลตามหลักวิทยาศาสตร์ ซึ่งจะได้นำเสนอต่อไป

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศที่มีความเกี่ยวข้องกับการยกระดับคุณภาพชีวิตโดยตรงหลายฉบับ ดังเช่นเมื่อพุทธศักราช 2397 ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศให้ระวังเพลิงไหม้ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.59 – 60) อันมีใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า

“... ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า เทศกาลเดือน 12 เดือนอ้าย เดือนยี่ เดือน 3 เดือน 4 เดือน 5 เป็นฤดูแล้งลมว่าวพัดกล้า มักเกิดเพลิงไหม้บ้านเรือนอาณาประชาราษฎร์เกลือกจะมีอ้ายผู้ร้ายลอบเอาไฟจุดเรือน โรงร้านพลอมเก็บเอาทรัพย์สิ่งของ แลอ้ายผู้ร้ายตีชิงวิ่งราวตัดช่องย่องเบามีชุกชุมกำเริบขึ้นเนื่องๆ ราษฎรจะได้จับโจรผู้ร้ายนั้นได้โดยยาก ให้นายอำเภอประกาศป่าวร้องข้าราชการแลราษฎร ให้ตั้งจำหน่องทุกตรอกทุกถนน เป็นระยะทางเหมือนอย่างตามเคยมาแต่ก่อน

อนึ่งให้เจ้าของบ้าน เจ้าของเรือน เจ้าของโรง เจ้าของร้าน ระวังรักษาเรือน โรงร้านบ้านของตัว อย่าให้มีอ้ายผู้ร้ายไปลอบจุดไฟเรือน โรงร้านบ้านของตัวได้ ถ้าแลบ้านใดมีเรือน โรงร้านร้างเปล่าอยู่ไม่มีคนอยู่เฝ้ารักษา ก็ให้นายอำเภอหรือแย่งเสีย อย่าให้เป็นเชื้อเพลิงขึ้นได้

ถ้าบ้านใดเกิดเพลิงไหม้เรือน โรงร้าน จะเอาเจ้าของเรือน โรงร้านมาทำโทษ ตั้งแต่บัดนี้สืบไปเพลากลางคืนตั้งแต่ยามหนึ่งขึ้นไป ราษฎรผู้หนึ่งผู้ใดจะมีกิจการไปแห่งหนึ่งแห่งใดตำบลใด ก็ให้จุดได้เพลิงถือเดิน ไปจึงจะชอบ ห้ามมิให้ถือเครื่องศาตราวุธเดินทางกลางคืนเป็นอันขาดทีเดียว

อนึ่ง โจรผู้ร้ายลอบจุดไฟลอบชกตีฟันแทง แลเพลากลางคืนอำคนร้ายถือมีดขวานไม้พลองกระบองสั้นยาวกลวงใหญ่ ก็ให้เจ้าของบ้านกับนายอำเภอจับเอาอำคนร้ายไว้ให้จงได้ แล้วให้มาส่งกับผู้รับสั่ง จะได้พิจารณาเอาโทษตามโทษานุโทษ ...”

และเมื่อพุทธศักราช 2399 ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศทรงตักเตือนไม่ให้ทิ้งศพสัตว์ลงในน้ำ แลให้ทอดเตาไฟอย่าให้เป็นเชื้อเพลิง แลให้คิดทำลิมสลักรักษาเรือน (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.121 – 123) อันมีใจความสำคัญสามเรื่องตามชื่อประกาศ คือไม่ให้ทิ้งศพสัตว์ลงในแหล่งน้ำ ให้ระวังเตาไฟอย่าให้เป็นต้นเพลิงสร้างความเสียหาย และให้ทำลิมสำหรับลือกประตูบ้าน ดังข้อความที่คัดจากใจความสำคัญทั้งสามในประกาศที่ทรงพระราชนิพนธ์ดังนี้

“... บัดนี้ได้ทราบข่าวคนนอกประเทศและคนนอกกรุงฯ เป็นลาวและเขมร และชาวหัวเมืองคอนใช้น้ำบ่ออื่นๆ หลายพวก ย่อมติเตียนว่าชาวกรุงเทพฯ นี้ทำโสมมหนักลงในแม่น้ำลำคลอง ด้วยทิ้งซากศพสัตว์ตายให้ลอยไปๆ มาๆ น่าเกลียดน่าชัง แล้วก็ใช้กินและอาบน้ำอยู่เป็นนิจเป็นนารีรังเกียจเสียดเสียดศพระมหานครเพราะเหตุฉะนั้นจึงทรงพระกรุณาโปรดฯ สั่งสอนเตือนสติมาว่า แต่บัดนี้ไปห้ามมิให้ใครผู้ใดผู้หนึ่งทิ้งสุนัขตายแมวตายและซากศพสัตว์ต่างๆ ลงในแม่น้ำและคลองใหญ่น้อยทั้งปวงเป็นอันขาด ขอให้คิดอ่านใช้สอยจ้างวานใครๆ เอาไปทิ้งเสียที่ป่าช้าดังซากศพคนนั้นเถิด ถ้าบ้านเรือนอยู่ที่ริมน้ำจะเอาไปป่าช้ายาก ก็ให้ฝังเสียในดินในโคลนให้ลับลิไปอย่าให้ลอยไปลอยมาในน้ำได้ และการซึ่งทิ้งซากศพสัตว์ต่างๆ ลงในน้ำให้ลอยขึ้นลอยลงอยู่ดังนี้ คิดดูโดยละเอียดก็เห็นเป็นที่รังเกียจแก่คนที่ได้อาศัยใช้น้ำอยู่ทั้งสิ้นด้วยกัน พระสงฆ์สามเณรเป็นพระสมณะชาวนอกกรุงฯ คือเมืองลาวและหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวง และชาวราษฎรชาวนอกกรุงฯ เมื่อมีเหตุต้องลงมายังกรุงเทพฯ นี้แล้วก็รังเกียจติเตียนว่า เพราะต้องใช้น้ำไม่สะอาดจึงเป็นโรคต่างๆ ไม่เป็นสุขเหมือนอยู่นอกกรุงฯ ถึงคนนอกประเทศ คือ ฝรั่งเศส อังกฤษ จีน แขก ทั้งปวงซึ่งเข้ามาค้าขายในกรุงเทพฯ ก็ติเตียนดั่งนั้นอยู่โดยมาก เพราะฉะนั้นขอท่านทั้งปวงจงพร้อมใจกันคิดเห็นลงใจ ว่าท่านทั้งปวงชาวกรุงฯ กับคนนอกกรุงฯ นอกประเทศก็เป็นมนุษย์ด้วยกัน ควรจะมีกรุณาแก่กัน ขอเสียอย่าทิ้งซากศพสัตว์ต่างๆ ลงในน้ำ ทำให้น้ำเป็นที่รังเกียจแก่มนุษย์เหมือนกันเลย ...”

... ตั้งแต่บัดนี้สืบไปให้คนที่เป็นผู้ใหญ่ในบ้านเรือนของตนๆ ทอดเตาเพลิงเสียใหม่ เอาใจใส่ตรวจตราดูแลระวังในที่อย่าให้ทอดเตาก่อนเตาใกล้ฝาทิ้งร้าง ให้ทอดก่อนเตาเพลิงใหม่ที่ไม่เป็นเชื้อเพลิง คือทำด้วยอิฐด้วยปูนหรือดินเหมือนอย่างเตาที่ก่อไว้เป็นตัวอย่างที่ท้องสนามหลวง

ริมโรงคู่อันทางใหญ่นั้น ฤาเป็นคนยากจนจะก่อตั้งนั้นมิได้ จะทอดเตาเพลิงอยู่อย่างเก่า ก็ให้เอาดินโคลนกับแกลบกับทรายประสมกันเข้าแล้วบวกฝาทาฝาที่ใกล้เตาเพลิงเสียให้ดี แล้วให้กองฟืนที่จะหุงข้าวให้ห่างๆ เตา อย่าให้เป็นเชื้อเพลิงได้ และให้หมั่นระวังเอาใจใส่ในเรื่องที่จะเกิดเพลิงไหม้ให้มากอย่าประมาทเลย จะให้กรมพระนครบาลตรวจค้นดูทุกบ้านเรือนในพระนคร ถ้าเรือนใดไม่จัดแจงที่เตาเพลิงด้วยอิฐปูนและดินให้ห่าง ชื้นทำรุงรัง จะให้ไล่เสียจากที่อยู่ เอาที่ให้แก่คนที่รู้ระวังอยู่ต่อไป ...

... จึงได้ทรงสั่งสอนเตือนสติ ให้ทำลัทธิสลักประตูหน้าต่างให้หนีอย่างที่โจรผู้ร้ายจะรู้ง่าย ให้ทำเป็นกระบวนช่างที่คนฉลาดคิดทำอย่างไรๆ ตามสติปัญญาของคนนั้นๆ คือว่าจะไล่ลมข้างบนข้างล่าง ลมขวางฤาอย่างไรๆ ก็ตามแต่จะเห็นควร ให้ยกย้ายจัดแจงเสียบ้างให้แน่นหนา อย่าให้โจรผู้ร้ายเข้าไปลักเอาสิ่งของทองเงินไปได้ง่ายๆ ให้ราษฎรทั้งปวงคิดถึงพระเดชพระคุณที่ทรงสั่งสอนมานี้แล้ว จงคิดอ่านจัดแจงให้ถูกต้องตามพระกระแสจางทุกประการ จะได้มีสุขสวัสดิ์เจริญสืบกาลนาน ...”

ประกาศทั้งสองฉบับนี้เป็นตัวอย่างของการสื่อสารเพื่อสร้างความตระหนักให้ประชาชนเกิดความเข้าใจในการดูแลรักษาความปลอดภัยต่อชีวิต ทรัพย์สิน และสุขภาพของตนเอง

นอกจากนี้ยังทรงเอาพระราชหฤทัยไปถึงกลุ่มบุคคลต่างๆ ที่ต้องการผู้ดูแลในช่วงเวลานั้นเกิดค่านิยมการนำของมีค่าแต่งกายประดับตามร่างกายของเด็กเพื่ออวดมั่งมี ทรงพระราชดำริว่าการกระทำเช่นนี้จะเกิดภัยแก่เด็กเพราะจะมีผู้ร้ายมาลักพาเด็กเอาได้ จึงทรงพระราชนิพนธ์ประกาศห้ามไม่ให้แต่งตัวเด็กด้วยเครื่องทองเงินแล้วปล่อยให้เที่ยวโดยลำพัง เมื่อพุทธศักราช 2409 (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.476 – 480) อันมีความสำคัญที่ทรงพระราชนิพนธ์ว่า

“... ทุกวันนี้ชาวบ้านชาวเมืองพอใจอยากอวดว่ามั่งมี ทำเครื่องทองเงิน แต่งตัวให้เด็กๆ แล้วปล่อยให้เที่ยวอยู่ตามลำพัง ในน้ำในบกตามถนนหนทางด้วยความเลินเล่อไม่มีใครระวังระไว จึงมีอ้ายผู้ร้ายมาลอบลักพาเด็กไปฆ่าเสีย แล้วเก็บเอาของแต่งตัวเด็กไปดั่งนี้เนืองๆ ไม่ใคร่ขาดปีแฉเดือน คนอยากอวดมั่งมีก็ไม่ฟังยังจีนแต่งเด็กด้วยเครื่องทองเครื่องเงิน เป็นเหยื่อล่ออ้ายยักษ์อัยักษ์ให้กินเด็กเสียไม่วางวายปีเดือน เพราะฉะนั้นตั้งแต่นี้สืบไป ห้ามไม่ให้ผู้ใดคือบิดามารดาญาติพี่น้องทำของแต่งตัวเด็กๆ ซึ่งเป็นบุตรหลานหลานเหลนบุตรเลี้ยงหลานเลี้ยงฤาเป็นทาสด้วยเครื่องทองเครื่องเงินทำเป็นรูปพรรณอย่างหนึ่งอย่างใด ผูกติดแลสวมไว้กับตัวเด็ก เป็นที่ล่อผู้ร้าย แล้วปล่อยให้เที่ยวไปตามลำพังไม่มีผู้ระวังรักษา

ข้อนี้ทรงพระราชดำริเห็นว่า ถ้าแผ่นดินไม่ระวังผู้ร้ายก็จะฆ่าตายเสียเนืองๆ จึงให้มีประกาศไปว่า ถ้าใครๆ พบปะเด็กที่มีเครื่องทองเครื่องเงินติดตัว ไม่มีผู้รักษาแล้ว ให้จับตัว

เด็กนั้นมาส่งต่อนายอำเภอกกรมพระนครบาล ฤจะแก้เอาแต่ของมาก็ตาม แต่อย่าทูปตีทำให้เด็กนั้นเจ็บป่วย เอามามอบส่งให้กรมพระนครบาล ให้กรมพระนครบาลปรับไหมผู้เจ้าของแต่งตัวเด็กให้ใช้ค่าไถ่แก่ผู้จับเท่ากับราคาของนั้น ถ้าไม่มีใครจับกันดังประกาศมานี้ ในหลวงจะแต่งให้คนหลวงออกเที่ยวจับ ถ้าคนหลวงจับตัวเด็กเช่นดังว่านั้น ได้มาแล้วบิดามารดาญาติพี่น้องผู้เจ้าของเด็กนั้นติดตามมาทันในวันนั้นก็จะให้เสียค่าถ่ายของให้แก่ผู้จับเท่าราคาของ แล้วจะให้ปล่อยตัวเด็กมอไป ถ้าไม่มีผู้ใดติดตามมาว่ากล่าวแล้ว จะให้ยึดเอาตัวไว้เป็นไพร่หลวง เด็กผู้ชายให้หัดโขน เด็กผู้หญิงเป็นละครหลวงอย่างเลว เพราะเห็นว่ามิประโยชน์ดีกว่าให้อ้ายผู้ร้ายลักพาไปฆ่าเสีย ใครๆ เอาทองเงินของตัวมาวางไว้กลางถนนหนทางไม่เก็บระวังรักษา ด้วยจะใคร่ให้คนทั้งปวงรู้ว่ามั่งมี ครั้นผู้ร้ายลักไปจะมาร้องให้แผ่นดินชำระผู้ร้ายให้จะควรฤ การที่เอาทองเอาเงินผูกแต่งเด็กปล่อยให้เที่ยวก็เหมือนกัน การที่อ้ายผู้ร้ายจับเด็กฆ่าเสียจึงมีเนืองๆ ผู้ร้ายเช่นนี้แต่ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ประหารชีวิตเสียหลายสิบคนแล้ว ก็ยังมีผู้ดูเี่ยวอย่างทำอย่างนั้นรำไป ด้วยคิดว่าจะหลบเสียไม่ให้จับได้ ที่ไม่ได้ตัวมีเป็นตัวอย่าง ลงเรื่องได้แต่ศพเด็กตายอยู่ ลงเรื่องหายไปทั้งเด็กทั้งผู้ร้ายไม่รู้ว่าจะไปข้างไหน การที่เป็นดังนี้เฉพาะมีในบ้านนี้เมืองนี้ เพราะธรรมเนียมไม่คิดกวดมั่งมี ด้วยการแต่งเด็กด้วยทองด้วยเงิน เมืองอื่นๆ เขาแต่งเด็กแต่ด้วยเสื้อแลกางเกง ไม่มีผู้ร้ายลักบุตรเขาไป ไม่มีผู้ร้ายฆ่าเด็กเสีย

ชาวบ้านชาวเมืองเราจะมาหลงผูกทองผูกเงินไว้แก่เด็กให้เที่ยววิ่งเล่นอยู่ล่อคนให้เป็นยักษ์กินเด็กไปทำไม

ถ้าเกิดผู้ร้ายถึงชำระ ได้ก็ไม่คืนให้ ของที่อ้ายผู้ร้ายลักไปยกให้เป็นรางวัลแก่ผู้จับผู้ร้าย เบี้ยปลุกตัวผู้ตายก็ไม่ให้ ได้ จะยกให้ผู้จับเสีย แล้วจะปรับให้เสียค่าปลุกตัว แลค่าของอีกต่อหนึ่งเป็นรางวัลผู้จับ ให้สมหน้าสาใจผู้รอดมั่งมีจนทำให้เด็กตายบ่อยๆ แล้วไม่รู้เข็ครู้กลัวเลย ...”

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงใส่พระราชหฤทัยถึงบรรดาผู้เสียจริตที่ก็ถือว่าสมควรจะมีสิทธิได้ดำรงชีวิตตามสมควรแก่สติปัญญาของตัวในฐานะพลเมืองโดยเสมอกันกับผู้ที่มิสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ ด้วยทรงทราบถึงพระเนตรพระกรรณว่ามีผู้ละทิ้งเสียซึ่งคนวิกลจริต จึงทรงพระราชนิพนธ์ ประกาศเรื่องมิให้ละทิ้งคนเสียจริต เมื่อพุทธศักราช 2402 (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.220 – 221) เพื่อมิให้ใครทิ้งขว้างญาติพี่น้องของตนที่เป็นคนเสียจริตด้วย ดังความสำคัญตอนหนึ่งในประกาศฉบับนี้ว่า

“... ถ้าญาติพี่น้องบุตรหลานบ่าวทาสของผู้ใด แลลูกวัดคฤหัสถ์สามเณรศิษย์ของพระองค์ไร เสียจริตเป็นบ้าคลุ้มคลั่งฤากลุ้มคลุ้มร้ายเป็นคราวๆ มีอยู่ ก็ให้ผู้นั้นเอาใจใส่รักษาพยาบาลกักขังระวังให้แน่นหนามั่นคง อย่าปล่อยให้เที่ยวไปมาตามลำพังได้ ถ้าคนเสียจริตพลัดแพลงหลบหนีไปเมื่อใด ก็ให้เจ้าของบ้าน เจ้าของเรือนญาติพี่น้อง ฤาผู้ที่รับคนเสียจริตไว้รักษา นั้นมาอภัยบอกรูปพรรณสัณฐานตำหนักิริยาอาการ ต่อเวรกรรมวังให้แน่นอน แล้วให้กรมวัง

จดหมายว่าวันนั้นเดือนนั้นปีนั้นคนนั้นชื่อนั้น เป็นเจ้าของบ้ำมาบอกอายุติประตุต่อเวรกรรมวัง เวร นั้นชื่อนั้นเป็นผู้ได้รับอายุติว่าบ้ำจำไว้หนีไป รูปพรรณสัณฐานอาการกิริยาคําหนักนุ่่งห่มอย่างนั้น แล้วให้เขียนทกลงบับ แล้วมอบให้นายประตุพิเศษไชยศรีลบบัหนึ่ง ประตุเทวาพิทักษ์ลบบัหนึ่ง ประตุพิทักษ์บรรลบบัหนึ่ง ประตุสุนทรทศาลลบบัหนึ่ง ประตุเทวาภิรมย์ลบบัหนึ่ง เอาไว้ที่เวรชาววัง ลบบัหนึ่ง ให้กับผู้ที่มาอายุติไปลบบัหนึ่ง แล้วให้กรรมวังผู้รับอายุติเรียกเอาเงินค่าอายุติแต่บาทหนึ่ง แล้วจึงให้เจ้าของบ้ำไปบอกต่อกรรมพระนครบาลให้ช่วยตามจับ แล้วให้เจ้าของบ้ำเร่งคิดตามรับเสีย ให้ได้ตัวโดยเร็ว อย่าให้หนึ่งนอนใจเสีย ถ้าญาติพวกพ้องเหลือกำลังที่จะระวังดูแลรักษา ก็ให้เอาตัว คนเสียจจริตนั้นมาอบหมายส่งให้กรรมพระนครบาล ด้วยโปรดเกล้าฯ พระราชทานข้าวหลวงไว้ สำหรับแจกให้เลี้ยงคนเสียจจริต ถ้าไม่มีฝ้านุ่งผ้าห่มให้กรรมพระนครบาล ไปรับที่โรงทานมาให้ ทรง พระกรุณาโปรดไม่ให้อุดอยากขัดสน อนึ่งถ้าญาติพวกพ้องรับคนเสียจจริตไว้รักษาพยาบาลปล่อยทิ้ง ไว้ให้เที่ยวไปมาได้ตามลำพัง ...”

นอกจากเรื่องความปลอดภัยต่อชีวิต ทรัพย์สิน และสุขภาพของพลเมือง แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระราชนิพนธ์ประกาศเพื่อสื่อสารเรื่องอื่นๆ ในประเด็นด้านคุณภาพชีวิตอีกหลายฉบับ ดังเป็นที่ประจักษ์ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงสนพระราชหฤทัยและมีพระอัจฉริยภาพในเชิงดาราศาสตร์ จึงปรากฏว่าทรงพระราช นิพนธ์ประกาศเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางดาราศาสตร์อยู่หลายครั้ง ดังเช่น ประกาศดาวหางขึ้นอย่า ให้วิตก เมื่อพุทธศักราช 2401 (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, 191 – 192) เป็นการพระราช นิพนธ์หลังจากที่มีปรากฏการณ์ดาวหางเกิดขึ้นแล้ว เพื่อพระราชทานไว้เป็นพระบรมราชาธิบายว่า ปรากฏการณ์เช่นนี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้โดยธรรมชาติและเกิดขึ้นได้ในทุกพื้นที่ทั่วโลกโดยเสมอกัน ดังนั้นประชาชนจึงไม่จำเป็นต้องวิตกแต่อย่างใด ครั้นสามปีต่อมาคือพุทธศักราช 2404 ทรงพระราช นิพนธ์ ประกาศดาวหางปีระกา ตรีศก (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, 289 – 292) ประกาศฉบับ นี้ทรงสื่อสารให้ประชาชนที่ในเวลานั้นเชื่อว่าการเกิดดาวหางมีแต่จะนำเคราะห์ร้ายมาให้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงพระราชหรรษณะส่วนพระองค์เกี่ยวกับเรื่องนี้ได้ อย่างแยบยลยิ่ง เพราะพระองค์มิได้มีพระราชหรรษณะโต้แย้งความเชื่อปรัมปราของราษฎรโดยตรง แต่ทรงนำเอาความเชื่อนั้นมาอธิบายในเชิงวิทยาศาสตร์ คือ เมื่อทรงทราบเบื้องพระยุคลบาทว่า ประชาชนเชื่อถือกันเอาเองว่าดาวหางจะนำเคราะห์ร้ายหลักๆ มาสองประการ คือการทำให้ฝนแล้ง จนผลผลิตข้าวเสียหายประการหนึ่ง และจะทำให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ อีกประการหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้พระราชทานคำแนะนำเพื่อรับมือกับ “เคราะห์ร้าย” ที่อาจจะเกิดขึ้นได้นั้น โดยมีต้องสนใจว่าจะมีดาวหางเกิดขึ้นหรือไม่ เพราะถ้าหากประชาชนกลัวว่า ฝนจะแล้งจนกระทั่งผลผลิตข้าวไม่เพียงพอ ก็ควรที่จะเร่งปลูกข้าวเสียให้มีข้าวมากๆ หรือหาซื้อข้าว

มากักตุนไว้ ถ้าหากมีเคราะห์ห้ามยามร้ายเกิดขึ้นทำให้ผลผลิตข้าวเสียหายจริงก็จะทำให้ประชาชนทั่วไปยังมีข้าวอุปโภคบริโภคอยู่มิได้ชัดเจน และถ้าหากเกรงว่าจะเกิดโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ ก็ให้หาทางป้องกัน เช่น รับประทานอาหารที่เหมาะสมเพื่อไม่ให้เกิดโรคคม มีความเป็นอยู่ที่ถูกสุขลักษณะเพื่อไม่ให้เกิดโรคผิวหนังต่างๆ และควรไปปลูกฝักกัน ไข้ทรพิษเสียถ้ากลัวว่าจะเกิดไข้ทรพิษลงและมีผู้คนบาดเจ็บล้มตายมาก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสอดแทรกพระบรมราโชบายเกี่ยวกับเรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิตผสกานเอาไว้กับพระบรมราชาธิบายเรื่องดาวหางเอาไว้อย่างแยบยล เพราะในเวลานั้นการแพทย์แผนตะวันตกเพิ่งจะเริ่มเจริญขึ้นในกรุงสยาม และสิ่งหนึ่งซึ่งควรให้ประชาชนในสมัยนั้นไปปรับบริการกันมากๆ ก็คือการฉีดวัคซีนป้องกันไข้ทรพิษ

นอกจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะมีได้ทรงหักหาญปฏิบัติเสฐความเชื่อถือของราษฎรที่มีมาแต่เดิมแล้ว ยังทรงสามารถใช้ความเชื่อที่มีอยู่นั้นอธิบายเหตุผลเชิงวิทยาศาสตร์ที่มีพระราชประสงค์จะพระราชทานแก่ประชาชนผสมผสานไปด้วยกันได้ นับว่าเป็นพระราชปฏิภาณส่วนพระองค์ในการสื่อสารที่ลึกซึ้งยิ่ง

ความเชื่อถืออีกประการหนึ่งก็คือดาวหางจะนำเคราะห์ร้ายมาสู่ชนชั้นสูง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้แสดงพระราชทรรศนะเกี่ยวกับเรื่องนี้เอาไว้ในประกาศฉบับเดียวกัน ว่าดาวหางนั้นเป็นเพียงวัตถุที่อยู่บนท้องฟ้า ไม่สามารถที่จะไปเพ่งโทษให้แก่ใคร โดยเฉพาะได้ คนที่จะล้มเจ็บลงด้วยโรคอันตรายหรืออุบัติเหตุต่างๆ ก็เป็นเพราะไม่ป้องกัน จะไปโทษว่าดาวหางให้คุณให้โทษแก่ใครอย่างเฉพาะเจาะจงนั้นมิได้ และยังทรงยกตัวอย่างถึงการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสามรัชกาลก่อนหน้า คือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าก็มีได้มีส่วนสัมพันธ์อันใดกับปรากฏการณ์ดาวหาง เพราะเมื่อมีการเปลี่ยนแผ่นดินในทั้งสามรัชกาลนั้น ดาวหางมิได้ปรากฏขึ้นอยู่บนท้องฟ้า

นอกจากนี้ผู้คนในสมัยนั้นยังเชื่อกันว่าหากมีดาวหางมักจะเกิดเหตุให้เกิดการรบพุ่งกัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงใช้โอกาสนี้ในการสื่อสารทางการเมืองให้ประชาชนได้ทราบถึงแนวพระราชดำริและคุณอันเกิดแต่พระบรมราโชบายด้านการต่างประเทศของพระองค์ด้วยโดยทรงชี้ให้เห็นว่าการที่ผู้คนจะรบพุ่งกันนั้นมิใช่เป็นเพราะเกิดดาวหาง แต่หากเป็นเพราะมีปัจจัยอื่นเป็นส่วนเสริมส่งให้เกิดการรบพุ่งเช่นนั้น โดยทรงยกตัวอย่างจากกษัตริย์ราชวงศ์เหียงของเวียดนามที่ไม่ยอมเปิดรับการทำสนธิสัญญาจากชาติตะวันตก เป็นเหตุให้เวียดนามต้องตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสในที่สุด ในการนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงกล่าวต่อไปว่า เป็นเพราะการที่พระองค์มีพระบรมราโชบายที่ผ่อนปรนยอมเปิดประเทศ

เจริญพระราชไมตรีกับสากลประเทศนั่นเองที่เป็นเหตุให้บ้านเมืองสยามรอดพ้นจากเหตุการณ์มาได้ แต่ก็อาจเข้าใจได้ว่าพระองค์ทรงพระราชประสงค์ให้ราษฎรเห็นจริงตามนั้น

นอกจากนี้ยังทรงพระราชนิพนธ์ **ประกาศสุริยุปราคา** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.292) และ **ประกาศดาวพระเคราะห์พุธเข้าในดวงพระอาทิตย์** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.296 – 297) ในปีพุทธศักราช 2404 อีกด้วย แต่เป็นพระราชนิพนธ์เพื่อพระราชทานพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติทั่วไปโดยมิได้สื่อสารแนวพระราชดำริอื่นสอดแทรกไว้

และในปีสุดท้ายแห่งรัชกาล คือพุทธศักราช 2411 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์ **ประกาศสุริยุปราคาหมดดวง** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.514 – 515) เอาไว้ ซึ่งก็คือสุริยุปราคาที่ตำบลหัวก้อ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เมื่อวันที่ 18 สิงหาคม พุทธศักราช 2411 โดยทรงพระราชนิพนธ์ประกาศขึ้นเพื่อให้ประชาชนทั้งหลายได้รับทราบโดยทั่วกัน และด้วยความที่มีพระราชหฤทัยมุ่งหมายที่จะเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรสุริยุปราคาเต็มดวงครั้งนั้นถึงตำบลหัวก้ออันเป็นสถานที่ที่เหมาะสมที่สุดที่จะทอดพระเนตรปรากฏการณ์สำคัญดังกล่าวด้วยพระองค์เอง จนอาจจะมิได้ไปปล่อยข่าวเล่าลือว่ามีผู้ยุยงให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินออกจากพระนครไปพระองค์จึงต้องมีพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ด้วยการเสด็จพระราชดำเนินไปถึงตำบลหัวก้อนั้นเป็นพระราชประสงค์ของพระองค์เอง และประกาศฉบับนี้ยังเป็นประกาศฉบับสุดท้ายในรัชสมัย เพราะเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรสุริยุปราคาเต็มดวง นั้นแล้ว ก็ทรงพระประชวรด้วยโรคไข้ป่า พระอาการเยียบหนักลงจนกระทั่งเสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ 1 ตุลาคมปีเดียวกัน

ยังมีประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เอาไว้สั้นๆ อีกฉบับหนึ่ง แต่สืบค้นไม่ได้ว่าทรงพระราชนิพนธ์เอาไว้เมื่อใด มีเนื้อความน่าพิจารณาเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับศาสตร์ด้านนิเทศศาสตร์คือการที่ทรงมิให้คนเชื่อว่าที่มีคนทิ้งข้อความไปให้หนังสือพิมพ์แต่ละฉบับลงข่าวให้ ทรงพระราชนิพนธ์ **ประกาศมิให้เชื่อข้อความที่มีผู้ทิ้งหนังสือไปลงหนังสือพิมพ์** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.580 – 581) อันมีความสำคัญตอนหนึ่งว่ามีให้ผู้ใดเชื่อข้อความที่มีผู้เอาไปทิ้งไว้ให้หนังสือพิมพ์เพราะคนร้องทุกข์เหล่านั้นไม่ได้ทำตามขั้นตอนของการร้องทุกข์ที่ถูกต้อง และทรงแสดงเหตุผลว่าการกระทำเช่นนั้นก็เห็นอับอาย เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยพระองค์เองก็ทรงไม่สามารถที่จะหยิบเรื่องที่มีผู้ไปร้องทุกข์ในหนังสือพิมพ์เช่นนั้นขึ้นมาพิจารณาให้เจ้าทุกข์ได้รับความยุติธรรมได้ ประกาศฉบับ

นี่ถือเป็นการสื่อสารสร้างวิจารณ์ถวายให้แก่ประชาชนประกอบด้วยเหตุและผล อันเป็นสิ่งที่ปรากฏ อยู่เสมอในประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

2.3.2 ประเด็นการสื่อสารเกี่ยวกับการพระศาสนา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระผนวชเป็นภิกษุใน พระพุทธศาสนาตั้งแต่เมื่อทรงเจริญพระชนมพรรษาได้ 20 พรรษา และทรงดำรงอยู่ในสมณเพศ เป็นระยะเวลายาวนานถึง 27 ปี ระหว่างที่ทรงดำรงอยู่สมณเพศนั้นปรากฏชัดว่าพระองค์ได้ทรงเอา พระราชหฤทัยใส่ในการศึกษาสรรพวิทยาการความรู้อย่างกว้างขวาง ทั้งนี้รวมถึงพระธรรมวินัยและ องค์ความรู้ต่างๆ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาด้วย จึงปรากฏว่าพระองค์ได้ทรงพระราชดำริว่า ภิกษุใน สังคมไทยเวลานั้นหย่อนยานในวัตรปฏิบัติคลาดไปจากธรรมเป็นอันมาก ประกอบกับทรงเลื่อมใส ในวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์อย่างมอญที่มีความเคร่งครัดเป็นพระธรรมวินัย จนทำให้ทรงสถาปนา ธรรมยุติกนิกายขึ้นเป็นคณะสงฆ์กลุ่มใหม่ระหว่างที่ทรงพระผนวชอยู่นั่นเอง (ปิยนาค บุนนาค, 2560, น.3 – 4) จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญต่อเรื่องความ ประพฤติของพระภิกษุสงฆ์และความบริสุทธิ์ของพระศาสนาอย่างมาก ด้วยเหตุนี้ แม้ว่าจะทรงรับสิริ ราชสมบัติแล้ว แต่ก็มีได้ทรงวางเว้นจากการเอาพระราชหฤทัยใส่ต่อการพระศาสนาเหล่านี้ (दनัย ไชยโยธา, 2543, น.335) ด้วยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระราชหฤทัยใน การพระศาสนาประกอบกับที่ทรงดำรงอยู่ในภิกษุภาวะเป็นระยะเวลายาวนานถึง 27 ปี เป็นเหตุให้ ทรงแม่นยำแตกฉานในพระธรรมวินัย และทรงทราบความเป็น ไปในวงการสงฆ์เวลานั้นเป็นอย่างดี จึงปรากฏว่าเรื่องเกี่ยวกับการพระศาสนานั้นทรงถือว่าเป็นพระราชภาระในการพระราชนิพนธ์ ประกาศในการสื่อสารเพื่อจัดระเบียบและสร้างบรรทัดฐานที่ดีให้แก่วงการสงฆ์ตั้งแต่ต้นรัชสมัย ดัง จะยกตัวอย่างจากประกาศบางฉบับดังนี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบว่ามีภิกษุสามเณรประพฤติ ผิดพระวินัยเป็นอันมาก และทรงพระราชดำริว่าการที่มีภิกษุประพฤติตนไม่เหมาะสมเช่นนี้ ส่วนหนึ่ง ก็เป็นเพราะฝ่ายคฤหัสถ์เองชักชวนภิกษุให้เข้าไปในทางที่เสื่อมเสีย จึงได้พระราชนิพนธ์ประกาศ ขึ้นสองฉบับเป็นเนื้อความต่อกันในพุทธศักราช 2396 ฉบับหนึ่งชื่อว่า ประกาศห้ามไม่ให้ชักสื่อแล ชวนภิกษุสามเณรประพฤติอนาจาร (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.36) ความตอนหนึ่งว่า

“... แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า อย่าให้ผู้ใดไปคบค้ากับพระสงฆ์แล้วแลคิดจะให้ พระสึกออกมาอยู่กินเป็นคู่เป็นเมียกัน ถึงจะยังไม่ได้เป็นปาราชิกแต่พระก็ยงบวชอยู่ดี เป็นแต่ติด พันกันก่อนแล้ว จึงสึกออกมาเป็นคู่เป็นเมียกันต่อภายหลังนี้แล ...

อนึ่งผู้ใดเป็นแม่สื่อได้นำเอาหนังสือเพลงยาวกาพย์โคลงสิ่งของการเขาจะ ทำบุญให้ทานกับถ้อยคำเป็นเชิงเกี่ยวข้างพระไปให้กับผู้หญิงไปบอกกับผู้หญิง เอาข้างผู้หญิงไปให้

ข้างพระกิติ ฐึเห็นเป็นใจด้วยกันดังนี้ ถ้ามีผู้ใดมาร้องฟ้อง ฤาเกิดความด้วยประการใดๆ กิติ จะเอา โทษแก่ผู้นั้นเป็นตะพุ่นหญ้าช้างเหมือนเป็นปราชกกับพระนั้น ถ้าเป็นแต่ฐึเห็นมิได้ช่วยในการสื่อ สน ไม่เอาความมาร้องฟ้องว่ากล่าว ด้วยคิดเห็นว่าชั่วชั่งชิตีซึ่งพราหมณ์ เป็นคนใจบุญนอกทางดังนี้ จะปรับผู้นั้นเป็นโทษละเมิดลาหนึ่ง เอาเป็นพินัยไปจำหน่ายทำพระอารามหลวง ...”

และยังได้ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศห้ามกฤหัสถ์ไม่ให้สมคบภิกษุสามเณร ที่ประพฤติอนาจาร (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.37) เพื่อปรามภรวาสทั้งหลายมิให้ ชักชวนพระภิกษุไปในทางเสื่อมเสีย ความตอนหนึ่งว่า

“... อนึ่งห้ามมิให้ผู้ใดนิมนต์พระไปเทศน์ไปสวด โลกนก็ดี แลให้พระกิน เหล้าก็ดีกินข้าวค้ำก็ดี อนึ่งจีน ไทยผู้ใดห้ามมิให้ขายหมี่ขายเหล้าให้พระกินที่โรงที่ร้านของคนก็ดี แล ใต่บ่อนถั่วบ่อนโปก็ดี แลการพนันต่างๆ ห้ามมิให้คบให้พระสงฆ์ไปเล่นในบ้านเรือนในโรงบ่อน ของตัวก็ดี อนึ่งผู้ใดมีละครเป็นเจ้าของงานก็ดี หรือเป็นเจ้าของละครก็ดี แลมีพระสงฆ์เข้าไปดูละคร ในบ้านของตัวแลโรงละคร ให้จับเอาพระมาส่งกรมธรรมการ ถ้ามีจับเอามาส่งอย่างพระราชบัญญัติ ดังประกาศไว้นี้ จะปรับไหมกับผู้นั้นตามโทษละเมิดลาหนึ่งตามศักคินา เอาเป็นสินไหมให้กับผู้มา ฟ้องบ้าง ให้กับผู้ชำระบ้าง เหลือนั้นจะเอาเป็นพินัยหลวง จำหน่ายให้ทำพระอารามหลวง ด้วยว่า พระสงฆ์ทำอนาจารดังนี้ ให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศต่อบ้านต่อเมือง อายกับนานาประเทศ แลผู้ที่ล่วง พระราชบัญญัติดังนี้ เป็นคนใจบุญนอกทางตามใจพระสงฆ์ไม่ว่ากล่าวร้องฟ้องนั้นหาขอบไม่ จึงให้ ปรับผู้นั้นให้เสียสินพินัยจำหน่ายให้แก่ผู้นั้นทำพระอารามหลวงก็จะเป็นกุศลเป็นอันมาก แลเป็น พระเกียรติยศงามพระนครถาวรนาน ไปข้างหน้า และนานาประเทศจะมีได้หมิ่นประมาทได้ตาม รับสั่ง ...”

จะเห็นได้ว่าประกาศทั้งสองฉบับนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสื่อสารให้ประชาชนทั่วไปได้เห็นว่าพระพุทธศาสนาเองต้องอาศัยอำนาจทางฝ่ายอาณาจักรใน การช่วยบำรุงพระศาสนาให้คงความบริสุทธิ์ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรง ถือเอาการนี้เป็นพระราชภาระอย่างสำคัญที่จะต้องธำรงพระศาสนาให้ยั่งยืนถาวรอยู่ได้ ในระบอบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นพระมหากษัตริย์ย่อมทรงสิทธิธรรมเหนือแคว้นแคว้นในพระราชอาณาเขต ทั้งปวง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงรับรู้ความเสื่อมเสียที่เกิดขึ้นในวงการสงฆ์มา โดยตลอดเมื่อทรงได้รับราชสมบัติแล้วจึงยอมมีพระราชประสงค์ที่จะใช้พระราชอำนาจอันมีอยู่นั้น ขจัดปัดเป่าความไม่มีระเบียบต่างๆ ที่เกิดขึ้นในวงการสงฆ์ไปให้จงได้

ต่อมาเมื่อพุทธศักราช 2397 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรง พระราชนิพนธ์ ประกาศห้ามมิให้ภิกษุสามเณรคบผู้หญิงมาพูดที่กุฎิ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.53 – 54) ด้วยเหตุว่ามีพระสงฆ์ประพฤติตนมิชอบต้องอาบัติปราชก นับเป็นประกาศอีก

ฉบับหนึ่งที่ทรงพระราชนิพนธ์เอาไว้อย่างละเอียด สื่อสารทั้งเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และแนวพระราชดำริที่มีต่อการสงฆ์ด้วย ความสำคัญตอนหนึ่งของประกาศฉบับนี้กล่าวไว้ว่า

“... จึงมีพระบรมราชโองการมารพระบัณฑูรสุรสีหนาทคำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมว่าทุกวันนี้กุลบุตรที่บวชเป็นภิกษุสามเณรเข้าในพระศาสนานี้ บางจำพวกมีศรัทธาตั้งใจรักษาศีลสิกขาบท อุตสาหะเล่าเรียนคันถธุระวิปัสสนาธุระตามสติปัญญาหวังจะให้เป็นประโยชน์ก็มีบ้าง บางจำพวกเป็นคนเกียจคร้านกลัวจะกะเกณฑ์ใช้ราชการ หลบลี้หนีเข้าบวชเป็นภิกษุสามเณร อาศัยพึ่งพระศาสนาเลี้ยงชีวิต แล้วประพฤติอนาจารทุจริตต่างๆ จนถึงเล่นสวาทเป็นปาราชิกก็มีอยู่โดยมาก เพราะเหตุด้วยคฤหัสถ์ชายหญิงทั้งปวงถือลัทธิผิดเข้าใจว่าชั่วชั่งชืดซึ่งสงฆ์ถึงจะรู้ว่าภิกษุสามเณรรูปใดประพฤติอนาจารทุจริต กระทำความผิดสิ่งใดๆ ที่สุดจนถึงเป็นปาราชิกก็ดี ถ้าไม่โกรธกันแล้วก็นิ่งเพิกเฉยเสียดังนี้ ภิกษุสามเณรทั้งปวงจึงพากันประพฤติอนาจารทุจริต กระทำความชั่วลามกได้ต่างๆ อนึ่งทรงพระราชดำริเห็นว่า กาลทุกวันนี้ก็มีใช้ต้นพระศาสนาแล้ว พุทธจักรก็ย่อมอาศัยพระราชอาณาจักร พระศาสนาจึงจะวัฒนารุ่งเรืองตั้งอยู่ได้ จึงทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ... แต่งพระราชบัญญัติเพิ่มเติมขึ้นใหม่ แต่นี้สืบไปห้ามอย่าให้คฤหัสถ์ทั้งปวงคบภิกษุสามเณร สูบฝิ่น สูบกัญชา กินสุราน้ำตาลส้ม กินเข้าคำ แลกินของที่ไม่ควรภิกษุสามเณรจะกินในเพลาคำ กินกับภิกษุสามเณรณบ้านเรือน โรงร้านของตนเป็นอันขาด อนึ่งห้ามอย่าให้ชายฝิ่นสุรากันชาน้ำตาลส้ม แลชายของที่ไม่ควรภิกษุสามเณรจะกินในเพลาคำ ให้ภิกษุสามเณรกิน แลสมคบให้ภิกษุสามเณรกระทำอนาจารสิ่งใดๆ ณ บ้านเรือน โรงร้านของตน อนึ่งห้ามอย่าให้ชายหญิงทั้งปวงคบภิกษุสามเณรเล่น โปถั่ว ไข่โป่งแปะ แลชนไก่ปลากัดปลาเข้เล่นการพนันต่างๆ บรรดาเจ้าภีณายอากรผูกพระราชทรัพย์ส่งขึ้นท้องพระคลังหลวง แลห้ามอย่าให้ชายหญิงทั้งปวงคบหาภิกษุสามเณรให้เข้ามาอยู่ในบ้านเรือน โรงร้านของตนตั้งแต่เพลาคำ 2 ยามจนรุ่งสว่างเป็นอันขาด ... อนึ่งห้ามอย่าให้คฤหัสถ์ชายหญิงทั้งปวงลงเรือร่วมภิกษุสามเณรซึ่งเปนพาลไปเที่ยวดูทะเล่นกฐินผ้าป่า เที่ยวพายเรือแข่งเบียดเสียดชายหญิง แลเที่ยวดูโจนหุ่นละครจิวหนั่ง แลการเล่นฟ้อนรำขับร้องต่างๆ ให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศ ทำให้ชนอันมาแต่นานาชาติประเทศซึ่งถือศาสนาต่างๆ คูหมั่นประมาทได้ ...”

เห็นได้ว่าประกาศอันเกี่ยวเนื่องด้วยการพระศาสนานี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นตามบริบทของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และแสดงให้เห็นถึงความเอาพระราชหฤทัยใส่ในกิจการพระศาสนาเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ประกาศพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับพระวินัยสงฆ์

2.3.3 ประเด็นการสื่อสารเกี่ยวกับภาษาและศิลปวัฒนธรรม

นอกเหนือจากราชการงานเมืองทั่วไปแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงสนพระราชหฤทัยในสรรพวิทยาการด้านศิลปศาสตร์แขนงต่างๆ อยู่มาก ดังจะปรากฏว่าพระองค์ทรงเป็นผู้รู้ในเชิงภาษาและศิลปวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ เป็นอย่างดี ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏว่าทรงพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ เพื่อสื่อสารสร้างความเข้าใจในเรื่องภาษาและศิลปวัฒนธรรมอยู่เนืองๆ ตลอดรัชสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือด้านการใช้ภาษาให้ถูกต้อง ดังจะยกตัวอย่างประกาศพระราชนิพนธ์ที่เกี่ยวกับการใช้ภาษาขึ้นเป็นตัวอย่างให้เห็นชัดเจนขึ้น ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศเกี่ยวกับการใช้ภาษาอยู่หลายฉบับ เป็นต้นว่า เรื่องเกี่ยวกับการใช้คำต่างๆ ให้ถูกต้อง ทรงอธิบายความหมายของคำและการใช้คำนั้นให้เหมาะสมอยู่หลายโอกาส เช่น ในพุทธศักราช 2401 ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศว่าด้วยคำที่เรียกเสร็จ, สำเร็จ, สัมฤทธิ์, สัมฤทธิ์ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.164 – 165) ความตอนหนึ่งว่า

“... คำว่าสำเร็จหรือเสร็จนี้ถ้าเขียนสั่ง โยคกับตัว จ เห็นว่าจะเป็นคำเขมร แปลว่าแล้วว่าจะว่าสุดการฯ แต่คนวัดคนนักบวชสึกออกมามักสงสัยว่าจะเป็นคำมาแต่มคธ ที่เรียกกันว่าบาลีนั้นว่า สมิทธิ จึงมักเขียนว่า สำเรทธิบ้าง สำเรทฐบ้าง เสรทฐบ้าง เสรทฐบ้าง ครั้นพิเคราะห์ดูก็เป็นอันน่ารังเกียจ ว่าเป็นอุตริชาวัดหรือนักบวชสึกไป หนังสือฉบับโบราณมีเขียนว่า สัมฤทธิ์เหมือนกับชื่อทองสัมฤทธิ์ก็มี คำนั้นแลเห็นจะมาแต่ศัพท์ว่าสมิทธิแท้ แปลว่าเต็มว่าพร้อมว่า ได้การว่าครบถ้วน เพราะฉะนั้นตั้งแต่นี้ไป เนื้อความที่ว่าแล้วให้เขียนว่า สำเร็จแลเสร็จ ดังนี้ทุกแห่ง คำที่ว่าเต็มว่าพร้อมว่าครบถ้วน ดังคำว่าผู้สำเร็จราชการแลสำเร็จศก ให้ใช้ว่าสัมฤทธิ์ ดังนี้เทอญ สัมในสัมฤทธิ์ให้เขียนเป็นสัม ดังนี้จึงจะถูก เหมือนกับคำว่าคัมภีร์ ถ้าเขียนว่าสำในสำเรทธิ ก็จะไม่งามเป็นที่รังเกียจ เหมือนว่าคำที่กลางคนเขียนในคำว่า คำภีร์นั้นๆ ก็ฝ่ายคำว่าสำเร็จที่แปลว่าแล้วว่าจะว่าจบนั้นคงให้เขียนว่าสำเร็จ อย่าหลงเขียนว่าสัมฤทธิ์เลย ...”

และยังได้ทรงพระราชนิพนธ์ ประกาศว่าด้วยคำที่เรียกว่าทแกล้วทหาร (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.218) ขึ้น เพื่ออธิบายความหมายและการใช้คำดังกล่าวให้ถูกต้อง ความตอนหนึ่งว่า

“... บัดนี้ข้าราชการแทบทุกตำแหน่ง จะแต่งหนังสืออะไรก็พอใจที่จะว่า ทแกล้วทหาร คำนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังไม่ทรงทราบแน่ในพระราชหฤทัยเลยว่าจะอะไรเป็นทแกล้ว ทรงทราบแต่หาญฤทธานุภาพ ว่าเป็นคนที่ถืออาวุธศัสตราเตรียมตัวจะสู้ข้าศึก แต่ทแกล้วนั้นไม่ทราบว่าเป็นคนอย่างไรเลย คนที่ไม่กล้าใครนั้นควรจะว่าคนกล้าก็ดี คนกล้าหาญก็ดี คนกล้าหาญก็ดีกว่าได้ แต่ทแกล้วนั้นคือคนจำพวกใด ...”

ต่อมาเมื่อพุทธศักราช 2402 ได้ทรงพระราชนิพนธ์ ประกาศให้ใช้คำ กับ, แก่, แด่, แต่, ต่อ, ใน, ยังในที่ควร (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.230 – 231) เพื่ออธิบายความหมายและการใช้คำเชื่อมเหล่านั้นให้ถูกต้องตามหลักไวยากรณ์ ความตอนหนึ่งว่า

“...ประกาศมาให้คนเขียนหนังสือทั้งปวงทราบทั่วแล้วสังเกตใช้ ให้ถูกในที่ควรจะว่า (กับ) ว่า (แก่) ว่า (แต่) ว่า (แต่) ว่า (ต่อ) ว่า (ใน) ว่า (ยัง) จงสังเกตให้แน่แล้วใช้ให้ถูก อย่าให้เป็นกับไปทุกแห่งแลอย่างกลัว (กับ) งกเงินไปฯ คนสองคนสามคนขึ้นไปทำกริยาเหมือนกันใช้ว่า กับ ผัวนอนกับเมีย ผัวอยู่กับเมีย นายไปกับบ่าว คนหนึ่งนั่งพูดเล่นกับคนหนึ่ง นายปลุกยากับบ่าว บุตรร่วมสุขทุกข์กับบิดามารดา ลูกค้าซื้อขายกับชาวบ้าน ขุนนางเจรจากับแขกเมือง ละครเล่นกับตลก คนหนึ่งวิวาทกับเพื่อนบ้าน ผู้ร้ายตีรันกันกับเจ้าเรือน คนโทษไปกับผู้คุม อะไรอื่นๆ เช่นนี้มีมากมายนัก เอาที่คนสองคนสามคนฤมากทำกริยาเดียวกัน ทำด้วยกันจึงใช้กับฯ อนึ่งถ้าเป็นของที่ไปด้วย มาด้วย อยู่ด้วย ได้มาด้วย เสียไปหายไปด้วยกัน ก็ว่ากับ ได้ เหมือนหนึ่งคนไปกับยามของตัว ไปกับดาบแลปืนของตัว ก็ว่า ได้ คนมากับหาบสิ่งของ คนแก่มากับไม้เท้า คนมากับช้าง กับม้า กับโค กับกระบือ คนอยู่กับหีบผ้า ทองเก็บไว้กับเงิน ผ้ากับเสื้ออยู่ด้วยกัน คนได้มีดมากับด้าม ได้ขวานมากับส่ว ได้ปืนมากับดินดำ ได้เกวียนมากับวัว หีบไฟไหม้เสียกับผ้า เงินหายไปกับถุงด้วยกันฯ ของก็ดี สัตว์ก็ดี คนก็ดี อยู่ด้วยกัน ไปด้วยกัน ทำอะไรด้วยกัน ต้องที่จะออกชื่อด้วยกัน ว่ากับ ได้สิน คือเงินกับทอง หม้อข้าวกับเชิงกราน บังเหียนกับม้า ตะพดกับโค สายสนตะพายกับกระบือ นกกับกรง ทหารกับปืน คนกับช้าง ม้ากับรถ โคนกับเกวียน คนกับรองเท้า ช้างกับม้า ลากับอูฐ บุตรกับบิดา ข้ากับเจ้า เรือกับคน อะไรๆ เป็นอันมากที่ไปด้วยกันมาด้วยกันอยู่ด้วยกัน ทำอะไรด้วยกันว่ากับ ได้หมด แต่ถวาย แลให้ แลรับ แลเรียกเอา บอกเล่าว่ากับ ไม่ได้เลยฯ ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายในหลวง ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถวายในเจ้าต่างกรม กำนันให้ท่านเสนาบดีฯ ถวายพระพรแต่พระเจ้าอยู่หัว กราบทูลพระกรุณาแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กราบทูลต่อเจ้าต่างกรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม เรียนต่อท่านเสนาบดี แจ้งความต่อผู้สำเร็จราชการเมือง กรมการฟ้องต่อลูกขุนณศาลหลวง ให้ใช้ใน แต่ ต่อ โดยสมควร นอกกว่านี้ใช้แก่ คือพระราชทานแก่ ให้แก่ บอกแก่ แจ้งความแก่ ทำโทษแก่ ลงโทษแก่ ใครๆ อะไรๆ ว่าไม่สุดแล้ว คำที่ต่อกับ แจ้งแก่ ร้องเรียกแก่ ทำคุณแก่ ทำให้แก่ บอกให้แก่ แจกจ่ายแก่ เสียไปแก่ ลงพระราชอาญาแก่ ให้ปรับไหมแก่ ได้แก่ เสียแก่ ไว้แก่ ไว้ใจแก่ ไว้ความแก่ เอ็นดูแก่ เห็นแก่ ให้ถ้อยคำแก่ ขอมแก่ โกรธแก่ ไว้ธุระแก่ ให้ศีลให้พรแก่ สมควรแก่ จงมีแก่ สงสารแก่ อนุเคราะห์แก่ ขายให้แก่ ให้ช่องแก่ แลอื่นๆ ที่คล้ายกันให้ว่าแก่อย่างว่ากับเลย เหมือนคำที่จะควรว่าแต่นั้น คือ รับแต่ ขอแต่ เอาแต่ เรียกเอาแต่ ได้พระราชทานแต่ ได้อนุเคราะห์แต่ เรียกภาษีแต่ เอามาแต่ ฟังแต่ มาแต่ ซ้อมมาแต่ เรียกเอาแต่ เก็บเอาแต่ รู้แต่ แลอื่นๆ ใช้แต่ในที่ว่าด้วยต้นทางมา ...”

ยังมีประกาศอีกหนึ่งฉบับที่เกี่ยวข้องกับการใช้คำและสัมพันธ์กับประเพณีราชสำนักด้วย เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่ามีผู้ใช้คำว่า “สมเด็จพระ” ไม่ถูกต้องกับตำแหน่งของบุคคล จึงทรงพระราชนิพนธ์ประกาศให้ใช้คำว่าสมเด็จพระให้ถูกต้องตามเกียรติยศ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.19) เมื่อพุทธศักราช 2395 ความตอนหนึ่งว่า

“... เจ้าเป็นกรมแลผู้ที่มีใช้เจ้า เป็นขุนนางตำแหน่งใหญ่่น้อยใดๆ เมื่อพระราชวงศานุวงศ์แลข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนกรมฝ่ายหน้าฝ่ายในจะกราบบังคมทูลพระกรุณาฯ ฤฯ พูดยาออกชื่อออกพระนามประการใดๆ ก็ให้รู้พระราชบัญญัติไว้ คือว่าพระเจ้าอยู่หัววังหลวงวังหน้าสองพระองค์ให้ออกพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระ นำหน้าก่อน อย่าให้ว่าสมเด็จพระเปล่า ถ้าเจ้าเป็นกรมสมเด็จพระก็ให้ว่ากรมสมเด็จพระ อย่าให้ว่าสมเด็จพระเปล่า ถ้าเป็นกรมพระก็ให้ว่ากรมพระ อย่าให้ว่าพระเปล่า เหมือนอย่างพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์บัดนี้ ถ้าจะออกพระนามก็ให้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าที่เป็นกรมสมเด็จพระนั้น เหมือนอย่างกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส กรมสมเด็จพระเทศาภิบาล แลกรมสมเด็จพระอื่นๆ กรมพระนั้นเหมือนอย่างกรมพระรามอิศเรศ กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ แลกรมพระอื่นๆ ฝ่ายพระราชกษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดฯ ตั้งให้เป็นสมเด็จพระนั้น เหมือนอย่างสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระพุฒาจารย์ แลสมเด็จพระอื่นๆ นี้มีแต่สมเด็จพระเปล่า ให้ออกพระนามพูดยาว่ากล่าวตามพระราชบัญญัติ...”

นอกจากนี้ยังทรงพระราชดำริว่าราชทินนามของขุนนางบางตำแหน่งไม่มีความหมายไม่สอดคล้องกับตำแหน่งหน้าที่ จึงทรงเปลี่ยนราชทินนามนั้นเสียใหม่ให้สอดคล้องกัน เช่น ประกาศเรื่องนามพระยาอิศรานุกาพแลพระชัยภูบาล (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.21) ความตอนหนึ่งว่า

“... ด้วยพระศรีภริยาเสนาบดีศรีสาถกษณ์ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ให้มีหมายประกาศขึ้นไปในพระบรมราชวังว่า ชื่อพระยาอิศรานุกาพนั้นแปลออกไม่ได้ความ ถ้าจะแปลว่าความไม่เป็นอิสระหาถูกต้องไม่ ให้เติมอักษรนุเข้าอักษรหนึ่งว่า พระยาอิศรานุกาพ แปลว่าผู้มีอิศรานุกาพดังพระอิสวร ฤฯว่าผู้มีอิศรานุกาพแห่งพระอิสวร ดังนี้จึงจะสมควร

อนึ่งชื่อพระชัยภูบาลก็ไม่สมควร ด้วยความแปลว่าผู้ไม่รักษาเข้าเปลือกหาสมต้องตามความประสงค์ไม่ ให้แปลงเสียว่าพระชัยภูบาล แปลว่าผู้รักษาเข้าเปลือกโดยยิ่ง ถ้าไม่เชื่อก็ให้ราชบัณฑิตในพระบรมราชวัง ไถ่ถามพระราชกษัตริย์นักปราชญ์ผู้รู้ดูเถิด ...”

ในประเด็นเรื่องของการใช้ภาษานี้อาจมองได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ที่จะให้ภาษาไทยนั้นชัดแจ้งไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของความเป็นไทย เป็น

การแสดงตัวตนของชาติท่ามกลางกระแสตะวันตกและลัทธิจักรวรรดินิยมที่กำลังไหลบ่าอยู่ในทวีปเอเชียในขณะนั้น พร้อมกันนี้ยังเป็นการสร้างบรรทัดฐานในการใช้ภาษา เพื่อให้ผู้รับสารทราบว่าควรจะใช้ภาษาอย่างไรจึงจะเหมาะสม เพราะในรัชสมัยก่อนหน้าประชาชนและขุนนางชั้นผู้น้อยไม่มีโอกาสได้กราบบังคมทูลความอันใดต่อพระมหากษัตริย์โดยตรงบ่อยนัก เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริจะให้มีการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์และบุคคลทั่วไปมากยิ่งขึ้น นัยหนึ่งอาจมองได้ว่าการกำหนดบรรทัดฐานในการใช้ภาษาจึงอาจมีความจำเป็นเพื่อให้ผู้น้อยได้เกิดความสบายใจในการสื่อสารกับพระมหากษัตริย์ เพราะทราบว่าจะต้องใช้คำอย่างไรในการกราบบังคมทูลเป็นกฎเกณฑ์แน่นอน

ดร.สายป่าน ปุริวรรณชนะ ผู้ทรงคุณวุฒิ มีความเห็นเกี่ยวกับประเด็นนี้ ดังนี้ “... ถ้าท่านไม่กำหนดระบบขึ้นมา คนอาจจะไม่รู้ว่าจะต้องใช้ภาษากับท่านอย่างไร แต่พอท่านกำหนดระบบขึ้นมา มีเกณฑ์ชัดเจนว่าต้องใช้อย่างไร คนก็น่าจะสะดวกใจมากขึ้นและง่ายขึ้นกับการที่จะสื่อสาร เพราะบางทีคนก็นึกไม่ออกว่าเจอกษัตริย์แล้วจะพูดอย่างไร อาจมองได้ว่าท่านพยายามจะให้ประชาชนสื่อสารกับท่าน ได้ง่ายขึ้น เพราะท่านมีพระราชประสงค์ว่าจะอยากสื่อสารกับประชาชน ว่าพูดแบบนี้กับท่านแล้วปลอดภัย ซึ่งก็มีโฆษณาชาวบ้านเท่านั้น ขุนนางชั้นผู้น้อยก็ไม่ค่อยได้สื่อสารกับท่าน การออกประกาศเรื่องต่างๆ ถือว่าเป็นการสื่อสารที่สำคัญของท่าน เพราะสมัยก่อนไม่เคยมีการที่พระมหากษัตริย์จะมาสื่อสารกับประชาชน โดยตรงอย่างนี้ แต่อย่างนี้ในหลวงบอกเลยควรทำแบบนี้ ทำแบบนี้ดี ทำแบบนี้ไม่ดี เป็นการสื่อสารโดยตรงผ่านการออกประกาศ และเป็นการแสดงแนวทางวิธีการสื่อสารที่จะทำให้สะดวกใจทั้งสองฝ่าย เพราะฉะนั้นในมุมมองหนึ่งความพยายามในการตั้งระบบระเบียบในการใช้ถ้อยคำกลับจะทำให้ชาวบ้านร้านตลาดทั่วไปรู้วิธีการพูดจาและเขาก็สบายใจที่จะพูดกับพระมหากษัตริย์ เพราะฉะนั้นเราก็จะถือได้ว่ารัชกาลที่ 4 ท่านเป็นผู้ริเริ่มตรงนี้ และต่อมาหน่วยงานต่างๆ เช่นเมื่อเรามีราชบัณฑิตฯ ราชบัณฑิตฯ เองก็ใช้ตรงนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการกำหนดมาตรฐานการใช้คำจนถึงปัจจุบันด้วย ...”

จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนับสนุนให้ประชาชนใช้ภาษาได้อย่างถูกต้องทั้งตามหลักไวยากรณ์ อักษรวิธี และความหมาย จึงปรากฏว่าทรงพระราชนิพนธ์ประกาศเพื่อสื่อสารให้ประชาชน ได้ใช้ภาษาอย่างถูกต้องโดยตรงหลายฉบับ และยังทรงสอดแทรกความรู้เกี่ยวกับด้านภาษาลงไปในการประกาศพระราชนิพนธ์ฉบับต่างๆ เช่น ประกาศเกี่ยวกับนามขุนนางดังที่ได้เสนอไว้แล้ว

นอกจากกลุ่มของประกาศที่มีเนื้อความเกี่ยวข้องกับการใช้ภาษาแล้ว ในบรรดาประกาศพระราชนิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการสื่อสารด้านภาษาและศิลปวัฒนธรรมยังปรากฏประกาศอีกกลุ่มหนึ่งที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเพื่อพระราชทานนามสิ่งก่อสร้างใหม่ๆ ต่างๆ

ที่เกิดขึ้นพระราชอาณาเขต เพื่อสื่อสารให้เกิดความเข้าใจตรงกันทั่วทั้งสังคมว่าสิ่งปลูกสร้างนั้นมีชื่อ
ว่าอะไร เช่น เมื่อพุทธศักราช 2405 ทรงพระราชนิพนธ์ **ประกาศให้เรียกคลองวัดชัยพฤกษ์ ว่าคลอง
มหาสวัสดิ์ คลองเข้าไปพระปฐม ว่าคลองเจดีย์บูชา** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.315)
และเมื่อพุทธศักราช 2411 ทรงพระราชนิพนธ์ **ประกาศให้เรียกคลองผดุงกรุงเกษมแลถนนเจริญกรุง**
(ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, 548)

อนึ่ง ประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้น
เกี่ยวกับเรื่องภาษาและวัฒนธรรมนั้น มีประกาศอยู่จำพวกหนึ่งในประเด็นนี้ เป็นประกาศที่
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชนิพนธ์เป็นประจำเกือบทุกปี คือ “ประกาศ
มหาสงกรานต์” โดยที่ประกาศมหาสงกรานต์ที่มีการรวบรวมเอาไว้อยู่ในประชุมประกาศรัชกาลที่
4 นั้น ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อพุทธศักราช 2399 โดยทรงพระราชนิพนธ์ **ประกาศมหาสงกรานต์
ปีมะเส็ง นพศก** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.128 – 129) ขึ้น โดยเป็นประกาศฉบับสั้นๆ
ที่ใส่รายละเอียดเอาไว้แต่พอสังเขปเกี่ยวกับกำหนดการวันสำคัญต่างๆ ที่จะมีการขึ้นในสภามันนั้น
แต่หากพิจารณาประกาศมหาสงกรานต์ที่แต่งขึ้นในช่วงปลายรัชกาล จะพบว่าประกาศมหาสงกรานต์
แต่ละฉบับที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นนั้นมีเนื้อความละเอียดโดยพิสดารเป็นอย่างยิ่ง ประกาศ
มหาสงกรานต์เหล่านี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวย่อมมิได้ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นตาม
บริบทของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยทั่วไป หากแต่เป็นกำหนดกฎเกณฑ์ที่วางไว้ชัดเจนว่า
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะต้องทรงพระราชนิพนธ์ประกาศมหาสงกรานต์ขึ้นเป็น
ประจำทุกปี เพื่อเป็นการอธิบายกำหนดการสำคัญที่จะเกิดขึ้นในแต่ละรอบปีให้ราษฎรได้รับทราบ
ประกาศมหาสงกรานต์ฉบับสุดท้ายในรัชสมัยคือ **ประกาศมหาสงกรานต์ปีมะโรง สัมฤทธิศก**
(ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.498 – 504) เมื่อพุทธศักราช 2411 อันเป็นปีสุดท้ายแห่งรัชสมัย

ความน่าสนใจของประกาศมหาสงกรานต์ในช่วงปลายรัชสมัย คือ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงสอดแทรกพระบรมราโชวาทเป็นเรื่องเตือนสติใน
การดำรงชีวิต และพระราชทานพรแก่ประชาชนเนื่องในโอกาสเสด็จสกปรกใหม่ด้วย ซึ่งไม่เคยปรากฏ
มาก่อนในการสื่อสารระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับประชาชนของไทย

2.3.4 ประเด็นการสื่อสารเกี่ยวกับการพระราชสำนัก

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับสถาปนาขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
ในพระราชสถานะของความเป็นอเนกนิกรสโมสรสมมติ กล่าวคือ ผู้คนทั้งหลายยินยอมยกพระองค์
ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ ทั้งๆ ที่ได้ทรงพระผนวชอยู่ในสมณเพศตลอดรัชสมัยก่อนหน้า (คือรัชสมัย
ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) ด้วยเหตุที่ทรงพระผนวชอยู่ตลอดเวลาที่นั้นนั่นเอง
จึงย่อมไม่เกินไปที่จะกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีฐานพระราชอำนาจ

อยู่ในราชสำนักนั้นน้อยกว่าเจ้านายหลายพระองค์ เป็นต้นว่าเจ้าฟ้าชายจุฑาภรณ์ พระอนุชาธิราชร่วมพระราชกรณียกิจของพระองค์เองที่ต่อมาได้รับสถาปนาเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว (ปิยนาค บุนนาค, 2560, น.3 – 13) เพราะฉะนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชสถานะของความเป็นพระมหากษัตริย์ผู้นำบ้านเมืองแล้ว ในนัยเดียวกันจึงยังทรงดำรงตำแหน่งสูงสุดของพระราชสำนักด้วย ด้วยความที่มีได้ทรงมีฐานพระราชอำนาจอันมั่นคงในราชสำนักมาก่อน เป็นเหตุให้ต้องทรงจัดระบบระเบียบความเป็นไปในราชสำนักให้มีความเหมาะสมและเป็นไปอย่างมีศิลปวิธี ให้การในพระราชสำนักนั้นสอดคล้องกับแนวพระราชดำริและไม่สร้างความขัดแย้งต่อกลุ่มบุคคลที่มีอิทธิพลในราชสำนักมาแต่เดิม เป็นต้นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราโชวาทสั่งสอนบรรดาพระราชโอรสและพระราชธิดาขึ้นหลายฉบับ ก็คงจะเป็นเพราะเหตุที่ทรงเล็งเห็นว่าพระกุลทายาทเหล่านี้เองก็มีพระราชสถานะของการเป็น “คนส่วนพระองค์” จึงอยู่ในขอบข่ายที่จะทรงควบคุมจัดการให้ดำรงตนอยู่ในระเบียบแบบแผนที่ทรงวางเอาไว้ได้ มิให้เป็นที่ติฉินนินทาแก่ผู้อื่น

ข้อควรสำคัญอีกข้อหนึ่งที่ต้องทรงพิจารณาคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นแม้ว่าจะทรงดำรงอยู่ในสมณเพศเป็นระยะเวลาอันยาวนาน แต่ก็มีพระชาติกำเนิดเป็นเจ้าฟ้าชายราชกุมาร (ชงทอง จันทรางศุ, 2553, น.22 – 23 และพัสวีสิริ เปรมกุลนันท์, 2560, น.4 – 5) ทรงได้รับการเลี้ยงดูบ่มเพาะขึ้นในระบบราชสำนักแบบจารีตอย่างสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพราะฉะนั้นพระองค์จึงย่อมทรงเข้าพระราชหฤทัยความเป็นไปและระเบียบวิธีต่างๆ ภายในราชสำนักเป็นอย่างดี ความเข้าพระราชหฤทัยดังกล่าวนี้จะเป็นผลดีต่อมาหลายประการอันปรากฏอยู่ในความของพระราชนิพนธ์ประกาศหลายฉบับ กล่าวคือ ทรงสามารถที่จะอธิบายกิจการในพระราชสำนัก เช่น พระราชพิธีต่างๆ หรือวันสำคัญต่างๆ ของชาติให้เป็นที่เข้าใจแก่ประชาราษฎร์ตลอดจนชาวต่างชาติโดยทั่วไป (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.457 – 458) ประการถัดมาก็คือจะทรงมองเห็นจุดเด่นจุดด้อยของสังคมราชสำนักที่ทรงคุ้นเคยมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ จึงทำให้ทรงสามารถที่จะมีพระบรมราโชบายให้ปรับปรุงสิ่งต่างๆ อันเป็นกิจการพระราชสำนักให้สมควรแก่ยุคสมัยได้เป็นอย่างดี แม้ว่าการพระราชสำนักนั้นจะเป็นเรื่องส่วนพระองค์ ไม่ทรงจำเป็นจะต้องมีพระบรมราชาธิบายเหตุผลต่อพระราชกิจต่างๆ ที่เกิดขึ้นทั้งสิ้น หากแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเข้าพระราชหฤทัยดีว่า กิจการของพระราชสำนักนั้นอาจจะยังไม่เป็นเรื่องสำคัญที่ควรจะต้องสื่อสาร จึงปรากฏว่ามีประกาศพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับกิจการด้านพระราชสำนักหลายฉบับเป็นพระราชนิพนธ์ที่มีลักษณะเป็นพระบรมราชาธิบายเรื่องต่างๆ ซึ่งแจ้งแก่ประชาราษฎร์โดยทั่วไป ในที่นี้จะยกตัวอย่างจากประกาศพระราชนิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีสองฉบับเพื่อแสดงให้เห็นจริง

ครั้งหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศขึ้นมาเพื่ออธิบายให้บุคคลทั่วไปรวมถึงชาวต่างชาติเข้าใจถึงที่มาที่ไปของการพระราชพิธีต่างๆ เพราะมีชาวต่างชาติบางพวกคิดเทียบว่าการประกอบพระราชพิธีต่างๆ ย่อมเป็นการเปล่าประโยชน์ ในการนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสื่อสารแนวพระราชดำริส่วนพระองค์เกี่ยวกับความจำเป็นการธำรงรักษาพระราชพิธีเหล่านี้เอาไว้ ดังรายละเอียดที่ปรากฏความในประกาศพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.448 – 459) ความตอนหนึ่งว่า

“... ฝ่ายชนชาวต่างประเทศที่ไม่รู้เรื่องเดิมมา ขอเสียอย่างบนต่างๆ ว่าการครั้งนี้ไม่เป็นคุณประโยชน์อะไรแก่บ้านเมือง ทำให้คนเป็นอันมากป่วยการเสียเวลาด้วยต้องเกณฑ์ทำการต่างๆ แลพากันเพเลิดเพลินมาดูการเล่นหลายวันหลายเวลาแลอื่นๆ เพราะการพระราชพิธีโสกันต์เป็นการใหญ่เต็มตามตำราโดยธรรมเนียมในสยามเช่นนี้ เป็นของเคยมีสืบๆ มาแต่โบราณ ในแผ่นดินหนึ่งก็ไม่มีมากเคยมีแต่ครั้งหนึ่ง 2 ครั้งเท่านั้น เมื่อจะตัดเสียจะไม่ให้มีเป็นแบบอย่างแล้ว ท่านผู้รู้ขนบธรรมเนียมโบราณก็จะมี ความเสียใจว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงนับถือการต่างประเทศมากมาเลิกละทิ้งการธรรมเนียมโบราณเสียสิ้นง่ายนัก ควรจะต้องรักษาแบบโบราณราชประเพณีไว้ไม่ให้เสื่อมสูญจึงจะชอบ

การที่ในการโสกันต์นี้ ท่านทั้งหลายทั้งปวงเป็นอันมากยอมนำสิ่งของทองเงินมาถวายพระเจ้าลูกเธอที่โสกันต์ เป็นการสมโภชโดยอย่างธรรมเนียมทำต่อๆ มา การนี้ท่านเป็นอันมากทำก็โดยชอบพอคุ้นเคยในพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าที่โสกันต์นั้นตามใจในหลวงไม่ได้ ขอร้องกะเกณฑ์อะไรดอก ใครพอใจจะถวายก็ถวายไม่ถวายก็ได้ไม่มีความผิดอะไร

ถ้ามีที่ได้ถวายสมโภชพระเจ้าลูกเธอแล้วนั้น มีการโกนจุกบุตรหลานเมื่อใดให้กราบทูลให้ทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท จะได้พระราชทานตอบแทนให้มีกำบังคุ้มทุนบ้าง อย่างการเลื่อนลงแขกลงขันกันข้างนอกตามประเพณีบ้านเมือง เพราะฉะนั้นอย่าให้ผู้ใดๆ เข้าใจผิด บ่นพึมพำผิดๆ ไปในอันไร้เหตุเลยเป็นอันขาดทีเดียว ...”

และยังได้ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้ายิ่งเยาวลักษณ์ อรรคราชสุดา (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.457 – 458) ความตอนหนึ่งว่า

“... ครั้นมาเมื่อปีระกาตรีศก ศักราช 1223 ตรงกับปีมีกศศศักราช 1862 พระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ยิ่งเยาวลักษณ์มีพระชนมายุเจริญถึงกำหนดควรจะโสกันต์ พระราชวงศานุวงศ์แลท่านเสนาบดีกราบทูลพระกรุณา ว่าการพระราชพิธีโสกันต์เป็นการใหญ่เว้นว่างมานานหาได้ทำไม่ถึง 50 ปีเศษมาแล้ว ผู้ที่ได้เคยเห็นการในครั้งก่อนก็มีน้อยตัวแล้ว ถึงได้เห็นจะจำ

การก็ไม่ถนัด แต่ผู้ที่ไม่ได้เห็นนั้นมากกว่ามาก ขอพระราชทานให้ตั้งการพระราชพิธีโสกันต์เป็นการใหญ่ ในการโสกันต์พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าเป็นปฐม ในพระบรมมหาราชวัง เพื่อจะได้เป็นแบบอย่างต่อไปภายหน้า ครั้งนั้นจึงได้มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้ตั้งการพระราชพิธีโสกันต์เป็นการใหญ่ มีกระบวนแห่แลมีนางเชษฐมยุรีฉัตร นางเชษฐเครื่อง นางสระ แลการเล่นอื่นๆ แต่ไม่มีเขาไกรลาส แลได้มีการพระราชพิธีรับพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระนามพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามกุฏ มหาบุรุษรัตนราชรังวิงศ์วรพงศ์บริพัตร สิริวัฒนราชกุมาร แทนพระราชพิธีลงทรงแต่ไม่มีพระมณฑปขึ้นแพในที่ทรง ...

... เมื่อว่าการตามเหตุที่ควร พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าซึ่งมิใช่เจ้าฟ้า ก็ไม่ควรจะมีการพระราชพิธีโสกันต์เป็นการใหญ่ แต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แลในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในพระบรมราชวังได้มีการแห่โสกันต์พระองค์เจ้าเกินธรรมเนียมเก่า 2 ครั้ง 3 ครั้งมาแล้ว แลในแผ่นดินปัจจุบันนี้ในพระบรมราชวังก็มีการเกินธรรมเนียมเก่านำหน้าเป็นอย่างมาก่อนถึง 2 ครั้งแล้ว ฝ่ายในพระบรมมหาราชวังจึงต้องทำตามไป การเป็นทั้งนี้ก็เพราะการโสกันต์เป็นการใหญ่ไม่ได้มีมานานแล้ว ผู้จะใคร่ดูมีมากและคอยเวลาภายหลังก็ไม่ไว้ใจการว่าจะเป็นอย่างที่ใจได้ จึงกราบทูลขอให้ทำขึ้น ... ”

ประกาศพระราชนิพนธ์ในกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับกิจการด้านพระราชสำนักจึงนับได้ว่าเป็นอีกตัวอย่างที่เป็นเครื่องบ่งชี้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นแม้ว่าจะเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ก็มิได้ทรงออกพระบรมราชโองการอันหนึ่งอันใดโดยถือเอาว่าเป็นพระบรมราชาภิสิทธิ์โดยเด็ดขาด แต่ทรงให้เหตุผลประกอบกับสถานการณ์นั้นๆ ว่าเพราะเหตุใดจึงมีพระบรมราชโองการหรือพระราชทรงสนธิอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้จะเป็นกิจการส่วนพระองค์ก็ตาม เพราะฉะนั้นจึงสามารถใช้ประกาศในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับกิจการด้านพระราชสำนักเป็นเครื่องสนับสนุนได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศแต่ละฉบับขึ้นตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น และมีความสอดคล้องกับบริบทของเหตุการณ์และความเป็นไปได้ภายในพระราชอาณาเขตได้เป็นอย่างดี

เพราะฉะนั้นจึงสามารถสรุปได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ ตลอดรัชสมัย ประกาศดังกล่าวนี้มีความสอดคล้องกับบริบททางสังคมที่เกิดขึ้นในเวลานั้น และมีเนื้อความครอบคลุมประเด็นต่างๆ อย่างครบถ้วนทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมและวัฒนธรรม โดยประเด็นทางสังคมและวัฒนธรรมนั้นมีความหมายครอบคลุมทั้งด้านคุณภาพชีวิต การพระศาสนา ภาษาและศิลปวัฒนธรรม และการพระราชสำนัก ทั้งนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงเจาะจงหรือทรงเน้นที่จะพระราชนิพนธ์ประกาศในทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ หรือสังคมและวัฒนธรรมอย่างหนึ่งอย่างใดเป็น

พิเศษ แต่ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศในประเด็นต่างๆ สลับกันไปตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมเวลานั้นตลอดรัชสมัย เว้นไว้แต่ประกาศเพียงหนึ่งกลุ่มที่ทรงพระราชนิพนธ์เป็นประจำทุกปี เนื่องด้วยกำหนดเวลา คือกลุ่มประกาศที่ว่าด้วยมหาสงกรานต์ซึ่งจัดเข้าอยู่ในประกาศกลุ่มประเด็นด้านสังคมและวัฒนธรรม เนื่องจากจัดเป็นประกาศในเทศกาลขึ้นปีใหม่ซึ่งมีกำหนดการตายตัว

3. วิธีการพระราชนิพนธ์ประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

จากการศึกษาประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพบว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้ส่งสารที่ทรงพระปรีชาสามารถในการพระราชนิพนธ์ยิ่ง ด้วยเพราะพระองค์ได้ทรงใช้ลีลาภาษาที่มีลักษณะเฉพาะ เหมาะสมต่อกลุ่มผู้รับสารและเนื้อความที่จะทรงพระราชนิพนธ์ประกาศขึ้น และเพื่อแสดงให้เห็นถึงภาษาที่ทรงใช้ในการสื่อสารผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ต่างๆ อย่างเด่นชัด การนำเสนอวิธีการพระราชนิพนธ์ประกาศฯ นี้ จะได้คัดข้อความในประกาศบางตอนที่สะท้อนให้เห็นถึงวิธีการใช้ภาษาในการสื่อสารที่สอดคล้องกับลีลาภาษา โครงสร้างของข้อความ และภาพพจน์ประกอบความเปรียบที่ทรงใช้ในการพระราชนิพนธ์ประกาศนี้ด้วย

ข้อค้นพบจากการวิเคราะห์ข้อมูลมีดังต่อไปนี้

3.1 ลีลาการใช้ภาษาในการพระราชนิพนธ์ประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ลีลาภาษาที่หลากหลายในการพระราชนิพนธ์ประกาศ จากการศึกษาค้นพบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ลีลาภาษาที่มีความชัดเจนของภาษา (Clarity) ทรงใช้ถ้อยคำสำนวนที่ถูกต้อง (Purity) ทรงใช้ภาษาสร้างความประทับใจ (Impressiveness) ภาษาที่ทรงใช้มีความเหมาะสม (Propriety) และภาษาที่ทรงใช้ยังมีชีวิต (Liveliness) ด้วย ซึ่งสอดคล้องครบถ้วนตามที่ Cooper (1960) ได้เสนอเอาไว้

สอดคล้องกับที่ ดร.สายป่าน ปุริวรรตชนะ ผู้ทรงคุณวุฒิ ที่มีความเห็นว่า

“...เมื่อศึกษาประชุมประกาศฯ แล้วรู้สึกเลยว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ภาษาได้ “สนุกมาก” เช่น ประกาศวางโทษเรื่องทักอ้วนผอม ท่านทรงระบุเลยว่า การทักอ้วนผอมนั้นไม่สุภาพ โดยทรงยกตัวอย่างว่าไม่อย่างนั้นเจ้าจอมมารดาศรีจะไปเรียกท่านว่า “เจ้าคุณพี่” ทำไม ถ้าอ้วนเป็นคำที่เหมาะสมแล้วทำไมไม่เรียกท่านว่า “เจ้าคุณอ้วน” ไปเสียเลย จึงทำให้เกิดความชัดเจน คนอ่านก็เห็นด้วยกับที่ท่านมีพระบรมราชาธิบายไว้ หรืออย่างประกาศพระสงฆ์ที่จะสึกมารับราชการเราต้องเข้าใจก่อนว่าประกาศนี้พระองค์ทรงตั้งพระราชหฤทัยจะ

สื่อสารกับ “พระสงฆ์” ที่คิดจะใช้เส้นสายสัมพันธ์หลังสึกก็เลยเข้าหาขุนนางคนนั้นคนนี้ ดังนั้น “น้ำเสียง” ของประกาศนี้จึงเป็นการ “ชู” และ “ปราม” ภิกษุสงฆ์ทั้งหลายว่าพระมหากษัตริย์ก็ทรงอุปถัมภ์วงการสงฆ์อย่างดีมาตลอด ทำไมยังคิดจะสึกออกมาเป็นขุนนาง ไม่นึกถึงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 มีพระมหากรุณาธิคุณบ้าง และการสึกออกมาเช่นนี้อย่าหวังจะได้ยศตำแหน่งที่มีอำนาจการปกครอง เพราะแม้ว่าเป็นพระมายังไงก็เป็นได้แต่เสมียนตราอาลักษณ์ สังฆการี ทั้งนี้พระมหากษัตริย์ทรงเตือนแล้ว แบบนี้เป็นต้น จะเห็นว่าพระองค์ทรงใช้น้ำเสียงได้เหมาะสมมาก ...”

เพื่อขยายความข้อวิเคราะห์ข้างต้น ในที่นี้จะเสนอผลการวิเคราะห์ตามลำดับดังนี้

3.1.1 ความชัดเจนของภาษา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศทุกฉบับด้วยภาษาที่ชัดเจนเป็นที่เข้าใจได้ง่ายในสมัยนั้น ประกาศฉบับใดที่มีลักษณะเป็นพระบรมราชาธิบายก็จะเน้นรายละเอียดจำนวนมากแต่ก็มีการจัดสารัตถภาพและสัมพันธ์ภาพของถ้อยความเป็นอย่างดี ประกาศฉบับใดเป็นถ้อยความชนิดแจ้งให้ทราบ พระองค์ก็จะทรงพระราชนิพนธ์โดยพระราชทานอรรถาธิบายแต่เพียงสั้นๆ ให้เหมาะสมกับเนื้อความของประกาศเหล่านั้น ดังจะสามารถสังเกตได้จากประกาศพระราชนิพนธ์ที่ได้ยกขึ้นนำเสนอไปแล้วว่า พระบรมราชาธิบายในเรื่องต่างๆ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นไม่เพียงแต่สะท้อนให้เห็นถึงพระปรีชาญาณอันหลากหลายสาขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องสะท้อนถึงพระปรีชาสามารถในการถ่ายทอดองค์ความรู้ที่พระองค์ทรงมีลงมาสู่ประชาชนผู้รับสารได้อย่างสมควรแก่กรณี ในประเด็นนี้หากจะขยายความให้ชัดเจนขึ้นอีกก็จะสังเกตได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ภาษาที่สามารถสื่อความหมายได้ชัดเจนกับกลุ่มผู้รับสาร เป็นต้นว่า หากประกาศฉบับใดพระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะสื่อสารลงไปสู่ประชาชนให้ได้รับข้อมูลเหล่านั้นโดยถ้วนทั่วก็จะทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นด้วยภาษาง่ายๆ อันเป็นที่เข้าใจได้ง่ายสำหรับชาวบ้าน และยังทรงสอดแทรกพระราชอารมณ์ขันเอาไว้ด้วย ดังจะยกตัวอย่างจาก ประกาศเตือนสติคำที่เรียกว่าชาคศพ ที่ทรงพระราชนิพนธ์เอาไว้เมื่อพุทธศักราช 2401 (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.217 – 218) ดังนี้

“...ใครๆ คือพระภิกษุในสงฆ์ฤๅนักปราชญ์ แลคนใช้หนังสือแลข้าราชการผู้จะกราบทูลจงทราบแน่เถิด ว่าคำเรียกซากศพนั้นถูกต้องแล้ว ให้ใช้เขียนหนังสือแลกราบทูลว่า ศพอยู่นั้นแล ใครอย่าอุตริคิดตามชาววัดคิดสั้นไป เขียนบ้างกราบทูลบ้างว่า “อสุภ อสภ อาสภ” อย่างใดๆ อย่างหนึ่งเลย ถ้าใครขึ้นว่าอสุภ อาสภ ดังนั้น ในหลวงทรงแข่งไว้ว่าให้ศิระคนนั้นล้านเหมือนหลวงตาในวันโกนเป็นนิจนิรันดรไป ถ้าใครเขียนแลกราบทูลว่าศพตรงๆ แล้ว ทรงพระ

อธิษฐานอวยพรผู้เห็นว่า ถ้าศิระล้าน ให้ผมงอกตก ถ้าไม่ล้านก็อย่าให้ล้านเลย คำว่าศพนี้ออกจากคำ
มคธว่า ฉโวเปนแท้ใช้อื่นๆ ...”

แม้จะเป็นแต่เพียงประกาศพระราชนิพนธ์ฉบับสั้นๆ แต่ก็สะท้อนให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำเอาความรู้ด้านภาษาศาสตร์ที่ทรงมีอยู่เป็นการส่วน พระองค์มาพระราชทานเป็นพระบรมราชาธิบายว่าคำว่าศพนั้นเป็นคำที่สามารถใช้กราบบังคมทูล ได้ เพราะคำที่มาจากภาษามคธ และทรงสาปแช่งและอวยพรผู้ที่ฝืนประคิษฐ์ถ้อยคำต่างๆ นานาโดย ใช้พระราชอารมณ์ขัน ทำให้ประกาศฉบับนี้ไม่ได้มีลักษณะของความชิงชังอวดอ้างแต่อย่างใด

3.1.2 การใช้สำนวนที่ถูกต้อง

ดังที่ได้ยกตัวอย่างไปแล้วโดยสังเขปว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพิถีพิถันเกี่ยวกับเรื่องการใช้ภาษาไทยเป็นอย่างยิ่ง เนื่องด้วยทรงพระปรีชาญาณรอบรู้ทางด้าน ภาษาศาสตร์เป็นอย่างดี เป็นเหตุให้ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่เกี่ยวกับการใช้ภาษาเป็นอย่างมาก คุณลักษณะประการนี้ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสะท้อนอยู่ในการใช้ภาษาในการ พระราชนิพนธ์ประกาศของพระองค์ ที่มีการใช้ถ้อยคำที่สละสลวย ถูกต้อง ไม่ใช่คำซ้ำซากฟุ่มเฟือย หรือเรียงลำดับเนื้อความแบบขาดสัมพันธภาพ หากแม้ว่าประกาศพระราชนิพนธ์บางฉบับหรือ บางส่วนบางตอนจะเป็นที่เข้าใจได้ยากสำหรับคนในยุคปัจจุบันเนื่องจากรูปแบบการใช้ภาษาที่ เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย แต่เมื่อใช้วิจักษณ์พิจารณาโดยแท้แล้วจะพบว่า การใช้ภาษาของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นก็ยังคงถูกต้องแม้กระทั่งเทียบกับบรรทัดฐานในปัจจุบัน นี้ อาจจะต่างกันเพียงแค่การใช้คำและการสะกดคำที่ปัจจุบันมีการบังคับใช้ตามหลักเกณฑ์ใหม่ๆ เท่านั้น แต่ประกาศพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังคงทรงใช้ถ้อยความ ได้เป็นอย่างดีดังที่ได้ยกตัวอย่างไปแล้วเบื้องต้น

ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับเรื่องการใช้ภาษาของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นอีกหนึ่งฉบับ เพื่อเป็นเครื่องยืนยันให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระปรีชาสามารถทางด้านภาษา ที่มีได้ทรงใช้องค์ ความรู้นั้นเอามาสื่อสารให้ประชาชนได้รับทราบเท่านั้น แต่ยังทรงใช้ภาษาเหล่านั้นอย่างถูกต้องเป็น ตัวอย่างอีกด้วย ประกาศฉบับที่จะยกขึ้นนี้คือ ประกาศให้ใช้คำ ต่อ แลคำ ตาย พระราชทานพระบรม ราชาธิบายเกี่ยวกับการใช้คำต่อ (หรือปัจจุบันคือคำเชื่อม: ผู้ศึกษา) และการใช้คำว่าตายสำหรับผู้มี ฐานันดรศักดิ์ต่างๆ พร้อมกันนี้ยังได้มีพระราชปรารภเกี่ยวกับการใช้คำว่าทรงหน้าหน้ากริยาราช าศัพท์ว่าเป็นไวยากรณ์ที่ไม่ถูกต้อง ซึ่งกฎทางภาษาที่ห้ามใส่คำว่าทรงหน้าคำกริยาราชศัพท์นี้ก็ยังคง ใช้อยู่ตามมาตรฐานของราชบัณฑิตยสภาในปัจจุบัน ประกาศนี้ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อ พุทธศักราช 2411 อันมีเนื้อความส่วนหนึ่งดังนี้ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.546 – 547)

“... ประกาศมาให้คนเขียนหนังสือทั้งปวงทราบทั่วกัน แล้วสังเกตใช้ให้ถูก ในที่ควรจะว่า ว่ากับ ว่าแก่ ว่าแต่ ว่าต่อ แลคำว่า ทรง นั้น จงสังเกตให้แน่แล้วใช้ให้ถูก ไปกับ มากับ นิ่งกับ นอนกับ ยืนกับ เดินกับ กินกับ อยู่กับ ทำด้วยกันกับ คู่กับ เล่นกับ เทียบกับ พุดกันกับ เจรจากับ ปรีกษากับ คิดอ่านกับ เหมือนกับ เช่นกับ ชอบกันกับ ชอบอรรถาศัยกับ วิวาทกับ ชกศิกกับ รักใคร่กับ ชอบพอกับ อยู่ด้วยกันกับ อาศัยอยู่กับ เอาไว้กับ สมคบกับ ร่วมกับ พร้อมกันกับ รวมกับ ผูกกับ ติดกับ ร้อยกับ ตรึงกับ ตรงกันกับ ต้องกันกับ เกี่ยวข้องกับ พบกับ สิ่งนั้นกับสิ่งนั้น คนนั้น กับคนนั้น หัวกับเมีย นายกับบ่าว ข้ากับเจ้า บุครกับบิดา ชายกับหญิง พระสงฆ์กับคฤหัสถ์ ชาววัด กับชาวบ้าน ช้างกับม้า โคกับเกวียน เงินกับทอง หม้อเข้ากับเชิงกราน นกกับกรง ทหารกับปืน รม กับรองเท้า คนกับเรือ ข้าพเจ้ากับผู้มีชื่อ ตระลาการกับลูกความ โจทย์กับจำเลย หมอกับคนไข้ ที่ บ้านกับที่สวน

ให้แก่ ไว้แก่ มอบแก่ ขึ้นแก่ ส่งแก่ ว่าแก่ ต่อว่าแก่ บอกแก่ เล่าแก่ ตอบแก่ แจ้งความแก่ ฟ้องแก่ ร้องแก่ ทอดเทแก่ ทับถมแก่ ไว้ใจแก่ ปลงใจแก่ ไว้ธุระแก่ จำนำแก่ ข้าศึกแก่ ควรแก่ สมควรแก่ ทำแก่ ทำคุณแก่ ลงโทษแก่ จ่ายแจกแก่ แบ่งปันแก่ เสียเงินแก่ ปรับไหมแก่ ไว้ ความแก่ ส่งให้แก่ เอายศไว้แก่ ตัดสินให้แก่ เป็นสิทธิแก่ ตกไปแก่ เอ็นดูแก่ สงเคราะห์แก่ อนุเคราะห์แก่

ขอแต่ เอาแต่ รับมาแต่ เอาไปแต่ เอามาแต่ ได้มาแต่ เรียกแต่ เร่งแต่ เก็บเงิน แต่ ยืมมาแต่ เรียกภาษีแต่ ชื่อแต่ เช่าแต่ กู้แต่ ใต้แต่

รับสารภาพต่อ รับผิดต่อ

ถึงชีพิตักษัยสำหรับหม่อมเจ้า ถึงแก่พิราลัยสำหรับเจ้าประเทศราช ถึงแก่ มรณภาพสำหรับพระสงฆ์มีบรรดาศักดิ์ ถึงอนิจกรรมสำหรับขุนนางเจ้าพระยามหา 10,000 ถึง อสังกรรมสำหรับขุนนางเป็นพระยา ถึงแก่กรรมสำหรับพระหลวงลงไปจนมหาดเล็กหลวง แล จางวางนายเวรปลัดเวร ของเจ้าต่างกรมแลยังมีได้ตั้งกรม แลพระสงฆ์สามเณรสามัญ แลกงสุลแล ผู้ช่วยราชการกงสุลต่างประเทศบาทหลวงแลหลวงยวน

ตายสำหรับเลขไพร่หลวงไพร่สมมหาดเล็กขอเฝ้าเจ้าต่างกรม แลยังไม่ได้ตั้ง กรม แลเสมียนทนายจีนผูกปี่จีนสัก แลทาสชอลยแลคนลูกค้าต่างประเทศ ที่มีโทษกงสุลแลมิใช่ผู้ช่วย กงสุลต้องว่าตายหมด ว่าถึงแก่กรรมไม่ได้เลย สัตว์เดียรัจฉานที่มีใช้สัตว์คนเลี้ยงทั้งปวง คือนกเนื้อ ปลาลงไปจนมคปลวก แลต้นไม้ใบหญ้าให้ว่าตายหมดว่าอย่างอื่นไม่ได้ แต่สัตว์ที่เป็นของคนเลี้ยง คือช้างม้าโคกระบือแพะแกะแลนกเขาไก่เป็ดปลาเงินปลาทองให้ว่าล้ม ฤจะว่าล้มแต่ช้างม้าขึ้น ระวังนอกนั้นจะว่าตายก็ได้

คำว่าถึงแก่กรรม ใช้ได้แต่ผู้มีบรรดาศักดิ์ ไพร่ใช้ไม่ได้

ทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ไม่มีทรง เสด็จพระราชดำเนิน ไม่มีทรง เสด็จ
นั่ง ไม่มีทรง เสด็จขึ้น ไม่มีทรง เข้าที่พระบรรทม ไม่มีทรง ครัส ไม่มีทรง เสวย ไม่มีทรง สระ ไม่มีทรง
ทรงช้างพระที่นั่ง ไม่มีชี่ ทรงม้าพระที่นั่ง ไม่มีชี่ ทรงพระราชยาน ไม่มีชี่ ทรงราชรถ ไม่มีชี่ ทรงเรือ
พระที่นั่ง ไม่มีชี่ ทรงบาตรไม่มีใส่...”

ทั้งหมดนี้เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่าในการพระราชนิพนธ์ประกาศของ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อที่จะส่งสื่อสารเรื่องราวต่างๆ ไปถึงราษฎรนั้น ย่อมจะ
ทรงพิถีพิถันในการใช้ภาษาให้ถูกต้องโดยละเอียดรอบคอบอย่างยิ่ง

3.1.3 การใช้ภาษาสร้างความประทับใจ

การใช้ภาษาสร้างความประทับใจในที่นี้หมายถึงการสร้างความรู้สึกร่วม
ระหว่างคู่สื่อสาร ที่ผู้ส่งสารจะต้องสร้างความรู้ให้ผู้รับสารมีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับผู้
ส่งสาร หากพิจารณาถึงบริบทในสมัยที่สังคมไทยปกครองด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น
สถาบันพระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในพระราชสถานะอันสูงเหนือกว่าราษฎรสามัญเป็นอย่างมาก
เพราะฉะนั้นจึงนับได้ว่าเป็นความท้าทายในการสื่อสารประการหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวในพระราชสถานะของการเป็นผู้ส่งสารจะต้องสร้างความรู้สึกร่วมให้ประชาชนในฐานะของ
การเป็นรับสารมีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับองค์พระมหากษัตริย์ ในที่นี้จะยกตัวอย่างจาก
ประกาศฉบับหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อปีพุทธศักราช
2400 โดยจะทรงอนุโมทนากับบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการน้อยใหญ่ที่ได้ร่วมกันนำ
อิฐมาช่วยกันซ่อมแซมถนนให้กับราษฎร ความในตอนนี้แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราชโองการให้กลุ่มคนดังกล่าว “ร่วมบุญ” กับพระองค์ท่านได้
เป็นการยึดโยงความเป็นอันหนึ่งเดียวกันระหว่างพระมหากษัตริย์และผู้ถวายงานรับใช้ได้เบื้อง
พระยุคลบาท

โปรดพิจารณาความใน ประกาศแผ่พระราชกุศลซ่อมแซมถนน (ประชุม
ประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.139 – 140) ที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อวันพุธ เดือนสิบสอง แรม 3 ค่ำ
ดังมีเนื้อความส่วนหนึ่งว่า

“... ด้วยเจ้าพระยามหาเสนาฯ เสนางค์นรินทร์มหินทรราชบิดี รับพระบรมราช
โองการ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม สั่งว่าบัดนี้ถนนในพระนครชำรุดทรุดโทรมยับย่อยไปมาก
สมณชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎรเดินไปเดินมาลำบาก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรด
กระหม่อม ให้เจ้าพระยามหาเสนาฯ เป็นแม่กองทำถนนที่ชำรุดไปนั้น ทำเสียใหม่ให้เป็นปรกติเป็นหลาย
แห่งแล้ว ทรงพระดำริว่าการก่อถนนนี้ เป็นสาธารณกุศลเป็นประโยชน์แก่คนทั่วไป ใครๆ ก็จะได้

เดินไปมาสบายสะดวกด้วยกันทุกๆ คน ควรที่ท่านทั้งปวงจะยินดีทำด้วยกัน เพราะฉะนั้นจึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ประกาศบอกแผ่การพระราชกุศล ต่อพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหารพลเรือนข้างหน้าข้างใน ในพระบรมมหาราชวังพระบวรราชวัง ที่ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด ในจำนวนปีมะเส็งนพศกนี้ ให้ได้ส่วนพระราชกุศลด้วยกันตามได้ตามมีตามศรัทธาอุทิศสาธุ คือขอให้เอาอิฐดีบ้างอิฐหักบ้างมากและน้อย ตามแต่จะยินดีช่วยมากและน้อยไม่ว่าไม่เกณฑ์ จงมาเพิ่มในการพระราชกุศลทุกๆ คนเทอญ เมื่อจะเอาอิฐดีฤอิฐหักมาส่งนั้นให้มาส่งกับเจ้าพระยายมราชแม่กอง แต่ในเดือนอ้ายเดือนยี่ปีมะเส็งนพศก โปรดให้จดหมายรายวันตามผู้ใดมีศรัทธาได้เอาอิฐมาส่งมากและน้อย ให้มหาดเล็กรายงานกราบทูลพระกรุณาให้ทรงทราบ จะทรงอนุโมทนาด้วยท่านทุกๆ คนตามรับสั่ง ...”

3.1.4 ความเหมาะสมของภาษา

ดังที่ได้เสนอไปแล้วว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นทรงพระปรีชาสามารถในการที่จะพระราชทานนิพนธ์ประกาศแต่ละฉบับด้วยภาษาที่เหมาะสม ประกาศฉบับใดที่มีลักษณะความเป็นกฎหมายหรือพระบรมราชโองการให้กระทำอย่างหนึ่งอย่างใดอันจะส่งผลอย่างยิ่งต่อพระราชอาณาจักร ก็จะทรงใช้ภาษาที่มีลักษณะจริงจังเพื่อเน้นย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของประกาศนั้นๆ ในฐานะพระบรมราชโองการของพระเจ้าแผ่นดิน แต่ถ้าหากประกาศฉบับใดที่มีเนื้อความเป็นพระราชทรศนะหรือพระราชปรารภเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่ไม่สู้จะเป็นเรื่องสลักสำคัญนัก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็จะทรงใช้ภาษาที่มีลักษณะเป็นกันเอง ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งก็คือ แม้ว่าประกาศพระราชนิพนธ์บางฉบับจะมีลักษณะของความเป็นกฎหมายหรือพระบรมราชโองการ แต่เมื่อมีพระราชประสงค์ที่จะให้ประกาศฉบับนั้นสื่อสารกับราษฎรสามัญของพระองค์แล้ว ก็จะมีการใช้ภาษาที่นุ่มนวลเป็นกันเองลงกับราษฎรด้วย

เพื่อขยายข้อความข้างต้นให้เห็นเด่นชัดขึ้น จึงจะขอคัดบางส่วนบางตอนของประกาศบางฉบับขึ้นนำเสนอให้เห็นเป็นตัวอย่าง ดังนี้

พุทธศักราช 2403 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ พระราชบัญญัติกฎหมายท้องน้ำ, บุกรุก, ห้ามยิงปืน, แลการเที่ยววอละวาดของความกะลาตี ณ วันศุกร์ เดือน 6 ขึ้น 1 ค่ำ ประกาศฉบับนี้ถือเป็นการประกาศพระราชนิพนธ์ที่มีลักษณะเป็นกฎหมายอย่างเด่นชัด เนื่องจากมีการแบ่งเป็นมาตราอย่างชัดเจน ดังจะคัดบางส่วนของพระราชบัญญัติฉบับนี้ขึ้นนำเสนอ ดังนี้ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.249 – 260)

“... ศุภมัสดุจุลศักราช 1219 สัปตสังวัจฉรมิคสิรมาส สุกปักษ์จตุตถีดิถีศุกรวารบริเวทกำหนด พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลสุทนต์มณฑลเทพยพงศ์ วงศาธิศวรกระษัตริย์วรขัตติยราชนิกรโศดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมมิกมหาราชาธิราช บรม

นาถพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐ เสด็จออกณพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย มโหฬารวิमान โดยสถานอุตราภิมุข พร้อมทั้งราชวงศานุวงศ์ แลข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยเฝ้าอยู่โดยลำดับ จึงเจ้าพระยาวรวงศาธิราชโกษาธิบดีว่าที่พระคลัง กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ทุกวันนี้เรือลูกค้าเมืองต่างประเทศเข้ามาค้าขายมาก เรือใหญ่ทอดก้าวก่ายกัน ไปไม่เป็นอันคับกัน แลกัปตันนายเรือก็ลงเรือเล็กตีกันเชิงเที่ยวขึ้นล่องในลำแม่น้ำมิได้ขาด เกิดความขึ้นเพราะเรือโค่นกัน แลความอื่นๆ เป็นหลายอย่าง ขอพระราชทานพระราชบัญญัติไว้เป็นกฎหมายสำหรับลำแม่น้ำฉบับหนึ่ง ถ้ามีความเกี่ยวข้องไปข้างหน้าจะได้ตัดสินตามพระราชบัญญัติซึ่งโปรดไว้ จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรงสเหนือกเกล้าเหนือกระหม่อมว่า แต่ก่อนมาเรือลูกค้าวานิช เข้ามาขายณกรุงเทพมหานครน้อย จึงไม่มีกฎหมายสำหรับเรือใหญ่ มีแต่ว่าด้วยเรือเล็ก ขึ้นล่องในแม่น้ำ ในกาลนี้ลูกค้าในกรุงเทพมหานคร ก็สร้างเรือใบใหญ่ๆ ขึ้นมาก เรือลูกค้าต่างประเทศก็เข้ามาค้าขายทวีมากขึ้นทุกที จนถึงในปีที่ 7 ที่ 8 แห่งรัชกาลปัจจุบันนี้ เรือลูกค้าต่างประเทศมาในปีหนึ่งก็นับด้วยร้อยลำขึ้นไปแล้ว ถ้อยความในท้องน้ำก็เกิดขึ้นหลายอย่างหลายประการ คนต่างประเทศก็เข้ามาอยู่มากขึ้น แลความในหนังสือสัญญาซึ่งเมืองใหญ่ต่างประเทศ ขอให้ราชทูตเข้ามาทำไว้กับกรุงเทพมหานคร ก็มีว่าบรรดาคนอยู่ในบังคับกงสุล ซึ่งเข้ามาอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร ก็ต้องฟังบังคับบัญชาของกงสุลที่เข้ามาตั้งอยู่ณกรุงเทพมหานคร กงสุลจะได้ทำตามหนังสือสัญญาใหม่นี้ แลข้อหนังสือสัญญาเก่าที่มีได้ยกเลิกทุกประการ แล้วจะได้บังคับบัญชาคนในบังคับของกงสุลให้ทำตามด้วย แลกงสุลจะรักษากฎหมายการค้าขายแลกฎหมายที่ห้ามปราม จะมีให้คนที่อยู่ในบังคับกงสุลทำผิดลงเกินกฎหมายสัญญาของอังกฤษ ของฝรั่งเศส ของอเมริกัน ของเดนมาร์ก โปรตุกอล กับไทยที่มีอยู่แล้วแลจะมีต่อไปในภายหน้า ถ้าคนอยู่ในบังคับกงสุลจะเกิดวิวาทกันขึ้นกับคนอยู่ในบังคับไทย กงสุลแลเจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะปรึกษาคัดสิน ถ้าคนอยู่ในบังคับกงสุลทำผิดกงสุลจะทำโทษตามกฎหมายเมืองนั้นๆ คนอยู่ในบังคับไทยทำผิดไทยจะทำโทษตามกฎหมายเมืองไทย เพราะฉะนั้นการก็ควรจะต้องกฎหมายทางบกทางน้ำไว้สำหรับแผ่นดิน ให้ใช้ได้ด้วยกันทั้งฝ่ายไทยแลคนต่างประเทศ ต่อไปข้างหน้ามีความเกี่ยวข้องจะได้ชำระว่ากล่าวง่าย จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้มีพระราชบัญญัติว่าด้วยเรือใหญ่ 10 มาตรา เรือเล็ก 7 มาตรา แพแลโพงพางแลของลอยน้ำ 3 มาตรา ทางบก 4 มาตรา รวมเป็น 24 มาตราด้วยกัน ...

มาตรา 1 เรือในกรุงเทพมหานครก็ดี เรือเมืองต่างประเทศก็ดี เรือใหญ่ก็ดี เรือลำเลียงก็ดี เข้ามาในลำแม่น้ำเจ้าพระยา แลแม่น้ำหัวเมืองใดๆ ในอาณาเขตกรุงสยาม ถ้าเข้ามาในลำแม่น้ำเจ้าพระยาให้ทอดสมอที่ด่านเมืองสมุทรปราการ ให้กัปตันนายเรือบอกชื่อกัปตันชื่อเรือว่ามาแต่เมืองนั้นๆ คนมาในเรือเท่านั้นมีสินค้าสิ่งนั้น ให้เจ้าพนักงานตรวจตราเสียก่อน ถ้ามีปีนกระสุนดินดำก็ให้กัปตันนายเรือเอาปืนกระสุนดินดำมอบให้ผู้สำเร็จราชการเมืองสมุทรปราการเก็บ

รักษาไว้ ถ้าเรือจะล่องออกไป เรือลูกค้าเมืองต่างประเทศก็ดี เรือลูกค้าในกรุงเทพมหานครที่ใช้กับต้นตั้นหนคนชาวยุโรปก็ดี ให้มาบอกกับหลวงวิสูตรสารคิษฐหับประมาณสามเจ้าทำให้รู้ก่อน แล้วให้ไปขอหนังสือเปิดล่องแต่เจ้าพนักงานที่โรงภาษี แต่เรือลูกค้าที่ใช้เงินแขกตามประเทศของตัวนั้น ให้บอกเจ้าพนักงานกรมท่าซ้ายกรมท่าขวา ขอเปิดล่องไปตามธรรมเนียม เรือล่องไปถึงด่านให้แวะทอดสมอที่ด่านเอาหนังสือเปิดล่องไปส่งให้เจ้าพนักงานที่ด่าน เจ้าพนักงานตรวจตราดูแล้วไม่มีเหตุเกี่ยวข้องกับสิ่งใดจึงให้ล่องไป ถ้าเรือขึ้นเรือล่องไม่แวะด่านทำให้ผิดหนังสือสัญญา จะปรับใหม่เป็นเงิน 800 บาท ตามในหนังสือสัญญาที่ว่าไว้ ถ้าเรือไปเข้าปากน้ำหัวเมืองใดๆ เรือเข้าเรือออกให้ทอดสมอที่ด่านไปแจ้งต่อผู้สำเร็จราชการเมืองๆ จะบังคับประการใดให้ลูกค้าทำตามบังคับกฎหมายแล้วข้อสัญญา ...

มาตรา 2 เรือเข้ามาในลำแม่น้ำแล้ว เวลากลางคืนให้จุดไฟโคมแขวนไม้ที่เสากระโดง ตั้งแต่แดดฟ้าขึ้น ไปสูงสามวาเป็นที่สังเกต ให้จุดไฟไว้ตั้งแต่เวลาพลบไปจนรุ่งเรือง เรือเข้ามาถึงกรุงเทพมหานคร ให้กับต้นนายเรือมาบอกเจ้าทำให้รู้ก่อน เจ้าทำให้ทอดสมอที่แห่งใดก็ทำตามบังคับเจ้าท่า แล้วให้ทอดสมอสองสายทั้งน้ำขึ้นน้ำลง แล้วให้เลื่อนอ้อยเสาเข้ามามีเสียว เจ้าท่าจะบังคับการสิ่งไรให้กับต้นนายเรือฟังบังคับเจ้าท่า ถ้าเจ้าท่าไม่ได้ล่องไปจะมีหนังสือใช้คนไปบอกก็ได้ ...”

แม้ว่าประกาศฉบับนี้จะมีลักษณะเป็นพระราชบัญญัติที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตราขึ้นเพื่อบังคับใช้ในพระราชอาณาจักร แต่ก็สังเกตได้ว่าทรงพระราชนิพนธ์ที่มาที่ไปของกฎหมายพระราชทานไว้เป็นพระบรมราชาธิบายชัดเจน ลักษณะเช่นนี้จะเป็นต้นเค้าให้กับการร่างกฎหมายของไทยในเวลาต่อมาที่จะต้องมีการอธิบายมูลเหตุของการร่างกฎหมายฉบับนั้นๆ เอาไว้ด้วยจนถึงปัจจุบัน

พระราชบัญญัติกฎหมายท้องน้ำ, บุกรุก, ห้ามยิงปืน, แลการเที่ยวอาละวาดของความกะลาสีนี้ถือเป็นตัวอย่างหนึ่งของการใช้ภาษาที่มีลักษณะเป็นทางการ เหมาะสมกับการพระราชนิพนธ์ประกาศขึ้นเป็นพระราชบัญญัติ

ลำดับถัดมา โปรดพิจารณาการใช้ถ้อยพระวาทะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในประกาศอีกประเภทหนึ่ง คือประกาศที่ไม่ได้ทรงถือเป็นเรื่องจริงจังหรือเป็นพระบรมราชโองการอย่างหนึ่งอย่างใด แต่ทรงพระราชปรารภเกี่ยวกับพระราชทรงสนะส่วนพระองค์เกี่ยวกับเรื่องต่างๆ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะใช้ถ้อยพระวาทะที่มีลักษณะเป็นกันเอง และบ่อยครั้งยังสอดแทรกพระราชอารมณ์ขันเอาไว้เสมือนหนึ่งเป็นการ “พูดจากันตามปกติ” เอาไว้ด้วย ในที่นี้จะยกตัวอย่างความจาก **ประกาศเรื่องพัทวาลวิชนี** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.528 – 531) ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เอาไว้

เมื่อพุทธศักราช 2411 ที่มีเนื้อความเสริมท้ายตอนหนึ่งซึ่งไม่เกี่ยวกับเรื่องพัทลุงเลย แต่เกี่ยวกับพระราชดำริที่ทรงไม่เห็นด้วยกับการไว้ทรงผมรูปแบบหนึ่งของข้าราชการมหาดไทยฝ่ายหน้า ความตอนนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระราชนิพนธ์เอาไว้โดยใช้ถ้อยคำที่น่าสนใจ ดังนี้

“... บัดนี้ทรงพระราชดำริรำคาญขึ้นอีกอย่างหนึ่ง ด้วยการหิวผมมหาดไทยของข้าราชการฝ่ายหน้า เมื่อเวลาตัดผมใหม่ เรือนผมข้างบนของคนทีเรียกว่าศีรษะจอกๆ ฤฯยับจะจอกนั้น ข้างหน้าก็เลี้ยวเล็ก ข้างท้ายก็กางออกไป แล้วหวีโหยงโปงขึ้นไปตามรูปศีรษะ ก็คู้คล้ายเหมือนรูปพชณีไปปกอยู่แล้ว มีหน้าชำระให้เป็นแสกแหวกตรงกลาง แดกขึ้นไปอยู่ครึ่งเรือนผมใกล้กลางกระหม่อมนั้นจะดึงมาอย่างไร เรือนผมพวกที่หวีอย่างนั้นเช่นนี้ การหิวผมเป็นแสกเช่นนี้ ในเรือนผมเช่นนี้ดูไม่ชอบกลเลย ฝรั่งเศสอังกฤษผู้ชายที่เขาหิวผมเป็นแสก เขาไม่ไว้แสกตรงกลาง เขาไว้แสกเอียงข้างๆ โดยมากนั้นเขากระดากอย่างไรจงคิดดู ผมรัดช้องนางละครมีแสกตรงกลางก็หุ้มไปทั้งศีรษะแล้วก็รัดเกล้าครอบ ผู้หญิงอังกฤษถึงเกล้าผมมีแสกกลาง ก็ผมเขามิทั้งศีรษะเขาถักเปียห้อยปอยบ้างเกล้าให้พองด้านข้างบ้าง ศีรษะเขาก็ไม่เป็นเรือนผมอย่างรูปพชณี ก็เรือนผมมหาดไทยของไทยนี้ เคยเป็นอย่างนี้มานานแล้ว จะให้เลิกถอนเสียไม่ได้ แต่จะขอเสียอย่าให้หิวเป็นแสกแยกกลาง ยกเป็นพู่เป็นแคมสองข้างอย่างเช่นเขียนมานั้นจะได้ๆไม่ได้ เพราะเห็นว่าไม่สู้ชอบกลเลย ฤฯแล้วคุณมารดาจะไม่อยู่บนศีรษะแล้ว สักเกตดูใจผู้ชายฝ่ายไทยที่ไปเที่ยวไกลๆ ก็ไม่สู้พอใจตัดผมอย่างไทยก็มีมากอยู่ดอก แต่อยู่กับบ้านกับเมืองก็ต้องทำเหมือนๆ กันนั้นดีแล้ว แต่การที่หิวเป็นแสกอย่างเช่นเขียนมานี้ ก็ไม่เป็นธรรมเนียมไทยตั้งมันตั้งเรือนผมดอก อยากรจะขอยกเสีย ...”

3.1.5 ความมีชีวิตของภาษา

ความมีชีวิตของภาษาในที่นี้คือการที่ผู้ใช้ภาษาสื่อสารประเด็นให้กับผู้รับสารได้ขบคิดพิจารณาหาความหมายที่ผู้เขียนแฝงเอาไว้อยู่ ความตอนนี้ปรากฏอยู่ในประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เป็นพระบรมราชาธิบายต่างๆ ที่มีลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์ เนื่องจากในสมัยนั้นสังคมไทยยังห่างไกลวิถีคิดในเชิงวิทยาศาสตร์อยู่มาก วิถีของบรรดาราชภูรสามัญยังคงผูกติดกับความเชื่อแต่โบราณ เป็นต้นว่าไสยศาสตร์และโหราศาสตร์ต่างๆ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงใช้พระบรมราชาภิสิทธิ์หรือถือเอาพระปรีชาญาณในด้านวิทยาการต่างๆ มาเป็นเครื่องหาญหักน้ำใจความเชื่อของราษฎร แต่กลับทรงใช้วิธีการค่อยๆ มีพระบรมราชาธิบายในลักษณะของการ “ชวนคิด” ไปเรื่อยๆ ส่งผลให้ประกาศพระราชนิพนธ์ที่เกี่ยวกับเรื่องวิทยาศาสตร์มีลักษณะของการสอนมิใช่การสั่ง และเป็นการสร้างความคิดวิจารณ์ญาณให้แก่ผู้รับสารได้เป็นอย่างดี

ในที่นี้จะยกตัวอย่างซ้ำจากประกาศพระราชนิพนธ์ที่ได้เสนอไปแล้วในประเด็นเกี่ยวกับประเด็นสารที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานพระราชนิพนธ์เอาไว้ใน

ประกาศ คือ ประกาศดาวหางปีระกาตรีศก (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.289 – 291) ที่ทรงพระราชนิพนธ์เอาไว้เมื่อวันที่จันทร์เดือน 8 (หลัง) ปีมะแมขึ้น 1 ค่ำ ตรงกับพุทธศักราช 2403 แต่จะเป็นการคัดข้อความบางส่วนบางต่อที่เสนอไว้มาแล้ว มานำเสนอในฐานะของการใช้ภาษาที่มีชีวิต ชวนให้ผู้รับสารเกิดการพิจารณา ดังนี้

“... พระเจ้าแผ่นดินคนทั้งปวงยกย่องตั้งไว้เป็นที่พึ่ง ใครมีทุกข์ร้อนถ้อยความประการใด ก็ยอมมาร้องให้ช่วย ดังหนึ่งทารกเมื่อมีเหตุแล้ว ก็มาร้องหาบิดามารดา เพราะฉะนั้นพระเจ้าแผ่นดินชื่อว่าคนทั้งปวงยกย่องให้เป็นบิดามารดาของตัว แล้วก็มีคุณกรุณาแก่คนทั้งปวง ดังหนึ่งบิดามารดากรุณาแก่บุตรจริงๆ โดยสุจริต จึงกล่าวสั่งสอนมาให้รักษาตัวรักษาชีวิตในเหตุที่น่ากลัวจะเป็น แลมีตัวอย่างเคยเป็น แต่ฝ่ายราษฎรไทยจีนเป็นอันมากทั้งปวงนี้เป็นคนถือศีลถือสางถือมคถือหมอดู คนกลัวอะไรมากอยากอะไรมากคนทรงผีแลหมอดูก็พอใจเอาสิ่งนั้นมาวายุแรงแให้คนตื่นไปต่างๆ เมื่อเห็นดาวหางครั้งก่อนมีมา ก็พอใจลือกันว่าเจ้าจะตายนายจะล้ม ผู้มีบุญจะมา บ้านเมืองจะเป็นจลาจล ผู้คนจะเกิดรบพุ่งกันพอใจว่าดังนี้ จนตื่นกันไปเปล่าๆ เป็นนักเป่นหนา เหมือนอย่างครั้งปีมะเมียสัมฤทธิ์คนนั้น เหตุเช่นนั้นก็ไม่ได้เป็น ได้มีเลย เราเคยจับปกคนทรงผีแลหมอดูได้แล้วไม่ใช่ๆ ...

... เมื่อพิเคราะห์ใคร่ครวญดูโดยเหตุดาวหางเป็นของมาบนฟ้า เมื่อจะให้โทษให้คุณอย่างไร ก็จะให้โทษให้คุณแก่สัตว์แก่คนที่อยู่ใต้ฟ้าเพรื่อไป ผู้ใดปฏิบัติตัวไม่ดีไม่มียาที่จะแก้ป้องกันกินทาสิมชาบอยู่กับกายเป็นผู้ไม่สบายมีโรคภัยเล็กน้อย ที่เป็นช่องจะให้พิษเช่นนั้น แล่นเข้าไปในกายให้เกิดเจ็บไข้ได้ ความไข้ก็ต้องแก่ผู้นั้นไม่เลือกหน้าว่าใคร ก็ดาวหางมาบนฟ้าใครจะจึงหึงษาพยาบาลอาฆาตแค้นอะไรอยู่กับเจ้านายมาแล้วจะได้มาตรงใส่อาเจ้านายทีเดียวไม่เห็นจริงด้วย ...”

ประกาศอีกฉบับหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ภาษาในลักษณะที่มีการกระตุ้นให้ผู้รับสารใช้วิจารณญาณของตนเองให้เกิดความคิดพิจารณา คือ ประกาศห้ามมิให้เชื่อการหลอกด้วยอำนาจผี ที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อวันที่พุธ เดือน 8 แรม 10 ค่ำ ตรงกับพุทธศักราช 2398 ประกาศฉบับนี้ผู้ศึกษาได้เคยยกขึ้นเสนอแล้วในประเด็นที่ว่าด้วยบริบททางประวัติศาสตร์ในการพระราชนิพนธ์ประกาศพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในที่นี้จะยกประกาศฉบับนี้ขึ้นเสนอซ้ำอีกครั้งหนึ่งด้วยข้อความเดิม เพื่อเป็นเครื่องยืนยันในมุมมองที่ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ภาษาที่มีชีวิตในการสื่อสารความให้ราษฎรได้ขบคิด ดังนี้ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.76)

“... พระยายมราชนายศิบอกแก่เจ้าเมืองปะกิ่งว่าจะเกิดความไข้ แต่ในที่สุดหนังสือนั้นห้ามมิให้จุดไฟในเหย้าเรือนที่เวลาพลบค่ำไปจนรุ่ง ใครเรียกก็อย่าขานอย่าทักทาย

สิ่งใดๆ ด้วย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการตรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมว่า การเช่นนี้ไม่ประหลาดอัศจรรย์ ได้เคยทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทมาแต่ก่อนหลายครั้งแล้ว เมื่อครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็มีครั้งหนึ่ง แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สี่ครั้ง เรื่องราวก็เหมือนกันอย่างนี้ เป็นคำเล่าลืออ้ออิงว่าพระเทียวชุกงค์ได้เรื่องราวมาบ้าง หรือลายแทงผุดบ้าง ปลิวมาติดดิน ไม้อยู่บ้าง การก็ไม่จริงเหมือนที่ กำหนดว่าจะเกิดเหตุการณ์สักครั้งเดียว ชะรอยจะเป็นความคิดของผู้ร้ายจึงห้ามมิให้พูดได้ตามไฟในเหย้าเรือน แลมิให้ร้องทักทายสิ่งใดๆ เพราะจะขึ้นปล้นสดมภ์ย่องเบาลักทรัพย์สิ่งของ เห็นว่าเจ้าของบ้านเจ้าของเรือนจะระวังรักษาบ้านเรือนมั่นคงอยู่ไม่มีความประมาท อ้ายผู้ร้ายจะคิดขึ้นปล้นสดมภ์ย่องเบาได้โดยยาก จึงแกล้งอุบายแต่งเรื่องราวหลอกลวงหูให้คนกลัวต่างๆ หวังจะให้คนทั้งปวงนับถือเชื่อฟังทำตาม อ้ายผู้ร้ายจะได้ขึ้นปล้นสดมภ์ย่องเบาเข้าลักทรัพย์สิ่งของได้โดยสะดวก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ตีพิมพ์ประกาศแก่ข้าพเจ้าทูลละอองธุลีพระบาทแลราษฎรให้รู้ทั่วกันว่า อย่าให้เชื่อเรื่องราวเหล่านี้เป็นความไม่จริง ผู้ใดได้เรื่องราวอย่างนี้ไว้ ถ้าอยู่ในแขวงกรุงเทพมหานครก็ให้เอาเรื่องราวนี้มาส่งแก่กรมพระนครบาล ถ้าอยู่ในแขวงหัวเมืองใดๆ ก็ให้เอาเรื่องราวนี้มาส่งแก่เจ้าเมืองนั้นๆ อย่าให้ราษฎรทั้งปวงตกใจกลัววุ่นวายไปต่างๆ อย่างใดอย่างหนึ่งเลย ให้รักษาแต่บ้านเรือนของตนคอยระวังจับผู้ร้ายให้ได้ ...”

3.2 โครงสร้างของลำดับข้อความในประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เนื่องจากประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นมีประเด็นต่างๆ หลากหลายและทรงสื่อสารประเด็นสำคัญในประกาศเหล่านั้นไปสู่ผู้รับสารหลายกลุ่ม เพราะฉะนั้นจึงส่งผลให้การพระราชนิพนธ์ประกาศแต่ละฉบับนั้นมีโครงสร้างของข้อความที่มีลักษณะแตกต่างกันออกไป การนี้สอดคล้องกับที่ Roderick Hart(1990) อธิบายเอาไว้เกี่ยวกับโครงสร้างของข้อความด้วย

พร้อมกันนี้ยังสอดคล้องกับความเห็นของ ดร.สายป่าน บุริวรรณชนะ ผู้ทรงคุณวุฒิ ที่ระบุว่า

“... หากศึกษาประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 อย่างละเอียดจะเห็นว่าพระองค์ท่านทรงมีวิธีการอธิบายที่หลากหลายมาก เรื่องไหนที่ทรงต้องยกเหตุการณ์ก่อนหน้ามาอ้างถึงเพื่อให้เห็นเป็นเหตุเป็นผลว่าแต่ก่อนเกิดอะไรขึ้นบ้างเพื่อให้เห็นเชื่อมโยงว่าปัจจุบันก็น่าจะเป็นเหมือนกันก็มี ... เช่นเดียวกับเรื่องการลำดับความ พระองค์ท่านทรงเลือกเลยว่าเนื้อความเกี่ยวกับอะไรจะเรียงลำดับอย่างไรจึงจะเป็นที่เข้าใจ โดยกระจ่าย ประกาศหลายฉบับจะเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงระบุ เรื่องที่สำคัญขึ้นก่อน

หรือการพระราชนิพนธ์เรื่องบางเรื่อง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้วิธีการลำดับหัวข้อ เช่น ประกาศทรงไม่ติเตียนคน 4 จำพวก นี้เห็นได้ชัดเลยว่า 4 จำพวกนั้นพวกไหนบ้าง ... นอกจากนี้ยังมีการลำดับแบบคุณแรงจูงใจก็มีประเด็นน่าสนใจ เช่น ประกาศห้ามเล่นแอ่วลาว ก็มีเนื้อความที่ทำให้ประชาชนทั่วไปรู้สึกว่าเป็นที่ที่น่าจะทำตามท่านรับสั่งไว้ไม่เสียหลาย ...”

ในที่นี้จะเสนอผลการศึกษาลำดับต่อไปนี้

3.2.1 ลำดับแบบเรียงลำดับเหตุการณ์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศขึ้นหลายฉบับด้วยวิธีการเรียงลำดับเหตุการณ์ กล่าวคือทรงพระราชนิพนธ์เป็นอรรถาธิบายความตามลำดับให้ผู้รับสารเห็นถึงความเป็นมาของเรื่องนั้นๆ ก่อนที่จะทรงพระราชนิพนธ์ส่วนที่เป็นเนื้อความหลัก ในที่นี้จะเสนอประกาศพระราชนิพนธ์ฉบับที่มีโครงสร้างของถ้อยพระวจาในลักษณะดังกล่าว

พุทธศักราช 2400 ในวันอาทิตย์ เดือน 8 ขึ้น 7 ค่ำ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศขึ้นฉบับหนึ่งซึ่งเป็นประกาศที่เรียกได้ว่าพลิกโฉมความใกล้ชิดระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และประชาชนฉบับหนึ่งเลยทีเดียว กล่าวคือในสมัยก่อนหน้านั้นประชาชนไม่สามารถที่จะเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทพระมหากษัตริย์ได้อย่างใกล้ชิดด้วยข้อจำกัดทางโบราณราชประเพณีดังที่ได้เสนอไปแล้ว หากแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องกีดกันราษฎรออกจากทางเสด็จพระราชดำเนิน ในทางตรงกันข้ามกลับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้บรรดาราษฎรสามัญทั้งหลายสามารถเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทรับเสด็จได้ตลอดทางเสด็จพระราชดำเนิน โดยไม่มีกฎเกณฑ์เข้มงวดดังเช่นสมัยก่อนมาเป็นเครื่องขวางกั้น ประกาศฉบับนั้นคือ **ประกาศยกเลิกการยิงกระสุนแลอนุญาติให้ราษฎรเฝ้าได้ในทางเสด็จพระราชดำเนิน** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.134 – 137) ในที่นี้จะยกตัวอย่างข้อความจากประกาศฉบับนี้บางส่วนเพื่อแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เป็นพระบรมราชาธิบายตามลำดับเวลา โดยย่อความไปตั้งแต่ประเพณีในการเสด็จพระราชดำเนินขององค์พระมหากษัตริย์นับตั้งแต่สมัยอยุธยา เรื่อยมาจนกระทั่งกฎเกณฑ์ที่ว่านั้นมีการผ่อนผันบรรเทาลงในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และในบัดนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บัญญัติระเบียบในการเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทตลอดทางเสด็จพระราชดำเนินนั้นใหม่

“... มีพระราชกำหนดและบทพระอัยการสำหรับประเทศกรุงสยาม แต่ครั้งกรุงเทพทวาราวดีศรีอยุธยาที่ทุกวันนี้เรียกว่ากรุงเก่า นั้นสืบๆ มา เป็นอย่างธรรมเนียมอยู่จนตราบเท่าทุกวันนี้ ถ้าพระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จพระราชดำเนินทางสถลมารค ก็มีม้านำริ้วตรวจทางไปก่อน มีกระสุนมีขลุ่ยมีหอกซัดเสียบ ไปบนหลังม้า แล้วถึงกระบวนครกษถือหาวุธถือหอกซัดกระบี่เป็น

ลำดับๆ จนถึงพระราชยาน ถ้าเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคเล่า ในเรือประตุน้ำประตูลังในเรือคั้งในเรือกันยาทุกๆ ลำ และหน้าและท้ายเรือพระที่นั่งก็มีกระสุนมีปืนมีไม้ศิรชะตายไป ถ้ามีเรือคั้งหน้าเรือพระที่นั่งถูกลงเรือขึ้นมา ก็ต้องคงอาญาตามกฎหมาย ถ้าราษฎรเดินยื่นเยี่ยมหน้าต่างเยี่ยมประตุน้ำที่ใกล้ทางเสด็จพระราชดำเนิน ม้านำริ้วและเจ้าพนักงานในเรือ ประตุน้ำประตูลังในเรือคั้งในเรือพระที่นั่งก็เอากระสุนยิง ครั้นกาลล่วงมานานเมื่อครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระบรมนาถบรมบพิตร พระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานพระกรุณา ณ วัดหนึ่ง ณ วัดนางนอง แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับมาในกลางทาง ทรงได้ยินเสียงผู้หญิงร้องทุกข์ถวายความว่า เจ้าพนักงานในเรือคั้งเอากระสุนยิงถูกดวงจักษุแตก ครั้นได้ทรงสดับแล้วทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้เรือพระที่นั่งแล้วดำรัสสั่งให้หลวงทิพเนตรเจ้ากรมหมอสำหรับรักษาจักษุโรค ซึ่งลงประจำอยู่ในเรือพระที่นั่ง ไปดูรักษา หลวงทิพเนตรจึงกลับมากราบทูลพระกรุณาว่ากระสุนยิงถูกดวงจักษุแตกเสียแล้ว จึงพระราชทานเงินตราฝ้านุ่งฝ้าห่ม ทำขวัญให้แก่หญิงผู้เสียจักษุนั้นแล้ว จึงโปรดให้มีพระราชบัญญัติห้ามว่าแต่นั้นสืบไปเมื่อหน้า อย่าให้เจ้าพนักงานในเรือประตุน้ำประตูลัง ในเรือคั้งในเรือพระที่นั่งเอากระสุนยิงเอาราษฎรต่อไป เป็นแต่ให้เงือกเงือพอให้รู้กลัว เพราะฉะนั้นเจ้าพนักงานต้องเอากระสุนเตรียมไปตามธรรมเนียม แล้วห้ามคนที่ไม่เคารพเรียบร้อยแต่ด้วยโบกมือห้ามบ้างเงือกกระสุนบ้าง

แต่ครั้งนั้นมาเจ้าพนักงานก็มีได้เอากระสุนยิงเอาราษฎร จะเป็นอยู่บ้างก็แต่ที่คนมิใช่เทือกแถวเคยนำเสด็จมาเรื่อยๆ และมาเป็นพนักงานเรือประตุน้ำ เรือประตูลัง เรือคั้งขึ้นใหม่ๆ ตื่นๆ ถือไปตามพระราชกำหนดเดิม จึงได้ทราบว่ามีเหตุขึ้นบ้าง บัดนี้จึงประกาศเข้ามา ตั้งแต่บัดนี้สืบไปเมื่อหน้าถ้าเจ้าพนักงานเรือประตุน้ำประตูลังเรือคั้ง ยิงกระสุนถูกราษฎรพวกใดแล้วให้พวกนั้นสืบดูให้รู้แน่ว่าเรือประตุน้ำประตูลังเรือคั้งลำใด จะเป็นเรือกรมใด มาร้องฟ้องได้ความแน่แล้ว ก็ให้ว่ากล่าวตามพระราชกำหนดที่ห้ามไว้ จะชำระทำโทษให้ ถูให้ทำขวัญให้โดยสมควร

บัดนี้พระบาทสมเด็จพระบรมนาถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า เสด็จพระราชดำเนินไปทางชลมารคแลทางชลมารค กรมเมืองและนายอำเภอพวกนั่งกองจุกช่องล้อมวง ม้านำริ้วและตำรวจและเรือประตุน้ำประตูลังเรือคั้ง ก็ไล่คนเสียมให้อยู่ใกล้ทางเสด็จพระราชดำเนิน แล้วให้ชาวบ้านปิดประตู โรงประตุน้ำประตูลังถึงเสียหมด ก็มีได้เป็นการที่จะป้องกันอันตรายอย่างไรอย่างหนึ่งได้ไม่เห็นเป็นคุณเลย เห็นเป็นโทษเป็นหลายประการคือมิได้ทอดพระเนตรเห็นราษฎรที่เคยเฝ้าแลทรงรู้จักมาแต่ก่อน ประการหนึ่งปิดประตูโรงประตุน้ำประตูลังถึงไว้ก็จะเป็นที่คนแอบแฝง คนที่แอบแฝงอยู่ในโรงร้านในหน้าถ้ำนั้น จะเป็นคนดีฤคนเสียจริตประการใดก็ไม่รู้

จึงโปรดให้มีประกาศห้ามว่าตั้งแต่นี้สืบไปเมื่อน้ำ ถ้าเสด็จพระราชดำเนินไปทางสถลมารคทางชลมารค ก็อย่าให้กรมเมืองนายอำเภอและกรมไพร่หลวงที่ไปนั่งกองจุกช่องล้อมวง ไล่ราษฎรชาวบ้านไปไกลเลย และอย่าให้ปิดประตูบ้านและประตูโรงประตูร้านประตูเรือนประตูแพ ประตูหน้าถึงเสียดังแต่ก่อน ให้ราษฎรเจ้าของบ้านเป็นผู้ใหญ่ในบ้านในเรือน ออกมาคอยเสด็จเสด็จถวายบังคมให้ทอดพระเนตรเห็น ถ้าทรงรู้จักจะได้ทรงทักทายปราศรัยบ้างตามสมควรให้ได้ความยินดี ...”

ประกาศอีกฉบับหนึ่งที่มีลักษณะของการที่ทรงทำ ความจากเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์คือเมื่อพุทธศักราช 2405 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ ต้นประกาศพระราชทานเปลี่ยนที่วิสุงคามสีมาเมืองลพบุรี เมื่อวันที่พุธ เดือน 12 แรม 13 ค่ำ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.326 – 334) ความในประกาศตอนนี้นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระบรมราชธิบายเกี่ยวกับเหตุการณ์เมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชในสมัยอยุธยา เมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชประชวรหนักใกล้จะสวรรคต ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บรรดาข้าราชการบริพารใกล้ชิดคนนั้นออกบวชเสียเพื่อเอาเครื่องกาสาพัสตร์เป็นที่ป้องกันเหตุเภทภัยต่างๆ จากการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมือง การออกบวชของบรรดาข้าราชการครั้งนั้นเป็นการออกบวชในเขตพระบรมมหาราชวัง เนื่องจากสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้พระราชทานเขตพระราชฐานที่ประทับให้เป็นวิสุงคามสีมา เสมือนหนึ่งว่าเป็นเขตวัดให้ดำเนินพิธีบรรพชาอุปสมบทได้โดยไม่ผิดพระวินัย จนกระทั่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชสวรรคตไปและพระราชวังที่เมืองลพบุรีถูกทิ้งร้าง วิสุงคามสีมาที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้พระราชทานกำหนดเอาไว้เมื่อครั้งนั้นก็ยังมีได้มีการเคลื่อนย้ายหรือยกเลิกไปแต่ประการใด ความบางส่วนบางตอนที่จะคัดมาเสนอนี้มีเนื้อความยาว แต่เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับนี้ขึ้น โดยการสื่อสารเรียงตามลำดับเหตุการณ์โดยแท้จริงและยิ่งไปกว่านั้น ยังเป็นเครื่องย้ำให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงถือเอาพระบรมราชาภิสิทธิ์ในการมีพระบรมราชโองการอย่างหนึ่งอย่างใด แต่กลับพระราชทานเหตุผลอย่างละเอียดเอาไว้ให้เห็นที่ทราบโดยทั่วกันเสมอ

“... พระราชวังเก่าเมืองลพบุรีพระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ทรงสถาปนาขึ้น หรือปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมของเก่าที่มีมาแต่เดิมขึ้นไว้ให้บริบูรณ์ เป็นที่ประทับเสด็จอยู่ในระแวกแห่งหลายปีในเวลารัชกาลอันนั้น ขอบเขตกำแพงรอบคอบ แลชากษेत्रของพระที่นั่งมีชื่อต่างๆ ก็ยังเหลือปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ แลมีความในหนังสือพระราชพงศาวดารโบราณแต่งสืบมา กล่าวว่า เมื่อเวลาพระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระประชวรหนักใกล้เสด็จสวรรคต มีข้าราชการข้าหลวงเดิมบางนาย มีความจงรักภักดีกตัญญูกตเวทีต่อพระเดชพระคุณมาก ไม่อยากจะ

เป็นข้าท่านผู้อื่นต่อไป เมื่อเห็นทรงพระประชวรหนักแล้วก็มีใจอุตสาหะจะใคร่ได้บรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ประพฤติพรหมจรรย์อุทิศถวายส่วนพระราชกุศลฉลองพระเดชพระคุณต่อไป จึงได้กราบทูลถวายบังคมลา ก็ทรงพระราชศรัทธาทรงพระอนุญาตแล้วพระราชทานผ้าไตรจีวรบาตรบริขารพร้อม แล้วมีพระราชประสงค์จะให้พระสงฆ์ทำสังฆกรรม ให้สำเร็จบรรพชาอุปสมบทแก่พวกนั้น ในพระราชวังนั้น ไม่ให้ไปทำในที่อื่นห่างพระเนตรพระกรรมไป ครั้งนั้นพระสงฆ์ทั้งปวงปลุกษาพร้อมกันถวายพระพรว่า จะทำอุปสัมปทกรรมในพระราชวัง ตามพระราชประสงค์นั้นยังไม่ได้ ต่อถ้าทรงกำหนดเขตครอบครองสถานที่จะให้ทำอุปสัมปทกรรมนั้น เป็นวิสุงคามสีมา ยกเป็นแขวงหนึ่งต่างหากจากพระราชอาณาเขตแล้ว จึงจะทำอุปสัมปทกรรมในที่นั้นได้ จึงพระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงกำหนดเขตครอบครองกำแพงพระราชวัง เอากำแพงเป็นสำคัญทุกทิศ แล้วก็ทรงพระราชอุทิศถวายเป็นวิสุงคามสีมา แต่พระสงฆ์อันจะมาแต่จากอุทิสทั้งสี่ จะได้อาศัยทำสังฆกรรมมีอุโบสถกรรมเป็นต้น โดยง่าย แล้วครั้งนั้นพระสงฆ์ได้รับที่วิสุงคามสีมา ซึ่งทรงพระราชอุทิศถวายนั้นแล้วไปชุมนุมกันที่ท้องพระโรง เนื่องกับมุขเด็จพระที่นั่งดุสิตสวรรค์ชัยฤณมหาปราสาท แล้วทำสังฆกรรมให้สำเร็จอุปสมบทแก่ข้าราชการพวกข้าหลวงเดิมเหล่านั้น ตามพระราชประสงค์เสร็จแล้ว ก็ถวายพระพรลาพากันกลับไปยังพระอาราม มีความในพระราชพงศาวดารดังนี้ ก็การเป็นจริงดังว่านี้ หรือจะไม่จริงประการใดก็ยังไม่สงสัยอยู่ ก็ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จสวรรคตมาแล้วจนบัดนี้ กาลก็ล่วงไปใกล้ 200 ปี ในเวลารัชกาลพระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่น ต่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเจ้านั้นมา ก็ไม่ได้ยินว่าพระองค์ใดไปทรงซ่อมแซมปฏิสังขรณ์ ยกพระราชวังนั้นเป็นพระอารามให้สมกับการที่ว่าเป็นวิสุงคามสีมา พระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ทรงพระอุทิศถวายไว้เป็นของสงฆ์ และจะได้มีปรากฏว่าพระสงฆ์ไปครอบครองเป็นเจ้าของที่นั่น ก็จะเอาเป็นพระอารามที่อยู่ก็ดี จะให้ผู้ใดเช่าเป็นที่อยู่ที่ทำสวนเก็บเอาค่าเช่า เป็นตัตรูปบาทบริโภคนั้นก็สงฆ์ก็ดี ก็ไม่มีที่ให้เห็น ได้ยินเลยชนทั้งปวงก็ยังเรียกที่นั่นอยู่ว่าพระราชวังคุ้มบัดนี้ ก็ถ้าจะเห็นไปว่าที่นั่นหาเป็นของสงฆ์ไม่ ก็ยังมีความสงสัยอยู่ ว่าพระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่นๆ ซึ่งได้เสวยราชสมบัติภายหลัง แต่พระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเจ้านั้นมา ไม่มีพระองค์ใดพระองค์หนึ่งไปสถาปนาซ่อมแซมขึ้นเป็นพระราชวังแล้ว เสด็จไปประทับสำราญพระราชหฤทัย บริโภคพระราชวังนั้นดังพระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเจ้านั้นเลย วิสัยท่านโบราณก่อนๆ ที่ใดถึงใดมีกำแพงล้อมแน่นหนา ถ้าไม่ได้บริโภคแล้วก็ย่อมรื้อร่งทำลายล้างเสีย ด้วยเข้าใจว่าข้าศึกศัตรูจะเข้าอาศัย แลพระราชวังนี้ก็ไม่มีการเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนพระองค์ใดพระองค์หนึ่งรื้อร่งร่งร่งทำลายล้างลงเลย เป็นแต่ของชำรุดทรุดโทรมหักพังไปเอง บางพวกราษฎรเห็นว่าร้างว่างเปล่าอยู่ ก็เข้าไปอาศัยทำสวนน้อยหน้า เมื่อเห็นตึกร้างบางอันก็คขวางที่จะทำสวนอยู่ก็รื้อเสียบ้าง แลพระที่นั่งสุทธาสวรรค์นั้นมีผนังก่อด้วยศิลา

แดง เมื่อครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ศิลาแดงมาก่อพระเจดีย์ที่วัดสระเกษ มีพระบรมราชโองการดำรัสให้ข้าราชการไปเที่ยวหาศิลาแดงในเมืองร้างเก่าๆ มาครั้งนั้นผู้รับสั่งไปเที่ยวรื้อศิลาแดงที่เป็นผนังตึกแลกำแพงของวัดของบ้านและสะพานข้างในกรุงเก่าไปทูลเกล้าฯ ถวายเป็นอันมาก ครั้งนั้นจึงพวกหนึ่งมารื้อพระที่นั่งสุทธาสวรรค์ขนเอาศิลาแดงไปเสียด้วย การที่พระที่นั่งสุทธาสวรรค์ต้องรื้อครั้งนี้ ก็มีเพียงใน 20 ปีลงมา ก่อนนั้นขึ้นไปไม่มีใครรื้ออะไร แลได้ทอดพระเนตรทรงพิเคราะห์ทั่วไปเห็นแปลกประหลาด นำที่จะเป็นที่สำคัญอยู่สองสิ่งคือในชั้นต่ำใต้พระที่นั่งสุทธาสวรรค์ชั้นฐานมหาปราสาทมีพระพุทธรูปศิลาหักๆ ทิ้งเกลื่อนกลาดอยู่สองสามพระองค์แห่งหนึ่ง คือที่ตึกพระเจ้าเหาข้างท้ายข้างหนึ่งมีแท่นชั้นชุกชี ดูเหมือนจะเป็นที่ตั้งพระพุทธรูปแห่งหนึ่งด้วยเหตุนี้เป็นที่สงสัย ว่าชะรอยพระเจ้าแผ่นดินภายหลัง แต่พระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเจ้านั้นมา จะทรงเห็นว่าที่นั่นเป็นที่วิสุทธานิมาของสงฆ์แล้วกระมัง จึงไม่ไปทรงซ่อมแซมขึ้นบริ โภคเป็นพระราชวังสืบไป แลไม่รื้อแรงทำลายเสีย งดไว้เหมือนพระอารามที่ร้างพระสงฆ์หรือชนต่างๆ เก่าๆ บางพวกเห็นจะสำคัญู่ว่านั่นเป็นของสงฆ์ จึงเชิญพระพุทธรูปบางพระองค์ไปไว้บนพระมหาปราสาท ครั้นเมื่อพื้นผุพังทำลายลงจึงแตกหักตกทิ้งเกลื่อนกลาดอยู่ดังนี้กระมัง ที่ตึกพระเจ้าเหา จะมีผู้ทำแท่นขึ้นตั้งพระพุทธรูปไว้กระมังยังสงสัยอยู่

แต่ในรัชกาลปัจจุบันนี้ เมื่อปีมะโรงนักษัตรอัฐศกจุลศักราช 1218 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสังเกต จนเหตุทั้งปวงนี้ได้ทราบพระราชเหตุแล้ว จึงทรงปริกษาคด้วยพระราชาคณะนักปราชญ์ในพระพุทธศาสนาแลท่านเสนาบดีที่มีสติปัญญา มีความค้ำใจรู้รอบคอบในการแผ่นดิน ว่าสถานที่นี้เป็นพระราชวัง ในเมืองลพบุรีนั้นอำปลังอยู่ จะว่าเป็นของวัดก็ใช่ของบ้านก็ใช่ แลบัดนี้ราษฎรก็ไปหวงเอาเป็นส่วนๆ ปลุกน้อยหนา ถือว่าส่วนๆ นั้นเป็นที่ดินของตัว ซื่อขายให้ปันแก่กัน ไปก็มี จะทำอย่างไรจึงจะสมควร ...

... จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสว่า จะขอปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมสร้างอารามอื่นถวายสงฆ์ให้หลายตำบลจงได้ ทรงบริจาคราชทรัพย์ถึง 600 ชั่ง 700 ชั่งขึ้นไป ใช้แทนราคาอิฐปูนของร้างที่มีในพระราชวังนั้น จึงได้ทรงบริจาคราชทรัพย์ให้ไปปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมวัดชุมพลนิกายาราม ในเกาะบางปะอินแขวงกรุงศรีอยุธยาเก่าพระอารามหนึ่ง สิ้นพระราชทรัพย์ไปแล้ว 200 ชั่งเศษ ด้วยทรงพระราชดำริเห็นว่าพระอารามนั้น เป็นของพระบาทสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งเป็นพระชนกนาถของพระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้น ได้ทรงสถาปนาสร้างไว้แต่เมื่อจุลศักราชใกล้เคียง 2,000 ปี แล้วได้ทรงบริจาคราชทรัพย์ให้ปฏิสังขรณ์วัดเสนาสนาราม ริมวังจันทร์เกษมกรุงศรีอยุธยาเก่าอีกพระอารามหนึ่ง สิ้นพระราชทรัพย์ไปแล้ว 300 ชั่งเศษ ด้วยทรงพระราชดำริเห็นว่า วัดเสนาสนารามมีวัดอุสสถานใหญ่ เห็นจะเป็นพระอารามหลวงอยู่ใกล้พระบวรราชวัง คือวังจันทร์เกษม ซึ่งเป็นวังที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

แต่เมื่อยังไม่ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชราชาภิเษกมาจนได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติราชาภิเษกแล้วก็ยังเสด็จประทับอยู่ในวังนั้นหลายปี แลในเมืองลพบุรีนั้น ทรงพระราชดำริจะให้ปฏิสังขรณ์พระอารามใช้แทนคำอธิษฐานในพระราชวัง ได้ทรงพินิจพิจารณาเลือกหลายอารามแล้ว วัดพระมหาธาตุอยู่ใกล้พระราชวัง ควรจะปฏิสังขรณ์ขึ้น ...”

3.2.2 ลำดับแบบเรียงลำดับพื้นที่

การเรียงลำดับพื้นที่เป็น โครงสร้างข้อความที่เน้นให้คนเกิดจินตภาพเกี่ยวกับสิ่งที่ผู้ส่งสารกำลังสื่อสารอยู่ โดยเน้นถึงการให้รายละเอียดของสิ่งต่างๆ ที่เป็นองค์ประกอบของประเด็นที่กำลังสื่อสารนั้นว่ามีส่วนที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างไร ในที่นี้จะยกตัวอย่างจากประกาศเรื่องบรรจุของในพระเจดีย์ที่เขาพนมฆวด ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์เอาไว้ตรงกับพุทธศักราช 2404 วันจันทร์ เดือน 6 แรม 5 ค่ำ โดยในประกาศพระราชนิพนธ์ฉบับนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานรายละเอียดเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ที่บรรจุไว้ในพระเจดีย์ที่เขาพนมฆวด จังหวัดเพชรบุรี โดยเฉพาะอย่างยิ่งรายละเอียดเกี่ยวกับการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุลงในภาชนะที่ประดิษฐานเป็นชั้นๆ ดังมีรายละเอียดที่คัดมาเสนอบางส่วนบางตอนดังนี้ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.286 – 287)

“... จึงได้มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้ช่างก่อปั้นพอกเพิ่มเติมให้สูงขึ้นกว่าเก่า แล้วได้ทรงบรรจุเตปุษนิยวัตถุ เรียกว่าพระบรมพุทธสารีริกธาตุขนาดน้อย 7 พระองค์ เป็นพระธาตุได้มาแต่เมืองลำพูนบ้าง เมืองน่านบ้าง เมืองพม่าบ้าง เพื่อว่าจะต้องที่แท้บ้างเป็นบุญเขตประดิษฐานไว้ในถ่องจันทน์แดงที่ 1 แล้วไว้ในถ่องจันทน์ขาวที่ 2 แล้วไว้ในถ่องศิลาที่ 3 ปกปิดไว้ในถ่องตาด และมีโบลานจารึกอักษรบาลี โวาทปาติโมกข์แลพาหุลเทศนาแลอื่นๆ หกลานแล้วปิดทองคำเปลว ปกปิดไว้ในถ่องตาดเท่านั้น ไม่มีของมีราคาคำคัญยิ่งไปกว่านี้ เพราะได้ทราบอยู่แล้วว่าพระเจดีย์อยู่ที่เปลี่ยวที่ไกลไม่มีใครรักษา ผู้ที่จะสำคัญว่าจะมีทรัพย์ฝังไว้ มักขุดทำลายให้ยับเยินไปเสีย ได้เห็นเป็นตัวอย่างมาากแล้ว จึงได้บรรจุไว้แต่พระบรมธาตุแลโบลานจารึกพระบาลีปิดทองคำเปลวเท่านั้น เพื่อเป็นบุญเขตเจริญกุศลพิเศษแก่เทพยดานุชย์สัพบุรุษชายหญิง แลพระภิกษุสามเณรทั้งปวง บรรดาที่ได้มาถึงพระเจดีย์ แล้วได้นมัสการบูชาเป็นประ โยชน์เท่านั้นคอก อย่าให้ผู้ใดสงสัยว่ามีของดีมีราคา ไม่มีเพชรพลอยพุทธรูปทองเงินของที่ดีมีราคาบรรจุไว้เลยในพระเจดีย์นี้ เพราะฉะนั้นขอเสียอย่าให้มีผู้ใดสำคัญว่ามีของดีมีราคา แล้วพยายามลอบลักขุดหาของที่บรรจุในพระเจดีย์นี้เลย จงให้ตั้งอยู่เป็นปรกติไว้มนัสการ แลเป็นเครื่องงามบ้านงามเมืองเถิด จะได้เป็นที่ทำบุญบูชาของผู้มีศรัทธา ...

... พระบรมธาตุ 7 พระองค์

ที่ 1 จันทน์แดง

ที่ 2 จันทน์ขาว

ที่ 3 สีลา

โบลานปิดทอง ...”

จะเห็นได้ว่าจากโครงสร้างข้อความของประกาศฉบับที่คัดมาข้างต้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้พระบรมสารีริกธาตุเป็นศูนย์กลางของการพระราชทาน อรรถาธิบายเกี่ยวกับสิ่งของต่างๆ ที่มีการบรรจุลงในพระเจดีย์เขาพนมขุด และขยายความต่อไปอีก ว่านอกจากพระบรมสารีริกธาตุต่างๆ อันเป็นเครื่องบูชาซึ่งมีรายละเอียดดังที่พระราชทานเอาไว้ โดยสังเขปแล้วนั้น ภายในเจดีย์ที่เขาพนมขุดมิได้มีสิ่งของมีค่าจำพวกอัญมณีอื่นใด ขออย่าได้มีใคร มาขุดค้น สอดคล้องกับการเรียงลำดับพื้นที่ที่เน้นประเด็นเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุขึ้นมาเป็น ประเด็นสำคัญที่สุด และจึงทรงได้กล่าวถึงประเด็นอื่นๆ ต่อไป

3.2.3 ลำดับแบบเรียงลำดับความสำคัญ

โดยประเด็นจะมีการจัดเรียงลำดับความสำคัญ ตามความคุ้นเคยต่อประเด็น และตามความสลับซับซ้อนของประเด็น โดยทำให้รู้ว่าแต่ละประเด็นสำคัญอย่างไรเมื่อเปรียบเทียบกับประเด็นอื่นๆ ซึ่งจะทำให้ผู้รับสารรู้สึกว่แต่ละประเด็นนั้นมีความสำคัญอย่างไรเมื่อเปรียบเทียบกับประเด็นอื่นๆ ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างประกาศฉบับหนึ่ง นั่นคือ **ประกาศไม่ทรงติเตียนคน 4 จำพวก** ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เอาไว้ตรงกับพุทธศักราช 2397 ณ วันพฤหัสบดี เดือนอ้าย ขึ้น 3 ค่ำ ประกาศพระราชนิพนธ์ฉบับนี้เป็นประกาศที่แสดงถึงพระราชอัธยาศัยส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่ามีได้ทรงรังเกียจเฉียดฉันทน์ คนที่มีลักษณะ 4 ประการที่พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ถึงเป็นข้อความอันสำคัญที่สุด และต่อด้วยข้อความที่กล่าวถึงลักษณะของคนที่มีลักษณะไม่โปรดซึ่งมีความสำคัญรองลงมา ความในประกาศฉบับนี้มีดังต่อไปนี้ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.62 – 63)

“... พระบรมราชโองการให้ประกาศพระราชดำริสังเขปมาให้ท่านทั้งปวง ทราบพระราชอัธยาศัย ว่าไม่ทรงติเตียนคน 4 จำพวก ที่จะว่าข้างคั้น และไม่โปรดคนจำพวก 1 ที่จะว่าข้างปลาย แลอธิบายโดยพิสดารให้ท่านทั้งปวงทราบเถิด

- (1) คนมีอุปนิสัยเป็นไปตามอุปนิสัยของตัว ก็ทรงเห็นชอบด้วย
- (2) คนที่คำวาสนาแล้วประพฤติสมควรแก่วาสนา ตามได้ตามมี ตามที่ตามทาง ก็ทรงเห็นชอบด้วย
- (3) คนที่วาสนาน้อย ผากตัวทั่วไป โนนบ้างนี้บ้าง ก็ทรงเห็นชอบด้วย
- (4) คนที่มีสารทุกข์แล้ว เป็นไปตามสารทุกข์ของตัว ก็ทรงเห็นชอบด้วย

แต่คนที่มีการทบทวนแล้วคิดไปอย่างไร มาให้นั่งแลดูในที่นั่งในทางอันไม่ควร แก่ตัว มาทำแลประพฤติให้แหลมให้ประหลาดเป็นที่จะให้คนอื่นรู้เห็นแล้วคิดไปต่างๆ ก่อเหตุให้เป็นที่ยอมรับมองข้าง โน้นข้างนี้ นั่น ดิฉันจะทรงซึ่งไม่โปรด ไม่ชอบพระราชหฤทัยเลย คนเช่นนี้เป็นแต่คนได้ซื้อเข้าผู้มีวาสนาให้รำคาญ ขอเสียอย่าให้ท่านผู้รักดีต่อราชการเอามายกยอให้เปลืองเบี้ยหวัดเปล่าๆ ถ้าได้ราชการแผ่นดินจงเอาเทอญ ...”

อนึ่ง ข้อควรสังเกตสำหรับประกาศฉบับนี้คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงระบุนอไว้ในเนื้อความชัดเจนว่า เป็นการพระราชนิพนธ์ประกาศขึ้นเพื่อให้คนทั่วไปได้ทราบพระราชอัธยาศัยของพระเจ้าแผ่นดิน

3.2.4 ลำดับแบบเรียงลำดับเหตุผล

ดังที่เป็นที่ประจักษ์ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชสถานะของการเป็นผู้ส่งสารนั้น ทรงเป็นผู้ที่เรียบเรียงสารที่มีพระราชประสงค์จะนำเสนอได้อย่างดียิ่งพระองค์หนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งประกาศพระราชนิพนธ์ที่มีเนื้อความเกี่ยวข้องกับการวิทยาศาสตร์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะมีพระบรมราชาธิบายในลักษณะของความป็นเหตุเป็นผลชวนให้พินิจพิจารณาอยู่โดยเสมอ ในที่นี้จะขอยกเนื้อความจากประกาศฉบับหนึ่งซึ่งเคยได้นำเสนอแล้ว คือ ประกาศดาวหางขึ้นอย่าให้วิตก ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อพุทธศักราช 2401 วันอาทิตย์ เดือน 11 ขึ้น 12 ค่ำ แต่การยกข้อความขึ้นนำเสนอครั้งนี้ นั้นเป็นไปเพื่อการบ่งชี้ให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ลำดับเหตุผลในการพระราชทานพระบรมราชาธิบายว่าเพราะเหตุใดดาวหางซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นได้นั้นจึงไม่ใช่เรื่องที่น่าวิตกกังวล ดังความในประกาศดังนี้ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.191 – 192)

“... พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทอดพระเนตรแล้วทรงดำรัสว่าดาวดวงนี้ทรงจำได้ ว่าได้เคยมีมาแต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้งหนึ่งแล้ว เมื่อปีมะเมีย โทศก จุลศักราช 1172 ได้ 48 ปีมาแล้ว คราวนั้นก็มาในเดือนสิบเอ็ดในทศนี้ในราศีแสดฤดูแลเวลาเช่นนี้ ก็ไม่มีเหตุอะไรนัก มีแต่ความไข้ทรพิษแลกระบือล้มมาก แลฝนแล้งแล้วก็ได้พระเสวตฤกษ์มาในปีมะแมตรีศกนั้น ถึงคนมีอายุมากได้เห็นแล้วแต่ไม่ได้สังเกตก็จำไม่ได้ คนอายุน้อยก็ไม่ได้เคยเห็น ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจำได้แน่ แลพระยาโหราธิบดีก็จำได้ แต่ชาวประเทศยุโรปได้เห็นในประเทศยุโรปนานหลายเดือนแล้ว ได้ลงในหนังสือพิมพ์ตั้งแต่เดือนหกมา แลดาวอย่างนี้มีคติแลทางที่ดำเนินยาวไปในท้องฟ้า ไม่เหมือนดาวพระเคราะห์อื่นแลดาวพระเคราะห์ทั้งปวง เป็นของสัญจรไปนานหลายปีแล้วก็กลับมาได้เห็นในประเทศข้างนี้อีก เพราะเหตุนี้อย่าให้ราษฎรทั้งปวงตื่นกันแลคิดวิตกเล่าลือไปต่างๆ ด้วยว่ามีใช้จะ

ได้เห็นแต่ในพระนครนี้ แลเมืองที่ใกล้เคียงเท่านั้นหามิได้ ย่อมได้เห็นทุกบ้านทุกเมือง ทว่าพิภพอย่าง
ได้เห็นนี้แล ...”

สังเกตได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานเหตุผล
เอาไว้อย่างสั้นๆ ว่าเพราะเหตุใดดาวหางที่เกิดขึ้นนั้นจึงไม่ควรวิตก กล่าวคือทรงสื่อสารว่าดาวหางนี้
เป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่มีคาบการโคจรไม่เหมือนกับดาวดวงอื่นๆ และดาวหางดวงนี้ก็เคย
ปรากฏขึ้นที่ทวีปยุโรปเมื่อหลายเดือนมาแล้ว และย่อมปรากฏให้เห็นในทุกพื้นที่ในโลกเสมอกัน

ประกาศอีกฉบับหนึ่งที่เป็นตัวอย่างของการพระราชนิพนธ์ประกาศโดยการ
เรียงลำดับเหตุผลนั้น คือ **ประกาศการถือศาสนาแลผู้ที่ถือผิด** พระราชนิพนธ์ไว้เมื่อพุทธศักราช
2401 เช่นเดียวกัน ความตอนหนึ่งว่า (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.208 – 209)

“... ว่าธรรมเนียมผู้ครองแผ่นดินที่เป็นยุติธรรม มิได้ห้ามราษฎรตั้งปวง ใน
การถือศาสนาเป็นที่พึงของตัวๆ ในเวลาที่สุดแลการเบี่ยงหน้า ทรงอนุญาตยอมให้คนถือศาสนาตาม
อัธยาศัย ด้วยว่าการถือศาสนา ลางสิ่งก็ต้อกัน เหมือนอย่างไม่ฆ่าสัตว์ไม่ลักทรัพย์ ไม่ล่วงเกินใน
การเมณุล้างวาสทำชั่วกรรยาของผู้อื่น แลไม่เจรจาคำเท็จ แลไม่เสพสุราแอลกอฮอล์ โกรธ มีเมตตา
กรุณาแก่กัน แลซื่อสัตย์ กตัญญูกตเวทิต แลให้ปันสิ่งของเฉลี่ยความสุขแก่กัน แลทำความดีอื่นๆ
ซึ่งเป็นคุณประโยชน์แก่กันก็มีอีกหลายอย่าง คนทุกชาติทุกภาษาทุกศาสนาก็เห็นพร้อมกันว่า เป็น
ความดีความชอบเป็นยุติธรรม ก็กลางสิ่งซึ่งเป็นการขัดต่อการแผ่นดินบ้านเมือง ถึงคนบางจำพวก
ที่เป็นคนโกลีจะเสียจริตนับถือว่าใครทำได้เป็นคนดีมีศรัทธาแก่กล้า จะเห็นว่าเป็นบุญกุศลมาก ด้วย
ได้ฟังคำเล่าลือ แลได้ฟังพระสงฆ์บางรูปที่ไม่ได้เล่าเรียนศึกษาพระไตรปิฎกธรรมให้รู้จริง มาเทศนา
เลอะๆ ลามๆ โกลีจะเสียจริต พรรณนาสรรเสริญว่า เป็นบุญเป็นกุศลมาก แล้วหลงไหลเห็นตามไป
เหมือนอย่างเผาตัวบูชาพระรัตนตรัย แลเช็ดคอกเอาศิระบูชาพระ เช็ดเนื้อรองเลือดใส่ตะเกียง
ตามบูชา แลทำการอื่นที่ขัดต่อราชการแผ่นดินก็มีโดยชุกชุม เหมือนอย่างสามเณรสูกเผาตัวที่วัดหง
สาราม แลนายเรือนายนกเผาตัวบูชาพระที่หน้าพระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม แลนางชีผู้หนึ่งเผา
ตัวบูชาพระพุทธรูป เป็นตัวอย่างเห็นอยู่ทั่วกันดังนี้ ผู้ครองแผ่นดินที่เป็นธรรม แลท่านเป็นคน
ฉลาดตั้งปวงไม่เห็นว่าเป็นความดีความชอบด้วยเลยแต่สักศาสนาหนึ่ง ก็การเผาตัวบูชาพระก็ดี
เช็ดเนื้อรองโลหิตใส่ตะเกียงตามบูชาพระก็ดี ตัดศิระบูชาพระก็ดี เห็นว่าไม่ใช่ทางของคนฉลาด
เปนนหนทางของคนเสียจริต แลคนที่โกลีจะเสียจริต ไม่ควรที่คนตั้งปวงจะเห็นว่าเป็นการบุญการ
กุศลในพระพุทธรศาสนา นักปราชญ์ได้ค้นหาในพระคัมภีร์ที่ควรเชื่อได้ว่าเป็นพระบาลีพุทธภาษิต
ฤๅสาวกภาษิตในศาสนาก็ไม่พบเห็นเลยแต่สักแห่งหนึ่ง ว่าการทำอย่างนั้นเป็นบุญเป็นกุศล ถึงจะมี
ในหนังสือแปลร้อยที่พระสงฆ์ชุ่มชามเทศนา ลวงสัปบุรุษที่โง่ๆ ตื้นๆ ให้นับถืออยู่บ้างก็ดี เมื่อ
พิเคราะห์ดูจริงๆ ก็เห็นว่าไม่ใช่สำนวนในพระศาสนา ชะรอยจะเป็นสำนวนของคนโง่ๆ ตื้นๆ โกลี

จะเสียชีวิตแน่แล้ว อย่าให้ใครเชื่อฟังเอาเป็นตัวอย่างเลยเป็นอันขาด ถึงในพระวินัยบัญญัติก็ให้ห้ามไว้ มิให้พระสงฆ์ชักชวนคนให้ฆ่าตัว ถ้าพระสงฆ์รูปใดชักชวนมนุษย์ให้ตายด้วยวิธีใดๆ ก็เป็นปาราชิก เพราะฉะนั้นจึงเห็นว่าไม่ใช่การบุญการกุศล ไม่ควรจะอนุโมทนายอมตามเลย เป็นการขัดต่อแผ่นดิน ถึงในพระศาสนาอื่นๆ ก็เห็นว่าไม่มีใครสรรเสริญว่าเป็นความดีมีความชอบแต่สักแห่งเลย เพราะฉะนั้นตั้งแต่สืบไปอย่าให้ใครเผาตัวบูชาพระ ตัดศีรษะบูชาพระ เชือดเนื้อรองโลหิตตามตะเกียงบูชาพระเลยเป็นอันขาด เพราะว่าเป็นการขัดต่อราชการแผ่นดิน เมื่อผู้ใดได้เห็นใครเผาตัวบูชาพระ ฤๅตัดศีรษะเชือดเนื้อรองโลหิตตามตะเกียงบูชาพระก็ดี ฤๅได้เห็นใครผูกคอตายโจนน้ำตายก็ดี ก็ให้เข้าช่วยว่ากล่าวห้ามปรามแย่งชิงเครื่องสังฆารวุธเสีย อย่าให้ผู้นั้นทำได้ ถ้าตัวผู้เห็นคนเดียวกำลังน้อยฤๅกลัวสังฆารวุธ จะเข้าแย่งชิงมิได้ ก็ให้ร้องบอกเรียกผู้อื่นมาช่วยกันห้ามปราม ผู้ซึ่งได้รู้เห็นแลจะนิ่งดูตายเสียไม่ห้ามปราม ฤๅจะพลอยเห็นว่าได้บุญ ได้กุศลนั้น ไม่ได้ ถ้าผู้ใดได้รู้เห็นแล้วดูตายเสีย ไม่ว่ากล่าวห้ามปรามแย่งชิงเครื่องสังฆารวุธ ฤๅไม่ช่วยตัดเชือกก็ตี จะให้ผู้นั้นเสียเบียดปรับตามรางวัลถ้าผู้รู้เห็นอยู่ในที่ใกล้ ...”

ประกาศฉบับนี้แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศด้วยเหตุด้วยผลว่า เพราะเหตุใดผู้คนจึงไม่ควรหลงไหลไปตามคำสอนของผู้ที่เอาพระศาสนามาบิดเบือนให้คนฆ่าตัวตายเพื่อเป็นการบูชาพระศาสนา ข้อน่าสังเกตคือเหตุผลที่พระองค์ทรงอ้างถึงนั้นมีได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะหลักฐานที่เป็นพระบาลีในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา แต่ทรงกล่าวว่าเป็นหลักคำสอนสากลที่ไม่ได้มีศาสนาใดในโลกนี้สรรเสริญการฆ่าตัวตายเพื่อเป็นเครื่องบูชาพระศาสนา นอกจากเหตุผลทางด้านศาสนจักรแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้พระราชทานเหตุผลทางด้านอาณาจักรเอาไว้ด้วยการฆ่าตัวตายบูชาพระศาสนานั้นเป็นความผิดต่อบ้านเมือง และสมควรที่ประชาชนทุกคนจะช่วยกันสอดส่องดูแลและไม่ให้เกิดเหตุการณ์ดังกล่าวขึ้น

3.2.5 ลำดับแบบแก้ไขปัญหา

มีประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ฉบับที่พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์เอาไว้ในลักษณะของการเสนอแนวทางการแก้ไขปัญหา ในที่นี้จะยกตัวอย่างประกาศที่มีลักษณะการเรียงลำดับด้วยความคิดดังกล่าว คือ **ประกาศไม่ให้จำหน่ายข้าวออกไปนอกประเทศ** ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เอาไว้เมื่อพุทธศักราช 2407 ตรงกับวันจันทร์ เดือนอ้าย แรม 13 ค่ำ ในเวลานั้นเกิดปัญหาน้ำท่วมและฝนแล้งในพื้นที่ต่างๆ เป็นเหตุให้ส่งผลกระทบต่อราคาข้าว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการส่งข้าวออกไปขายยังต่างประเทศในปีนั้น ความสำคัญตอนหนึ่งในประกาศฉบับนี้ระบุว่า (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.413 – 414)

“... ปีชวดคลศกนี้ในพระราชอาณาจักรสยามนี้ ส่วนข้างตะวันตกเป็นน้ำท่วม ส่วนอื่นๆ เป็นฝนน้อยน้ำน้อย ... ผู้ที่มีเงินก็ตื่นกันซื้อข้าวไว้ จนราคาข้าวสารขึ้นถึงถึงละกึ่งตำลึง เตี้ยวนี่ลดลงมาอยู่ถึงละ 5 สลึงเพื่อ ราคาข้าวเปลือกเล่าก็คงอยู่เกี่ยว 60 บาท 70 บาทตามข้างงาม ข้าวไม่งาม ราคาเข้าก็ไม่ลดถอยลงมาอีก ข้าวแพงไปทั้งหัวเมืองแลในกรุงเทพฯ ราษฎรอยู่ตามหัว เมืองที่เป็นคนขัดสนยากจน ไม่มีเงินจะซื้อข้าวทำนาก็ไม่ได้ ต้องเข้าป่าแลหากกล้วยแลเก็บขุยไผ่มา กินต่างข้าว ทางที่ก็หาของอื่นปนข้าวกินก็มีโดยมาก ครั้นจะไม่ปิดไว้ จำพวกที่มีเข้าเห็นราคาข้าว แพงก็จะตีเป็นข้าวกล้องข้าวสารขายลงเรือใหญ่ไปนอกประเทศ จะเอาพืชพันธุ์ข้าว ไร่ก็แต่พอของ ตัว ครั้นถึงฤดูทำนาคนที่ไม่มีพันธุ์ข้าว จะไปเที่ยวซื้อหาแบ่งปันกันมาทำข้าวปลูก ก็จะได้แห่งละ เล็กน้อย ถึงจะมีฝนบริบูรณ์ก็จะทำนาไม่ได้เต็มภาคภูมิ ข้าวก็จะแพงต่อไปอีก จะขาด ผลประโยชน์ไปทั้งผู้แต่งเรือแลผู้ทำนา ข้าวเป็นสินค้าใหญ่แล้วก็เป็นการกำบังแก่บ้านเมือง ทรงพระ มหารุณาเมตตาแก่อาณาประชาราษฎร แลลูกค้ำพานิชทั้งปวงทั่วไป เพื่อจะให้ประโยชน์ทั่ว กัน ทั้งคนในประเทศแลคนต่างประเทศ จึงได้ขอปิดข้าวแก่นายห้างต่างๆ ที่เข้ามาตั้งห้างซื้อขาย แต่ เดือน 3 ขึ้นค่ำ 1 ปีชวดคลศก เพราะหนังสือสัญญาว่ามีไว้ให้บอกเขาให้รู้ก่อนห้ามเดือนหนึ่ง แต่ลูกค้ำที่ กรุงเทพฯ แลลูกค้ำอื่นๆ ที่ไม่ได้ทำหนังสือสัญญานั้น จะขอปิดตั้งแต่เดือนยี่ขึ้นค่ำ 1 ปีชวดคลศกไป 8 เดือนจนสิ้นเดือน 9 ปีฉลูสัปตศก ถ้าเห็นต้นข้าวในนาตั้งตัวได้บริบูรณ์ ฝนต้นมือกลางมือเป็นปรกติ ดี ควรจะเปิดได้แล้วจึงจะออกหนังสือประกาศให้รู้ ถ้าเห็นว่าฝนไม่บริบูรณ์ เข้าในนาไม่ได้ผลเต็ม ภาคภูมิเสียไปมาก ก็จะขอปิดต่อไปอีกปีหนึ่ง เมื่อถึงเดือนยี่ขึ้นค่ำ 1 ปีชวดคลศกกำหนดห้ามแล้ว ขอ เสียอย่าให้เจ็สัวแลลูกค้ำผู้ซื้อข้าวขายข้าว ซื้อขายข้าวลงเรือใหญ่ไปขายต่างประเทศเลยเป็นอันขาด แลข้าวที่ซื้อขึ้นใส่ยุ้งฉางไว้แต่ก่อนหมายประกาศห้ามนั้น จะบรรทุกออกไปขายเหมือนอย่างคน ต่างประเทศนั้นก็ไม่ได้ ผู้ใดจะขายข้าวก็ซื้อขายแต่กันกิน แต่ในพื้นที่บ้านพื้นเมือง ถ้าจะแต่งเรือไปค้า ต่างประเทศ จะซื้อเป็นเข้าเสียบ้าง ก็ให้มาบอกต่อเจ้าพนักงานผู้เรียกภาษีข้าวให้รู้ก่อน เมื่อเห็น ควรจะให้ไปมากน้อยเท่าใดก็จะคิดให้ตามคนมากแลน้อย ... ถ้าผู้ใดเป็นเจ้าของข้าวลักลอบขายข้าว ลงเรือใหญ่ไปต่างประเทศ ฤฯเข้ากระสอบไปส่งลงเรือใหญ่กลางวันก็ตีกลางคืนก็ตี ถ้ามีผู้ส่อเสียด รับสินบนจับได้ ชำระได้ความจริงจะปรับไหมเหมือนกัน ... ความประกาศนี้ให้มหาดไทย กลาโหม หมายบอกตามกรมขึ้นให้รู้ทั่วกัน แลหัวเมืองชายทะเลข้างตะวันตกตะวันออกนั้นด้วยตามรับสั่ง ...”

จะเห็นได้ว่านอกจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะพระราชทาน พระบรมราโชบายในการแก้ปัญหาราคาข้าวแพงแล้ว ยังทรงแสดงความเป็นเหตุเป็นผลที่นำไป ตามลำดับความให้เห็น โดยชัดเจนด้วย ประกาศฉบับนี้นอกจากจะเป็นเครื่องยืนยันว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีการใช้โครงสร้างข้อความแบบลำดับการแก้ปัญหาแล้ว ยังทรงใช้ โครงสร้างข้อความแบบลำดับเหตุการณ์และลำดับเหตุผลในการพระราชนิพนธ์ด้วย จึงเห็นได้ว่า

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงใช้กลวิธีสื่อสาร โดยใช้โครงสร้างข้อความอย่างหนึ่ง
 อย่างไม่ใดในประกาศฉบับหนึ่งๆ เท่านั้น แต่ทรงผสมผสานกลวิธีต่างๆ ในการพระราชนิพนธ์เอาไว้
 เพื่อประกาศพระราชนิพนธ์ในแต่ละฉบับนั้นสัมฤทธิ์ผลในการทางการสื่อสารมากขึ้น

3.2.6 ลำดับแบบดูแรงจูงใจ

ลำดับแบบดูแรงจูงใจเป็นการใช้ลำดับของการเรียงความสนใจตามความ
 จำเป็น ความต้องการ โดยการตอบสนองต่อความจำเป็นและความต้องการนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชนิพนธ์ประกาศอันใด ที่แม้ว่าจะมีลักษณะเป็นคำสั่งถึงทรงไว้
 ซึ่งพระบรมราชาภิสิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไว้โดยสิทธิ์ขาด แต่ก็
 มิได้ทรงถือเอาพระราชสถานะมาออกประกาศเป็นพระบรมราชโองการต่างๆ ตามพระราชหฤทัย
 แต่กลับทรงใช้กลวิธีต่างๆ เพื่อจูงใจให้ราษฎรหรือผู้ที่เกี่ยวข้องนั้นปฏิบัติตามพระบรมราชโองการ

ในที่นี้จะยกข้อความจากประกาศที่แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศโดยการสร้างแรงจูงใจ ประกาศฉบับแรกที่ยกขึ้นเสนอคือ
ประกาศห้ามมิให้นับอัฐโสฬสลงที่พื้นแข็งๆ ประกาศไว้เมื่อพุทธศักราช 2405 ณ วันพฤหัสบดี เดือน
 11 ขึ้น 2 ค่ำ ดังมีเนื้อความบางส่วนดังนี้ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.324)

“... ใครจะนับเบียดกะแปะอัฐแลโสฬสที่ใดๆ ห้ามอย่าให้เทลงนับที่พื้นปูน
 พื้นศิลา และพื้นอิฐกระเบื้องแลกระดานแข็งๆ หยาบๆ ของจะสึกหรือเสียดลวดลายไปเร็ว ให้บุฝ้าฤ
 เจริญลงก่อนแล้วจึงเทลงนับบนฝ้าฤเจริญทุกแห่งทุกตำบล คนทั้งปวงจะต้องพร้อมใจสวณ เพราะ
 ใช้ด้วยกันทุกคนไปนานๆ ...”

แม้จะเป็นประกาศที่มีเนื้อความสั้นๆ แต่ก็แสดงให้เห็นถึงกลวิธีการพระราชนิพนธ์ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามโน้มน้าวใจในราษฎรเปลี่ยนวิธีการนับ
 อัฐโสฬสเสียใหม่เพื่อเป็นการถนอมรักษาหรือรักษาแผ่นดินให้นั้นให้ “... ใช้ด้วยกันทุกคนไปนานๆ ...”
 ข้อความดังกล่าวนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงการรักษาประโยชน์ส่วนรวม ที่รวมถึงตัวประชาชนผู้รับ
 สารด้วย

และในวันเดียวกันนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้พระราช
 นิพนธ์ ประกาศขยายสถานที่จำหน่ายแลรับกะแปะอัฐโสฬส ขึ้น ด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวทรงทราบว่าราษฎรนั้นมีความลำบากเรื่องการแลกเงิน เนื่องจากสถานที่แลกเงินนั้นตั้งอยู่
 ในพระบรมมหาราชวังที่บางครั้งราษฎรก็ไม่สะดวกใจที่จะเข้าไป เพราะฉะนั้นเพื่อให้เกิดความสะดวก
 ต่อราษฎรที่จะมาแลกเงิน และเพื่อเป็นการป้องกันข่าวลือต่างๆ ที่อาจจะสร้างความเสียหาย
 เพราะไม่เป็นความจริง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มี
 เจ้าพนักงานไปคอยรับราษฎรที่มีความประสงค์จะแลกเงินหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ซึ่งตั้งอยู่ที่รั้ว

พระบรมมหาราชวังทุกวันนี้ การประกาศขยายสถานที่แลกเงินนี้เป็นแรงจูงใจให้ราษฎรมาแลกเงินตราได้ง่ายมากขึ้น และส่งผลดีต่อระบบเศรษฐกิจในภาพรวมของรัฐที่ขยายตัวขึ้นเป็นอันมาก เนื่องจากพระบรมราชาบายด้านเศรษฐกิจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยความตอนหนึ่งในประกาศขยายสถานที่จำหน่ายแลรับกะแปะอัฐโสฬสระบุว่า (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.325)

“...มีพระบรมราชโองการให้ประกาศแก่ราษฎรทั้งปวงให้ทราบทั่ว ทรงแสดงพระราชดำริว่าตำบลที่รับราษฎรเอาหมายแทนเงินแลเบี้ยกะแปะมาส่งเจ้าพนักงานขึ้นเอาเงินหลวงไปนั้นก็ดี ที่จำหน่ายเบี้ยกะแปะไปให้ราษฎรผู้มาขอซื้อก็ดี อยู่ในพระราชวังเป็นที่ลับลืออยู่ ราษฎรไม่ทราบไม่เห็นไม่รู้แห่งไปมายาก จึงตั้งเชื้อเล่าลือผิดๆ ต่างๆ ไปง่าย

บัดนี้จึงมีพระบรมราชโองการ ดำรัสสั่งให้เจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติ ออกมาตั้งปักป้ายมีอักษรประกาศคอยรับราษฎรที่มีเบี้ยอัฐเบี้ยโสฬส จะใคร่แลกเปลี่ยนให้เป็นเงินนั้น นำมาส่งเจ้าพนักงานแล้วรับเงินไปตามกำหนด 8 อัฐเป็นเฟื้อง 16 โสฬสเป็นเฟื้องนั้น โดยง่ายที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาททุกวัน ตั้งแต่เวลาบ่าย 2 โมงเศษ ไปจนบ่าย 5 โมงเศษทุกเวลา เว้นแต่วันมีการประชุมพระราชพิธีคเชนทร์สวนานตรียมพวยแลอื่นๆ ใครๆ มีเบี้ยกะแปะอัฐฤๅโสฬสจะใคร่ได้กลับเป็นเงินไป ก็ให้กุมเบี้ยกะแปะมาให้ทันในสามชั่วโมงที่กำหนดว่าแล้วนั้น ถ้าเห็นป้ายปักไว้ที่นั่นเมื่อใด ให้รู้ว่าเจ้าพนักงานมาคอยให้เงินรับเบี้ยกะแปะเมื่อนั้น ถ้าป้ายยังไม่ได้ปักฤๅถอนไปแล้ว ก็ให้รู้ว่ายังไม่ถึงเวลา ฤๅพ้นเวลาตามสังเกตนั้นเถิด ถ้าวันใดไม่มีช่องจะรับ ก็จะไม่ปักป้ายในเวลานั้น

ก็การจะให้เงินแก่ผู้มาขอแลกเงินด้วยเบี้ยกะแปะนั้น ไม่มีกำหนดว่ามากน้อยเท่าใด ใครได้เบี้ยกะแปะมาส่งเท่าใด ก็จะคิดเงินให้เต็มตามพิกัศครบตามจำนวนเบี้ยกะแปะที่มาส่ง ตั้งแต่เฟื้องหนึ่งสลึงหนึ่งขึ้น ไปจนบาทจนตำลึง จนซึ่งหนึ่งสองซึ่งสิบซึ่งจนถึงร้อยซึ่ง ถ้ามีผู้มาส่งเบี้ยกะแปะครบจำนวน ก็จะรับจะให้เงินสดในเวลาเดียว ไม่ให้คั่งค้างเลยอย่าสงสัย

อนึ่งถ้าราษฎรผู้ใดจะต้องการเบี้ยกะแปะไปใช้ ก็ให้มาซื้อไปจากที่นั่น เจ้าพนักงานหญิงข้างในจะออกมาปักป้าย ตั้งจำหน่ายขายให้ราษฎรตามพิกัศ 8 อัฐเป็นเฟื้อง 16 โสฬสเป็นเฟื้อง ที่ท้ายพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาททุกวันฤๅวันบ้าง ในเวลากำหนดสามชั่วโมงดังกล่าวแล้ว ... ห้ามอย่าข่มขู่เข็ญเล่ห์หลอกลวงอ้าง โน่นอิงนี้ ขึ้นใจให้ผู้มีกะแปะร้อนตัวขายก็ดี ล่อลวงซื้อถูกกว่าพิกัศก็ดี ห้ามอย่าให้ทำเป็นอันขาด เมื่อผู้มาว่ากล่าวความประหลาดๆ ใดๆ ด้วยเรื่องเบี้ยกะแปะเหล่านี้ อย่าให้เชื่อฟังเลย ให้ฟังเอาคำประกาศสันประกาศยาว ประกาศเก่าประกาศใหม่ ที่ว่าด้วยเรื่องกะแปะนี้เป็นประมาณ ซึ่งทรงพระราชดำริจัดการให้ทำเบี้ยกะแปะอัฐโสฬส จำหน่ายไปให้ราษฎรใช้แทนเบี้ยแทนเงินนั้น ด้วยพระราชประสงค์จะทรงทำนุบำรุงพระนครให้รุ่งเรือง มีเบี้ย

กะแปะใช้แทนเบี้ย เหมือนเมืองจีนเมืองอังกฤษแลอื่นๆ ที่เป็นเมืองใหญ่ มิใช่จะคิดปอกลอกแกะ และเอาเงินของราษฎรทำให้ผู้ใดเสียประโยชน์ เมื่อผู้ต้องการเบี้ยกะแปะมาขอซื้อก็คงขายให้ 8 รัฐ ต่อเฟื้อง 16 โสฬสต่อเฟื้อง เมื่อมีผู้เก็บเบี้ยกะแปะมาคั้นขายส่งหลวง ก็คงซื้อตามพิกัดเดิม ไม่ได้ลดราคาให้ถูกเอากำไรภาษี คิคคุดจะเห็นจริง ...”

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการที่จะปรับปรุง มิติต่างๆ ของประเทศให้มีความทันสมัยอย่างตะวันตก จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการ แลกเอาเงินกะแปะ คือหน่วยเงินเบี้ยโบราณอย่างหนึ่ง และเงินอัฐเงินโสฬสต่างๆ ไปใช้ให้แพร่หลาย เหมือนกับที่มีในสังคมจีนและสังคมยุโรปซึ่งการเศรษฐกิจเจริญรุดหน้าไปกว่า แต่การที่จะจงใจให้ ราษฎรเอาเงินเก่ามาแลกเปลี่ยนเป็นเงินใหม่นั้นจำเป็นที่จะต้องอำนวยความสะดวกประการต่างๆ ให้แก่ ราษฎรด้วยการจงใจนั้นจึงจะสัมฤทธิ์ผล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงพระราช นิพนธ์ประกาศขึ้นเพื่อสื่อสารให้ราษฎรเกิดความเข้าใจ และปิดจุดอ่อนที่เป็นความไม่สะดวกของ การแลกเปลี่ยนด้วยวิธีเดิม คือการแลกเปลี่ยนในพระบรมมหาราชวังออกไป

3.2.7 ลำดับแบบเรียงหัวข้อ

ลำดับแบบเรียงหัวข้อ เป็นการแยกแยะเนื้อเรื่องทั้งหมดให้เป็นหัวข้อย่อยๆ และเรียงลำดับโดยไม่มีหลักเกณฑ์ตายตัว ลักษณะการเรียงลำดับเนื้อความแบบนี้ปรากฏอยู่บ้างใน ประกาศพระราชนิพนธ์บางฉบับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในที่นี้จะยกตัวอย่าง จาก ประกาศมหาสงกรานต์ ปีชวดอัฐศก ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราช นิพนธ์ขึ้นเมื่อพุทธศักราช 2409 เป็นพระบรมราชโองการแบบตรงไปตรงมาโดยละเอียด โดยจะยก ข้อความบางส่วนขึ้นมาแสดงให้เห็นจริง ดังนี้ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.466 – 473)

“... มีพระบรมราชโองการ ให้ประกาศแก่ชนทั้งปวง บรรดาที่นับถือ พระพุทธศาสนา แลธรรมเนียมปีเดือนวันคืน อย่างเช่นใช้ในเมืองไทยให้ทราบทั่วกันว่า ในปีชวดอัฐ ศกนี้ วันพุธเดือนห้าแรม 11 ค่ำ เป็นวันมหาสงกรานต์ พระอาทิตย์จะขึ้นราศีเมษในเวลา 7 ทุ่มกับ 39 นาที วันพฤหัสบดี วันศุกร์ เดือน 5 แรม 12 ค่ำ แรม 13 ค่ำ เป็นวันเนา วันเสาร์เดือน 5 แรม 14 ค่ำ เป็นวันเถลิงศก ขึ้นศักราชใหม่ 1228 ในวันศุกร์เวลา 11 ทุ่มกับ 4 นาที 12 วินาที วันเสาร์เป็นหน้าวัน นั้นต้องว่าวันเถลิงศก เพราะคัมภีร์ โหรนับต้นวันแต่เที่ยงคืนก่อนเช้านั้น เพราะฉะนั้นในปีนี้ การ ทำบุญแลเล่นนักษัตรฤกษ์สงกรานต์เป็น 4 วันตามเคยมีมาแต่ก่อนในกลางปี ...

... วันพฤหัสบดี เดือน 12 ขึ้นค่ำหนึ่ง เป็นวันพระราชพิธีจองเปรียงยกโคม วันอาทิตย์เดือน 12 แรม 3 ค่ำ เป็นวันลดโคม ให้พระราชวงศานุวงศ์ แลข้าทูลละอองธุลีพระบาท แลราษฎรบรรดาซึ่งจะยกโคมลดโคม รู้แล้วทำตามกำหนดนี้

วันศุกร์เดือน 12 แรมค่ำหนึ่ง เป็นวันชีพอพรามณ์จะได้ทำพระราชพิธี
กฤตติเกยา ณ หอพระเทวสถาน

ถ้าจะทำพิธีมาฆบูชาในปีนี้ ตกในวันจันทร์เดือน 3 ขึ้น 14 ค่ำ ชีพอพรามณ์
จะได้ทำพิธีวาราดรีในหอพระเทวสถานด้วย

พระราชพิธีเกษตรศวนาน 2 ครั้ง คงทำในวันขึ้น 3 ค่ำ ขึ้น 14 ค่ำ เดือน 5
แลขึ้น 4 ค่ำ 5 ค่ำ เดือน 11 ตามเคยทุกปี

แลพระราชพิธีคงทำในวันแรม 13 ค่ำ 14 ค่ำ 15 ค่ำ เดือนสิบ 3 ราตรี ให้เป็น
การเสร็จในวันขึ้นค่ำหนึ่งเดือน 11 ลอยพระประทับในวันขึ้น 14 ค่ำ 15 ค่ำ แรมค่ำหนึ่งทั้งเดือน 11
แลเดือน 12 เป็น 6 วัน

พระราชพิธีตรียัมพวายเริ่มแต่วันขึ้น 7 ค่ำเดือนยี่ ไปจนวันแรมค่ำหนึ่ง เดือน
ยี่ 10 ราตรี แลพระราชพิธีตรียัมพวายเริ่มแต่วันแรมค่ำหนึ่งเดือนยี่ไป การเป็นเสร็จต่อวันแรม 5 ค่ำ
เดือนยี่ 5 ราตรี

แลพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ คงทำแต่วันแรม 11 ค่ำ เดือน 4 ไป 4 ราตรี 5
วัน การเป็นเสร็จในวันแรม 15 ค่ำ เดือน 4 ตามเคยเหมือนอย่างทุกปี ยั่งยืนไม่ยกย่อง

ในปีขาลอัฐศกนี้ วันพฤหัสบดีเป็นวันธงไชย วันอังคารเป็นวันโลกาวินาศ
วันพุธเป็นวันอุบาทว์ วันอาทิตย์เป็นวันอธิบดี ...”

อนึ่ง ประกาศมหาสงครามดมีลักษณะส่วนมากเป็นพระบรมราชาธิบาย
เช่นนี้เสมอ ดังที่เคยได้เสนอเอาไว้แล้ว

3.3 ภาพพจน์ที่ปรากฏในประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว

ในบรรดาภาพพจน์ทางการประพันธ์ทั้งปวงนั้น ภาพพจน์ที่ปรากฏในการสื่อสาร
ผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคือภาพพจน์แบบอุปมาและ
อุปลักษณ์ ในขณะที่ภาพพจน์อื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นสัทพจน์ บุคคลวัต อธิพจน์ อดิพจน์ นามนัย และ
สัญลักษณ์เป็นต้นนั้นไม่พบว่าทรงใช้ในการพระราชนิพนธ์ประกาศแต่อย่างใด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ
ภาพพจน์ดังกล่าวใช้เพื่อเน้นสุนทรียะในเชิงอารมณ์ของการประพันธ์วรรณคดีมากกว่าที่จะนำมาใช้
ในเชิงอรรถาธิบายหรือการประกาศกิจการสำคัญอย่างหนึ่งอย่างใดเกี่ยวกับบ้านเมือง จึงมิได้ปรากฏ
อยู่ในประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สอดคล้องกับความเห็นของ ดร.สายป่าน บุริวรรณชนะ ผู้ทรงคุณวุฒิ ที่ระบุว่า

“... ภาพพจน์แบบอุปมาและอุปลักษณ์เป็นภาพพจน์ที่ปรากฏอยู่มากจริงในพระ
ราชนิพนธ์นี้ เพราะโดยธรรมชาติภาพพจน์ 2 ประเภทนี้เข้าใจง่ายที่สุด แล้วก็ช่วยให้ “ผู้รับสาร”

เข้าใจสาระสำคัญของสารได้ง่ายขึ้นเพราะมีการเปรียบเทียบเชื่อมโยงกับสิ่งที่รับรู้เคยเดิมหรือคุ้นเคยอยู่แล้ว ในกรณีนี้ขอยกตัวอย่างพระบรมราชาธิบายเรื่องการเรียกพระนามพระพุทธรูปฉลองพระองค์ ในหลวงรัชกาลที่ 4 ทรงอุปมาเปรียบเทียบพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ กับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กับพระเจ้าอุทุมพรในฐานะที่ทรงเป็นผู้สถาปนาราชธานีเหมือนกัน แล้วก็เชื่อมโยงให้เห็นต่อดังนั้นพระราชฐานะจึงพิเศษกว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 การเรียกพระนามพระพุทธรูปฉลองพระองค์จึงต้องต่างกัน ไม่มีคำว่าพระพุทธรูปนี้ หรือที่เห็นได้ชัดในประกาศอีกฉบับหนึ่งคือการที่ทรงเปรียบเทียบคุณความดีกับยามเช้าเท่ากับต้นปี ฤดูร้อนเท่ากับกลางวันเป็นกลางปี ฤดูฝนมีคเหี้ยนเป็นปลายปี ในประกาศเรื่องถึงมหาสงครามต์เมื่อพระอาทิตย์โคจรถึงดาวอัสซุขนี้ก็ชัดเจนเหมือนกัน และถ้าศึกษาประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 โดยละเอียดก็จะพบอุปมาอุปไมยอีกมาก ...”

เพื่อเป็นการขยายความข้อสังเกตข้างต้น จะได้ยกตัวอย่างประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นบางฉบับ เพื่อให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ภาพพจน์อุปมาและอุปลักษณ์ในการพระราชนิพนธ์ประกาศอย่างไร

3.3.1 ตัวอย่างการใช้ภาพพจน์อุปมาในประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พุทธศักราช 2409 วันเสาร์ เดือน 7 ขึ้น 5 ค่ำ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า บรรดาผู้มั่งมีในเมืองสยามนั้นมักจะชอบเอาของมีค่าต่างๆ ประดับตามตัวเด็กและปล่อยให้เด็กวิ่งเล่นอยู่ จึงเป็นเหตุให้มีคดีอาชญากรรมทำร้ายเด็กเหล่านั้นด้วยวิธีการต่างๆ และผู้ร้ายนั้นฉวยเอาทรัพย์สินมีค่าเหล่านั้นหนีไป จึงทรงพระราชนิพนธ์ ประกาศห้ามไม่ให้เอาเครื่องประดับทองเงินต่างกายให้เด็ก ที่ยังไม่รู้จักหลีกหลบโจรผู้ร้าย (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.476 – 477) ขึ้น ในที่นี้จะคัดเอาความตอนที่ทรงใช้ภาพพจน์แบบอุปมามายกเป็นตัวอย่างให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เปรียบเทียบการนำเอาเครื่องประดับที่ทำด้วยทองบ้างเงินบ้างไปประดับประดาตามตัวเด็กและปล่อยให้วิ่งเล่นโดยปราศจากความปลอดภัยนั้นว่าอย่างไร

“... เมืองไทยมีธรรมเนียมไม่ดีมาแต่โบราณอาภัพกว่าเมืองอื่นๆ ทุกบ้านทุกเมืองอยู่อย่างหนึ่ง เมืองอื่นๆ เขาถึงจะมีเงินทองเขาก็เก็บไว้เอง แลประกอบการค้าขายไปตามธรรมเนียม หรือถึงจะตกแต่งเข้าในตัว เขาก็แต่งเข้าในตัวผู้ใหญ่ คือผู้หญิงสอดก่าไสสวมสายสร้อยแลแหวน ผู้ชายสอดคุดมแลนาฬิกาแลเครื่องกลัดต่างๆ บรรดาของที่มีราคาก็ตกแต่งอยู่ในผู้ใหญ่ ที่เป็นคนมีสติปัญญาารู้จักคนดีคนร้ายหรือถึงจะมีอันตรายพอมีกำลังร้องแรกสู้รบได้ ฝ่ายเด็กๆ นั้นเขาไม่เอาอะไรไว้ เขาตกแต่งให้แต่เสื้อกางเกง จึงไม่มีเหตุที่จะมีผู้ร้ายจับเอาเด็กไปฆ่าเสีย ก็ฝ่ายชาว

เมืองไทยนี้ เมื่อเงินทองมีขึ้นไม่ได้ พอใจอยากอวดเขาวามั่งมืออวดไม่ได้ ทำกำไรกำไรกันบัวสอดสวมให้ลูกเล็กๆ ข้างละสิบบาทข้าง สามตำลึงบ้าง แล้วทำกำไรทำให้ข้างละสามตำลึงสี่ตำลึง แล้วปล่อยให้เด็กไปเที่ยววิ่งอยู่หน้าบ้านหน้าเรือนกลางถนน ลงอาบน้ำในแม่น้ำลำคลองกลางวัน กลางคืน แลไว้ใจแก่ทาสที่เป็นคนมีทุกข์ยาก ซึ่งเป็นคนไม่ควรจะวางใจให้เลี้ยงดูแลพาไปข้างโน้น ข้างนี้ เหมือนหนึ่งเอาปลาย่างไปมอบส่งให้แก่แมวไว้ หรือเอาน้ำอ้อยน้ำตาลไปหล่อไว้ที่มด ย่อมเป็นที่มุ่งหมายปรารถนาของอ้ายอีเหล่านั่น ด้วยความประมาททั้งกลางคืนกลางวัน ก็เกิดเหตุคือทาสในเรือนที่เลี้ยงบุตรนั่นเอง พายุบุตรนั้น ไปบีบคอกคอดม่น้ำทำให้ตายเสีย แต่ทาสในเรือนเป็นศัตรูขึ้นเอง อย่างว่าแต่ผู้อื่นเลยมีเป็นหลายเรื่องเนืองๆ แต่ที่คนบ้านใกล้เรือนเคียงชวนเอาไปแล้วฆ่าเสียบ้าง ฤทาสในเรือนที่คุ้นเคยกับเด็กส่งค่าตัวไปอยู่ที่อื่น ลอบลักพาเอาเด็กไปฆ่าเสียบ้าง ไม่รู้ว่าสักกี่สิบรายมาแล้ว คนก็ไม่เจ็ด ยังมีเงินทองขึ้นก็ยิ่งเอาของแต่งเด็กล่อผู้ร้ายหนักเข้า ทุกวันนี้คนก็เล่นเบี้ยเสียไปมากผู้ร้ายชุกชุม จนมีความเรื่องที่มีผู้จับเอาเด็กไปคดน้ำบีบคอกคอกฆ่าเสียไม่ว่างเดือนวันปีเลย ...”

เพื่อให้เห็นความชัดเจนมากขึ้น จะยกตัวอย่างจากประกาศอิฎฐบัณฑหนึ่ง ซึ่งเป็นพระราชปรารภของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ได้รวบรวมเอาไว้อยู่ในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 คือเมื่อพุทธศักราช 2406 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ พระราชปรารภเรื่องเดินเป็นผู้ว่าราชการเมือง มีเนื้อความสำคัญตอนหนึ่งที่ทรงปรารภถึงผู้ที่กินสินบาคาคดสินบนวิ่งเต้นให้ผู้อื่นผู้ใดได้รับตำแหน่งเป็นผู้ว่าราชการเมือง ทรงใช้ภาพพจน์อุปมา ดังความส่วนหนึ่งในประกาศต่อไปนี้ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.373)

“... เงินสินบนนั้นจะเอามาแต่ไหน ที่มีของตัวก็จะลงทุนของตัวมาเสียสินบน ถ้าไม่มีก็คงจะกู้ยืมเขามาเสียสินบน ต้องเสียดอกเบี้ยยไปพลาง คั้นทุนแลดอกเบี้ยยนั้นจะเอาที่ไหน ก็คงจะไปปรืดเอาที่ไพร่บ้านพลเมืองแลลูกค้ำวานิชดิบๆ สุกๆ ไปต่างๆ ทำให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อน ยิ่งไปกว่าปรกติเป็นแน่ จึงเห็นเป็นแท้อยู่แล้ว ว่าผู้ใดเดินเหินจะไปเป็นผู้สำเร็จราชการหัวเมือง คนนั้นสำหรับเกี่ยวกับปีศาจที่เรียกว่าห่า ผู้ใดรับสินบนเดินเหินช่วยแก้ไขให้คนเช่นนั้นได้ไปเป็นผู้สำเร็จราชการหัวเมือง จะได้บาปกรรมมากนัก เหมือนกับเอาห่าไปปล่อยในบ้านในเมืองเป็นที่อยู่ของมนุษย์ ขอเสียเถิดอย่าเอาเลย ...”

3.1.2 ตัวอย่างการใช้ภาพพจน์อุปลักษณ์ในประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พุทธศักราช 2409 วันอาทิตย์ เดือน 4 แรม 11 ค่ำ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ ประกาศห้ามไม่ให้แต่งตัวเด็กด้วยเครื่องทองเงินแล้วปล่อยให้เที่ยวโดยลำพัง ประกาศฉบับนี้เคยได้ยกบางส่วนบางตอนขึ้นนำเสนอแล้วครั้งหนึ่งเกี่ยวกับประเด็นการสื่อสารด้านคุณภาพชีวิต หากแต่ในที่นี้จะได้ยกข้อความในส่วนที่เคยยกขึ้นแล้วเพื่อแสดงให้เห็น

เห็นถึงภาพพจน์แบบอุปลักษณ์ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำว่า “ยักษ์” มาแทนคำว่าโจรผู้ร้าย อันเป็นที่เข้าใจกันเมื่อประกอบเข้ากับบริบทของประกาศฉบับนี้ ดังความว่า (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.482 – 483)

“... ทุกวันนี้ชาวบ้านชาวเมืองพอใจอยากอวดว่ามั่งมี ทำเครื่องทองเงิน แต่งตัวให้เต๋ๆ แล้วปล่อยให้เที่ยวอยู่ตามลำพัง ในน้ำในบกตามถนนหนทางด้วยความเลินเล่อไม่มีใครระวังระไว จึงมีอ้ายผู้ร้ายมาลอบลักพาเด็กไปฆ่าเสีย แล้วเก็บเอาของแต่งตัวเด็กไปดั่งนี้เนื่องๆ ไม่ใคร่ขาดปีแลเดือน คนอยากอวดมั่งมีก็ไม่ฟังยังขึ้นแต่งเด็กด้วยเครื่องทองเครื่องเงิน เป็นเหยื่อล่ออ้ายยักษ์อียักษ์ให้กินเด็กเสียไม่ว่าวงวายปีเดือน เพราะฉะนั้นตั้งแต่นี้สืบไป ห้ามไม่ให้ผู้ใดคือบิดามารดาแลญาติพี่น้องทำของแต่งตัวเด็กๆ ซึ่งเป็นบุตรหลานหลานแลบุตรเลี้ยงหลานเลี้ยงฤๅเป็นทาส ด้วยเครื่องทองเครื่องเงินทำเป็นรูปพรรณอย่างหนึ่งอย่างใด ผูกติดแลสวมไว้กับตัวเด็ก เป็นที่ล่อผู้ร้าย แล้วปล่อยให้เที่ยวไปตามลำพังไม่มีผู้ระวังรักษา ...

... ชาวบ้านชาวเมืองเราจะมาหลงผูกทองผูกเงินไว้แก่เด็กให้เที่ยววิ่งเล่นอยู่ ล่อคน ให้เป็นยักษ์กินเด็กไปทำไม ...”

พุทธศักราช 2406 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ ประกาศว่าด้วยการเดินเป็นเจ้าเมือง ขึ้น ทรงพระราชนิพนธ์ผู้ที่ประพฤติกุจริต โดยทรงใช้ภาพพจน์เปรียบเทียบผู้ประพฤติกุจริตเอาไว้อย่างน่าฟัง ดังความตอนหนึ่งในประกาศที่ว่า (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.375 – 376)

“... มีพระบรมราชโองการมารพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแก่ข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้าฝ่ายในให้ทราบทั่วกันว่า อ้ายพระ อ้ายจ่มั่น อ้ายหลวง อ้ายขุน ฤๅอ้ายหมื่นเจ้อจะกล้าๆ เป็นคนในกรุงบ้าง คนในหัวเมืองบ้าง ที่อยากจะเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองในหัวเมืองนั้นๆ หานายหน้าเที่ยวเดินขอเสียสินบนถวายพระองค์เจ้า เจ้าจอมข้างในบ้าง ฤๅเดินขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยตามพนักงานบ้าง ฤๅเดินในท่านผู้หญิงฤๅเมียผู้น้อยตัวโปรดของขุนนางบ้าง ฤๅเดินตามบุตรหลานชายหญิงของขุนนางก็มีบ้าง เสียสินบนแรงๆ ขอให้ช่วยเปิดทูลว่ากล่าว ให้ได้ตั้งออกไปเป็นผู้สำเร็จราชการที่เรียกว่าเจ้าเมืองในหัวเมือง เอก โท ตรี จัตวา นั้นๆ ฝ่ายผู้ที่เห็นแก่สินบนก็ต่างคนต่างรับแล้วก็ต่างคนต่างหาอุบายเปิดทูลเยอหยิ่งกัน ไปต่างๆ ตามสติปัญญา ผู้ที่อยากจะเป็นผู้สำเร็จราชการหัวเมือง ผู้เป็นหนี้สินกู้ยืมท่านผู้อื่น ผู้เสียดอกเบี้ยมาเสียสินบนไปได้เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองเหล่านี้ นั้น ขอให้ท่านทั้งปวงตั้งแต่ผู้ดีตลอดไปจนไพร่รู้จักเถิด ว่าใจมันมิใช่ใจคน เป็นผีโง่ผีทำผู้เสียเงินเสียทองเป็นหนี้เป็นสินผูกคอกท่านผู้อื่น ไป ด้วยคิดว่าจะไปกินเลือดเนื้อมนุษย์ เลือดเนื้อมนุษย์ ฤๅเอาเลือดมนุษย์ในเมืองนั้นมาใช้หนี้ได้ทันประสงค์จึงคิดการดั่งนั้น ก็เพราะการในหัวเมืองเป็นการไกลพระเนตรพระกรรม ไกลหูไกลตาท่านผู้หลักผู้ใหญ่ จะพูดจะทำบังคับบัญชา

อะไรไปคคๆ โกงๆ ก็อาจจะทำไปได้ทุกอย่าง เพราะตัวไปนั่งซังเป็นที่สูง ไม่มีผู้ขัดขวางได้ จะ
พรรณากิริยาของผู้สำเร็จราชการเมืองหัวเมืองที่ทำผิดๆ ไปนั้น จะรำพรรณไปเล่มสมุดหนึ่งก็ไม่พอ

ก็ตามธรรมเนียมที่ผู้สำเร็จราชการเมืองจะได้นั้น ก็มีแต่ค่าที่นึ่งค่าประทับแล
ส่วนพินัยที่แบ่งกัน ในปีหนึ่งแทนเบี้ยหวัด ประตุที่จะได้โดยธรรมนั้นก็คล้ายๆ กับข้าราชการในกรุง
คอก กับผู้ที่จะเดินไปเป็นที่ผู้สำเร็จราชการ ณ หัวเมืองนั้น โดยอย่างค่าก็ 30 ชั่งขึ้นไป โดยอย่างใหญ่
ก็เพียง 300 ชั่งลงมา จึงเห็นเห็นว่าคนที่อยากจะไปด้วยสินบนดังนี้ คือเป็นใจผีโพงผีห้าตั้งใจแต่จะคิด
กินเลือดกินเนื้อมนุษย์ในเมืองนั้น ไม่มีเมตตากรุณา ยิ่งแรงสินบนมากเสียดอกเบี้ยเจ้าหนีมาเสียด
สินบนมากก็ร้อนมาก จะเปลื้องหนี้อยากจะผ่อนดอกเบี้ยหรืออยากจะทำกิน คงจะไปทำผิดๆ
ถูกๆ บังหลวงหรือราษฎรกะเกณฑ์เกินราชการ เอาผู้ร้ายมาผูกให้ซัดผิดๆ ฤกิดเอาสินบนปล่อยผู้ร้าย
เสียด ฤกิดอื่นๆ อะไรๆ ไปไม่หยุดหย่อนเป็นแน่

ผู้ใดที่เห็นแก่สินบนรับสินบน ช่วยเดินเห็นว่ากล่าวเพ็ดทูลแคะไค้ให้ผู้นั้นๆ
ได้เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองนั้น ถ้าได้เงินสินบนด้วยเหตุนั้นก็ถือว่าผู้นั้นหากฎาแก่มนุษย์มิได้ ชื่อ
ว่าคิดเอาเลือดเนื้อของราษฎรคนยากคน ไร้ ที่อยู่บ้านห่างเมือง ไกลมาขายให้อ้ายยักษ์อ้ายผีเป็นผีโพง
ผีห้า ผู้ที่หากินอย่างนี้จะได้บาปมากหนักหนาทีเดียว ที่ว่าคังนี้ผู้ที่ซื่อๆ อยู่ในสัตย์ในธรรมคงเห็นจริง
ด้วยหมด ...”

เพราะฉะนั้นจึงสามารถกล่าวได้ว่าในการพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ
นั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ลีลาภาษาที่มีชีวิต ชัดเจน ถูกต้อง เหมาะสม
สามารถสร้างความประทับใจให้แก่ผู้อ่านได้ และทรงใช้โครงสร้างข้อความอันหลากหลายคือการ
เรียงลำดับเหตุการณ์ พื้นที่ ความสำคัญ เหตุผล แนวทางแก้ไขปัญหา แรงจูงใจ และหัวข้อที่ต้องการ
จะสื่อสาร นอกจากนี้ยังทรงใช้ภาพพจน์ในการพระราชนิพนธ์ประกาศสองประเภท คืออุปมาและ
อุปลักษณ์ การใช้ภาษาของพระองค์ในการสื่อสารผ่านประกาศพระราชนิพนธ์มีความเหมาะสมทั้ง
ในแง่ของหลักภาษาและการใช้ภาษาเพื่อการสื่อสาร ทรงใช้ภาษาได้สอดคล้องกับลีลาและ โครงสร้าง
ของข้อความที่มีความหลากหลายสอดคล้องกับลักษณะเนื้อความของประกาศพระราชนิพนธ์ฉบับ
ต่างๆ และทรงใช้ภาพพจน์แบบอุปมาและอุปลักษณ์ในการอธิบายขยายความให้ผู้อ่านได้เกิดความ
เข้าใจมากยิ่งขึ้น สะท้อนให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใน
การที่ทรงเป็น “นักสื่อสาร” ได้เป็นอย่างดี

บทที่ 5

สรุปการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่องการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ได้ศึกษาการสื่อสารผ่านประกาศฉบับต่างๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์และมีการรวบรวมเอาไว้ในชื่อประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 รวมถึงเอกสารด้านนิเทศศาสตร์ และประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง ดังจะได้สรุปการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะข้อคิดเห็นอันเป็นประโยชน์โดยลำดับ ดังต่อไปนี้

1. สรุปการวิจัย

1.1 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยเรื่องการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์ที่ส่งผลต่อพระองค์ในพระราชสถานะที่ทรงเป็นผู้สื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ และศึกษาประเด็นการสื่อสารและวิธีการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์และประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

1.2 วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง การสื่อสารระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสาร (Documentary Analysis) และใช้เครื่องมือคือ พระราชนิพนธ์ประกาศเรื่องต่างๆ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่รวบรวมไว้เป็นประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ในหนังสือ “รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4” โดยกรมศิลปากร ซึ่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจัดพิมพ์ในโอกาสวันพระบรมราชสมภพครบรอบ 200 ปี เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม 2547 รวมถึงเอกสารทางวิชาการด้านนิเทศศาสตร์และประวัติศาสตร์ และตรวจสอบความเที่ยงและความตรงของผลการศึกษาด้วยการสอบทานจากเอกสารหลากหลายแหล่งและการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญและเคยศึกษา

ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อวิจัยนี้เพื่อเป็นการยืนยันความน่าเชื่อถือของผลการศึกษา แล้วนำข้อมูลเหล่านั้นมาจัดหมวดหมู่ วิเคราะห์ และนำมาใช้ประโยชน์ในการนำเสนอข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัยที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 1

1.3 ผลการวิจัย พบว่า

1.3.1 บริบททางประวัติศาสตร์ภายในประเทศและระหว่างประเทศมีผลต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชสถานะผู้ส่งสารในการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระองค์ กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเรียนรู้เรื่องราวภายในพระราชสำนักตามอย่างโบราณราชประเพณี ตั้งแต่เมื่อครั้งยังทรงดำรงพระราชอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้าราชกุมาร ต่อมาเมื่อทรงพระผนวชอยู่ในสมณเพศ ก็ได้ทรงเรียนรู้และเข้าพระราชหฤทัยในสรรพวิทยาการต่างๆ หลายแขนง โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือภาษาอังกฤษและวิทยาการตะวันตก เป็นเหตุให้ทรงอยู่ในพระราชสถานะของการเป็นผู้รู้ที่ทรงรู้รอบและรู้จริง นอกจากนี้ เหตุที่พระองค์มิได้ราชสมบัติในครั้งแรกเพราะเหล่าขุนนางยินยอมพร้อมใจกันอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ และเหตุที่ทรงได้ราชสมบัติในเวลาต่อมาก็เป็นเพราะเหล่าขุนนางมากราบบังคมทูลเชิญให้ทรงลาสิกขาไปรับราชสมบัติ จึงจะเห็นได้ว่าขุนนางนั้นมีอำนาจมาก ประกอบกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นทรงครองสมณเพศมานานจึงมีฐานพระราชอำนาจอยู่ในราชสำนักน้อย แตกต่างไปจากเจ้านายชั้นผู้ใหญ่พระองค์อื่นๆ เช่น เจ้าฟ้าจุฑามณี (ต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) จึงทรงพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ ขึ้นเพื่อสื่อสารกับประชาชนโดยตรง เพราะทรงตระหนักว่าประชาชนคือปัจจัยสำคัญที่จะสนับสนุนให้ทรงดำเนินพระบรมราโชบายในการปรับเปลี่ยนประเทศไปสู่ความทันสมัยและทรงดำรงความเป็นพระมหากษัตริย์ต่อไปได้โดยตลอดรอดฝั่ง ประชาชนจะต้องให้ความร่วมมือและรับรู้เข้าใจในสิ่งที่พระองค์ทรงสื่อสารผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ นอกจากนี้มีบริบททางประวัติศาสตร์ระหว่างประเทศที่มีผลต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชสถานะของการเป็นผู้ส่งสารเช่นกัน กล่าวคือชาติตะวันตกได้แผ่อิทธิพลเข้ามาล่าอาณานิคมในโลกตะวันออกอย่างกว้างขวางเป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงเตรียมพร้อมประเทศในทุกด้านด้วยพระบรมราชวิเทโศบายที่จะปรับเปลี่ยนสยามให้ไปสู่ความเป็นอารยะเพื่อความเป็นเอกราชและความอยู่รอดปลอดภัย ในการนี้พระองค์ได้ทรงเจริญทางพระราชไมตรีกับชาติตะวันตกต่างๆ เป็นเหตุให้มีชาวตะวันตกเข้ามาอาศัยตั้งถิ่นฐานประกอบอาชีพอยู่ในพระราชอาณาเขตเป็นจำนวนมาก และสังคมไทยก็มีการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจในเวลานั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงต้องทรงพระราชนิพนธ์ประกาศ

ขึ้นหลายฉบับเพื่อสื่อสารกับประชาชนให้เข้าใจและรับมือกับความเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ

1.3.2 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศครอบคลุมประเด็นต่างๆ ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมและวัฒนธรรม โดยทรงพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ เหล่านี้อย่างสม่ำเสมอ มิได้ทรงเน้นไปที่การเมือง เศรษฐกิจ หรือสังคมและวัฒนธรรมเป็นพิเศษ แต่เป็นการพระราชนิพนธ์ประกาศเพื่อสื่อสารให้ประชาชนได้รับทราบถึงพระบรมราชโองการ พระราชทรงสนะ และพระบรมราโชบายจะนำพัฒนาบ้านเมืองในด้านต่างๆ อย่างต่อเนื่องตลอดรัชสมัย และปรากฏว่าภาษาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์นั้นมีลักษณะที่สอดคล้องกับลีลาการใช้ภาษาแบบต่างๆ ทั้งด้านการใช้ภาษาที่มีความชัดเจน การใช้สำนวนที่มีความถูกต้อง การใช้ภาษาที่สร้างความประทับใจ การใช้ภาษามีความเหมาะสมต่อผู้รับสาร และการใช้ภาษาที่มีชีวิต นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงใช้โครงสร้างข้อความที่มีความหลากหลายขึ้นกับเนื้อหาในประกาศแต่ละฉบับ โครงสร้างข้อความเหล่านั้นมีลักษณะสอดคล้องกับโครงสร้างข้อความ 7 ประการ ได้แก่ โครงสร้างข้อความแบบเรียงลำดับเหตุการณ์ การเรียงลำดับพื้นที่ การลำดับเหตุ – ผล การเรียงขึ้นลงตามลำดับความสำคัญ การลำดับแบบหาทางแก้ไข การลำดับแบบดูแรงจูงใจ และการลำดับแบบเรียงหัวข้อ ซึ่งล้วนแล้วแต่มีความเหมาะสมในการพระราชนิพนธ์ประกาศแต่ละฉบับ ในขณะที่การใช้ภาพพจน์ในการพระราชนิพนธ์ประกาศนั้น พบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ภาพพจน์สองประเภทคือภาพพจน์อุปมาและอุปลักษณ์ การใช้ภาพพจน์ในการพระราชนิพนธ์ประกาศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นเป็นการใช้ความเปรียบเพื่อให้ผู้ที่ได้อ่านประกาศเหล่านั้นเกิดความเข้าใจในสิ่งที่พระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะสื่อสาร ทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ลีลาภาษา โครงสร้างข้อความ และภาพพจน์ที่หลากหลายเหมาะสมต่อการสื่อสาร

2. อภิปรายผล

การศึกษาเรื่องการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ข้อสรุปจากการวิจัยดังที่ได้เสนอไว้ข้างต้น ในที่นี้จะอภิปรายข้อสรุปจากการวิจัยประกอบกับเอกสารและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยโดยลำดับ คือบริบททางประวัติศาสตร์ที่ส่งผลต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชสถานะของการเป็นผู้ส่งสารในการสื่อสารระหว่างพระองค์และประชาชนผ่านประกาศฉบับต่างๆ ที่ทรงพระราชนิพนธ์ ตามด้วยประเด็นการสื่อสารและวิธีการสื่อสารผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดังต่อไปนี้

เมื่อพิจารณาคุณสมบัติที่เกิดขึ้นในเวลานั้นย่อมปฏิเสธไม่ได้ว่าบริบททางประวัติศาสตร์นั้นส่งผลต่อการพระราชนิพนธ์ประกาศต่างๆ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างมาก เริ่มตั้งแต่เมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์และประทับอยู่ในราชสำนักอย่างขัติยราชกุมาร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเข้าพระราชหฤทัยในจารีตและธรรมเนียมปฏิบัติของพระราชสำนักเป็นอย่างดี และยังทรงเข้าพระราชหฤทัยถึงความเป็นอยู่ของผู้คนที่ได้ชื่อว่าเป็นข้าราชการบริหารทุกหมู่เหล่าในพระราชสำนักด้วย เป็นเหตุให้เมื่อกาลเวลามาถึงจึงได้ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ เพื่อจัดระเบียบสิ่งต่างๆ ในราชสำนักเสียใหม่ เป็นต้นว่าประกาศที่พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้าจอมนางในลาออกได้ และประกาศที่พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้าจอมนางในที่มาขอลาออก 12 คนสามารถลาออกได้ เป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเข้าพระราชหฤทัยว่าเรื่องที่พระองค์ทรงริเริ่มให้สิทธิและเสรีภาพแก่ชีวิตของสตรีฝ่ายในนั้นเป็นของใหม่ที่เกิดขึ้น อาจมีผู้ไม่คุ้นชินและไม่แน่ใจว่าพระองค์มีพระบรมราชานุญาตเช่นนั้นจริงหรือไม่ การที่ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศเป็นเครื่องยืนยันว่าทรงได้กระทำเช่นที่พระองค์มีพระบรมราชานุญาตไว้โดยแท้จริงนั้นจึงเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความเต็มพระราชหฤทัยที่จะขจัดความเคลือบแคลงสงสัยในหมู่ “ฝ่ายใน” ของพระราชสำนักได้เป็นอย่างดี

และเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคตโดยที่มิได้ทรงมองราชสมบัติไว้ให้แก่ผู้ใด และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในภิกขุภาวะก็ได้ทรงศึกษาสรรพวิทยาการและความเป็นไปของโลกจนกระทั่งทรงพระปรีชาญาณรอบรู้พร้อมด้วยประสบการณ์และวิจารณญาณอันสูงดังที่ได้เสนอไว้แล้ว ความเข้าพระราชหฤทัยในความเป็นไปของโลกนี้ก่อให้เกิดผลประการสำคัญต่อการพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ คือทรงเข้าพระราชหฤทัยประชาชนในพระราชอาณาเขตของพระองค์ว่ามีความคิดอ่านและมีวิถีชีวิตเป็นอย่างไร จึงทำให้ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับ

ต่างๆ ได้อย่างตรงประเด็นและประกอบไปด้วยวิธีการใช้ภาษาเพื่อการสื่อสารที่เหมาะสมต่อการสื่อสารแก่ประชาชน ตลอดจนทรงเข้าพระราชหฤทัยในวิถีคิดของชาติตะวันตกที่ในเวลานั้นได้เข้ามาเจริญพระราชไมตรีและการค้ากับสยามและกำลังรุกคืบเข้ามายึดครองดินแดนต่างๆ ในโลกตะวันออกเป็นอาณานิคม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นถึงความจำเป็นในการปรับตัวของสังคมไทยเพื่อให้เข้ากับสถานการณ์ของโลกที่เปลี่ยนแปลงไปจึงได้ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ เพื่อให้เกิดความมั่นใจว่าสยามจะรักษาสัมพันธภาพและไมตรีอันดีกับชาติตะวันตก เป็นต้นว่า ประกาศที่ทรงอนุญาตให้ราษฎรรับจ้างชาวตะวันตกได้ และเมื่อมีราษฎรในกรุงเทพมหานครจะได้รับจ้างชาวตะวันตกจริงๆ ก็ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศข่าวว่ามีพระบรมราชานุญาตเช่นนั้น หรือการที่ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศพระราชทานแนวทางปฏิบัติตนต่อชาวตะวันตกที่เข้ามาอาศัยอยู่ในพระราชอาณาเขตก็เป็นสิ่งที่ยืนยันได้ว่าการเข้ามาของชาติตะวันตกนั้นมีผลทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งในพระราชสถานะที่เป็นพระมหากษัตริย์และทรงเป็นผู้พระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ เหล่านั้นต้องทรงเป็น “ผู้นำ” ในการปรับเปลี่ยนสังคมเพื่อให้เกิดการรับมือต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้นได้อย่างเหมาะสม

ข้อสังเกตประการหนึ่งก็คือการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำรงอยู่กิกชุกวามยาวนานถึง 27 ปีตลอดรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นเหตุให้เมื่อทรงขึ้นครองราชสมบัตินั้น กล่าวได้ว่าพระองค์ทรงมีฐานพระราชอำนาจอยู่ในราชสำนักอยู่น้อย ชุนนาง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ชุนนางตระกูลขุนนางนั้นก็มิมีอิทธิพลสูง สมเด็จพระราชอนุชาคือพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงบารมีมาก การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงดำรงอยู่ในสิริราชสมบัติในฐานะของพระมหากษัตริย์จึงไม่ใช่เรื่องง่าย และยังคงต้องทรงเป็นผู้นำในการปรับเปลี่ยนสังคมไทยจากสังคมแบบจารีตดั้งเดิมไปสู่ความเป็นสมัยใหม่ด้วย เพราะฉะนั้นจึงต้องทรงอาศัยฐานกำลังสนับสนุนอันสำคัญที่จะทำให้ทรงดำเนินพระบรมราโชบายนั้นไปได้อย่างตลอดรอดฝั่ง เมื่อพิจารณาประกาศพระราชนิพนธ์แต่ละฉบับที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์แล้วจะพบว่า ประกาศส่วนมากนั้นทรงพระราชนิพนธ์ไปถึงประชาชน จึงเท่ากับว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ที่จะทรงสื่อสารกับประชาชนโดยตรง ทั้งนี้เป็นผลมาจากเมื่อทรงพระผนวชอยู่ได้เสด็จพระราชดำเนินไปตามท้องที่ต่างๆ และได้ทรงคุ้นเคยกับประชาชนสามัญมาตั้งแต่เมื่อครั้งนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์ที่ไม่ทรงเห็นว่าจะมีอุปสรรคอันใดต่อการติดต่อสื่อสารระหว่างพระองค์และประชาชน ประกอบกับทรงตระหนักดีว่าการที่จะดำเนินพระบรมราโชบายปรับเปลี่ยนประเทศให้ก้าวทันโลกนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยความร่วมมือจากประชาชน จึงทรงพระราชนิพนธ์ประกาศเพื่อสื่อสารกับประชาชนตลอดรัช

สมัย นอกจากนี้ยังอาจพิจารณาได้อีกว่า การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้ทรงมี “กำลัง” ส่วนพระองค์ในพระราชสำนักมานานแต่เดิม จึงทำให้ทรงตัดสินพระราชหฤทัยที่จะสื่อสารกับประชาชนเพื่อให้เกิดความร่วมมือจากภาคประชาชนโดยตรง เพื่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนและเป็นจุดเริ่มต้น ในการนำพาสังคมให้พร้อมรับมือต่อความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นจากการผนวกสังคมไทยเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของสังคมโลกในระดับที่เข้มข้นขึ้น

ฉะนั้นโดยสรุปจึงกล่าวได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศไว้ด้วยพระราชประสงค์อย่างน้อยสองประการ คือพระราชประสงค์ที่จะทรงนำพาสังคมไทยให้ก้าวไปสู่ความทันสมัยมากขึ้นตามสถานการณ์ของโลกที่เปลี่ยนแปลงไปประการหนึ่ง และประการที่สองก็คือการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างพระมหากษัตริย์และราษฎร ในสถานะที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้ทรงมีฐานพระราชอำนาจภายในราชสำนักมาแต่เดิม

เพื่อให้เกิดความร่วมมือจากภาคประชาชนโดยตรง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงต้องทรงพระราชนิพนธ์ประกาศที่ครอบคลุมประเด็นต่างๆ เพื่อสื่อสารลงไปถึงประชาชนอย่างกว้างขวาง ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมและวัฒนธรรม โดยประเด็นการสื่อสารกลุ่มต่างๆ นั้นก็จะมีเรื่องที่พระองค์ทรงเน้นอยู่ตลอดรัชสมัย ดังมีข้อสังเกตต่อไปนี้

ข้อสังเกตประการแรกคือ หากย้อนกลับไปพิจารณาเกี่ยวกับประเด็นการสื่อสารต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในประกาศพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นก็พบว่า ประเด็นการสื่อสารต่างๆ คือประเด็นด้านการเมืองการปกครอง ด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคมนั้น มีการสื่อสารออกมาผ่านการพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ ตลอดรัชสมัยของพระองค์หลายวาระ ข้อสังเกตที่น่าสนใจประการหนึ่งก็คือว่า พระราชนิพนธ์ประกาศที่มีเนื้อความเกี่ยวกับด้านการเศรษฐกิจนั้นแทบจะไม่ปรากฏอยู่เลยในช่วงก่อนการเปิดเสรีทางการค้ากับประเทศตะวันตก อันมีจุดเริ่มต้นจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง อันเป็นสนธิสัญญาทางการค้าและการพระราชไมตรีกับกรุงอังกฤษ แต่เมื่อเริ่มมีการทำสนธิสัญญาฉบับดังกล่าวกับอังกฤษเมื่อ พ.ศ.2398 ก็ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศเกี่ยวกับการเศรษฐกิจออกมาเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้แสดงให้เห็นว่าการพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นย่อมจะต้องมีความสัมพันธ์กับบริบทของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมภายในช่วงระยะเวลา นั้น

การทำสนธิสัญญาเบาว์ริงนั้นทำให้ข้าวซึ่งไม่เคยเป็นสินค้าออกของไทยได้กลายมาเป็นสินค้าหลักที่ทางการไทยส่งออกไปขายยังประเทศตะวันตก สถานะการณ์ที่เปลี่ยนจากการผลิต

ข้าวเพื่อยังชีพของเกษตรกรไทยแต่ดั้งเดิมโบราณนั้นก็มิอันต้องเปลี่ยนไปเป็นการผลิตเพื่อการค้า และเงินตราได้ลงมามีอิทธิพลเป็นสื่อกลางแลกเปลี่ยนตามอย่างสากลในประชาชนชาวไทยทุกระดับ สถานการณ์เช่นนี้ย่อมบั่นทอนระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมที่ประกอบไปด้วยการแลกเปลี่ยน และปริมาณการซื้อขายสินค้าเพียงเล็กน้อยของประชาชนภายในพระราชอาณาจักร และย่อมส่งผลกระทบต่อราคาข้าวที่เป็นสินค้าหลักสำหรับบริโภคภายในพระราชอาณาจักร ด้วยเหตุนี้จึงพบว่าหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศเกี่ยวกับเรื่องข้าวขึ้นมาหลายฉบับ ทั้งที่เป็นการประกาศเตือนสติผู้ซื้อผู้ขายข้าว ประกาศเกี่ยวกับการขึ้นลงของราคาข้าว รวมไปถึงการประกาศบอกลักษณะของกาลอากาศและระงับข้าวลือที่จะมีขึ้นอย่างผิดๆ เกี่ยวกับลมฟ้าอากาศด้วย ประกาศเกี่ยวกับเรื่องข้าวนี้พบได้อยู่เนืองๆ ตั้งแต่หลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงไปจนถึงปีสุดท้ายในรัชสมัย ความดังกล่าวนี้สนับสนุนข้อคิดเห็นที่ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ต่อการพระราชนิพนธ์ประกาศขึ้นตามสถานการณ์บ้านเมืองที่เกิดขึ้น

ประกาศเกี่ยวกับด้านการเศรษฐกิจอีกประเภทหนึ่งที่มีการพระราชนิพนธ์เพิ่มขึ้นมาก หลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงก็คือประกาศเกี่ยวกับภาษี มีทั้งที่เป็นประกาศในลักษณะของกฎหมายการกำหนดอัตราภาษีประเภทต่างๆ และเนื้อความในประกาศที่เสมือนหนึ่งเป็นพระบรมราชธิบายเกี่ยวกับเหตุผลของการกำหนดการเก็บภาษีในด้านต่างๆ การนี้อธิบายได้ว่าหลังจากที่เศรษฐกิจของไทยเติบโตขึ้นมากหลังจากการเปิดเสรีทางการค้าส่งผลให้เกิดการพัฒนาประเทศให้สอดคล้องกับสภาพของสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นตะวันตกมากขึ้น เพราะฉะนั้นการเก็บภาษีเพื่อให้รายได้นำมาขับเคลื่อนสังคมนั้นก็ย่อมจะมากขึ้นตามไปด้วย เพื่อเป็นการเสริมสร้างความเข้าใจกับประชาชนว่าเพราะเหตุใดจึงต้องมีการเก็บภาษีประเภทต่างๆ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงได้พระราชนิพนธ์ประกาศเพื่อพระราชทานไว้เป็นพระบรมราชธิบายถึงความจำเป็นและเหตุผลในการเรียกเก็บภาษีแต่ละชนิดเอาไว้เพื่อป้องกันมิให้เกิดความเข้าใจผิดว่าทรงใช้พระบรมราชากิติสิทธิ์ในพระราชสถานะของการเป็นพระมหากษัตริย์รัตนาทาเร็นเอากับราษฎรโดยทั่วไป

อย่างไรก็ตาม ประกาศด้านเศรษฐกิจนั้นจะเป็นประเด็นการสื่อสารเดียวที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นมากเป็นพิเศษภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง เนื่องจากหากย้อนความกลับไปดูตั้งแต่ช่วงปีแรกของรัชสมัย คือพุทธศักราช 2394 นั้นปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้พระราชนิพนธ์ประกาศที่มีประเด็นสื่อสารเกี่ยวกับการเมืองและสังคมเอาไว้้อย่างสม่ำเสมอ โดยปรากฏเรื่องราวเกี่ยวกับการเศรษฐกิจโดยตรงแต่น้อยและไม่สู้จะเป็นประเด็นสำคัญ เช่น ประกาศว่าด้วยคนทำเงินแดง (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4,

2547, น.81 – 82) เมื่อพุทธศักราช 2398 แต่ก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับคนทำเงินปลอม ไม่ใช่เป็นเรื่องด้านพระบรมราโชบายหรือพระราชทรงสนะด้านเศรษฐกิจหรือด้านการค้าโดยตรง แม้ว่าหลังจากที่มีการเปิดเสรีทางเศรษฐกิจขึ้นในปีพุทธศักราช 2398 ประกาศพระราชนิพนธ์ในปีถัดมาคือพุทธศักราช 2399 นั้นก็เพียงแค่เพิ่มประเด็นการสื่อสารเกี่ยวกับด้านเศรษฐกิจขึ้นมาควบคู่ไปกับประเด็นการสื่อสารด้านการเมืองการปกครองและด้านสังคมที่ทรงเคยพระราชนิพนธ์อยู่ในประกาศฉบับต่างๆ มาแต่เดิม โดยมีได้ทรงลดทอนความสำคัญของประเด็นที่มีใช้เศรษฐกิจแต่อย่างใด

เพราะฉะนั้นจึงสามารถตั้งข้อสังเกตได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงมุ่งเน้นที่จะพระราชนิพนธ์ประกาศที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการสื่อสารใดเป็นพิเศษ แต่ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศที่มีเนื้อหาทั้งทางด้านการเมืองการปกครอง ด้านการเศรษฐกิจ และด้านสังคมไปตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเท่านั้น และมีลำดับของการออกประกาศในแต่ละประเด็นสลับ กันไปโดยมิได้มีระเบียบกฎเกณฑ์กำหนดตายตัวว่าจะต้องออกประกาศเรื่องใดในเวลาใด หากแต่สามารถพิจารณาโดยภาพรวมได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชหฤทัยมุ่งหมายที่จะให้ประกาศนานาฉบับนั้นเป็นกลไกหนึ่งในการเตรียมความพร้อมสังคมไทยให้เข้าสู่ยุคสมัยใหม่ด้วยความเรียบร้อย ทั้งนี้เว้นไว้แต่ประกาศกลุ่มหนึ่งที่ได้เสนอข้อมูลแล้วคือกลุ่มประกาศที่ว่าด้วยมหาสงครามอันเป็นประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เผยแพร่ในช่วงเปลี่ยนจุลศักราช (ขึ้นปีใหม่) เป็นประจำทุกปี ถือเป็นประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงกำหนดถึงเนื้อหาและช่วงเวลาในการเผยแพร่ประกาศเอาไว้เป็นการเฉพาะแล้ว

ข้อสังเกตประการที่สองคือ แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชนิพนธ์ประกาศในประเด็นต่างๆ โดยไม่ได้เจาะจงได้ที่การเมือง เศรษฐกิจ หรือสังคมและวัฒนธรรมเป็นการเฉพาะ แต่ก็พบว่าในประเด็นต่างๆ เหล่านี้มีหัวข้อหรือเรื่องราวที่ทรงพระราชนิพนธ์ถึงอยู่เป็นประจำ หรือเป็นสิ่งที่สอดแทรกอยู่เสมอในประกาศพระราชนิพนธ์ฉบับต่างๆ ดังจะขยายความดังนี้

สำหรับประเด็นการสื่อสารว่าด้วยการเมืองการปกครอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสอดแทรกแนวพระราชดำริเกี่ยวกับพระราชทานสิทธิให้แก่พลเมืองอยู่ตลอด ไม่ว่าจะเป็นประกาศพระราชนิพนธ์กลุ่มที่ว่าด้วยการถวายฎีกาซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีช่องทางในการสื่อสารร้องทุกข์และกราบบังคมทูลถามข้อเท็จจริงต่างๆ จากพระองค์ หรือการแสดงถึงเหตุผลแห่งการตราพระราชกำหนดกฎเกณฑ์ต่างๆ ขึ้นบังคับใช้เป็นกฎหมายและให้มีการเผยแพร่ แทนที่จะเป็นการตราแต่เฉพาะกฎหมายโดยมิได้แสดงเหตุผลหรือการเก็บจำกฎหมายไว้มิได้เปิดให้ประชาชนทั่วไปได้มีโอกาสรับรู้ดังประเพณีโบราณแต่ก่อน สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องแสดง

ให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นเรื่องสิทธิพลเมืองโดยเสมอเมื่อทรงพระราชนิพนธ์ประกาศที่มีประเด็นสื่อสารว่าด้วยการเมืองการปกครอง

สำหรับประเด็นการสื่อสารว่าด้วยเศรษฐกิจ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นที่จะสื่อสารเรื่องเกี่ยวกับเรื่องข้าวและภาษีมากเป็นพิเศษ อันเป็นผลมาจากการเปิดเสรีทางการค้ากับชาติตะวันตกดังที่ได้เสนอไว้แล้ว ในที่นี้จะขยายความต่อไปว่าเนื่องด้วยข้าวนั้นถือว่ามีค่าสำคัญและเป็น “ปากท้อง” ของประชาชนทุกยุคทุกสมัย การเปิดเสรีทางการค้าที่ทำให้ข้าวกลายเป็นสินค้าออกรายการสำคัญนั้นย่อมส่งผลกระทบต่อข้าวในทุกกระบวนการ ตั้งแต่กระบวนการผลิต การกระจาย และการค้า เพราะฉะนั้นเมื่อมีสถานการณ์ใดๆ อันจะส่งผลทั้งในเชิงบวกและเชิงลบต่อสถานการณ์ข้าว จะทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ในการพระราชนิพนธ์ประกาศเพื่อแนะนำประชาชนให้มีความพร้อมและสามารถวางแผนในการบริโภคข้าวได้อย่างสม่ำเสมอ นอกจากนี้การเปิดเสรีทางการค้ายังส่งผลให้เกิดธุรกิจรูปแบบใหม่ๆ ขึ้นในพระราชอาณาเขต พฤติกรรมทางเศรษฐกิจของผู้คนก็เกิดการเปลี่ยนแปลงไป เป็นเหตุให้มีภาษีชนิดใหม่ๆ เกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงต้องทรงพระราชนิพนธ์ประกาศที่เกี่ยวข้องกับภาษีอยู่หลายครั้ง ทั้งการพระราชนิพนธ์สาเหตุของการเก็บภาษีชนิดนั้นๆ รายละเอียดของการเรียกเก็บภาษี และประโยชน์ที่ประชาชนจะได้รับจากการชำระภาษีด้วย

สำหรับประเด็นการสื่อสารว่าด้วยสังคมและวัฒนธรรมนั้นมีประเด็นแยกย่อยออกไปเป็นประเด็นการสื่อสารเกี่ยวกับคุณภาพชีวิต การพระศาสนา ภาษาและศิลปวัฒนธรรม และการพระราชสำนักนั้น จะได้อภิปรายความโดยลำดับตามประเด็นย่อย ดังนี้

ประเด็นการสื่อสารเกี่ยวกับคุณภาพชีวิต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ โดยทรงเน้นไปที่สวัสดิภาพทางด้านชีวิตและทรัพย์สินของพลเมือง ตลอดจนวิธีคิดอย่างเป็นเหตุเป็นผลตามหลักวิทยาศาสตร์ เมื่อมีการพระราชนิพนธ์ประกาศแต่ละฉบับจะมีพระบรมราชาธิบายในลักษณะชวนให้คิดตามว่าเหตุผลที่ทรงยกขึ้นมาประกอบเป็นพระบรมราชาธิบายนั้นน่ารับฟังหรือไม่ แม้ว่าประกาศในกลุ่มนี้บางฉบับจะเป็นพระบรมราชาธิบายในลักษณะของการขอความร่วมมือ และบางฉบับก็มีลักษณะเป็นพระบรมราชโองการที่ต้องปฏิบัติตาม แต่หากพิจารณาโดยตลอดแล้วก็จะเห็นว่าประชาชนที่เข้าใจเนื้อหาความในประกาศก็จะปฏิบัติตามความในประกาศเหล่านั้นได้โดยความเต็มใจด้วยเหตุผลที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานเอาไว้

ประเด็นการสื่อสารเกี่ยวกับการพระศาสนา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมุ่งเน้นเกี่ยวกับการชำระวงการสงฆ์ให้บริสุทธิ์มากเป็นพิเศษ โดยทรงแสดงเหตุผลประกอบกับพุทธพจน์อันเป็นบรรทัดฐานแห่งสมณสีลาจริยาวัตรในทางพระพุทธศาสนา พระบาทสมเด็จพระ

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปองปรามการกระทำใดๆ อันเป็นการละเมิดพระธรรมวินัยแห่งพระศาสนา ซึ่งมีได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะพระสงฆ์เท่านั้น หากแต่พุทธบริษัทอื่นๆ ในฝั่งทวยก็คืออุบาสกและอุบาสิกาที่ทรงเดือนสติด้วย เช่น การที่ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศห้ามไม่ให้ผู้ใดเชือดตัวหรือเผาตัวบูชาพระ เพราะมิใช่ทักษิณบุญในขอบเขตแห่งพระพุทธศาสนาดังนี้เป็นต้น

ประเด็นการสื่อสารเกี่ยวกับภาษาและวัฒนธรรม ทรงมุ่งเน้นเกี่ยวกับการใช้ภาษามากเป็นพิเศษ โดยพระองค์มีพระบรมราชธิบายเกี่ยวกับภาษาที่ครอบคลุมทั้งในเรื่องไวยากรณ์ ความหมาย และการใช้คำ และประกาศฉบับต่างๆ ที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นนั้นมีลักษณะที่เป็นการ “สอน” หลักและการใช้ภาษาโดยตรง และการแสดงพระราชทรรศนะประกอบกับพระบรมราชโองการขนานนามผู้คนหรือชื่อบ้านนามเมืองต่างๆ เพราะว่าการที่พระองค์พระราชทานชื่อเช่นนั้น มีที่มาและความหมายตามหลักภาษาอย่างไร

ประเด็นการสื่อสารเกี่ยวกับการพระราชสำนัก เป็นประเด็นที่มีการพระราชนิพนธ์เพื่อสื่อสารกับประชาชนหม่อมมากอยู่ไม่มากนัก แต่ปรากฏเรื่องน่าสนใจคือทรงพระราชนิพนธ์ประกาศเกี่ยวกับโบราณราชประเพณีเพื่อ “อธิบายเหตุผล” แห่งธรรมเนียมปฏิบัติต่างๆ ของราชสำนักไทย ให้เป็นที่เข้าใจแก่ประชาชนโดยถ้วนทั่ว ซึ่งมีได้จำกัดอยู่แต่ชาวไทยเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงชาวต่างชาติด้วย เป็นการสร้างความเข้าใจให้แก่ชาวต่างชาติที่อาจจะเข้าใจผิดในประเด็นต่างๆ เกี่ยวกับการจัดพระราชพิธีต่างๆ เช่น พระราชพิธีโสกันต์ ตามอย่างโบราณราชประเพณี จึงต้องทรงอธิบาย เพราะฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าประกาศพระราชนิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับการพระราชสำนักนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศเกี่ยวกับโบราณราชประเพณีเพื่อสื่อสารกับประชาชนโดยตรง ส่วนประกาศในเรื่องอื่นๆ เช่น พระบรมราโชวาท หรือการเฉลิมพระราชอิสริยยศเจ้านายนั้น เป็นการประกาศไปสู่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นสูง โดยนัยหนึ่งก็อาจจะนับว่าเป็นประชาชนได้ แต่มิใช่ประชาชนในความหมายที่ครอบคลุมกว้างไปถึงราษฎรสามัญแต่อย่างใด

นอกเหนือจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ ด้วยพระราชประสงค์ในภาพรวมที่จะทรงนำพาประเทศเพื่อก้าวไปสู่ความเป็นอารยะอย่างชาวตะวันตกแล้ว หากพิจารณาความในประกาศฉบับต่างๆ ก็จะสามารถตั้งข้อสังเกตได้ว่าท่ามกลางพระราชอุตสาหะในการเปลี่ยนแปลงประเทศไปสู่ความทันสมัยในเวลานั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังทรงมุ่งมั่นที่จะดำรงรักษาเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ของความเป็นไทยเอาไว้ด้วย โดยพระองค์เคยได้ทรงแสดงแนวพระราชดำริเอาไว้ว่า “... *อย่าคิดของเก่า อย่าตื่นของใหม่ จงค้นหาดีในของเก่าของใหม่ ...*” จากแนวพระราชดำริข้างต้นจะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงเปิดรับ “ของใหม่” แต่ใน

ขณะเดียวกันก็ทรงคำนึงถึงคุณค่าของมรดกตกทอดของสังคมที่เป็น “ของเก่า” เพราะฉะนั้นแนวพระราชดำริในการนำพาประเทศของพระองค์จึงเป็นไปในลักษณะที่ผสมผสานข้อดีของของเก่าและของใหม่เอาไว้ด้วยกัน และแนวพระราชดำริดังกล่าวก็ส่งผลให้ประกาศพระราชนิพนธ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นตลอดรัชสมัยนั้นเป็นไปเช่นนั้นด้วย เป็นต้นว่า ทรงนำเอาองค์ความรู้วิทยาการสมัยใหม่หลายประการเข้ามาสอดแทรกไว้ในการพระราชนิพนธ์ประกาศ แต่ก็มิได้ทรงหาเหตุหักเอากับความเชื่อหรือวิถีคิดของชาวบ้านที่มีมาแต่เดิม แต่ทรงหาวิธีการในการสื่อสารให้ละมุนละม่อมเหมาะสมด้วยเหตุด้วยผลให้ผู้อ่านสามารถนำไปขบคิดพิจารณาและยอมรับสิ่งที่พระองค์ทรงประกาศด้วยตรรกะอันสมเหตุสมผล มิใช่ยอมรับหรือปฏิบัติตามเพียงเพราะถือเอาประกาศฉบับนั้นเป็นพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจ

ดังที่ได้กล่าวไว้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรง “เอาอย่าง” ตะวันตกทั้งหมด ดังนั้นจะเห็นได้ว่าสิ่งใดที่เป็นประเพณีหรือธรรมเนียมปฏิบัติอันสืบต่อมาแต่โบราณ เป็นวิถีชีวิตของคนไทยที่มีมาช้านานแล้วก็ยังโปรดที่จะให้ดำรงรักษาเอาไว้ ดังเช่นความที่ปรากฏอยู่ในประกาศพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.448 – 459) และพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้ายิ่งเยาวลักษณ์ อรรคราชสุดา (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.457 – 458) ที่พระองค์ได้พระราชทานพระบรมราชาธิบายให้ชาวตะวันตกเข้าใจว่าเพราะเหตุใดราชสำนักสยามจึงจำเป็นต้องรักษาพระราชพิธีโบราณเช่นนี้เอาไว้ มิใช่การประกอบพระราชพิธีต่างๆ ขึ้นให้เป็นเรื่องเปล่าประโยชน์อย่างที่มีชาวตะวันตกบางกลุ่มปรามาสเอาไว้ แนวพระราชดำริที่เป็นไปในเชิงอนุรักษ์นี้มีได้ปรากฏอยู่แต่เฉพาะในขอบเขตของประกาศพระราชนิพนธ์ด้านกิจการพระราชสำนักเท่านั้น แต่ยังคงครอบคลุมไปถึงประกาศพระราชนิพนธ์กลุ่มอื่นๆ เช่น ประกาศพระราชนิพนธ์ที่เกี่ยวกับการใช้ภาษาให้ถูกต้อง ก็ถือว่าการอนุรักษ์ขนบแบบแผนของภาษาให้อยู่ในความถูกต้องเหมาะสมตามระเบียบของการใช้ภาษา หรือประกาศพระราชนิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับกิจการด้านพระศาสนา ก็เป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระราชอุทิศสาหะที่จะ “รักษา” แบบแผนอันถูกต้องดีงามของพระศาสนาเอาไว้ แม้ว่าก่อนหน้าที่จะทรงรับราชสมบัติ จะได้ทรงสถาปนาธรรมเนียมปฏิบัติเมื่อครั้งที่ทรงดำรงอยู่สมณเพศจะถือเป็นของใหม่สำหรับวงการพระพุทธศาสนาของไทยในเวลานั้น แต่นัยหนึ่งก็เป็นการหวนกลับไปสู่พระวินัยตามแบบแผนของคณะสงฆ์ที่แท้ตามพระราชดำริของวชิรญาณภิกขุในครั้งนั้นด้วย เพราะฉะนั้นจึงจะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทรงใช้ประกาศที่ทรงพระราชนิพนธ์เป็นเครื่องมือในการสื่อสารเพื่ออนุรักษ์และสงวนรักษาเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ของสังคมไทยเอาไว้ให้คงอยู่ได้ ควบคู่ไปกับการที่ทรงเป็น

ผู้นำในการนำพาประเทศปรับตัวเข้าสู่ความทันสมัยท่ามกลางสถานการณ์ที่กระแสะตะวันตกที่แพร่หลายไปทั่วโลก (สาระ มีผลกิจ, 2555, น.265 – 295)

นอกจากการพระราชนิพนธ์ประกาศขึ้นอย่างสอดคล้องเหมาะสมกับบริบทของเหตุการณ์แล้ว ยังเป็นเครื่องบ่งชี้ให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชหฤทัยมุ่งหมายที่จะให้คนในสังคมให้ความสนใจเกี่ยวกับเรื่องหนึ่งเรื่องใดเป็นที่เฉพาะหรือไม่ด้วยเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่าในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น สังคมไทยเกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงกายภาพอย่างกว้างขวาง จากสภาพของสังคมดั้งเดิมที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยอยุธยามากนัก กลายมาเป็นสังคมที่ปรับตัวเองเข้าสู่ความเป็นสากล เพราะฉะนั้นจึงทำให้สังคมเกิดประเด็นใหม่ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ที่จะสื่อสารให้ราษฎรทั้งหลายทั้งปวงได้รับทราบโดยทั่วกัน เนื่องด้วยทรงพระราชดำริว่าเป็นสิทธิอันชอบธรรมของพลเมืองที่จะมีโอกาสได้รับรู้ข่าวสารอันสำคัญจากทางราชการ ในกรณีนี้จะยกตัวอย่างจากประกาศเกี่ยวกับเรื่องข้าว เพื่อให้มีเนื้อความสอดคล้องกับข้อสังเกตเกี่ยวกับเนื้อหาการพระราชนิพนธ์ประกาศด้านเศรษฐกิจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ได้แสดงไว้แล้วข้างต้น

ภายหลังจากการเปิดเสรีทางการค้าโดยการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า ราษฎรไทยโดยทั่วไปจะได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางการค้า หากพิจารณากรอบระยะเวลาประมาณไม่ถึงหนึ่งปี คือช่วงกลางพุทธศักราช 2399 ถึงต้นพุทธศักราช 2400 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศเกี่ยวกับเรื่องข้าวขึ้นมาถึง 3 ฉบับ คือ **ประกาศเตือนให้ราษฎรซื้อข้าวเพราะจะเปิดจำหน่ายออกนอกประเทศ** **ประกาศเตือนสติผู้ซื้อข้าวขายข้าว** และ **ประกาศตักเตือนเรื่องซื้อข้าวขายข้าวปีมะเส็ง** ประกาศทั้ง 3 ฉบับนี้มีเนื้อหาไปในทำนองเดียวกัน คือการส่งข้าวออกขายยังต่างประเทศนั้นอาจจะเป็นผลทำให้ราคาข้าวพุ่งสูงขึ้นได้ตามกลไกตลาด เพราะฉะนั้นราษฎรทั้งหลายที่มีความประสงค์จะซื้อข้าวนั้นควรที่จะต้องซื้อข้าวคุณเอาไว้ในขณะที่ราคาข้าวยังถูกอยู่ นอกจากเนื้อความที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ถึงกลุ่มผู้บริโภครวมแล้ว ก็ยังทรงพระราชนิพนธ์ถึงกลุ่มผู้ขายข้าวด้วย โดยแสดงถึงความเข้าใจพระราชหฤทัยคนค้าขายว่าก็ต้องการที่จะได้กำไรอย่างยุติธรรมด้วยกันทั้งนั้น เพราะฉะนั้นจึงได้มีพระราชทรงสนะว่าการที่ราคาข้าวจะพุ่งสูงขึ้นไปบ้างเมื่อมีการส่งข้าวออกไปขายยังต่างประเทศนั้นก็เป็นการสมควรแก่บรรดาผู้ค้าข้าว เพราะจะได้มีกำลังใจในการประกอบสัมมาชีพดังกล่าวต่อไป

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศเกี่ยวกับเรื่องข้าวในระยะเวลาใกล้เคียงกันถึง 3 ฉบับนี้ เมื่อพิจารณาแล้วก็จะเห็นว่าในช่วงเวลานั้นคงจะมีพระราชประสงค์ที่จะให้สังคมไทยได้ถูกคิดเกี่ยวกับเรื่องการซื้อขายข้าว คือกลุ่มผู้บริโภครวมควรจะซื้อหา

ข้าวเอาไว้ตั้งแต่ราคาข้าวยังไม่ขึ้น และผู้ผลิตข้าวเองก็ควรที่จะได้ขายข้าวในราคาที่ เป็นธรรม เมื่อเกิดความเข้าใจในหลักการพื้นฐานดังกล่าวนี้แล้วก็จะช่วยลดปัญหาความผันผวนของราคาข้าว เมื่อแรกเปิดเสรีทางการค้าได้มาก การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดวาระ ประเด็นเรื่องข้าวขึ้นมาพระราชนิพนธ์ประกาศนั้นสอดคล้องกับทฤษฎีการกำหนดวาระข้อมูล ข่าวสาร (Agenda Setting Theory) ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชสถานะของ การเป็นผู้สื่อสาร ซึ่งเท่ากับว่าพระองค์ทรงอยู่ในพระราชสถานะของผู้คัดเลือกข่าวสารในการ สื่อสารด้วย เพราะการเปิดเสรีทางการค้าในระยะเวลาเมื่อเกือบ 200 ปีก่อนนั้นเป็นสิ่งใหม่มาก สำหรับสังคมไทย เพราะฉะนั้นจึงย่อมมีผลสืบเนื่องจากการเปิดการค้าเสรีนั้นมากมายอยู่หลาย ประเด็นด้วยกัน แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหยิบยกประเด็นเกี่ยวกับเรื่องข้าวซึ่ง ถือเป็นเรื่องใกล้ตัวที่สุดของสังคมไทยขึ้นมาพระราชนิพนธ์เป็นประกาศ แสดงให้เห็นว่าพระองค์ ทรงให้ความสำคัญเกี่ยวกับเรื่องข้าว มีพระราชประสงค์ที่จะให้ข้าวกลายเป็นประเด็นสำคัญที่คนใน สังคมจะต้องนำไปขบคิดพิจารณา และยังพิจารณาไปได้ดีกว่า การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงเน้นการสื่อสารเรื่องข้าวนั้นก็คงถือเป็นพระราชภาระของพระมหากษัตริย์ที่ “คนทั้ง ปวงยกย่องไว้เป็นที่พึ่ง” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.289 – 292) จะต้องดูแลปากท้องของ ประชาชนตามแนวพระราชดำริทางการเมืองที่ทรงมีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์อีกด้วย

การกำหนดวาระข้อมูลข่าวสารในการพระราชนิพนธ์ประกาศเพื่อให้ประชาชนทั่วไป ให้ความสนใจนั้นมิได้จำกัดอยู่แค่เฉพาะเรื่องของการเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงเรื่องคุณภาพ ชีวิตและความปลอดภัยของประชาชนด้วย ในที่นี้จะยกตัวอย่างจากประกาศเกี่ยวกับความปลอดภัย ของเด็กที่ได้นำเสนอไปแล้วในบทที่ 4 สองฉบับที่ทรงพระราชนิพนธ์เผยแพร่เอาไว้เมื่อพุทธศักราช 2409 คือประกาศห้ามไม่ให้เอาเครื่องประดับทองเงินแต่งกายให้เด็กที่ยังไม่รู้จักหลักหลบลบโจรผู้ร้าย ฉบับหนึ่ง (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.476 – 480) และประกาศห้ามไม่ให้แต่งตัวเด็กด้วย เครื่องทองเงินแล้วปล่อยให้ยั่วตามลำพังอีกฉบับหนึ่ง (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.482 – 483) ประกาศทั้งสองฉบับนี้มีระยะเวลาห่างกันเพียง 7 เดือนเท่านั้น และมีเนื้อความคล้ายคลึงกัน โดยประกาศฉบับแรกนั้นมีเนื้อความเกี่ยวกับคดีอาชญากรรมที่มีการทำร้ายเด็กที่ใส่เครื่องประดับมี ค่าต่างๆ เป็นอันมาก และมีพระราชกำหนดกฎเกณฑ์ต่างๆ เอาไว้เป็นข้อๆ ในขณะที่ประกาศ ฉบับที่สองนั้นทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นด้วยทรงพระราชดำริเห็นว่ายังมีผู้ละเลยความปลอดภัยของเด็ก ยังนิยมเอาเครื่องประดับตกแต่งลูกหลานของตนตามประสาผู้มั่งมีอยู่ จึงทรงคาดโทษและมี พระบรมราชาธิบายเพิ่มเติม

การพระราชนิพนธ์ประกาศที่มีเนื้อความสอดคล้องกันถึงสองฉบับนั้นก็พอจะเป็น ตัวอย่างให้เห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมุ่งเน้นที่จะให้สังคมเกิดความ

ตระหนักเกี่ยวกับประเด็นเรื่องความปลอดภัยของเด็ก ถึงกระทั่งว่าพระองค์ทรงพระราชนิพนธ์เอาไว้เป็นคำถามเชิงวาทศิลป์ให้คนนำไปขบคิดต่อว่า “... ชาวบ้านชาวเมืองเราจะมาหลงผูกทองผูกเงินไว้แก่เด็กให้เที่ยววิ่งเล่นอยู่ ล่อคนให้เป็นยักษ์กินเด็กไปทำไม ...” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.483)

นอกเหนือจากประกาศฉบับที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ถึงเรื่องของประชาชนสามัญแล้ว ยังปรากฏว่าทฤษฎีการกำหนดวาระข่าวสารยังสามารถใช้อธิบายถึงประกาศที่พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเกี่ยวกับธรรมเนียมราชสำนักบางประการด้วย ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่านับตั้งแต่สมัยโบราณนั้น ฝ่ายในของพระบรมมหาราชวังประกอบไปด้วยเจ้าจอมหม่อมห้ามต่างๆ มากมาย ที่มีทั้งผู้นำมาถวายในรัชกาลนี้ (รัชกาลที่ 4) และที่มีมาตั้งแต่รัชกาลก่อนๆ ซึ่งโดยธรรมเนียมแล้วสตรีเหล่านั้นถือเป็นสมบัติของพระมหากษัตริย์ไม่ว่าจะเป็นการถวายตัวโดยใจสมัครก็ดีหรือด้วยเหตุผลอื่นๆ ตามสภาพสังคมในเวลานั้นก็ดี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริไว้อย่างชัดเจนว่าในรัชสมัยของพระองค์นี้มิได้มีความจำเป็นใดๆ ที่จะต้องห่วงเหนี่ยวสตรีเหล่านั้นเอาไว้ในเขตพระราชฐานอีกต่อไปแล้ว หากเจ้าจอมหม่อมห้ามคนใดที่มีความประสงค์จะกราบบังคมทูลขอลาออกไปมี “ชีวิตใหม่” ใดๆ ก็จะมีพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ตามสมควร ด้วยเหตุนี้เมื่อพุทธศักราช 2401 จึงปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศขึ้น 2 ฉบับ คือ **ประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้าจอมอยู่งานกราบถวายบังคมลาออกไปแล้วด้วยเจ้าจอมมารดาแลหม่อมห้ามที่มีหม่อมเจ้ามีพัลฉบับหนึ่ง และประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาตข้าราชการฝ่ายในกราบถวายบังคมลาออก 12 คนอีกฉบับหนึ่ง** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.196 – 200) โดยทั้งสองฉบับเป็นเนื้อความห่างกันประมาณ 1 เดือน ประกาศฉบับแรกว่าด้วยย้าถึงแนวพระราชดำริที่พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้าจอมหม่อมห้ามต่างๆ กราบบังคมทูลลาออกไปโดยใจสมัคร และประกาศฉบับที่สองนั้นทรงมีขึ้นเพื่อประกาศให้คนทั้งปวงได้ทราบว่าพระองค์พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ตามเนื้อความประกาศที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้จริง ๆ

หากย้อนดูความในประวัติศาสตร์ที่ได้สรุปเอาไว้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงคำนึงถึงสิทธิพลเมืองโดยแท้จริงแล้วนั้น ก็จะพบว่าคำกล่าวนี้มีได้เป็นเครื่องเฉลิมพระเกียรติคุณเกินกว่าความเป็นจริงเลย เพราะพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการยกเลิกขนบธรรมเนียมที่มีมาช้านานและลิดรอนสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ออกไป ซึ่งถือเป็นของใหม่อย่างมากต่อธรรมเนียมราชสำนักใน โลกตะวันออกเมื่อกว่า 150 ปีมาแล้ว เมื่อพิจารณาคุณลักษณะการพระราชนิพนธ์ประกาศขึ้นเผยแพร่ 2 ฉบับในวาระใกล้เคียงกันนั้นจะเห็นความเป็นไปได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ที่จะกำหนดวาระเรื่อง

การพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้าจอมหม่อมห้ามกราบบังคมทูลลาออกได้นั้นให้เป็นประจักษ์พยานถึงแนวพระราชดำริทางการเมืองอย่างใหม่ตามคติของสถาบันพระมหากษัตริย์สมัยใหม่ของพระองค์ที่มีให้มีพระราชประสงค์จะกักขังหน่วงเหนี่ยวผู้หนึ่งผู้ใดไว้ด้วยพระราชอำนาจ การพระราชนิพนธ์ประกาศขึ้นติดกันสองฉบับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประกาศฉบับหลังที่เป็นการประกาศให้สาธารณชนทั่วไปได้รับทราบว่าพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ที่ “รักษาสัญญาที่พระราชทานเอาไว้” นั้นจริงๆ จึงเป็นวิธีการสื่อสารที่สำคัญที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงสร้างความรับรู้โดยทั่วไปว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ในรัชสมัยของพระองค์นั้นจะก้าวเข้าสู่กระบวนการอันอย่างใหม่ คือการชำระไว้ซึ่งความสุขของราษฎรสำคัญกว่าพระบรมราชาภิสิทธิ์ที่พึง

แม้ว่าการพิจารณาการเผยแพร่ประกาศแต่ละฉบับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทำให้พอสรุปได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้กำหนดวาระข่าวสารบางประการให้เป็นที่สนใจขบคิดของสังคมจริง แต่ก็มิได้หมายความว่า การพระราชนิพนธ์ประกาศทุกฉบับทรงสอดแทรกพระราชประสงค์เช่นนั้นไว้เสมอไป และก็เป็นเรื่องยากเช่นกันที่จะพิสูจน์ได้ว่าผู้รับสารของพระองค์นั้นจะได้นำเอาประเด็นต่างๆ กลับไปขบคิด หรือประเด็นต่างๆ เหล่านั้นกลายเป็นกระแสของสังคมมากน้อยเพียงใดเนื่องจากมีข้อจำกัดด้านหลักฐาน หากแต่เมื่อพิจารณาอย่างเป็นธรรมชาติเกี่ยวกับพลวัตของสังคมที่เกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไปในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือการปรับเปลี่ยนประเทศไปสู่ความเป็นอารยะมากขึ้น และเป็นรากฐานสำคัญให้เกิดการเติบโตขึ้นอย่างต่อเนื่องในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ก็ย่อมจะปฏิเสธไม่ได้ว่าประกาศฉบับต่างๆ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นย่อมจะมีส่วนในการขับเคลื่อนสังคมไปในทิศทางนั้น อย่างน้อยที่สุดก็คือการที่พระบรมราชโองการและพระบรมราโชบายที่มีอยู่ในประกาศหลายฉบับได้นำพาทุกองคาพยพของสังคมไทยให้ค่อยๆ ปรับตัวท่ามกลางกระแสความผันผวนของสถานการณ์โลกไปได้นั่นเอง

แม้จะมีข้อจำกัดอย่างยิ่งในแง่ของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่ากลุ่มผู้รับสาร อันได้แก่เจ้านายราชตระกูล ข้าราชการ และประชาชนทั่วไป ได้รับรู้และเปลี่ยนแปลงปฏิบัติตามสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสื่อสารมากน้อยเพียงใด จนทำให้ไม่สามารถตัดสินได้ว่าผลของการสื่อสารผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นสำเร็จดังพระราชประสงค์หรือไม่ แต่หากพิจารณาจากหลักฐานและบริบททั่วไปก็จะพบข้อสังเกตอันควรนำมาวิเคราะห์ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศขึ้นตั้งแต่ปีแรกที่เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ และทรงพระราชนิพนธ์ไปจนถึงปีสุดท้ายแห่งรัชสมัย ถ้าพิจารณาว่าการเสด็จสวรรคตด้วยพระอาการประชวรหลังจากการเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรสุริยุปราคา

ที่หัวก่อนนั้นว่าเป็นอุปัทวเหตุอย่างกะทันหัน ก็จะเห็นได้ว่าในพุทธศักราช 2411 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังทรงพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ เป็นจำนวนไม่น้อยไปกว่าปีก่อนๆ เพราะฉะนั้นจึงอาจอนุมานได้ว่า หากแม้รัชสมัยแห่งพระองค์จะยืนยาวไปกว่าปีพุทธศักราช 2411 พระองค์ก็ย่อมจะทรงพระราชอุทิศสาหะพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ ต่อไป และหากว่าประกาศฉบับต่างๆ ที่พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นนั้นไม่ได้ก่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ดังที่พระองค์มีพระราชหฤทัยมุ่งหมาย การพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับแล้วฉบับเล่าก็คงจะไม่เกิดขึ้นอย่างสม่าเสมอตลอดรัชสมัยดังที่ปรากฏอยู่

ทว่าสัมฤทธิ์ผลใดๆ ที่เกิดขึ้นจากประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น น่าจะเกิดขึ้นแก่ชนชั้นสูงมากกว่าชนชั้นได้ปกครอง เนื่องจากบริบททางสังคมในเวลานั้น สามัญชนที่รู้หนังสือยังมีอยู่จำนวนน้อยมาก และปรากฏชัดในกระบวนการเผยแพร่ประกาศฉบับต่างๆ ว่ายังต้องมีการตีฆ้องร้องป่าวอยู่ และไม่สามารถหาหลักฐานที่แน่ชัดมายืนยันได้ว่าการตีฆ้องร้องปาวนั้นครอบคลุมพื้นที่ในพระราชอาณาจักรมากเพียงใด และข้อสำคัญก็คือข้อความที่มีการตีฆ้องร้องป่าวไปตามพื้นที่ต่างๆ นั้นครบถ้วนหรือไม่ ทั้งในแง่จากที่ผู้ส่งสารสื่อสารออกไปและผู้รับสารได้รับ เพราะฉะนั้นคนที่มีโอกาสได้รับสารจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยตรงและไม่ผิดเพี้ยนนั้นก็คือกลุ่มชนชั้นสูงที่รู้หนังสือนั่นเอง เพราะฉะนั้นจึงน่าจะกล่าวได้ว่า ความสำเร็จของการสื่อสารผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นยังอยู่ในวงค่อนข้างจำกัด

หากแต่ข้อสังเกตเบื้องต้นดังกล่าวก็มีได้หมายความว่า ประกาศฉบับต่างๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นนั้นสัมฤทธิ์ผลทางการสื่อสารอย่างยิ่งในหมู่ชนชั้นสูงเสมอไป เพราะปรากฏว่ามีเนื้อความในประกาศบางเรื่องที่พระองค์ต้องทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นซ้ำ เป็นต้นว่าในปีพุทธศักราช 2398 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศขึ้นฉบับหนึ่งชื่อว่า **ประกาศให้ใช้เลขปีรัชกาลทับหลังศก** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.69) ขึ้น เพื่อใช้เป็นหลักเกณฑ์ในการเขียนเลขปีรัชกาล (เพื่อระบุว่าเป็นปีที่เท่าใดในรัชกาลปัจจุบัน ณ เวลานั้น: ผู้ศึกษา) หลังการระบุดตามระบบจุลศักราช แต่ในปีเดียวกันก็ต้องทรงพระราชนิพนธ์ **ประกาศให้เขียนตัวเลขปีรัชกาลประจำหลังศก** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.82) ขึ้นซ้ำอีก จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าแม้กระทั่งชนชั้นปกครองก็ยังไม่ได้รับทราบประกาศของพระองค์อย่างทั่วถึง หรือเมื่อรับทราบแล้วแต่ก็อาจจะมิได้ปฏิบัติตามพระราชประสงค์

นอกจากนี้ หากพิจารณาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในรัชสมัยต่อๆ มา ก็อาจเป็นเครื่องยืนยันได้ว่า ประชาชนทั่วไปอาจจะยังไม่ได้ตระหนักถึงสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสื่อสารมากนัก แม้ว่าประกาศหลายฉบับจะมีลักษณะเป็นพระบรมราชโองการก็ตาม เป็นต้นว่า

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศหลายฉบับที่ให้ประชาชนรักษาความสะอาดและความเป็นระเบียบเรียบร้อยของบ้านเมือง แต่กระนั้นสภาพของบ้านเมืองโดยเฉพาะอย่างยิ่งกรุงเทพมหานครก็ยังไม่ได้เป็นระเบียบมากนัก เพราะผู้คนพลเมืองยังคงเคยชินกับการมีชีวิตอย่างง่าย ๆ อย่างที่เคยใช้มาหลายชั่วอายุคน เมื่อสุขอนามัยของบ้านเมืองไม่อยู่ในเกณฑ์มาตรฐานดังที่ควรจะเป็น จึงเป็นที่มาของการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการจัดตั้งสุขาภิบาลกรุงเทพฯ ขึ้นเมื่อพุทธศักราช 2440

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นนั้นจะมีอาจทำหน้าที่สื่อสารเรื่องราวต่างๆ ได้อย่างสัมฤทธิ์ผลเต็มที่ทุกฉบับ แต่หากพิจารณาถึงความเปลี่ยนแปลงในบ้านเมืองโดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวนโยบายที่มาจากชนชั้นสูงในสมัยต่อๆ มา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ก็จะพบว่าสังคมไทยสามารถที่จะก้าวข้ามผ่านภัยคุกคามและความท้าทายต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากสถานการณ์โลกในเวลานั้นได้ และสามารถอนุมานความได้ว่าการปรับตัวในทุกระดับของสังคมไทยนั้นย่อมจะเกิดขึ้นพอสมควร ความข้อนี้สังเกตได้จากหลายเหตุการณ์เป็นต้นว่า ความเจริญก้าวหน้าทางการค้าและการพระราชไมตรีตามลำดับนั้นก็ยังคงมีสืบต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ชาวต่างชาติยังคงเข้ามาลงทุนในพระราชอาณาจักรอย่างต่อเนื่อง และเศรษฐกิจภาคประชาชน เช่น การเกษตรกรรมก็ยังขยายตัวอย่างมีนัยสำคัญด้วย

หากตั้งคำถามเพื่อการพิจารณาต่อไปว่าเพราะเหตุใดพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงสามารถที่จะสื่อสารเพื่อนำพาทองคัพพต่างๆ ในสังคมให้ก้าวไปข้างหน้าท่ามกลางสถานะที่สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วชนิดที่เรียกได้ว่าหน้ามือเป็นหลังมือ นั่นหากพิจารณาจากประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็จะพบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นทรงเป็นผู้ส่งสารที่มีคุณลักษณะอันน่าสนใจมาก

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้ส่งสารที่อยู่ในพระราชสถานะของการเป็นพระมหากษัตริย์ด้วย อันเป็นธรรมชาติของสังคมในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ไม่ว่าพระราชปราชัยหรือพระราชดำรัสใดๆ ของพระมหากษัตริย์ก็ย่อมที่จะมีความสำคัญและทุกคนก็จะต้องนำไปฟังและปฏิบัติตามแทบจะทั้งสิ้น แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะมิได้ทรงวางพระองค์เอาไว้เป็นสมมติเทวราชอันทรงพระราชอำนาจล้นพ้นประมาณ แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าด้วยพระราชสถานะอันเป็นพระมหากษัตริย์ของพระองค์นั้นย่อมเป็นที่ยำเกรงของคนทั่วไป คุณสมบัติข้อนี้จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้ส่งสารที่ผู้รับสารจะต้องฟังอยู่แล้วเป็นเบื้องต้น

อย่างไรก็ตาม พระราชสถานะของการเป็นพระมหากษัตริย์ฝ่ายเดียวนั้นมิได้ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบรรลุวัตถุประสงค์ในการสื่อสารด้วยประกาศฉบับต่างๆ ที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้น หากแต่ปัจจัยสนับสนุนอันสำคัญยิ่งคือพระองค์ทรงเป็นนักปราชญ์ผู้ทรงไว้ซึ่งความรู้รอบด้าน พระปรีชาสามารถอันหลากหลายด้านของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นเป็นที่ประจักษ์แก่ชนทั่วไปที่ได้พบเห็น ไม่ว่าจะเป็พระปรีชาสามารถด้านภาษา วิทยาศาสตร์ และสรรพวิทยาการต่างๆ อีกเป็นจำนวนมาก ประกอบกับพระปรีชาญาณอันกว้างไกลที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสั่งสมเอาไว้ตั้งแต่เมื่อครั้งยังทรงดำรงอยู่ในภิกขุภาวะ จึงทำให้พระองค์ทรงเป็นผู้รอบรู้จริง และรู้กว้าง คุณสมบัติส่วนพระองค์ข้อนี้สอดคล้องกับที่ไชยยันต์ ไชยพร (2560, น.7) กล่าวว่า “... พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีระเบียบวิธีคิด และโลกทัศน์สมัยใหม่ (modern) ที่เป็นเหตุเป็นผลและเป็นวิทยาศาสตร์ตามแนวคิดกระแสของยุคสมัยที่เรียกว่ายุคเรืองปัญญา (The Age of Enlightenment) ของตะวันตก ...” ด้วยเหตุอันนั้น เมื่อจะทรงสื่อสารความอันใดในประกาศที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นก็จะทรงสอดแทรกความรู้อันเป็นหลักเกณฑ์มั่นคงเอาไว้อยู่ในประกาศฉบับต่างๆ ทุกครั้ง จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงเป็นผู้ส่งสารที่มีลักษณะเลื่อนลอยหรือใช้พระบรมราชาภิสิทธิ์ในการเป็นพระมหากษัตริย์มาบังคับให้คนฟัง แต่ทรงใช้ถ้อยคำเป็นที่คำสัตย์คำจริงอันเกิดจากพระปรีชาญาณล้วนทั่วของพระองค์เป็นพื้นฐานในการนำเสนอ

นอกเหนือจากถ้อยพระวาจาที่ทรงใช้ในประกาศพระราชนิพนธ์ฉบับต่างๆ จะเป็นคำสัตย์โดยแท้แล้ว ยังประกอบไปด้วยเจตนาอันดีที่พระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะมีพระบรมราชาธิบายให้แก่ผู้รับสารได้รับทราบ โดยเสมอกัน ด้วยแนวพระราชดำริที่ตั้งมั่นไว้ตั้งแต่ต้นของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะทรงบำบัดทุกข์ บำรุงสุขแก่อาณาประชาราษฎร์ ความตั้งพระราชหฤทัยนี้ได้สะท้อนลงไปในการประกาศฉบับต่างๆ ที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นอย่างชัดเจน เป็นต้นว่า ประกาศฉบับใดที่มีเนื้อความเป็นพระบรมราชโองการก็จะพระราชนิพนธ์อธิบายเอาไว้อย่างละเอียดว่าเพราะเหตุใดพระองค์จึงต้องทรงมีพระบรมราชโองการในลักษณะนั้นทั้งๆ ที่ในพระราชสถานะของการเป็นพระมหากษัตริย์นั้นมิต้องทรงกระทำเลย หรือกระทั่งพระบรมราชโองการบางฉบับแม้ว่าจะถือเป็นคำสั่งของพระมหากษัตริย์ในทางกฎหมาย แต่ก็ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยน้ำเสียงเชิงขอร้องให้ปฏิบัติตามมากกว่าที่จะใช้พระราชอำนาจในการบีบบังคับ สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องบ่งชี้ให้เห็นถึงน้ำพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงสอดแทรกและผู้อ่านย่อมจะสัมผัสได้จากประกาศพระราชนิพนธ์

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสอดแทรกเอาความรู้ข้อเท็จจริงต่างๆ ยกขึ้นเป็นเหตุผลประกอบในการพระราชนิพนธ์ประกาศแต่ละฉบับอยู่โดยเสมอ

จึงทำให้สารที่พระองค์ทรงสื่อสารนั้นมีน้ำหนักและน่าเชื่อถือ การให้เหตุผลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นเป็นเหตุผลที่เข้าถึงวิถีชีวิตของผู้คนในสมัยนั้น กล่าวคือสังคมไทยในสมัยโบราณนั้นยังมีการผูกติดอยู่กับเรื่องโศกกลางหรือไสยศาสตร์มากกว่าทุกวันนี้มาก เพราะฉะนั้นหากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงหักหาญเอากับความเชื่อเหล่านั้นซึ่งฝังรากลึกลงไปในสังคมเป็นช้านานอย่างตรงไปตรงมาแล้วย่อมจะไม่เกิดผลดี เพราะแม้ว่าประกาศฉบับนั้นๆ จะถือเป็นพระบรมราชโองการ แต่หากปราศจากเสียงซึ่งผู้ปฏิบัติตามแล้ว พระบรมราชโองการเหล่านั้นก็จะหย่อนคลายความศักดิ์สิทธิ์ลง และยิ่งไปกว่านั้นระเบียบสังคมที่มีพระราชประสงค์จะให้เกิดขึ้นนั้นก็กลับไม่เกิด ดังความปรากฏในประกาศห้ามมิให้เชื้อการหลอกด้วยอำนาจผี (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.76 – 77) ที่พระราชทานอรรถาธิบายเกี่ยวกับข่าวลือที่ว่าจะมีผีมาหลอกในวันและเวลาต่างๆ ให้ชาวบ้านดับได้และอย่าร้องทักหากว่าได้ยินเสียงใดๆ ในเรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงระบุว่าไม่เป็นความจริง และชี้ให้ชาวบ้านเห็นว่าน่าจะเป็นกลอุบายของโจรที่ต้องการจะลักทรัพย์ในความมืดมากกว่า และที่ไม่ให้ชาวบ้านร้องทักเสียงใดๆ นั้น ก็เพื่อที่ว่าบรรดาเมียจางจะได้อภัยขอยเอาทรัพย์คืนตามความชอบใจ ถ้อยพระวอนอันประกอบไปด้วยเหตุผลต่างๆ เหล่านี้จึงทำให้ประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานขึ้นนั้นมีลักษณะที่น่าฟังและชวนให้ขบคิดพิจารณาตามไปตลอดเรื่อง

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงแสดงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับผู้รับสาร คือมิได้ทรงแสดงความห่างเหินระหว่างการเป็นพระมหากษัตริย์กับผู้รับสารที่อยู่ในชนชั้นทางสังคมต่างๆ แต่ประการใด พระองค์ทรงใช้ถ้อยพระวอนที่มีลักษณะนุ่มนวลและเข้าถึงผู้รับสารเป็นส่วนใหญ่ ประกาศฉบับใดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ที่จะสื่อสารแต่เฉพาะกลุ่มข้าราชการหรือพระบรมวงศานุวงศ์ก็จะทรงใช้ศัพท์ที่มีลักษณะเป็นแบบแผนอยู่บ้าง แต่หากประกาศฉบับใดที่มีพระราชหฤทัยมุ่งหมายที่จะทรงสื่อสารกับราษฎรโดยตรงแล้วนั้นก็จะใช้ถ้อยคำง่ายๆ สามารถที่เข้าใจได้โดยไม่ยาก นับว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสามารถที่จะเลือกใช้ภาษาให้เหมาะสมกับกลุ่มผู้รับสาร โดยแท้จริง

กล่าวโดยสรุปคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอยู่ในพระราชสถานะที่เป็นผู้ส่งสารที่ดีและมีความน่าเชื่อถือ เพราะพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์และทรงเป็นผู้รู้ที่ประกอบด้วยพระปรีชาญาณ ลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับหลักการ Ethos เพราะคุณสมบัติหลักทั้งสองประการนั้นทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้ส่งสารที่มีความน่าเชื่อถือ และถ้อยพระวอนที่ทรงสื่อสารอยู่ในประกาศฉบับต่างๆ นั้นประกอบด้วยหลักฐานประกอบที่มีเหตุผล มิได้ทรงกล่าวโดยเลื่อนลอยหรือถือเอาพระราชอำนาจมาออกเป็นพระบรมราชโองการให้ปฏิบัติตามโดยปราศจากเหตุอันสมควร ลักษณะดังกล่าวนี้สอดคล้องกับหลักการ Logos คือการใช้

ถ้อยคำที่ประกอบด้วยเหตุผลในการสื่อสาร พร้อมกันนี้ยังได้ทรงสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับกลุ่มผู้รับสาร เช่น ทรงใช้ภาษาที่มีลักษณะขอความเป็นกันเอง เข้าใจง่ายในการพระราชนิพนธ์ประกาศเพื่อสื่อสารกับประชาชนสามัญ มิได้ทรงวางอำนาจบาตรใหญ่หรือใช้ความเป็นเจ้าชีวิตมาบีบบังคับประชาชน ลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับหลักการ Pathos คือการสร้างความรู้สึกร่วมกันระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร ดังนั้นแนวทางการสื่อสารของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้ง 3 ประการดังกล่าว คือการที่ทรงเป็นผู้ส่งสารที่มีพระคุณลักษณะอันเหมาะสม การที่ทรงใช้ถ้อยพระวาจาอันประกอบไปด้วยเหตุผลอันน่าฟัง และการสร้างความใกล้ชิดระหว่างพระองค์เองและผู้รับสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งประกาศฉบับที่สื่อสารกับประชาชนนั้น นับว่าสอดคล้องกับหลักการใช้ภาษาเพื่อการโน้มน้าวใจ (Mode of Persuasion) ของอริสโตเติล ทำให้ประกาศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่ละฉบับนี้น่าอ่านหรือน่าฟังและให้ความกระจ่างชัดแก่ผู้รับสารมากพอที่จะนำไปปฏิบัติตามได้

เมื่อพิจารณาเนื้อหาสารที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในประกาศฉบับต่างๆ แล้วจะพบว่า เนื้อหาของสารต่างๆ ที่พระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะทรงสื่อสารกับผู้รับสารนั้นก็ให้มีพระราชนิพนธ์เอาไว้อย่างครบถ้วน ส่วนใดที่จำเป็นที่จะต้องพระราชทานเป็นอรรถาธิบายโดยพิสดารก็ได้พระราชทานไว้ตามนั้น แต่หากส่วนใดที่สามารถสื่อความจบได้ลงในช่วงสั้นๆ ก็ทรงออกแบบเนื้อหาสารในการพระราชนิพนธ์เอาไว้ได้อย่างกะทัดรัดพอดี และครบถ้วนมากพอที่จะสามารถทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจพระราชประสงค์ได้ และเมื่อพิจารณาการใช้ภาษาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประกอบแล้วก็จะพบว่าทรงใช้ภาษาได้อย่างถูกต้องตามระเบียบแบบแผนในแง่ของการผูกประโยค ไวยากรณ์ การสะกด และการสรรคำใช้ ไม่เพียงเท่านั้น เนื้อความในประกาศพระราชนิพนธ์แต่ละฉบับที่มีการสื่อสารไปสู่กลุ่มผู้รับสารที่แตกต่างกันยังเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นถึงความเข้าใจพระราชหฤทัยในกลุ่มผู้รับสารของพระองค์ว่าเหมาะสมต่อการรับสารเช่นไร ซึ่งความเข้าใจพระราชหฤทัยเช่นนี้ย่อมจะเกิดขึ้นไม่ได้เลยหากปราศจากซึ่งพระราชวิจารณ์ญาณอันลึกซึ้งและความเอาพระราชหฤทัยใส่ต่อธรรมชาติของผู้รับสารแต่ละกลุ่ม ตั้งแต่เจ้านายราชสกุล ไปจนถึงประชาชน เพื่อเป็นการขยายความข้อคิดเห็นที่ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ภาษาในการพระราชนิพนธ์ประกาศได้อย่างเหมาะสมจะอภิปรายขยายความโดยใช้ทฤษฎีลีลาและภาพพจน์ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศโดยใช้ลีลาภาษาที่ประกอบไปด้วยความชัดเจน (Clarity) ประกอบเข้ากับสำนวนโวหารที่ถูกต้อง (Purity) จึงทำให้ประกาศพระราชนิพนธ์ของพระองค์นั้นสามารถอ่านแล้วเข้าใจความได้ง่าย พร้อมกันนี้ยังทรงสามารถสร้างแรงจูงใจให้ผู้อ่านสามารถเห็นคล้อยตามด้วยเหตุผลและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ระหว่างพระองค์และผู้รับสาร โดยทรงใช้ภาษาเพื่อการสร้างความประทับใจ (Impressiveness) ได้เป็นอย่างดี ดังที่ได้เสนอไว้แล้วว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้มีพระราชประสงค์ที่จะใช้พระราชอำนาจในพระราชสถานะของการเป็นพระมหากษัตริย์ไปบีบบังคับหรือวางพระองค์เป็นเจ้าของใหญ่เหนือราษฎร ในทางตรงกันข้ามกลับมีพระราชประสงค์จะให้ประชาชนได้ปฏิบัติตามพระบรมราชโองการหรือพระบรมราโชบายต่างๆ เนื่องจากยอมรับในเหตุผลของพระองค์ และยังทรงได้เสนอแง่มุมต่างๆ ที่จะทำให้ประชาชนเกิดความเข้าใจความในประกาศและเกิดการปฏิบัติตามได้ เช่น การที่มีพระบรมราชาธิบายว่าการชำระภาษีนั่นก็เหมือนกับภาระที่ประชาชนทั้งหลายจะได้อันหนึ่งหรือสร้างสาธารณูปโภคต่างๆ ทำให้ประชาชนเข้าใจเหตุผลว่าเพราะเหตุใดจึงต้องชำระภาษี และภาษีของตนนั้นถูกนำไปใช้สร้างประโยชน์อันใดให้เกิดขึ้นแก่บ้านเมืองบ้าง ความตอนนี้นำปรากฏอยู่ในประกาศจ่ายเงินภาษีเข้าบำรุงพระนคร (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.152 – 153) เป็นต้น พร้อมกันนี้ด้วยเหตุที่ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศแต่ละฉบับโดยคำนึงถึงกลุ่มผู้รับสารว่าหากเป็นกลุ่มผู้รับสารที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์หรือขุนนาง ประกาศเหล่านั้นมักจะว่าด้วยระเบียบราชการหรือการพระราชสำนักที่มีแบบแผนและบุคคลอันเป็นผู้รับสารนั้นก็ย่อมสมควรที่จะต้องรับทราบหรือเข้าใจระเบียบปฏิบัติที่นั้นอยู่แล้วเนื่องด้วยเป็นผู้ที่มีความรู้และวุฒิภาวะอันสูง ประกาศพระราชนิพนธ์เหล่านั้นก็จะใช้ภาษาที่มีความจริงจังเป็นระเบียบแบบแผนอย่างทางการ แต่หากเป็นประกาศพระราชนิพนธ์ที่มีพระราชหฤทัยมุ่งหมายจะสื่อสารแก่ประชาชนโดยทั่วไปก็จะทรงใช้ภาษาที่เรียบง่าย เป็นกันเอง และเต็มไปด้วยสำนวนโวหารต่างๆ อันจะเป็นเสมือนพระราชปรารภที่ทรงมีไปถึงราษฎร ลักษณะเช่นนี้ย่อมสอดคล้องกับหลักการความเหมาะสมของภาษา (Propriety) ที่เน้นการใช้ลีลาภาษาที่เหมาะสมไปกับเนื้อเรื่อง เป็นต้นว่าเรื่องที่จริงจังก็จะไม่ใช่ภาษาในเชิงพูดเล่น แต่หากเรื่องใดเป็นการแสดงทรรศนะส่วนตัวหรือเป็นเรื่องไม่จริงจังนักก็อาจจะสามารถใช้ภาษาในระดับที่เป็นกันเองลงมาได้ ประการสุดท้ายคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ภาษาในการพระราชนิพนธ์ประกาศเพื่อกระตุ้นให้ราษฎรได้เกิดการขบคิดนึกตามในประเด็นต่างๆ ดังเช่นความที่ปรากฏในประกาศดาวหางปีระกา ตรีศก (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น.298 – 302) อันเป็นประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชาธิบายว่าดาวหางนั้นย่อมไม่เป็นพิษเป็นภัยหรือทำให้เกิดเหตุอาเพศใดๆ ขึ้นต่อบ้านเมืองด้วยเหตุผลประการต่างๆ โดยไม่ทรงหักหาญหรือปฏิเสธความเชื่อที่มีอยู่แต่เดิมของประชาชน แต่ทรงพระราชนิพนธ์ความตามลำดับให้ประชาชนได้ขบคิดพิจารณาตามข้อเท็จจริงว่าแท้ที่จริงแล้วดาวหางให้คุณให้โทษให้แก่ผู้หนึ่งผู้ใดโดยเฉพาะเจาะจงหรือไม่ และหากแม้ว่ากล่าวถึงเหตุเภทภัยตามที่เล่าลือกัน ประชาชนควรจะเตรียมการอย่างไรเพื่อรับมือกับเหตุอันไม่คาดฝันเหล่านั้นได้อย่างทันท่วงที ประกาศฉบับนี้แม้จะมีเนื้อความที่ยาวแต่ถือเป็นประกาศที่แสดงให้เห็นถึงลีลาการใช้

ภาษาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีได้มีลักษณะของการออกคำสั่ง แต่เป็นการสนับสนุนให้ผู้ที่ได้อ่านประกาศฉบับนี้ได้ใช้วิจารณญาณของตนขบคิดตามเหตุและผลของสิ่งต่างๆ ข้อนี้สอดคล้องกับการใช้ภาษาที่มีชีวิต (Liveliness) ตามทฤษฎีว่าด้วยลีลาและภาพพจน์

พร้อมกันนี้เมื่อพิจารณาประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีประเด็นสื่อสารครอบคลุมทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมและวัฒนธรรมนั้นจะพบว่า ประกาศพระราชนิพนธ์ในทั้งสามประเด็นการสื่อสารนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้การพระราชนิพนธ์ที่มีโครงสร้างข้อความแบบการลำดับแบบเหตุ – ผล (Casual Sequence) เป็นหลักมากที่สุด และทรงเลือกใช้ภาษาที่มีลักษณะของโครงสร้างข้อความแบบอื่นๆ อันประกอบด้วยโครงสร้างข้อความแบบเรียงลำดับเหตุการณ์ (Chronological Sequence) การเรียงลำดับพื้นที่ (Spatial Sequence) การเรียงขึ้นลงตามลำดับความสำคัญ (Ascending Descending Sequence) การลำดับแบบหาทางแก้ไข (Problem – Solution Sequence) การลำดับแบบดูแรงจูงใจ (Motivational Sequence) และการลำดับแบบเรียงหัวข้อ (topical Sequence) ประกอบตามความเหมาะสมของประกาศพระราชนิพนธ์แต่ละฉบับ ที่กล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นการใช้ภาษาที่มีลักษณะโครงสร้างข้อความตามลำดับแบบเหตุ – ผลนั้นเป็นเพราะว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะพระราชทานพระบรมราชาธิบายเอาไว้ว่าเพราะเหตุใดจึงได้ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศเช่นนั้น ไม่ว่าประกาศฉบับนั้นจะเป็นพระบรมราชโองการหรือไม่ก็ตาม ความข้อนี้สนับสนุนข้ออภิปรายข้างต้นที่ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ภาษาได้อย่างเหมาะสมและทรงเข้าพระราชหฤทัยในกลุ่มผู้รับสารของประกาศแต่ละฉบับที่มีความแตกต่างกันโดยธรรมชาติ เพราะฉะนั้นการให้เหตุผลที่จะทำให้ผู้อ่านประกาศพระราชนิพนธ์แต่ละฉบับยินยอมปฏิบัติตามด้วยการยอมรับเหตุผลมิใช่เป็นเพียงแต่การรับพระบรมราชโองการของพระเจ้าแผ่นดินมาปฏิบัติ นั้นจึงถือเป็นวิธีการสื่อสารที่ต้องใช้พระปรีชาสามารถมาก ความข้อนี้ยังสามารถวิเคราะห์ต่อไปอีกว่า ด้วยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ที่จะนำพาสังคมไทยให้ก้าวหน้าและสามารถปรับตัวไปพร้อมกับกระแสโลกในเวลานั้น ประกอบกับพระราชประสงค์ที่จะทรงมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับราษฎรเพื่อให้การดำเนินพระบรมราชาธิบายต่างๆ เป็นไปได้โดยตลอดรอดฝั่ง จึงอาจจะทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า การที่ทรงให้กลุ่มคนต่างๆ ปฏิบัติตามความในประกาศด้วยการยอมรับเหตุผลนั้นจะทำให้เกิดผลที่ยั่งยืนมากกว่าการปฏิบัติตามเพราะเป็นรับสั่งของพระมหากษัตริย์ เพราะหากผู้คนปฏิบัติตามเพียงเพราะพระราชอำนาจในการพระราชนิพนธ์ประกาศ เมื่อพ้นจากความควบคุมหรือสายพระเนตรพระพรหมแล้วก็ไม่มีความกลัวกันได้ว่าบุคคลดังกล่าวนั้นจะยังปฏิบัติตามพระราชประสงค์หรือไม่ แต่หากบุคคลเหล่านั้นเกิดการยอมรับด้วยเหตุด้วยผลที่ทรงพระราชนิพนธ์แสดงไว้

ไม่ว่าจะอยู่ในสายพระเนตรพระกรรมหรือการควบคุมของพระองค์หรือไม่ บุคคลเหล่านั้นย่อมจะปฏิบัติตามแนวพระบรมราโชบายและพระราชประสงค์ได้ยิ่งยกว่า

นอกจากนี้เพื่อให้การสื่อสารผ่านประกาศที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นนั้นสามารถสื่อความได้เข้าใจและ “เห็นภาพ” จึงปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ภาพพจน์อุปมาและอุปลักษณ์ในการพระราชนิพนธ์อยู่เนืองๆ ตามความที่ได้ยกตัวอย่างแสดงไว้ แต่ไม่ปรากฏว่าทรงใช้ภาพพจน์ในการพระราชนิพนธ์มาก อาจจะเป็นเพราะประกาศจำนวนมากฉบับด้วยกันที่มีลักษณะของการเป็นพระบรมราชโองการที่ต้องการความชัดเจนและเป็นทางการ การจะเล่นสำนวนโวหารภาพพจน์จึงอาจจะเป็นการใช้ภาษาที่มีลักษณะไม่สมควร การใช้ภาพพจน์นั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมักจะทรงใช้กับประกาศที่พระราชนิพนธ์ไปถึงประชาชนสามัญทั่วไปที่บางครั้งจะต้องมีการใช้คำเปรียบเทียบเพื่อให้สามารถเข้าใจได้ง่าย หรือทรงใช้ภาพพจน์กับประกาศที่มีลักษณะของการเป็นพระราชทรงสนธิใช้พระบรมราชโองการ เพื่อเป็นการขยายความให้ผู้คนเข้าใจพระราชทรงสนธิ และเข้าใจว่าทรงรู้ลึกอย่างไรต่อเรื่องที่กำลังทรงพระราชนิพนธ์ถึง

ด้วยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงออกแบบเนื้อหาในการพระราชนิพนธ์ประกาศเอาไว้เหมาะสมนี้เอง ถึงส่งผลให้ถ้อยพระวาจาในประกาศพระราชนิพนธ์แต่ละฉบับนั้นเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน ไม่คลุมเครือต่อการที่จะถูกบิดผันให้เข้าใจผิดเป็นประการต่างๆ หรือแม้ว่าภายหลังทรงพบว่าประกาศพระราชนิพนธ์ฉบับใดยังมีเนื้อความอันสร้างความคลุมเครือหรือไม่ครบถ้วนชัดเจน ที่หากมองอย่างเป็นธรรมแล้วก็สามารถกล่าวได้ว่าเป็นข้อบกพร่องที่อาจเกิดขึ้นได้ตามธรรมชาติวิสัย ก็ได้ทรงรับรองที่จะมีพระราชนิพนธ์มาเป็นพระบรมราชาธิบายเพิ่มเติม หรือแก้ไขประกาศฉบับก่อนๆ ที่มีข้อผิดพลาดเกิดขึ้นแล้ว และแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงดำรงไว้ซึ่งพระราชสถานะอันสูงส่งแห่งความเป็นพระมหากษัตริย์ แต่ก็ปรากฏว่าพระองค์ก็ยังเอาพระราชหฤทัยใส่ในการพระราชทานพระบรมราชาธิบายในเรื่องต่างๆ อย่างละเอียด เป็นต้นว่าเมื่อมีการออกกฎหมายฉบับใดให้ประชาชนทั่วไปปฏิบัติตาม ก็ได้พระราชทานอธิบายเหตุผลประกอบเอาไว้ว่ามูลเหตุของการออกกฎหมายเรื่องต่างๆ ขึ้นมาบังคับใช้เป็นอย่างใด ทั้งๆ ที่ด้วยพระราชอำนาจมิได้ทรงดำรงอยู่ในวิสัยที่จะต้องปฏิบัติเช่นนั้น แต่ก็มิได้ทรงละเลย ข้อนี้นชวนให้ระลึกถึงทศพิธราชธรรมข้อหนึ่งแห่งองค์พระมหากษัตริย์ว่าจะต้องทรงมีเมตตาหะ หรือความอ่อนน้อมถ่อมตนเป็นที่ตั้ง การพระราชทานอธิบายประกอบกฎหมายแต่ละฉบับที่ทรงตรานั้นเป็นเครื่องยืนยันอย่างชัดเจนว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงผยองในพระราชอำนาจ แต่ทรงคำนึงถึงเหตุและผลที่ประชาชนควรจะได้รับอย่างครบถ้วน ถือเป็นภาระที่ทรงดำรงไว้ซึ่งพระมัททวธรรมอันสูงยิ่ง

อนึ่ง นอกเหนือจากพระคุณลักษณะด้านการเป็นผู้ส่งสารที่ดีของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ยังสามารถกล่าวได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ทรงพยายามจะเปิดพื้นที่ในการสื่อสารระหว่างพระองค์และราษฎร

แม้ว่าจะมีประจักษ์พยานคือความในศิลาจารึกหลักที่ 1 ว่าในสมัยสุโขทัยนั้น พ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงได้เคยพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ราษฎรทั้งหลายที่ตกทุกข์ได้ยาก เล็บท้องข้องใจด้วยประการต่างๆ มาสนักระดิ่งร้องทุกข์ซึ่งแขวนไว้อยู่ที่หน้าประตูวังได้ และพระองค์จะเสด็จออกชำระคดีความทั้งปวงนั้นให้ได้ตามโอกาส แต่หลักฐานที่มีอยู่นั้นก็จำกัดมากเสียจนไม่สามารถจะสืบค้นรายละเอียดเกี่ยวกับการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์และราษฎรในสมัยนั้นได้ นอกจากนี้ก็มีข้อจำกัดด้านหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่าพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์พระร่วงที่เสด็จขึ้นครองราชสมบัติสืบสนองพ่อขุนรามคำแหงมหาราชนั้นทรงได้ถือปฏิบัติเช่นนี้ต่อมาหรือไม่อย่างไร เพราะฉะนั้นจึงต้องถือว่าพื้นที่การสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์และราษฎรนั้นเกิดขึ้นในช่วงสั้นๆ คือประมาณ 19 ปีแห่งรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช (พ.ศ.1822 – 1841) เท่านั้น และขาดช่วงไปในสมัยต่อมา คือเมื่อกรุงศรีอยุธยาเรืองอำนาจขึ้น ตลอดสมัยอยุธยา นั้นพระมหากษัตริย์ทรงดำรงอยู่ในสมมติเทวภาวะ จึงก่อให้เกิดความเหินห่างระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และประชาชน โดยธรรมชาติ และธรรมเนียมนั้นยังคงสืบต่อมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แม้ว่าจะมีการลดหย่อนผ่อนบรรเทาความเคร่งครัดของโบราณราชประเพณีลง เช่น การยกเลิกการยิงกระสุนใส่ดวงตาราษฎรที่เฝ้ามองดูขบวนเสด็จในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แต่กระนั้นข้อจำกัดทางความรู้สึกระหว่างราษฎรและพระมหากษัตริย์ก็ยังคงอยู่ในสังคมอยู่นั่นเอง และแม้ว่าจะมีการตั้งกลองวินิจฉัยเบรให้ราษฎรสามารถตีกลองร้องทุกข์ได้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ผู้ร้องทุกข์นั้นก็ยังคงต้องแลกกับการถูกเขียนเหมือนกับสมัยโบราณ เพราะฉะนั้นก็ยังคงถือว่าในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นพื้นที่ในการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์และราษฎรนั้นมีอยู่อย่างจำกัดมาก

ต่อเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติสืบสนองพระบรมเชษฐาธิราช จึงได้ทรงเปิดพื้นที่ในการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์และราษฎรอย่างไม่เคยมีมาก่อนในประวัติศาสตร์ นับสำคัญประการหนึ่งที่อาจเป็นเหตุผลสำคัญของการเปิดพื้นที่ดังกล่าวคือเมื่อครั้งทรงดำรงอยู่ในภิกขุภาวะ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความคุ้นเคยกับบรรดาราษฎรสามัญเป็นอย่างดี และความคุ้นเคยนี้เองจึงน่าจะส่งผลให้พระองค์ทรงรู้สึกว่ารำคาญของพระองค์นั้นไม่ใช่คนอื่นคนไกล และการที่จะมีพระราชปฏิสันถารกับราษฎรนั้นก็ไม่ใช่เรื่องต้องห้ามแต่อย่างใด เพราะฉะนั้นจึงส่งผลให้เนื้อความในประกาศหลายฉบับเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามที่จะโน้มพระองค์จากพระ

ราชสถานะอันสูงลงไปหาสามัญชน ดังเช่น การตราควบกฎหมายต่างๆ ซึ่งได้เสนอไปแล้วว่าในอดีตนั้นถือเป็นเรื่องต้องห้ามเฉพาะแต่ในหมู่ชนชั้นสูงให้ได้รับทราบเท่านั้น ราษฎรทั่วไปมิได้มีโอกาสที่จะรับทราบกฎหมาย แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกลับทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการเผยแพร่กฎหมายต่างๆ ออกเป็นประกาศเพื่อสื่อสารให้ประชาชนได้รับรู้รับทราบโดยทั่วกัน และยังพระราชทานอรรถาธิบายถึงที่มาที่ไปของการออกกฎหมายแต่ละฉบับให้ราษฎรได้รับทราบด้วยว่ากฎหมายเหล่านั้นมิใช่พระบรมราชโองการที่ออกโดยถือเอาความเป็นเจ้าเป็นใหญ่แห่งความเป็นพระมหากษัตริย์ในการประกาศ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคำนึงถึงเหตุและผลทั้งปวงอย่างถ่วงถ่วงแล้วจึงได้ตรากำหนดกฎหมายดังกล่าวขึ้นมา

ประกษพยานจากประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นอันเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงความเต็มพระราชหฤทัยที่จะเปิดพื้นที่ในการสื่อสารระหว่างพระองค์และราษฎรนั้นคือกลุ่มประกาศที่ว่าด้วยการถวายฎีกา ดังจะเห็นได้ชัดว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรก อย่างน้อยที่สุดก็นับตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมาที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ราษฎรทั้งปวงได้มีโอกาสทูลเกล้าฯ ถวายฎีการ้องทุกข์ในเรื่องราวต่างๆ และประกาศกลุ่มที่เกี่ยวกับการถวายฎีกานั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นหลายฉบับต่อเนื่องกันตลอดรัชสมัย หากพิจารณาจากกลุ่มประกาศที่เกี่ยวกับการถวายฎีกาโดยลำดับนั้นก็จะมีสิ่งที่น่าสนใจอยู่สองประการ ดังจะนำเสนอความต่อไปนี้

ประการแรกคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสื่อสารถึงน้ำพระราชหฤทัยอย่างชัดเจนของพระองค์ที่จะลดอุปสรรคในการทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาต่อพระองค์ เหตุผลสำคัญประการหนึ่งน่าจะเป็นเพราะทรงตระหนักดีว่าโบราณราชประเพณีที่สั่งสมมาตลอดระยะเวลาหลายร้อยปีแห่งการที่ชนชาติไทยมีพระมหากษัตริย์อันทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจอันสิทธิ์ขาดนั้น ย่อมที่จะก่อให้เกิดความไม่คุ้นเคยระหว่างราษฎรและพระมหากษัตริย์ จนอาจจะทำให้ราษฎรเกิดความรู้สึกไม่แน่ใจว่าจะสามารถทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาโดยตรงต่อองค์พระประมุขของพวกเขาเหล่านั้นได้จริงๆ เพราะฉะนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้พระราชนิพนธ์ประกาศเพื่อสื่อสารให้บรรดาราษฎรทั้งหลายได้รับรู้ว่าทรงพระราชอุทิศหาอะอย่างเต็มที่ที่จะทำให้การถวายฎีกาเป็นไปได้โดยสะดวก ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขยายเวลาในการทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาจากที่เคยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ราษฎรทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาได้ 4 ครั้งต่อเดือน ก็ทรงเพิ่มให้เป็นการราษฎรสามารถทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาเมื่อใดหรือเวลาใดก็ได้ โดยจะทูลเกล้าฯ ถวายด้วยตนเอง หรือจะฝากผู้หนึ่งผู้ใดที่มีตำแหน่งเฝ้าฯ มาทูลเกล้าฯ ถวายก็ได้ และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชหฤทัยคำนึงถึงราษฎรที่ไม่มีผู้ใดจะคอย

ช่วยเหลือเมื่อต้องทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา จึงทรงกำหนดอย่างชัดเจนว่าราษฎรผู้นั้นสามารถมา “ดักคอบ” พระองค์ที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ได้ เป็นการลดอุปสรรคอันทำให้ราษฎรสามารถทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาได้โดยสะดวกขึ้น ดังนี้เป็นต้น

ประการที่สองคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชอุทิศสาเหที่จะให้การถวายฎีกาของราษฎรนั้นบรรลุล่วงวัตถุประสงค์ของการสื่อสารโดยแท้จริง กล่าวคือ ทรงแนะนำวิธีการต่างๆ ที่จะทำให้น้ำใจความในการถวายฎีกาของราษฎรนั้นชัดเจนและตรงประเด็น เพื่อที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้พระราชทานความช่วยเหลือในกรณีนั้นๆ ได้อย่างเต็มที่ หลักฐานอันเป็นที่ประจักษ์ถึงน้ำพระราชหฤทัยในข้อนี้คือการที่พระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานกรมล้อมพระราชวังอ่านทวนซ้ำให้แก่ราษฎรที่ไม่รู้หนังสือซ้ำหลายๆ ครั้งว่ามีเนื้อความตรงกับที่ตนเองต้องการจะกราบบังคมทูลหรือไม่ แล้วจึงให้ลงลายมือชื่อของตนเพื่อเป็นเครื่องยืนยันและยังทรงเน้นย้ำมิให้ประชาชนทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาที่เขียนด้วยหมึกที่จืดจาง เพราะจะทำให้เนื้อความไม่ชัดอีกด้วย

พื้นที่ในการสื่อสารระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะเรื่องของการร้องทุกข์เท่านั้น เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตในการที่จะให้ราษฎรได้ถวายฎีกากราบบังคมทูลถามเรื่องที่เราถือกันอยู่ได้ จึงเป็นเครื่องยืนยันว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะต้องทรงมี “คำตอบ” สำหรับเรื่องที่ราษฎรนั้นกราบบังคมทูลถามมา เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ในเรื่องการเปิดพื้นที่ให้สถาบันพระมหากษัตริย์และประชาชนได้มีโอกาสสื่อสารกันอย่างเป็นทางการ มีระเบียบปฏิบัติที่ปฏิบัติได้จริง ซึ่งเกิดขึ้นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ไทยในรัชสมัยนี้

การเปิดพื้นที่ทางการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์และราษฎรของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มีลักษณะคล้ายคลึงกับพื้นที่สาธารณะทางการสื่อสารของฮาเบอร์มาส (Habermas) ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ผู้คนในสังคมมีอิสระในด้านการสื่อสาร เป็นพื้นที่อันสำคัญซึ่งเชื่อมโยงประชาสังคมกับภาครัฐเข้าไว้ด้วยกัน เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวนี้เป็นพื้นที่ที่เปิดกว้างให้ทุกคนในสังคมเข้ามาร่วมสร้างความคิดเห็นร่วมกัน ลักษณะดังกล่าวนี้เริ่มต้นขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยการที่พระองค์มีพระบรมราชานุญาตให้ราษฎรทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาในเรื่องต่างๆ ได้โดยที่ไม่ต้องมีอุปสรรคใดเป็นเครื่องกีดขวาง หากจะตั้งเป็นคำถามชวนให้พิจารณาต่อไปว่า แล้วในยุคสมัยนั้นประชาชนสามารถที่จะทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาเรื่องต่างๆ ได้ถึงพระเนตรพระกรรณของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจริงหรือไม่ หรือประกาศเกี่ยวกับการถวายฎีกาที่ทรงพระราชนิพนธ์ออกมานั้นเป็นการสื่อสารทางการเมืองที่ต้องการจะสร้างภาพลักษณ์ของ

ความใกล้ชิดกับราษฎรในฐานะกษัตริย์ยุคใหม่ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเท่านั้น ข้อกังขาเหล่านี้ย่อมสามารถที่จะอธิบายได้ด้วยการพิจารณาว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นทรงพระราชนิพนธ์ประกาศว่าด้วยการถวายฎีกาขึ้นหลายฉบับ และแต่ละฉบับที่มีการประกาศมาโดยลำดับนั้นล้วนแล้วแต่แสดงให้เห็นว่า ฎีกาทั้งหลายที่บรรดารายกรุนั้นทูลเกล้าฯ ถวายนั้นถึงเบื้องพระยุคลบาทจริง จึงได้พระราชทานคำแนะนำต่างๆ แก่ประชาชนได้อย่าง “ตรงจุด” เช่นว่าควรเขียนฎีกาอย่างไร ด้วยภาษาอย่างไร หรือด้วยหมึกอย่างไรจึงจะเหมาะสมดังนี้ เป็นต้น เพราะหากแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทอดพระเนตรฎีกาเหล่านั้นด้วยพระองค์เอง ย่อมเป็นเรื่องยากยิ่งที่จะทรงทราบรายละเอียดเล็กน้อยที่ปรากฏในฎีกาของราษฎรเช่นนี้

พระราชวิริยะในการเปิดพื้นที่สาธารณะทางการสื่อสารของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังส่องสะท้อนออกมาผ่านความพยายามในการ “อำนวยความสะดวก” ในการทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา ดังปรากฏรายละเอียดซึ่งจะนำมาสรุปในที่นี้พอสังเขปอีกครั้งหนึ่งว่า ทรงเปลี่ยนแปลงจากการกำหนดเวลาและสถานที่ในการถวายฎีกาเดือนละ 4 ครั้ง เป็นการที่ราษฎรจะทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา ณ ที่ใดเวลาใดก็ได้ โดยที่พระองค์เองก็มิได้ทรงคำนึงหรือทรงถือว่าสิ่งเหล่านั้นจะเป็นที่ระคายเคืองเบื้องพระยุคลบาทเลย พระราชจริยวัตรนี้จึงถือได้ว่าเป็นมิติใหม่ของการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์และราษฎรในประวัติศาสตร์ไทย และเมื่อพิจารณาต่อไปว่า แม้ในห้วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงสังคมให้พร้อมต่อการก้าวไปสู่ความเป็นส่วนหนึ่งของสากลโลกจะยังมีอยู่ในวงจำกัด ด้วยว่าสังคมไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับราษฎรสามัญนั้นมิได้ประสบกับความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงมาช้านาน หากแต่ในรัชสมัยต่อมาคือรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินสามพระองค์ที่ทรงครองสิริราชสมบัติและไว้ซึ่งพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ต่อมานั้น พัฒนาการของการพิมพ์นั้นมีความก้าวหน้ามากขึ้นเรื่อยๆ พร้อมกับที่พื้นที่ในการสื่อสารของพลเมืองก็มีหลากหลายมากขึ้น พื้นที่ในการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์และราษฎรที่เป็นลายลักษณ์อักษรจึงมิได้จำกัดอยู่ในแค่รูปของการถวายฎีกา แต่อยู่ในรูปของงานเขียนต่างๆ จำนวนมาก และค่อยๆ คลี่คลายให้มีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่กิจการหนังสือพิมพ์เจริญขึ้นมาก ควบคู่ไปกับการที่การโต้ตอบกันระหว่างชนชั้นปกครองและผู้อยู่ใต้ปกครองในเวลานั้นก็เกิดขึ้นตามไปด้วย บรรยากาศแห่งการสื่อสารเช่นนี้เป็นเรื่องยากยิ่งที่จะเกิดขึ้นได้ในระบอบการปกครองที่พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระบรมราชาภิสิทธิ์และพระราชสถานะอันสูง หากแต่เกิดขึ้นแล้วโดยแท้จริงในประวัติศาสตร์ของไทย และเมื่อมองย้อนกลับไปจะพบว่า พระบาทสมเด็จพระ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้เองที่ทรงเป็นผู้ริเริ่มเปิดพื้นที่ดังกล่าวให้ราษฎรและพระมหากษัตริย์ได้มีพื้นที่ในการสื่อสารซึ่งกันและกัน และเป็นการเปลี่ยนแนวพระราชวิเทโศบายในการวางพระบรมราโชบายในด้านต่างๆ ที่เป็นไปในเชิงมนุษยนิยมและเสรีนิยมมากขึ้น และยังปรากฏเด่นชัดขึ้นในรัชสมัยต่อมา

พร้อมกันนี้ยังจะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชสถานะของการที่ทรงเป็นผู้นำของสังคมในการเปลี่ยนแปลงประเทศให้พร้อมรับมือกับการปรับตัวเข้าสู่สากลนั้น ทรงเป็นผู้ส่งสารที่ใช้ความละมุนละม่อม ทรงเคารพและทรงให้เกียรติราษฎร แม้ว่าพระองค์จะเห็นว่าราษฎรในเวลานั้นยังขาดความรู้ความเข้าใจในหลายเรื่อง แต่ในพระราชสถานะของการเป็นผู้นำนั้น พระองค์ทรงเลือกใช้วิธีการพระราชทานอรรถาธิบายให้ราษฎรเข้าใจ และให้ราษฎรสามารถที่จะเขียนฎีกากราบบังคมทูลถามพระองค์ในเรื่องต่างๆ ได้ สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ต่อการสื่อสารผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ด้วยพระคุณลักษณะของผู้ส่งสารที่เพียบพร้อม และถ้อยพระวจนะอันประกอบด้วยเหตุผล และทรงเข้าถึงวิถีทางของราษฎร ทรงใช้การสื่อสารอย่างสร้างสรรค์เป็นเครื่องมือในการเริ่มต้นสร้างความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างพื้นที่สื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎร

เพราะฉะนั้นจะสรุปข้อเสนอของผู้วิจัยจากการอภิปรายผลคือ

(1) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้ส่งสารในกระบวนการสื่อสารที่ทรงมีคุณสมบัติเหมาะสม ทรงมีความรู้ และมีความน่าเชื่อถือ จึงสามารถที่จะทรงใช้ประกาศพระราชนิพนธ์ในการสื่อสารด้วยพระราชประสงค์ที่จะนำพาสังคมไทยให้พร้อมต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นท่ามกลางกระแสความเจริญอย่างตะวันตกควบคู่ไปกับการดำรงรักษาไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของความเป็นชาติ โดยในภาพรวมแล้วประกาศพระราชนิพนธ์นั้นมีความสอดคล้องกับบริบทของสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในเวลานั้น และทรงใช้วิธีการต่างๆ ในการพระราชนิพนธ์ประกาศเพื่อสื่อสารแก่ผู้รับสารได้อย่างเหมาะสม

(2) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ทรงเปิดพื้นที่สาธารณะในการสื่อสารระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์หรือชนชั้นนำกับชนชั้นได้ปกครองอย่างเป็นระเบียบแบบแผน จึงอาจกล่าวได้ว่า การศึกษาพัฒนาการของนิเทศศาสตร์ไทยในเชิงประวัติศาสตร์นั้น ควรใช้รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นจุดเริ่มต้นของการเปิดพื้นที่สาธารณะทางการสื่อสารในสังคมไทย ด้วยเหตุที่ทรงริเริ่มให้พระมหากษัตริย์และราษฎรมีพื้นที่ในการสื่อสารซึ่งกันและกัน ดังข้อมูลทั้งหมดที่ได้เสนอไว้แล้ว

3. ข้อเสนอแนะ

3.1 ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

งานวิจัยนี้ไม่ใช่งานวิจัยแรกที่มีการนำประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาใช้ในการศึกษาวิจัยด้านนิเทศศาสตร์ หากแต่เป็นงานวิจัยด้านนิเทศศาสตร์ที่มุ่งศึกษาการสื่อสารผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นการเฉพาะ เพราะฉะนั้นหากจะมีการนำผลการวิจัยไปใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ทางนิเทศศาสตร์และประวัติศาสตร์ ผู้นำไปใช้ควรศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้องในวิถีมณฑลของตนประกอบด้วย จะทำให้ภาพปรากฏของบริบททางการสื่อสาร และสถานการณ์ในอดีตนั้นมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น

นอกจากนี้บุคคลที่มีบทบาทหน้าที่ในการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจแก่คนหมู่มาก เช่น หน่วยงานด้านการประชาสัมพันธ์ของภาครัฐและเอกชน สามารถนำแนวทางการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชน ไปประยุกต์ใช้ในการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างผู้ส่งสารและกลุ่มผู้รับสารได้ ไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารภายในองค์กร หรือการสื่อสารจากองค์กรออกไปสู่สาธารณชน

อนึ่ง ข้อค้นพบจากงานวิจัยครั้งนี้เป็นการขยายความจากผลการศึกษาวิจัยด้านนิเทศศาสตร์และด้านประวัติศาสตร์เกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีผู้เคยศึกษาไว้แล้ว และเป็นความพยายามขั้นต้นที่จะอธิบายปรากฏการณ์การสื่อสารผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ดังกล่าวอันเป็นมุมมองทางวิชาการเพิ่มเติมต่อยอดจากงานวิจัยในอดีต และข้อค้นพบดังกล่าวนี้จะเป็นประโยชน์ในการศึกษาเชิงลึกเกี่ยวกับประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเรื่องอื่นๆ ต่อไป

3.2 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

3.2.1 ศึกษาการสื่อสารผ่านพระราชนิพนธ์อื่นๆ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น พระราชหัตถเลขา พระบรมราชาธิบาย และพระราชนิพนธ์วรรณคดี

3.2.2 ศึกษาการสื่อสารโดยวิธีการต่างๆ ของสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้าแต่ละพระองค์ โดยเฉพาะยังคงคือสมเด็จพระบูรพมหากษัตริย์แห่งพระมหาจักรีบรมราชวงศ์

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

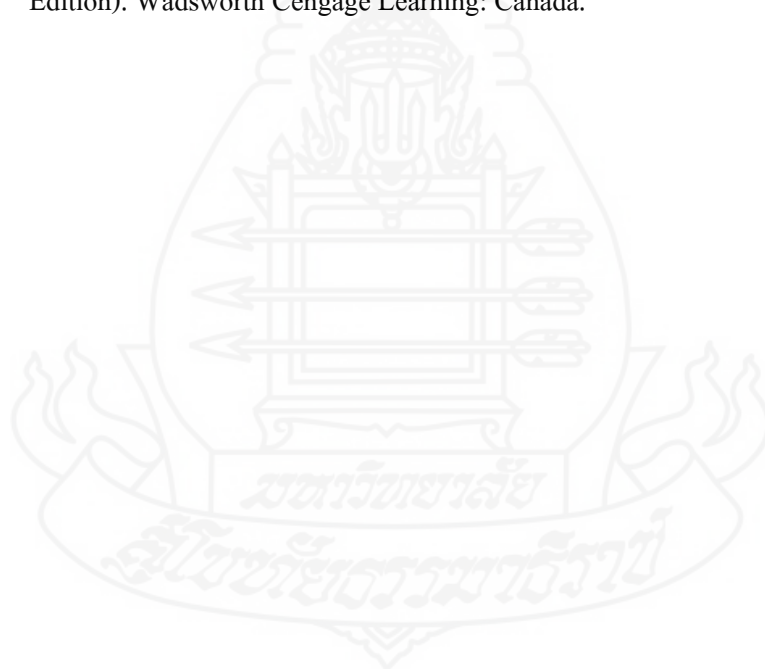
- กนก จันทรา และนววรรณ วุฑฒะกุล. (2555). *ประวัติศาสตร์ไทย*. กรุงเทพฯ ฯ: สำนักพิมพ์ไชเบอร์พรีนซ์.
- กฤษณะ นาคประสงค์.(2546). *การสื่อสารการเมืองของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศาสตรมหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กิตติวดี ชาญประโคน, นันทนา เตชะวิชชย์, ประภัสสร บุญประเสริฐ และวิไลเลขา ถาวรชนสาร. (2555). *พื้นฐานวัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพฯ ฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ไกรฤกษ์ นานา. (2560). *ประวัติศาสตร์นอกตำรา สยามรัฐตามทรงสนะโลกตะวันตก*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม.
- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2547). *ชุมนุมพระบรมราชาธิบายและประชุมพระราชนิพนธ์ภาคปกิณกะ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. (พิมพ์ครั้งที่ 2) กรุงเทพฯ ฯ: สำนักพิมพ์กรมศิลปากร.
- ชลภูมิ บรรหาร. (2552). *ความทันสมัยทางการเมืองตามแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว*. (สารนิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์), มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ: กรุงเทพฯ.
- ชวีตรา ดันติมาลา. (2560). *พื้นที่สาธารณะและการผลิตพื้นที่: ความหมายใหม่ของความสัมพันธ์ทางสังคม*. *วารสารบรรณสาร มศว*, 10, (1) (มกราคม – มิถุนายน), 92 – 103
- ซังพล ไชยพร.(2547). *ยังพระเกียรติพระเจ้าผู้สร้าง สติไว้ ในสยาม*. *กฎหมายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*.(น. 1 – 10). กรุงเทพฯ: คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2561). *ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย ภาคก่อนปฏิรูป*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน.
- คณีย์ ไชโยธา. (2543). *53 พระมหากษัตริย์ไทย ช ทรงครองใจไทยทั้งชาติ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- ถนอม อานามวัฒน์ และ มัลลิกา มัสอูดี. (2553). *การเมืองการปกครองของไทยในระบอบประชาธิปไตย*. *ประวัติศาสตร์ไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สสส. ลาดพร้าว.
- ทวีศักดิ์ ปั่นทอง. (2554). *วรรณคดีกับสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- รงทอง จันทรางศุ. (2554). *แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศาสตรมหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, นทบุรี.

- นภวรรณ ตันติเวชกุล. (2557) “การสื่อสารประชาสัมพันธ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” *Journal of Public Relations and Advertising*, 7, (1), 12 – 37.
- นฤมล ชีรวัดน์. (2524). *พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- บุญเลิศ ศุภคิดก. (2558). แนวคิดและทฤษฎีการสื่อสารเพื่อการพัฒนา. *การสื่อสารกับการพัฒนา (ฉบับปรับปรุงครั้งที่ 1)*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ประภัสสร บุญประเสริฐ. (2552). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย*. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง
- ปณิตตร หมอยาดี. (2560). สังคมไทยสมัยรัชกาลที่ 4 – 6. *ประวัติศาสตร์ไทย (ฉบับปรับปรุงครั้งที่ 3)*. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ปิยนาด บุณนาค. (2561). “การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: การใช้สื่อสิ่งพิมพ์” (รายงานการประชุม) _____ . (2560). “พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : ผลต่อพระราชดำริและพระราชกรณียกิจในความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชน” (รายงานการประชุม).
- ปิยนาด บุณนาค และคณะ. (2554). *พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ.
- พงษ์ธิดา เกษมสิน. (2531). *พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการขำรงฐานะพระมหากษัตริย์*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- พลาดิษฐ์ สิทธิชัยกิจ. (2551). *ประวัติศาสตร์ไทย 2 (ราชวงศ์จักรี)*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ
- พัลวิสิริ เปรมกุลนันท์. (2560). *วัด – วัง ในพระราชประสงค์พระจอมเกล้าฯ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม.
- มัลลิกา มัสอูดี. (2554). การปรับประเทศให้ทันสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2. *ไทยกับการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย*. (พิมพ์ครั้งที่ 10). นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- เรื่องวิทย์ ถิ่นปนาค และอำพิกา สวัสดิ์วงศ์. (2560). การเมืองการปกครองไทยสมัยรัชกาลที่ 4 – 6. *ประวัติศาสตร์ไทย (ฉบับปรับปรุงครั้งที่ 3)*. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

- วศิน ปัญญาเวชตระกูล. (2558). 7 ตำนานสมเด็จพระบูรพมหากษัตริย์แห่งสยาม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดีเอ็มจี.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. (2544). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์บุ๊คส์.
- วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์ (2561, 1 ตุลาคม) ปาฐกถาเฉลิมพระเกียรติในวาระพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ครบ 150 ปี. อาคารศิลปวัฒนธรรม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิไลเลขา ถาวรชนสาร. (2552). การปกครองของไทย. พื้นฐานวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ศักดิ์ดา ปั่นแห่งเพชร. (2554). วาทศิลป์ของพระมหากษัตริย์และบุคคลสำคัญในยุคสุโขทัยและอยุธยา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิลป์การ, กรม. (2547). รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4. กรุงเทพฯ: องค์การคำคุณุสภา.
- ศุภรัศมี จิตติกุลเจริญ. (2554). ทฤษฎีการสื่อสาร. (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- สมพันธ์ เลขาพันธ์. (2549). วรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น. (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- สาระ มีผลกิจ. (2555). พระราชดำริและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการชำระรักษา พัฒนา และถ่ายทอดความรู้. (วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย: กรุงเทพฯ.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2553). วรรณคดีวิภังค์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ สกสค.ลาดพร้าว.
- สิริชัย วงษ์สาริตศาสตร์. (2550). วาทศาสตร์เพื่อการสื่อสารทางธุรกิจ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- สุกัญญา สมไพบุลย์. (2557). การสื่อสารของมนุษย์ (สไลด์). กรุงเทพฯ: คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- สุรพงษ์ โสชนะเสถียร. (2558). ทฤษฎีการสื่อสาร. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ระเบียงทอง.
- สุวรรณ สัจจวิรวรรณ. (2519). เปรียบเทียบการดำรงรักษาเอกราชของประเทศไทยโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ของพม่าโดยพระเจ้ามินดง และของญวนโดย

- จักรพรรดิคือศึก. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- อรรณพ ปิณฑน์โอวาท. (2542). *วาทวิทยาในประวัติศาสตร์ไทย : ยุคกรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ : ทูน่าวิชัยงบประมาณแผ่นดิน.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2538). *การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 – พ.ศ.2475*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- อัจฉราพร กมุกพิสัย. (2559). เศรษฐกิจ สังคม กับการเมืองไทยสมัยรัชกาลที่ 4. *ประวัติศาสตร์ สังคมและการเมืองไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
- อาทร จันทวิมล. (2548). *ประวัติของแผ่นดินไทย*. (พิมพ์ครั้งที่3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรไทย.
- Andrew Ledbetter, Em Griffin and Glenn Spark. (2015). *A First Look at Communication Theory*. (9th Edition). McGrawHill Education: Singapore.
- Karen A. Foss and Stephen W. Littlejohn. (2008). *Theories of Human Communication* (9th Edition). Wadsworth Cengage Learning: Canada.

ภาคผนวก

มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

สืบช่วยธรรมมาภิบาล

ชุดคำถามสำหรับสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ
แบบสัมภาษณ์คุณภิญโญนิพนธ์เรื่อง
“การสื่อสารผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”

นายณัฐพงศ์ ลาภบุญทรัพย์

รหัสนักศึกษา 4591500014

สัมภาษณ์ ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. ปิยนาด บุญนาค

คำถาม

1. ท่านคิดว่าบริบททางสถานการณ์ภายในประเทศ (ประวัติศาสตร์ภายในประเทศ) คือช่วงตลอดระยะเวลาพระชนม์ชีพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในช่วงต่างๆ มีผลต่อการพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ ของพระองค์หรือไม่ ด้วยเหตุใด ช่วงต่างๆ ดังกล่าวนั้น คือ

- เมื่อครั้งทรงดำรงอยู่ในพระราชอิสริยยศที่ชั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้า
- เมื่อครั้งทรงดำรงอยู่ในภิกขุภาวะ
- เมื่อเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว

2. ท่านคิดว่าบริบททางสถานการณ์โลก (ประวัติศาสตร์ต่างประเทศ) มีผลต่อการพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ ของพระองค์หรือไม่ เช่น ประกาศว่าด้วยการประพุดต่อฝรั่งเศส อังกฤษ แลอเมริกันที่มาอยู่ในเมืองไทยด้วยเหตุใด

แบบสัมภาษณ์คุณกัญนิพนธ์เรื่อง
“การสื่อสารผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”

นายณัฐพงศ์ ลาภบุญทรัพย์

รหัสนักศึกษา 4591500014

สัมภาษณ์ ศาสตราจารย์พิเศษ ชงทอง จันทรางศุ

คำถาม

1. ท่านคิดว่าบริบททางสถานการณ์ภายในประเทศ (ประวัติศาสตร์ภายในประเทศ) คือช่วงตลอดระยะเวลาพระชนม์ชีพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในช่วงต่างๆ มีผลต่อการพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับต่างๆ ของพระองค์หรือไม่ ด้วยเหตุใด ช่วงต่างๆ ดังกล่าวนั้น คือ

- เมื่อครั้งทรงดำรงอยู่ในพระราชอิสริยยศที่ชั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้า
- เมื่อครั้งทรงดำรงอยู่ในภิกษุภาวะ
- เมื่อเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว

2. เมื่อพิจารณาจากบริบททางสังคมแล้ว ท่านเห็นความสัมพันธ์ระหว่างสถานการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในขณะนั้น กับประเด็นที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสื่อสารผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ฉบับต่างๆ ในแต่ละด้านหรือไม่ แต่ละด้านนั้น ได้แก่

- ด้านการเมือง เช่น กลุ่มประกาศที่เป็นพระราชบัญญัติตามกฎหมาย และกลุ่มประกาศที่ว่าด้วยการถวายฎีกา
  - ด้านเศรษฐกิจ เช่น กลุ่มประกาศที่ว่าด้วยการค้าข้าวกับต่างประเทศ และกลุ่มประกาศที่ว่าด้วยภาษี
  - ด้านสังคม เช่น กลุ่มประกาศที่ว่าด้วยการสร้างเสริมคุณภาพชีวิตที่ดีให้แก่ราษฎร
- กลุ่มประกาศที่ว่าด้วยเรื่องภาษาและศิลปวัฒนธรรม กลุ่มประกาศที่ว่าด้วยการพระศาสนา และกลุ่มประกาศที่ว่าด้วยกิจการพระราชสำนัก

แบบสัมภาษณ์คุณกวีนิพนธ์เรื่อง
“การสื่อสารผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”

นายณัฐพงศ์ ลาภบุญทรัพย์

รหัสนักศึกษา 4591500014

สัมภาษณ์ รองศาสตราจารย์ ดร.นภวรรณ ตันติเวชกุล

คำถาม

1. ท่านคิดว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ประกาศพระราชนิพนธ์แต่ละฉบับเป็นการสื่อสารความเป็นพระองค์เองให้เป็นที่รับทราบแก่สาธารณชน ทั้งประชาชนภายในประเทศและชาวต่างชาติ หรือไม่ อย่างไร และภาพลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชสถานะของการเป็นผู้ส่งสารที่ส่งสะท้อนผ่านการสื่อสารในประเทศพระราชนิพนธ์แต่ละฉบับนั้นมีลักษณะอย่างไร

2. ข้อที่กล่าวว่า “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศแต่ละฉบับขึ้น โดยทรงคำนึงถึงกลุ่มผู้รับสารที่เป็นกลุ่มเป้าหมายทางการสื่อสารของประกาศพระราชนิพนธ์ฉบับ” ท่านมีความเห็นในเรื่องนี้อย่างไร

3. เมื่อพิจารณาประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ท่านเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้กลวิธีการในการสื่อสารผ่านประกาศเหล่านั้นอย่างไรบ้าง

แบบสัมภาษณ์คุณกัญนิพนธ์เรื่อง
“การสื่อสารผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”

นายณัฐพงศ์ ลาภบุญทรัพย์

รหัสนักศึกษา 4591500014

สัมภาษณ์ ดร. สายป่าน ปุริวรรณชนะ

คำถาม

1. จากทรงสนะของท่าน ข้อที่กล่าวว่า “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับด้วยภาษาที่มีลีลา คือ ความชัดเจนของภาษา การใช้สำนวนที่ถูกต้อง การใช้ภาษาสร้างความประทับใจ การใช้ภาษาที่เหมาะสม และการใช้ภาษาที่มีชีวิต” นั้น ท่านมีความเห็นในเรื่องนี้อย่างไร

2. จากทรงสนะของท่าน ข้อที่กล่าวว่า “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้โครงสร้างข้อความที่มีความหลากหลาย(คือ การเรียงลำดับเหตุการณ์ การเรียงลำดับพื้นที่ การเรียงลำดับความสำคัญ การลำดับแบบเหตุ – ผล การลำดับแบบหาทางแก้ไข การลำดับแบบคุณแรงจูงใจ และการลำดับตามหัวข้อ)” ท่านมีความเห็นในเรื่องนี้อย่างไร

3. จากทรงสนะของท่าน ข้อที่กล่าวว่า “ภาพพจน์ทางการประพันธ์ที่ปรากฏอยู่ในการพระราชนิพนธ์ประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือภาพพจน์อุปมา และอุปลักษณ์” นั้น ท่านมีความเห็นในเรื่องนี้อย่างไร

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	นายณัฐพงศ์ ตากบุญทรัพย์
วัน เดือน ปีเกิด	17 กุมภาพันธ์ 2537
สถานที่เกิด	เขตบางนา กรุงเทพมหานคร
ประวัติการศึกษา	ศิลปศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยรามคำแหง พ.ศ.2555 นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยโขทัยธรรมมาธิราช พ.ศ.2557 เกศาสตรบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.2560

